

หมู่บ้านและเรือนพื้นดินแม่แจ่มภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง

โดย
นายศิโรตม เสือคล้าย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น แบบ 1.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง

โดย
นายศิโรตม เสือคล้าย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น แบบ 1.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

COMMUNITY
AND VERNACULAR DWELLING HOUSE OF MAE CHAEM IN TRANSFORMING
CONDITIONS

By
MR. Sirodom SUEAKHLAI

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Doctor of Philosophy (Vernacular Architecture)
Department of Architecture
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2019
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง
โดย ศิโรตม เสือคล้าย
สาขาวิชา สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น แบบ 1.1 ปรัชญาชุมชนบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก อาจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.วีระ อินพันทัง)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(อาจารย์ ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ศาสตราจารย์ เกียรติคุณอรศิริ ปาณินท์)

57057803 : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น แบบ 1.1 ปรัชญาชุมชนบัณฑิต

คำสำคัญ : สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น, สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น, การเปลี่ยนแปลง, วัฒนธรรมล้านนา, แม่แจ่ม

นาย ศิโรตม เสือคล้าย: หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ : อาจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ

การวิจัยเรื่อง “หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง” เป็นการศึกษาวิจัยที่ตั้งคำถามต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบและการปรับตัวของสถาปัตยกรรมที่พักอาศัย ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม ตลอดจนสภาพสังคมและวัฒนธรรม อันนำไปสู่คำถามว่า “ภายใต้บริบทในปัจจุบันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอย่างไร มีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง รวมถึงภูมิปัญญาใหม่ที่มาพร้อมบริบทใหม่เป็นอย่างไร สะท้อนภาพการปรับตัวของวิถีชีวิตและระบบนิเวศใหม่ได้หรือไม่ อย่างไร” โดยการศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ขึ้นกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในปัจจุบัน นำมาซึ่งข้อเท็จจริงในการอยู่อาศัย อันนำไปสู่การกำหนดนโยบายการอนุรักษ์และพัฒนาการอยู่อาศัยในอนาคตได้อย่างยั่งยืน

วิธีการศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยเลือกตัวแทนหมู่บ้านและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชาวแม่แจ่ม ทั้งในเรือนแบบดั้งเดิมและเรือนแบบใหม่ จำนวน 12 หลัง เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสังเกต เขียนแบบสถาปัตยกรรม สังเกตการณ์ บันทึกภาพ และการสัมภาษณ์ แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีสัณฐานวิทยาวิเคราะห์ร่วมกับการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม

ผลการศึกษา พบว่า “บ้านเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม” ภายใต้บริบทของวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน สามารถแยกอธิบายได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก “การดำรงอยู่” สะท้อนออกมาในรูปแบบและรูปทรงของเรือน กล่าวคือ ยังคงรักษารูปแบบของเรือนพื้นถิ่นที่ยังคงมีลักษณะสอดคล้องสัมพันธ์กับ “ภูมินิเวศในวัฒนธรรมล้านนา” ในส่วนสภาพแวดล้อมและบริบทโดยรอบเรือน ชาวแม่แจ่มยังคงมีความเข้าใจต่อการเลือกพืชพรรณ การกำหนดทิศทางและหมุนเวียนพืชพรรณในการเพาะปลูกให้ผลิดอกออกผลสอดคล้องสัมพันธ์กับฤดูกาล ช่วงเวลา และอายุของพืชพันธุ์นั้นๆ ส่งเสริมให้บรรยากาศรอบเรือนน่ามองน่าอยู่ยิ่งขึ้น ส่วนที่สอง “การเปลี่ยนแปลง” จากการศึกษาที่พบ คือ แบบแผนของผังพื้นที่และการจัดพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน และอาคารประกอบรอบเรือน สะท้อนความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตรูปแบบใหม่ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ตามความเหมาะสมของพื้นที่ใช้สอย และรูปแบบของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป

57057803 : Major (Vernacular Architecture)

Keyword : VERNACULAR BUILT ENVIRONMENT, VERNACULAR ARCHITECTURE, TRANSFORMING CONDITIONS, LANNA CULTURE, MAE CHAEM

MR. SIRODOM SUEAKHLAI : COMMUNITY
AND VERNACULAR DWELLING HOUSE OF MAE CHAEM IN TRANSFORMING CONDITIONS
THESIS ADVISOR : KREANGKRAI KIRDSIRI

The research entitled “Community and Vernacular Dwelling House of Mae Chaem in Transforming Condition” is to question interaction between humans and environmental condition and study settlement, styles and adaptation of dwelling architecture in transforming condition in aspects of lifestyle, environment as well as social condition and culture. It leads to a question “How does current condition affect changes in creative vernacular environment and vernacular architecture, what factors have impact on such changes, and what does new wisdom that comes along the new condition look like, does it reflect adaptation of living and ecosystem and how?”. This study aims to explain phenomena depending on vernacular architecture at present, resulting in dwelling facts and determination of a policy for sustainable habitation conservation and development in the future.

This paper is qualitative research, and the samples were selected with purposive sampling method where representatives of the village and vernacular dwelling house of Mae Chaem in traditional and modern style for 12 units. Data were collected with a survey, architectural drawing, observation, photo taking and interviewing, and analyzed with morphological methods under the conceptual framework of cultural ecology.

The findings revealed that “vernacular dwelling house of Mae Chaem” under current living condition could be explained in 2 parts. The first part was “existence” reflected in a design and shape of the house. That is, vernacular dwelling style was still maintained with characteristics corresponding with or related to “landscape ecology in Lanna Culture”. Meanwhile, for environment and condition around the house, Mae Chaem people had understanding about plant selection, direction and circulation of plants to be cultivated and produce seasonal fruits in a timely manner. Furthermore, the atmosphere around the dwelling house was promoted to look attractive and livable. The second part was “changes”, and according to the research result, patterns of the floor plan and utility space arrangement in the dwelling house and surrounding buildings reflected relationship of new lifestyle under the transforming condition. The areas were adjusted based on suitability of the utility space and changing way of living.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ ศาตราจารย์ ดร.วีระ อินพันทั้ง ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้เป็นไอดอลเสมอมา รอยยิ้มและเสียงหัวเราะคลายกังวลทุกครั้งที่พบเจอ ศาตราจารย์เกียรติคุณอรศิริ ปาณินท์ ผู้เป็นแรงบันดาลใจ และใจดีกับลูกศิษย์คนนี้เสมอมา ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์และผู้คอยช่วยเหลือ ทั้งร่างกาย แรงทรัพย์ คอยผลักดันให้แข็งแกร่งในแวดวงวิชาการ รศ.ชินศักดิ์ ตัณฑิกุล ผศ.ดร. อภิรดี เกษมสุข ผศ.ดร.พิมลศิริ ประจางสาร ผศ.ดร.สุพิชชา ไตรวิวิชัย อาจารย์ในหลักสูตร สส.พื้นที่ถิ่นทุกท่าน ครับที่ช่วยแนะนำ ชี้แนะ อภิปรายถกเถียงในประเด็นต่างๆร่วมกันอย่างเป็นกันเอง

ชวนัฐ ล้วนแสง ผู้แนะนำให้รู้จักการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ผศ.คมกริช ณะเพทย์ ผู้ชักชวนให้มาเป็นอาจารย์ ค่อยสอนและชวนตั้งประเด็นคำถามทุกครั้งเมื่อพบเจอสิ่งต่างๆรอบตัว (ยังจำคำสัญญาในอีเมลล์ฉบับนั้นได้เสมอ

อิษฏ์ ปักกันธร เพื่อนร่วมรุ่น ป.โท ผู้ชักชวนให้มาเรียนต่อ และคอยแนะนำ ช่วยเหลือตลอดมา พี่เอียด อมฤต หมวดทอง ที่คอยชวนคิดและกระตุ้นเตือนเรื่องวิทยานิพนธ์ เพื่อนร่วมรุ่น ป.เอก ยินดีที่ได้รู้จักและมีความสุขที่ได้พบเจอ อิสระชัย บุรณะอรธจน์ ที่คอยเป็นธุระในหลายๆเรื่อง สิริชัย ร้อยเที่ยง คอยช่วยเหลือทุกครั้งที่ลงพื้นที่ด้วยกัน ปัทม, นิก พี่คิว, พี่หิน, เต่า, อัม, ตาล, เอื้อง, นิตดา, เบ, ทอป กับความช่วยเหลือ และร่วมลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม รวมถึงพี่ๆน้องๆ สส.พื้นที่ถิ่น ทุกคน มิตรไมตรีที่มอบให้กันเป็นเสมือนเครือญาติทางวิชาการกลุ่มใหญ่

ผศ.สีบพงษ์ จรรย์สีปศรี และ อาจารย์อิศรา กันแดง สำหรับข้อมูลในพื้นที่ คำชี้แนะ และใบเบิกทางในการลงภาคสนาม พ่อหนานเสริฐ พ่อมา แม่หล้า และพ่ออู๋แม่อู๋ ขาวแม่แจ่มทุกท่าน ที่ให้ความเมตตา และการต้อนรับที่อบอุ่นทุกครั้งทีลงภาคสนาม ขวัญหล้า โฮมสเตย์ พานักหลายหนเมื่อครั้งลงไปเก็บข้อมูล ขอขอบคุณมากครับ ที่ดูแลกันเหมือนญาติพี่น้อง เตียม, โจ๊ก, เป้ง, ต๋อง, จี๊ด, เพื่อนๆ สส.มน.รุ่น 3 ที่คอยช่วยเหลือ และยินดีต้อนรับทุกครั้งทีลงมากรุงเทพ

ขอบคุณ มหาวิทยาลัยนเรศวร และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร สำหรับทุนพัฒนาบุคลากรมหาวิทยาลัยนเรศวร และทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์ สำหรับบัณฑิตศึกษา ประจำปี 2560 จากสภาวิจัยแห่งชาติ (วช.)

สุดท้ายขอบคุณครอบครัวสี่อคล้าย พ่อ, แม่, และน้องสาว ที่สำคัญ ภรรยา ที่คอยช่วยเหลือในทุกเรื่อง ลูกทั้งสองแม้จะต้องเหนื่อยเพิ่มขึ้นแต่ก็เป็นแรงผลักดันอันมหาศาล และกัลยาณมิตรทุกท่านที่ทำให้กำลังใจสนับสนุนในการทำงานเสมอมา

ศิโรตม เสือคล้าย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ฐ
บทที่ 1.....	1
บทนำ.....	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	2
1.3 วัตถุประสงค์.....	3
1.4 ขอบเขตของงานวิจัย.....	3
1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่.....	3
1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา.....	4
1.5 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	4
1.6 ระเบียบวิธีวิจัย.....	5
1.6.1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	6
1.6.2 วิธีการดำเนินงานวิจัย.....	6
1.6.3 การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล.....	7
1.7 โครงสร้างของงานวิจัย.....	9
1.8 แหล่งข้อมูล.....	10

1.9 เครื่องมือที่ใช้ในการค้นคว้า.....	11
1.10 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	11
1.11 ข้อตกลงของการศึกษา	11
1.12 นิยามศัพท์.....	12
1.13 สรุปท้ายบทที่ 1.....	14
บทที่ 2	15
บททวนวรรณกรรม แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	15
2.1 สถานภาพการศึกษาเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ	15
2.1.1 ภูมิหลังของการศึกษา.....	16
2.1.2 พื้นที่การศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ (ล้านนา).....	24
2.1.3 เนื้อหาสาระของการศึกษา.....	25
2.1.4 สรุปสถานภาพการศึกษาเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ.....	26
2.2 สภาพแวดล้อมในวัฒนธรรมล้านนา.....	28
2.2.1 สภาพแวดล้อม	28
2.2.2 กลุ่มคน 28	
2.2.3 การตั้งถิ่นฐาน.....	31
2.2.4 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านล้านนา.....	33
2.3 ความเข้าใจเบื้องต้นของเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ	41
2.3.1 ความหมายของคำว่า “บ้าน” และ “เฮือน หรือ เรือน”	41
2.3.2 การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ	42
2.4 แนวความคิดนิเวศวัฒนธรรม	57
2.4.1 ความเป็นมาของนิเวศวิทยา.....	57
2.4.2 พัฒนาการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม.....	57
2.4.3 พื้นฐานของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม	58

2.5 แนวความคิดสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น	59
2.5.1 ความเป็นมาและความหมาย	59
2.5.2 ลักษณะของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น.....	61
2.5.3 แนวทางการศึกษา.....	62
2.6 การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นผ่านแนวความคิดนิเวศวัฒนธรรม	63
2.6.1 การปรับแนวความคิดนิเวศวัฒนธรรมในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น	63
2.7 สรุปท้ายบทที่ 2.....	66
บทที่ 3	67
พื้นที่ศึกษา	67
3.1 พื้นที่ศึกษา.....	67
3.1.1 เกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ศึกษา	67
N.....	68
3.1.2 ข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาพื้นที่เมืองแม่แจ่ม	69
N.....	73
3.2 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่ม.....	74
3.2.1 ช่วงที่ 1 ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 (ก่อนปี พ.ศ.2400).....	75
3.2.2 ช่วงที่ 2 เมืองแจ่ม (พ.ศ. 2400 - พ.ศ. 2450)	77
3.2.3 ช่วงที่ 3 เมืองแม่แจ่ม (พ.ศ. 2450-พ.ศ. 2500).....	79
3.2.4 ช่วงที่ 4 ยุคถนนสายแรก (พ.ศ. 2500-พ.ศ. 2520).....	80
3.2.5 ช่วงที่ 5 ยุคพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2520-พ.ศ.2560).....	81
3.3 สภาพแวดล้อมสรรค์สร้างทางวัฒนธรรมของเมืองแม่แจ่ม.....	87
3.3.1 หมายเมือง	88
3.3.2 คติความเชื่อ	91
3.3.3 พื้นที่สาธารณะ	100

3.3.4 พื้นที่ทางเศรษฐกิจ (ภาค หรือ ตลาด).....	103
3.3.5 พื้นที่เกษตรกรรม	105
3.4 สรุปท้ายบทที่ 3.....	110
บทที่ 4.....	111
หมู่บ้านกรณีศึกษา.....	111
4.1 เกณฑ์ในการเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษา.....	111
4.2 การศึกษาด้านการวางผังและรายละเอียดอื่นๆ ของหมู่บ้าน.....	117
N.....	129
4.3 สรุปท้ายบทที่ 4.....	142
บทที่ 5.....	145
กรณีศึกษา.....	145
5.1 เกณฑ์ในการเลือกกรณีศึกษา.....	145
N.....	146
5.2 การจำแนกเรือนตามลักษณะทางกายภาพ.....	147
5.3 ตำแหน่งเรือนกรณีศึกษา.....	150
5.4 รายละเอียดของเรือนกรณีศึกษา.....	158
5.5 สรุปท้ายบทที่ 5.....	270
บทที่ 6.....	271
บทวิเคราะห์.....	271
6.1 กรอบการศึกษาและเรียบเรียงข้อมูล.....	271
6.2 การวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐาน.....	272
6.2.1 การวิเคราะห์ตำแหน่ง และการขยายตัวของหมู่บ้าน.....	272
6.2.2 การวิเคราะห์การวางผังหมู่บ้าน.....	272
6.3 การวิเคราะห์ลักษณะการวางพื้นที่.....	273

6.3.1 การวิเคราะห์การวางอาคารและตำแหน่งของเรือน.....	273
6.3.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบของผังบริเวณบ้าน และอาคารประกอบ	277
6.4 การวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรม.....	288
6.5 การวิเคราะห์เปรียบเทียบทางสถาปัตยกรรม	296
6.5.1 การวิเคราะห์แบบแผนของผังพื้นเรือน (ศิริโรตม เสือคล้าย, 2562).....	296
6.6 การวิเคราะห์โครงสร้างและวัสดุ.....	315
6.6.1 ระบบโครงสร้าง.....	315
6.7 การวิเคราะห์การปรับเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในแม่แจ่ม.....	320
6.8 สรุปท้ายบทที่ 6.....	342
บทที่ 7.....	343
บทสรุป.....	343
7.1 ตอบคำถามการวิจัยและข้อค้นพบที่สำคัญ.....	343
7.1.1 คำถามหลัก.....	343
7.1.2 คำถามรอง.....	344
7.2 แนวโน้มการปรับตัวของเรือน.....	347
7.3 ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อเนื่อง.....	348
รายการอ้างอิง.....	349
ประวัติผู้เขียน.....	355

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 แนวทางการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อรูปและเปลี่ยนแปลงของเรือนแม่แจ่ม	7
ตารางที่ 2 แสดงการจำแนกเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรือนพื้นถิ่นล้านนา.....	18
ตารางที่ 3 ปัจจัยว่าด้วยความยั่งยืนในองค์ความรู้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น	64
ตารางที่ 4 สรุปพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่ม	83
ตารางที่ 5 แสดงประเพณีสิบสองเดือนของชุมชนต่างๆ ในเมืองแม่แจ่ม.....	95
ตารางที่ 6 ปฏิทินประเพณีสิบสองเดือนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในชุมชนเมืองแม่แจ่ม	99
ตารางที่ 7 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีพิเศษ (ฝอยทอง สมวธา, 2546, p. 23).....	100
ตารางที่ 8 แสดงฝายในลำน้ำแม่แจ่ม.....	109
ตารางที่ 9 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะการตั้งถิ่นฐานกับรูปแบบของหมู่บ้านในหุบเขาแม่แจ่ม	117
ตารางที่ 10 ตารางเปรียบเทียบองค์ประกอบของหมู่บ้านต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในเมืองแม่แจ่ม	144
ตารางที่ 11 แสดงลักษณะจำนวนเรือนกรณีศึกษา	145
ตารางที่ 12 แสดงการเปรียบเทียบการศึกษาองค์ประกอบของผังบริเวณบ้านในวัฒนธรรมล้านนาและ ในเมืองแม่แจ่ม	287
ตารางที่ 13 แสดงการเปรียบเทียบองค์ประกอบของผังพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน	295
ตารางที่ 14 วิเคราะห์เปรียบเทียบแผนผังการใช้สอยและลำดับของที่วางภายในเรือนบ้านพร้าวหนุ่ม	301
ตารางที่ 15 วิเคราะห์เปรียบเทียบแผนผังการใช้สอยและลำดับของที่วางภายในเรือนบ้านนาเรือน	302
ตารางที่ 16 ตารางเปรียบเทียบความลึกของลำดับที่วาง ในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มที่ใช้เป็นกรณีศึกษา	303

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1	แผนที่แสดงสภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานในหุบเขาแม่แจ่ม อันเป็นที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม4
ภาพที่ 2	ความแตกต่างของการเชื่อมต่อและการเข้าถึงของหน่วยพื้นที่ย่อยที่แตกต่างกันสองระบบ .. 8
ภาพที่ 3	ลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ของที่วาง แบบ a และ b..... 8
ภาพที่ 4	สถานภาพการศึกษาเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือระหว่างปี พ.ศ.2500-2560 23
ภาพที่ 5	แสดงภาพรวมของกระบวนการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ 26
ภาพที่ 6	แผนที่แสดงอาณาจักรล้านนาเมื่อราว พ.ศ. 2093..... 29
ภาพที่ 7	ภาพตัดแสดงโครงสร้างภูมิโนเวศวัฒนธรรมล้านนา ในพื้นที่กรณีศึกษาแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน32
ภาพที่ 8	รูปตัดแสดงลักษณะกายภาพของทีนาแบบต่างๆ โดยเรียงลำดับจากความสูงของไหล่เขาถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำในลักษณะสภาพแวดล้อมภาคเหนือของประเทศไทย 34
ภาพที่ 9	ภาพลายเส้นแสดงระบบเหมืองฝาย และการแจกจ่ายน้ำเข้าสู่..... 36
ภาพที่ 10	แสดงลักษณะของ “หลุกผัด” (ระหัดวิดน้ำ) ในแม่น้ำปิง..... 37
ภาพที่ 11	แสดงลักษณะหมู่บ้านหรือชุมชนในล้านนา..... 38
ภาพที่ 12	ผังบริเวณแสดงลักษณะองค์ประกอบของบ้านชาวล้านนา..... 40
ภาพที่ 13	แสดงลักษณะเรือนไท (ทางเหนือ) แบบดั้งเดิม..... 42
ภาพที่ 14	แสดงผังพื้นและรูปทรงของเรือนล้านนา (เรือนกาแล) ขนาดต่างๆ..... 44
ภาพที่ 15	แสดงผังพื้นของเรือนล้านนา โดยแบ่งตามลักษณะการใช้งาน 48
ภาพที่ 16	แสดงรายละเอียดของเรือนไม้พื้นถิ่นและองค์ประกอบรอบเรือนของเรือนไทยวน (เรือนไม้พื้นถิ่นล้านนา) 50
ภาพที่ 17	แสดงกระบวนการปลูกเรือนไม้พื้นถิ่นภาคเหนือ 54
ภาพที่ 18	แสดงการเปรียบเทียบการถ่ายแรงในโครงสร้างตงโยและจันทัน 55
ภาพที่ 19	แสดงระบบโครงสร้างแบบตงโยของเรือนพักอาศัยในล้านนา 55
ภาพที่ 20	แสดงพัฒนาของการใช้อิฐดินดิบร่วมกับโครงสร้างไม้ 56

ภาพที่ 21 ลักษณะโครงสร้างของวัฒนธรรม	59
ภาพที่ 22 แผนที่แสดงขอบเขตของพื้นที่ในการศึกษาพื้นที่ชุมชนในหุบเขาแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่.....	68
ภาพที่ 23 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่	70
ภาพที่ 24 แสดงสภาพภูมิศาสตร์ในหุบเขาแม่แจ่ม อันเป็นที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม	71
ภาพที่ 25 แผนที่แสดงสภาพภูมิศาสตร์ในหุบเขาแม่แจ่ม อันเป็นที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม	73
ภาพที่ 26 พัฒนาการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่มตามช่วงเวลา.....	74
ภาพที่ 27 แผนที่แสดงเส้นทางการเดินทางระหว่างที่ราบลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบนกับเมืองพม่า	76
ภาพที่ 28 แผนที่แสดงเส้นทางค้าวัวต่างในภาคเหนือของประเทศไทย	80
ภาพที่ 29 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่ม	86
ภาพที่ 30 แสดงลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมของเมืองแม่แจ่มในปัจจุบัน	87
ภาพที่ 31 จิตรกรรมฝาผนังวัดช่างเค็ง แสดงตำนานเมืองแม่แจ่ม	88
ภาพที่ 32 แสดงการรับรู้และแบ่งพื้นที่คร่าวๆ ของเมืองแม่แจ่ม	89
ภาพที่ 33 ลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมบ้านเหนือและบ้านใต้ของเมืองแม่แจ่ม	90
ภาพที่ 34 แสดงตำแหน่งของที่ตั้งหอพ่อเจ้าหลวงทั้งสามในปัจจุบัน ถือเป็นหอผีที่สำคัญระดับเมือง..	92
ภาพที่ 35 แสดงตำแหน่งของที่ตั้งของวัด และพระธาตุที่สำคัญของเมืองแม่แจ่ม	94
ภาพที่ 36 แสดงความสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมประเพณี ในงานจุลกฐินบ้านทัพ	97
ภาพที่ 37 แสดงความสัมพันธ์ของระหว่างพื้นที่กับประเพณีสิบสองเดือนของชุมชนต่างๆ ในเมืองแม่แจ่ม.....	98
ภาพที่ 38 แสดงลักษณะพื้นที่สาธารณะในเมืองแม่แจ่ม	102
ภาพที่ 39 แสดงความสัมพันธ์ของคณะศรัทธาวัดในเมืองแม่แจ่ม	103
ภาพที่ 40 แสดงความสัมพันธ์ของระหว่างพื้นที่ทางเศรษฐกิจในเมืองแม่แจ่ม	104
ภาพที่ 41 แสดงความสัมพันธ์ของระหว่างพื้นที่เกษตรกรรมกับตำแหน่งของชุมชนต่างๆ ในเมืองแม่แจ่ม.....	105
ภาพที่ 42 แสดงสภาพแวดล้อม และลักษณะของพื้นที่เกษตรกรรมในเมืองแม่แจ่ม	106

ภาพที่ 43 แสดงการแบ่งน้ำเข้านาเพื่อพื้นที่เกษตรกรรมในเมืองแม่แจ่ม	107
ภาพที่ 44 แสดงโครงข่ายของลำน้ำและระบบเหมืองฝายในเมืองแม่แจ่ม.....	108
ภาพที่ 45 ไดอะแกรมแสดงความสัมพันธ์ของระบบเหมืองฝาย ชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรม	109
ภาพที่ 46 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานในโหล่ง (หุบเขา) แม่แจ่ม โดยพิจารณาจากลักษณะการตั้ง ถิ่นฐานทางกายภาพ	112
ภาพที่ 47 แสดงลักษณะตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านกรณีศึกษา.....	114
ภาพที่ 48 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านในหุบเขาแม่แจ่ม.....	116
ภาพที่ 49 แสดงตำแหน่งของหมู่บ้านและลำน้ำสาขาที่ไหลลงน้ำแม่แจ่มภายในหุบเขาเมืองแจ่ม ...	118
ภาพที่ 50 แสดงตำแหน่งของหมู่บ้านในบ้านเหนือ (โหล่งบน)	119
ภาพที่ 51 แสดงลักษณะของผังหมู่บ้านพร้าวหนุ่ม และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา	121
ภาพที่ 52 แสดงบริบทของหมู่บ้านพร้าวหนุ่ม และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา	123
ภาพที่ 53 แสดงลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านพร้าวหนุ่ม และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา.....	124
ภาพที่ 54 แสดงลักษณะของผังบ้านกองกาน และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา.....	126
ภาพที่ 55 แสดงบริบทของหมู่บ้านพร้าวหนุ่ม และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา.....	127
ภาพที่ 56 แสดงลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านกองกาน และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา.....	128
ภาพที่ 57 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มบ้านใต้ (โหล่งล่าง)	129
ภาพที่ 58 แสดงบริบทแวดล้อมของพื้นที่ของหมู่บ้านฝายหลวง บ้านทัพ และบ้านไร่ และตำแหน่ง ที่ตั้งของกรณีศึกษา.....	131
ภาพที่ 59 แสดงลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านฝายหลวง บ้านทัพ และบ้านไร่ และตำแหน่งที่ตั้ง ของกรณีศึกษา	132
ภาพที่ 60 แสดงลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านฝายหลวง บ้านทัพ และบ้านไร่ และตำแหน่งที่ตั้งของ กรณีศึกษา.....	133
ภาพที่ 61 แสดงลักษณะของผังบ้านยางหลวง และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา	135
ภาพที่ 62 ภาพถ่ายมุมสูงแสดงลักษณะของผังหมู่บ้านและบรรยากาศของสภาพแวดล้อมบ้าน ยางหลวง	136

ภาพที่ 63	ภาพถ่ายมุมสูงแสดงลักษณะของหมู่บ้านและสภาพแวดล้อมบ้านอย่างหลวง	137
ภาพที่ 64	เส้นลำเหมืองแม่แรกที่ผ่านมา บ้านอารามและบ้านอย่างหลวง.....	138
ภาพที่ 65	แสดงลักษณะของผังหมู่บ้านนาเรือน และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา.....	140
ภาพที่ 66	แสดงลักษณะของกลุ่มบ้านที่มีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของหมู่บ้านนาเรือน	141
ภาพที่ 67	แสดงลักษณะความสัมพันธ์ของนิเวศวัฒนธรรมในระบบเหมืองฝายลำน้ำแม่แรก.....	142
ภาพที่ 68	แสดงลักษณะตำแหน่งของหมู่บ้านกรณีศึกษา	146
ภาพที่ 69	แสดงลักษณะของเรือนแม่แจ่มที่ทั้ง 3 ประเภท	148
ภาพที่ 70	แสดงรูปแบบเรือนแม่แจ่มจำแนกตามรูปทรงกายภาพภายนอก 3 ประเภท.....	149
ภาพที่ 71	แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งของเรือนกรณีศึกษาและเรือนอื่นๆ ที่น่าสนใจ หมู่บ้านบ้านนาเรือน	150
ภาพที่ 72	แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษาบ้านนาเรือน	152
ภาพที่ 73	แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งของเรือนกรณีศึกษาและเรือนอื่นๆ ที่น่าสนใจ หมู่บ้านพร้าวหนุ่ม	153
ภาพที่ 74	แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา บ้านพร้าวหนุ่ม ตำบลช่างเคิ่ง.....	154
ภาพที่ 75	แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งของเรือนกรณีศึกษาและเรือนอื่นๆ ที่น่าสนใจ หมู่บ้านอย่างหลวง	155
ภาพที่ 76	แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา บ้านอย่างหลวง ตำบลท่าผา.....	156
ภาพที่ 77	แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา.....	157
ภาพที่ 78	แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 1	158
ภาพที่ 79	แสดงลักษณะผังบริเวณของเรือนกรณีศึกษาที่ 1.....	159
ภาพที่ 80	แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 1	160
ภาพที่ 81	แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 1	161
ภาพที่ 82	แสดงลักษณะผังพื้นและพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 1.....	163
ภาพที่ 83	แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 1.....	164
ภาพที่ 84	แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 1.....	165

ภาพที่ 85 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 1	166
ภาพที่ 86 แสดงอาคารประกอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 1	167
ภาพที่ 87 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 2	168
ภาพที่ 88 แสดงลักษณะผังบริเวณของเรือนกรณีศึกษาที่ 2.....	169
ภาพที่ 89 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 2	170
ภาพที่ 90 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 2	171
ภาพที่ 91 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 2.....	173
ภาพที่ 92 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 2.....	174
ภาพที่ 93 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 2.....	175
ภาพที่ 94 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 2.....	176
ภาพที่ 95 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 2	177
ภาพที่ 96 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 3	178
ภาพที่ 97 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 3	179
ภาพที่ 98 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 3	180
ภาพที่ 99 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 3	181
ภาพที่ 100 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 3.....	183
ภาพที่ 101 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 3.....	184
ภาพที่ 102 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 2	185
ภาพที่ 103 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 3.....	186
ภาพที่ 104 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3	187
ภาพที่ 105 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 4	188
ภาพที่ 106 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 4	189
ภาพที่ 107 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 4	190
ภาพที่ 108 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 4.....	191

ภาพที่ 109 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 4.....	193
ภาพที่ 110 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 4.....	194
ภาพที่ 111 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 4	195
ภาพที่ 112 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 4.....	196
ภาพที่ 113 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 4	197
ภาพที่ 114 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 5	198
ภาพที่ 115 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 5	199
ภาพที่ 116 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 5.....	200
ภาพที่ 117 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 5.....	201
ภาพที่ 118 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 5.....	203
ภาพที่ 119 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 5.....	204
ภาพที่ 120 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 5	205
ภาพที่ 121 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 5.....	206
ภาพที่ 122 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 5.....	207
ภาพที่ 123 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 6	208
ภาพที่ 124 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 6	209
ภาพที่ 125 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 6.....	210
ภาพที่ 126 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 6.....	211
ภาพที่ 127 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 6.....	213
ภาพที่ 128 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 6.....	214
ภาพที่ 129 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 6	215
ภาพที่ 130 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 6.....	216
ภาพที่ 131 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 6	217
ภาพที่ 132 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 7	218

ภาพที่ 133 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 7	219
ภาพที่ 134 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 7	220
ภาพที่ 135 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 7	221
ภาพที่ 136 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 7	223
ภาพที่ 137 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 7	224
ภาพที่ 138 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 7	225
ภาพที่ 139 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 7	226
ภาพที่ 140 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 7	227
ภาพที่ 141 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 8	228
ภาพที่ 142 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 8 (เดิม 145 เดิมตำแหน่ง) 229	
ภาพที่ 143 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 8	230
ภาพที่ 144 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 8	231
ภาพที่ 145 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 8	233
ภาพที่ 146 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 8	234
ภาพที่ 147 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 8	235
ภาพที่ 148 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 8	236
ภาพที่ 149 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 8	237
ภาพที่ 150 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 9	238
ภาพที่ 151 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 9	239
ภาพที่ 152 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 9	240
ภาพที่ 153 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 9	241
ภาพที่ 154 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 9	243
ภาพที่ 155 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 9	244
ภาพที่ 156 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 10	245

ภาพที่ 157 แสดงสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 10.....	246
ภาพที่ 158 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 10.....	247
ภาพที่ 159 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 10.....	248
ภาพที่ 160 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 10.....	250
ภาพที่ 161 แสดงบรรยากาศในเรือนกรณีศึกษาที่ 10	251
ภาพที่ 162 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางโครงสร้างในเรือนกรณีศึกษาที่ 10	252
ภาพที่ 163 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 10.....	253
ภาพที่ 164 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 11	254
ภาพที่ 165 แสดงสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 11.....	255
ภาพที่ 166 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 11.....	256
ภาพที่ 167 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 11.....	257
ภาพที่ 168 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 11.....	259
ภาพที่ 169 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 11	260
ภาพที่ 170แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางโครงสร้างในเรือนกรณีศึกษาที่ 11.....	261
ภาพที่ 171 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 11.....	262
ภาพที่ 172 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 12.....	263
ภาพที่ 173 แสดงสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 12.....	264
ภาพที่ 174 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 12.....	265
ภาพที่ 175 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 12.....	266
ภาพที่ 176 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 12	267
ภาพที่ 177แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางโครงสร้างในเรือนกรณีศึกษาที่ 12	268
ภาพที่ 178 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 12.....	269
ภาพที่ 179 แสดงพัฒนาการของตั้งถิ่นฐานภายในหุบเขาแม่แจ่ม	272
ภาพที่ 180 ผังแสดงสภาพแวดล้อมและลักษณะที่ตั้งหมู่บ้าน	273

ภาพที่ 181 แสดงตัวอย่างลักษณะผังบริเวณของบ้านในเมืองแม่แจ่ม	275
ภาพที่ 182 แสดงลักษณะผังบริเวณของบ้านในเมืองแม่แจ่มจากการสำรวจ	277
ภาพที่ 183 แสดงลักษณะของ “ช่วงบ้าน” ด้านหน้าเรือน	278
ภาพที่ 184 แสดงลักษณะของ “หลองข้าว” แบบต่างๆ	278
ภาพที่ 185 แสดงลักษณะของ “เฮินไฟ”หรือ “คร้วไฟ” ในบริเวณบ้าน	279
ภาพที่ 186 แสดงลักษณะของ “ผาม”หรือ “โรงเลี้ยงสัตว์” ในบริเวณบ้าน	280
ภาพที่ 187 แสดงลักษณะของ “บ่อน้ำ” ในบริเวณบ้าน	281
ภาพที่ 188 แสดงลักษณะของ “ห้องสุขา” ในบริเวณบ้าน	281
ภาพที่ 189 แสดงลักษณะของ “ต้อมน้ำ” และ “ห้องอาบน้ำ” ในบริเวณบ้าน	282
ภาพที่ 190 แสดงลักษณะของ “โรงรถ”	282
ภาพที่ 191 แสดงลักษณะของ “โรงหอม”	283
ภาพที่ 192 แสดงลักษณะของ “รั้ว” รูปแบบต่างๆ	284
ภาพที่ 193 แสดงลักษณะของ “ทางเข้าหลัก” และ “ทางเข้ารอง” รูปแบบต่างๆ	284
ภาพที่ 194 สวนแบบต่างๆ ที่ปรากฏในผังบริเวณบ้านในเมืองแม่แจ่ม	286
ภาพที่ 195 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ใต้ถุนเรือน” ในเรือนแม่แจ่ม	288
ภาพที่ 196 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ตั่ง” ในเรือนแม่แจ่ม	289
ภาพที่ 197 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “บันได” และ “ชานบันได” ในเรือนแม่แจ่ม	289
ภาพที่ 198 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ชาน” ในเรือนแม่แจ่ม	290
ภาพที่ 199 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “เสียบ” ในเรือนแม่แจ่ม	290
ภาพที่ 200 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “เสียบ” ในเรือนแม่แจ่ม	291
ภาพที่ 201 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ห้องนอน” ในเรือนแม่แจ่ม	292
ภาพที่ 202 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “คร้ว” ในเรือนแม่แจ่ม	292
ภาพที่ 203 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ร้านน้ำ” ในเรือนแม่แจ่ม	293
ภาพที่ 204 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ฮ่อมริน” ในเรือนแม่แจ่ม	294

ภาพที่ 205 แสดงแผนผังของ “เรือนล้านนา” ในภาคเหนือ	296
ภาพที่ 206 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” ในช่วงปี พ.ศ.2542.....	297
ภาพที่ 207 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” กลุ่มเก่าบ้านนาเรือน	298
ภาพที่ 208 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” กลุ่มเก่าบ้านพร้าวหนุ่ม.....	298
ภาพที่ 209 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” กลุ่มใหม่บ้านนาเรือนและบ้านยางหลวง.....	299
ภาพที่ 210 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของผังและพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน.....	300
ภาพที่ 211แสดงการเปรียบเทียบลำดับการเชื่อมต่อของพื้นที่ภายในเรือนระหว่างเรือนแม่แจ่มกับ เรือนไทยภาคกลาง	305
ภาพที่ 212 แสดงลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ของที่วาง แบบ a และ b	306
ภาพที่ 213 แสดงลักษณะการเชื่อมต่อของพื้นที่ภายในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม	306
ภาพที่ 214 แสดงลักษณะการปิดล้อมของพื้นที่ภายในเรือนระหว่างเรือนแม่แจ่ม.....	308
ภาพที่ 215 แสดงลักษณะรูปแบบของเรือนที่พบในพื้นที่ศึกษา.....	310
ภาพที่ 216 แสดงการวิเคราะห์เรือนจากอายุการก่อสร้างของเรือนในแม่แจ่ม	311
ภาพที่ 217 แสดงลักษณะรูปทรงของเรือนแบบจั่วเดี่ยวและเรือนแบบจั่วแฝดที่พบในพื้นที่ศึกษา..	312
ภาพที่ 218 แสดงกลุ่มเรือนไม้แม่แจ่มแยกตามลักษณะของหลังคาที่พบในพื้นที่ศึกษา	313
ภาพที่ 219 แสดงตัวอย่างโครงสร้างของกลุ่มเรือนไม้พื้นถิ่นแม่แจ่มที่พบในพื้นที่ศึกษา	315
ภาพที่ 220 แสดงการถ่ายน้ำหนักของหลังคาที่พบจากเรือนกรณีศึกษา.....	316
ภาพที่ 221 แสดงวัสดุผนังหลังคาที่พบในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม	317
ภาพที่ 222 แสดงโครงสร้างผนังที่พบในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม	318
ภาพที่ 223แสดงโครงสร้างพื้นที่พบในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม.....	319
ภาพที่ 224 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 1 ช่วงที่ 1	321
ภาพที่ 225 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 1 ช่วงที่ 2.....	322
ภาพที่ 226 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษา 1	324
ภาพที่ 227 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 2 ช่วงที่ 1.....	325

ภาพที่ 228 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 2 ช่วงที่ 2.....	326
ภาพที่ 229 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 2 ช่วงที่ 3.....	327
ภาพที่ 230 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษา 2	328
ภาพที่ 231 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 3 ช่วงที่ 1.....	329
ภาพที่ 232 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 3 ช่วงที่ 2	330
ภาพที่ 233 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 3 ช่วงที่ 3	331
ภาพที่ 234 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 3.....	332
ภาพที่ 235 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 4 ช่วงที่ 1.....	333
ภาพที่ 236 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 4 ช่วงที่ 2.....	334
ภาพที่ 237 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 4 ช่วงที่ 3	335
ภาพที่ 238 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 4.....	336
ภาพที่ 239 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 5 ช่วงที่ 1.....	337
ภาพที่ 240 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 5 ช่วงที่ 2.....	338
ภาพที่ 241 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 5 ช่วงที่ 3	339
ภาพที่ 242 แสดงลักษณะพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 5.....	340
ภาพที่ 243 ไดอะแกรมแสดงความสัมพันธ์ของระบบเหมืองฝาย ชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรม ในพื้นที่เมืองแม่แจ่ม	347

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม การเกษตรเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนไทยมาช้านาน เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวชนบทไทยผูกพันกับอาชีพเกษตรกรรม วิถีเกษตรสัมพันธ์กับรอบของฤดูกาลผลิต วิถีชีวิตของเกษตรกรถูกปรับให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมซึ่งสัมพันธ์กับรอบของฤดูกาล อาศัยภูมิปัญญาในการสรรค์สร้างสภาพแวดล้อม (Built Environment) ให้เหมาะสมจนก่อเกิดเป็นวัฒนธรรมทางการเกษตร

ภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่แถบภาคเหนือตอนบน มีลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพเป็นภูเขา และที่ราบหุบเขา ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของเมืองโดยเฉพาะพื้นที่หุบเขาที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาล้านนาที่ให้ความสำคัญกับมิติทางกายภาพของโครงสร้างเมืองที่สัมพันธ์กับภูมิประเทศ และสภาพแวดล้อม โดยมีลักษณะวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม (อิสรา กันแตง, 2557, p. 58)

การตั้งถิ่นฐานเมืองแม่แจ่มก็เช่นเดียวกัน ปัจจัยกายภาพตามลักษณะภูมิประเทศในพื้นที่หุบเขา ที่เรียกว่า แอ่งที่ราบลุ่มน้ำแม่แจ่ม หรือ “โหล่งแม่แจ่ม” ในภาษาล้านนา ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานเมืองแม่แจ่ม มีความสูงประมาณ 500 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง โหล่งแม่แจ่มเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำขนาดเล็ก มีลักษณะแคบยาวในแนวทิศเหนือ-ใต้ พอที่จะปรับใช้เป็นที่ปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลัก ทำให้มีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานจนเป็นเมืองขนาดเล็ก ส่วนภูมิทัศน์เมืองแม่แจ่มนั้นเป็นลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมข้าวซึ่งสะท้อนออกมาจากบริบทโดยรอบของหมู่บ้าน มีท้องนา ที่เรียกว่า “ไต้งนา” มีทั้งการทำนาบนที่ราบ และการทำนาแบบขั้นบันไดที่เรียกว่า “นาหลันพับ” ไปตามแนวที่ราบเชิงเขา และมีการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรกรรมอย่างมีประสิทธิภาพด้วยระบบ “เหมืองฝาย” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวล้านนาที่สั่งสมมานับพันปีดังมีการกล่าวถึงในมังรายศาสตร์ซึ่งเป็นกฎหมายโบราณของล้านนา (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2549, p. 61) ต่อมา ช่วงต้นทศวรรษที่ 2540 การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เข้าสู่อำเภอแม่แจ่ม และทำการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมมาสู่พื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่มีสภาพเป็นเขาสูงชันพื้นที่ราบมีส่วนน้อย การปลูกข้าวโพดขยายพื้นที่การเพาะปลูกจากเดิมมักปลูกกันตามไหล่เขา รุกรานมาสู่ที่นาตามที่ราบหุบเขา พืชเศรษฐกิจเข้ามาแทนที่การปลูกข้าวมาขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงจากข้าวสู่พืชเศรษฐกิจ สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตวิถีการบริโภคในระบบเศรษฐกิจ ช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาธุรกิจอุตสาหกรรมเกษตรและอาหารในประเทศไทยได้พัฒนาและเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชาวแม่แจ่มเริ่มเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการเพาะปลูกข้าวนา และข้าวไร่ จากงานศึกษาของพุฒิพงษ์ นากิจบำรุง (2556: 49)

แสดงให้เห็นการผลิตของชาวบ้านในชุมชนแห่งหนึ่งใน ต.บ้านทับ อ.แม่แจ่ม ซึ่งนอกจากจะปลูกข้าวนา และข้าวไร่ ตามวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมที่เน้นการปลูกไว้กินเองในระดับครัวเรือน ยังเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจอันได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และหอมแดง (วสัน ปัญญาแก้ว, 2559, p. 18) เพื่อเป็นแหล่งรายได้อีกด้วย ผลจากการเปลี่ยนแปลงทำให้ระบบการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป จากปฏิทินการเพาะปลูกทำให้เห็นว่า ช่วงระยะเวลาว่างเว้นจากการทำนาปลูกข้าว เกษตรกรใช้พื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น (ข้าวโพด, หอม, ถั่ว และมัน) ส่งผลกับการจัดการน้ำ ตลอดจนการจัดการพื้นที่ทางเกษตร รวมถึง การเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ยกตัวอย่างเช่น “โสมหอม” (โรงหอม) ซึ่งเป็นโรงตากพืชผลทางการเกษตร อันเป็นองค์ประกอบใหม่ของบ้านในแม่แจ่ม (สีบพงศ์ จรรย์สีศรี, 2557, p. 83)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาการเปลี่ยนแปลงชนบทในสังคมไทยช่วงที่ผ่านมา ในส่วนของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นมีหลายประเด็นที่น่าสนใจและมีความสำคัญ ทั้งการศึกษาการปรับตัว การเปลี่ยนแปลง รวมถึงภูมิปัญญาทั้งในการตั้งถิ่นฐานและการอยู่อาศัย โดยส่วนใหญ่มักใช้กรอบแนวความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” เป็นตัวอธิบาย แต่ปัญหาของกรอบแนวคิดนี้ คือ การมองไม่เห็นปัญหาการด้อยพัฒนา และมองทุนนิยมไปด้วยด้านลบ ในขณะที่ชุมชนหมู่บ้านมีแต่วัฒนธรรมที่ดั้งเดิม และสร้างรูปแบบอุดมคติของชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพของชุมชนหมู่บ้านในอดีต แต่ขาดการวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน และปัญหาต่างๆ ที่เป็นชะตากรรมของชุมชนหมู่บ้าน (พรเพ็ญ ศาสตรียากรณ์, 2552, p. 4)

ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้มุ่งทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการอยู่อาศัยในชนบทภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน โดยใช้ “สภาพแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น (Built Environment) และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture)” เป็นตัวอธิบาย

1.2 คำถามการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง” เป็นการศึกษาวิจัยที่ตั้งคำถามต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบ และการปรับตัวของสถาปัตยกรรมที่พักอาศัย (เรือนแม่แจ่ม) ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม ตลอดจนสภาพสังคมและวัฒนธรรม โดยตั้งคำถามหลักและคำถามย่อยในการศึกษาวิจัยดังนี้

คำถามหลัก

ภายใต้บริบทของวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ส่งผลต่อ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม สรรค์สร้างพื้นถิ่น (Built Environment) และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture)

ของเมืองแม่แจ่มในปัจจุบันอย่างไร มีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง ทรัพยากรใหม่ที่เข้ามาในบริบทส่งผลต่อการปรับตัวในการอยู่อาศัยอย่างไร ?

คำถามรอง

1. ภูมิปัญญาใหม่ที่มาพร้อมบริบทใหม่นั้นเป็นอย่างไร สะท้อนภาพการปรับตัวของวิถีชีวิตและระบบนิเวศได้หรือไม่ อย่างไร?
2. แบบแผนของการอยู่อาศัยที่เปลี่ยนไปส่งผลต่อความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติหรือไม่ อย่างไร?

จากคำถามเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในปัจจุบัน อันนำมาซึ่งข้อเท็จจริงในการอยู่อาศัยภายใต้วัฒนธรรมล้านนาได้อย่างถูกต้อง อันนำไปสู่การกำหนดนโยบายการอนุรักษ์และพัฒนาการอยู่อาศัยในอนาคต

1.3 วัตถุประสงค์

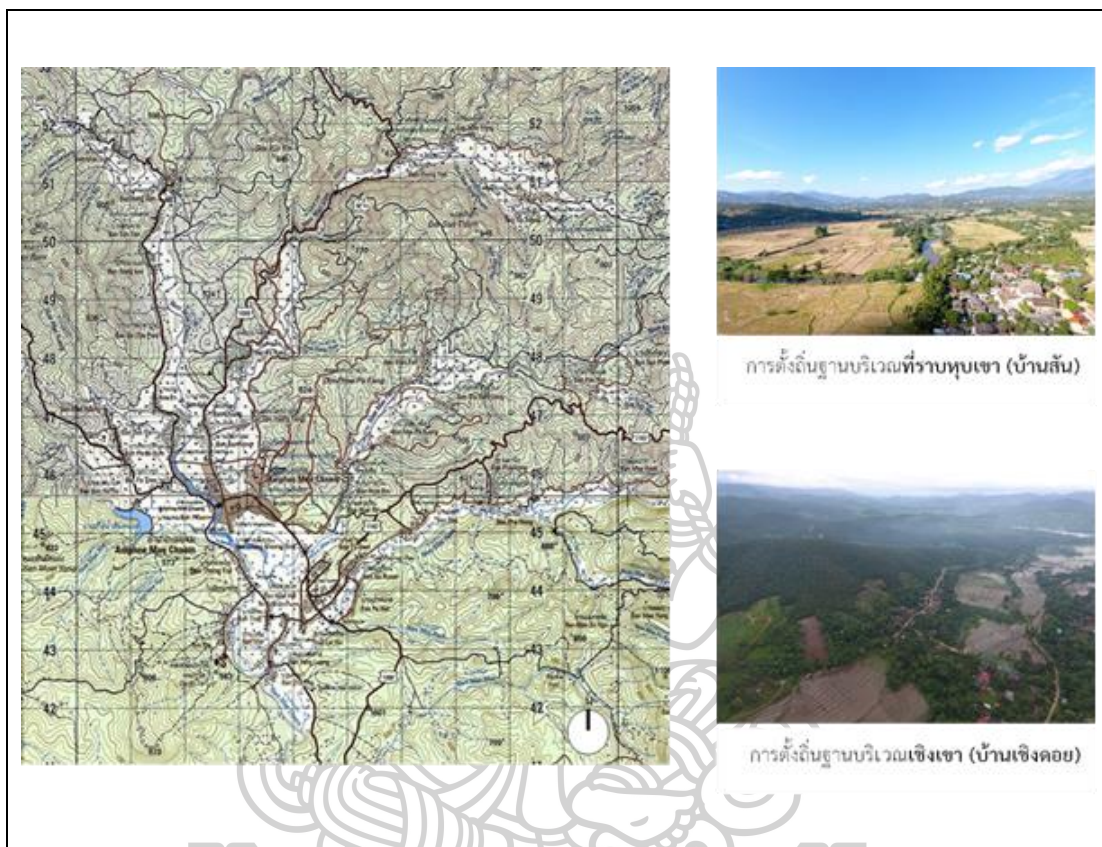
1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เพื่อให้ทราบถึงเงื่อนไข ปัจจัย และวิธีการอันนำไปสู่คำตอบสำหรับการบริหารจัดการระบบนิเวศอย่างเป็นระบบและยั่งยืน
2. เพื่อศึกษา และอธิบายความสัมพันธ์ของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์ วัฒนธรรมชุมชน และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในสังคมเกษตรของชุมชนแม่แจ่ม ทั้งในอดีต และช่วงเวลาที่เป็นอย่างอยู่ในปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง และรูปแบบของเรือนรวมถึงสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป
3. เพื่อนำองค์ความรู้ จากภูมิปัญญาในการปรับตัวของเรือนและสภาพแวดล้อมพื้นถิ่นมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม และยั่งยืน

1.4 ขอบเขตของงานวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

ขอบเขตพื้นที่การศึกษา เนื่องจากเป็นลักษณะการศึกษาสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมข้าวโดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบวัฒนธรรมข้าวในประเทศไทย ใช้ภาคเหนือเป็นกรณีศึกษา โดยมีกรณีศึกษาคือ หมู่บ้านชานนาในหุบเขาแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อันประกอบด้วยลักษณะการตั้งถิ่นฐาน 2 รูปแบบ คือ “บ้านสัน” (หมู่บ้านบนที่สันพหุวัฒนธรรมชาติที่เกิดจากการทับถมของตะกอนทรายบริเวณริมแม่น้ำ) ได้แก่ บ้านกองกาน บ้านพร้าวหนุ่ม บ้านใหม่ และ “บ้านเชิงดอย” (หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เชิงเขาที่มีความลาดชัน ในบริบทของเมืองแม่แจ่มหมู่บ้านเชิงดอยจะมีแนวเขต

หมู่บ้านต่อเนื่องกับผืนนาเบื้องล่าง เป็นนาขั้นบันไดระดับต่ำ มีระบบเหมืองฝายจัดการน้ำไปหล่อเลี้ยงไร่นา (อิศรา กันแดง, 2557) ได้แก่ บ้านต่อเรือ บ้านต้นตาล บ้านนาเรือน ต.ช่างเคิ่ง

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงสภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานในหุบเขาแม่แจ่ม อันเป็นที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม ที่มา: แผนที่ระวาง จากศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และจากการสำรวจ

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวแม่แจ่มในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเส้นทางไปสู่คำตอบของเงื่อนไขของการปรับตัวในระบบนิเวศ วิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม ภูมิปัญญา สภาพทางกายภาพของชุมชน หมู่บ้าน และเรือน

1.5 กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษานี้มุ่งพินิจความรู้อย่างรอบด้านเพื่ออธิบายรูปแบบและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของสภาพแวดล้อมและสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่สะท้อนวิถีชีวิต

ในการอยู่อาศัยในสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนา (Peasant society) อันเป็นสังคมที่ผู้คนมีชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเหล่าที่สัมพันธ์กันในระบบเครือญาติกับทางสายเดี่ยว และการแต่งงานกินดองกันกับการเป็นพี่น้องร่วมบ้านที่อยู่กันในลักษณะอย่างเท่าเทียม (Egalitarian) จะเหลื่อมล้ำกันก็มีแต่เรื่องอาวุธ คุณวุฒิ และคุณธรรม มีการทำมาหากินกับความเป็นอยู่แบบร่วมแรงแบ่งปันและใช้ทรัพยากรร่วมกัน โดยสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนานี้มีวิถีชีวิตผูกพันกับฤดูกาล สภาพแวดล้อม ระบบสังคมแบบเครือญาติ อีกทั้งยังมีเรื่องราวของคติชนที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อมและพื้นที่เอาไว้ จนกลายเป็นวัฒนธรรมการศึกษาเรื่อง หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่นในวัฒนธรรมล้านนาภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ผ่านคนในและบันทึกถ่ายทอดจากผู้ศึกษาที่เป็นคนภายนอก โดยมีกรอบทฤษฎีแบบหลากหลายติดตัวเข้าไปมองอย่างหลวมๆ และปล่อยให้ปรากฏการณ์ที่พบในพื้นที่กระจายตัวผ่านกรอบแนวคิดหลัก 2 ประการ

1. สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture) คือ อาคารที่ถูกสร้างขึ้นโดยชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น สร้างตามเทคโนโลยีและแบบแผนที่สืบทอดกันมา โดยสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรการอยู่อาศัยในท้องที่ค้ำจนถึงวัฒนธรรมการอยู่อาศัยของกลุ่มคนนั้นๆ

2. นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ethnoecology) ซึ่งเป็นมุมมองทางมนุษยวิทยาที่ให้ความสนใจกับสัมพันธ์ภาพของมนุษย์กับธรรมชาติ (ยศ สันตสมบัติ: 2547) และในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในวิถีการดำรงชีพ จะมีการแทรกตัวของสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างที่มนุษย์เสริมแต่งเข้าไปในสภาพแวดล้อมธรรมชาติของแต่ละบริบทด้วยภูมิปัญญา หรืออีกนัยหนึ่งด้วยมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ผสมผสานเป็นนิเวศวัฒนธรรมชาติพันธุ์ (Cultural Ethnoecology) (อรศิริ ปาณินท์, 2552: 20)

กล่าวโดยสรุป คือ การอธิบายสถาปัตยกรรมผ่านทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรมในแง่มุมทางมนุษยวิทยา ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติในการดำรงชีพ จะมีการแทรกตัวของสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างที่มนุษย์เสริมแต่งสภาพแวดล้อมธรรมชาติด้วยภูมิปัญญา (อรศิริ ปาณินท์, 2558: 267)

1.6 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้จะใช้การดำเนินวิจัยแบบประยุกต์ ซึ่งอาศัยการผสมผสานของสหวิทยาการเข้ามาประกอบใช้เพื่อทำความเข้าใจต่อประเด็นในการศึกษา โดยการวิจัยจะวางอยู่บนพื้นฐานการวิจัยเชิงคุณภาพที่อาศัยทฤษฎีและแนวคิดทางมนุษยวิทยาภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ (Ethnoecology) และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology)

ลักษณะงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงสำรวจ (Survey research) ซึ่งเน้นการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่เป็นหลัก โดยมีวิธีการเก็บข้อมูลและการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

1.6.1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เลือกพื้นที่ที่มีระบบนิเวศที่น่าสนใจ ที่ยังมีวิถีเกษตรกรรมข้าวในการดำรงชีพ ได้แก่ หมู่บ้านชาวนาในแถบภาคเหนือตอนบน ในพื้นที่ โหล่ง (ที่ราบหุบเขา) แม่แจ่ม

เลือกชุมชนที่ปรากฏหลักฐานในการศึกษาวิจัยมาก่อนว่ามีวิถีเกษตรกรรมทำนาปลูกข้าว ที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่โหล่งแม่แจ่ม อันประกอบด้วย พื้นที่หมู่บ้านในที่ราบหุบเขาแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท มีการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัวและมีระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานยาวนาน เพื่อเก็บข้อมูลทางกายภาพและนิเวศวัฒนธรรม

เลือกเรือนพักอาศัยพื้นดินและสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องของกลุ่มชาวนา จากชุมชนที่กล่าวข้างต้น หมู่บ้านละ 5 หลัง รวมทั้งสิ้น 3 หมู่บ้าน จำนวน 15 หลัง แยกตามอายุเรือนและประเภทของอาคาร เพื่อเป็นกรณีศึกษา และเก็บข้อมูลทางสถาปัตยกรรมของเรือน สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม รวมถึงข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตและการดำรงชีพของชาวนาผู้เป็นเจ้าของสิ่งก่อสร้างเหล่านั้น

1.6.2 วิธีการดำเนินงานวิจัย

1. ศึกษาจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary sources) ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ ระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรมหมู่บ้านและเรือนของกลุ่มชาวนาในภาคเหนือในขอบเขตพื้นที่หุบเขาแม่แจ่ม จากเอกสารวิชาการและงานวิจัย

2. แผนที่ ภาพถ่าย ภาพถ่ายทางอากาศ (aerial photographs) และแผนผังหมู่บ้าน ใช้ในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของหมู่บ้าน และการตั้งถิ่นฐานรวมทั้งสำรวจสภาพของจริง (visual survey)

3. การสำรวจจริงวัด (measure drawing) ใช้เก็บข้อมูลสภาพทางกายภาพของเรือนตัวอย่าง การทำผังบริเวณเรือน ผังชุมชน และสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องโดยรอบ เพื่อหาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตกับสภาพแวดล้อม รวมถึงคติความเชื่อในลักษณะของภูมิปัญญาที่มาพร้อมกับวัฒนธรรมข้าว

4. การสัมภาษณ์ ทั้งแบบจำกัดกรอบการสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์แบบปลายเปิด และการสนทนาทั่วไป โดยกระทำทั้งเป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม โดยแบ่งการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้เนื้อหาออกเป็น 2 ลักษณะ ทั้งเนื้อหาทั่วไป และเนื้อหาเชิงลึกเฉพาะเรื่อง (in-depth interview) ทั้งนี้เนื่องจากแบบสอบถามแบบกำหนดกรอบเพียงอย่างเดียวอาจทำให้ข้ามข้อประเด็นสำคัญหรือรายละเอียดปลีกย่อยอันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อ โลกทัศน์ การเปลี่ยนแปลง ที่จะส่งผลโยงไปสู่งานสถาปัตยกรรมของพวกเขา จึงต้องใช้การพูดคุยตามโอกาสเพื่อให้

มาช่วย อนึ่งการพูดคุยรูปแบบปกติถึงแม้จะไม่มุ่งตรงสู่เป้าหมายในการศึกษา แต่ก็สามารถสร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลายกว่าในการสนทนาสอบถามได้ และการสัมภาษณ์ทั้งสองลักษณะนี้จะถูกนำมา รวบรวมและวิเคราะห์เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

5. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) ใช้ในการเก็บข้อมูล สภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ กิจกรรมการดำเนินชีวิตของชาวนา ความแปรเปลี่ยนด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน และกิจกรรมทางประเพณีและสังคม

1.6.3 การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล

การอ่านและการวิเคราะห์ข้อมูล โดยอ้างอิงจาก Oliver (Oliver, 1997) ได้เสนอ แนวทาง การจำแนก (Typologies) งานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเอาไว้ โดยพิจารณาจากองค์ประกอบ 5 ประการ ได้แก่ 1. ลักษณะของรูปด้าน (Elevation) 2. รูปทรง (Form) 3. ผังพื้น (Plan) 4. ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่หรือที่ว่าง (Spatial Relationships) 5. ลักษณะโครงสร้าง (Structural Types)

วีระ อินพันทั้ง และคณะ (2558: 42) อธิบายแนวทางการศึกษาเอกลักษณ์ในงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่ส่งผลต่อการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม โดยใช้กรอบปัจจัยในการศึกษา 3 ประการ ได้แก่ การวางผัง (ทิศทาง แนวแกน ลำดับ และระดับ) การจัดกลุ่มอาคาร และการสร้างมวล

จากแนวทางการศึกษาข้างต้น ผนวกกับมุมมองทางด้านสังคมและวัฒนธรรมการ อยู่อาศัย นำมาเป็นแนวทางในการกำหนดปัจจัยสำหรับการอ่านและวิเคราะห์เรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มได้ ดังตารางที่ 1

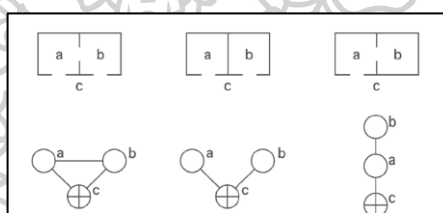
1. การวิเคราะห์ด้วยวิธีสัณฐานวิทยา (Morphological Analysis)

ตารางที่ 1 แนวทางการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อรูปและเปลี่ยนแปลงของเรือนแม่แจ่ม

การก่อรูปของเรือนพื้นถิ่น	ปัจจัยทางกายภาพ	สภาพแวดล้อม	ลักษณะภูมิประเทศ	สภาพภูมิอากาศ	พืชพรรณ	
		การตั้งถิ่นฐาน	ทำเลที่ตั้ง			
	ปัจจัยทางสถาปัตยกรรม	ภายนอก	รูปแบบ/รูปทรง	ทิศทาง/แนวทางการศึกษา	ลักษณะที่ปรากฏในรูปด้าน	การประดับตกแต่ง
		ภายใน	ผังพื้น และการจัดพื้นที่ใช้สอย	ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่หรือที่ว่าง	ลำดับการเข้าถึง	ระดับ
	โครงสร้าง	เทคโนโลยีการ	วิธีการก่อสร้าง	วัสดุ และ		

			ก่อสร้าง		การใช้งาน	
ปัจจัยทางสังคม	วิถีชีวิต		การใช้สอยพื้นที่	ขนาดพื้นที่	การจัดกลุ่มอาคาร	
	คติความเชื่อ		การวางทิศทาง/ แนวแกน	ความเชื่อที่ปรากฏในเรือน		

จากการวิเคราะห์ข้างต้น คือ ลักษณะของวิธีสืบฐานวิทยา (Morphological Analysis) โดยใช้ข้อมูลจากการรังวัด สสำรวจ และเขียนแบบทางสถาปัตยกรรม และภาพถ่าย นำมาวิเคราะห์ลักษณะของเรือน โดยครอบคลุมเนื้อหาทางสถาปัตยกรรมศาสตร์ตามตัวแปรข้างต้น (ตารางที่ 1) ยกตัวอย่างในรายละเอียดของการวิเคราะห์ เช่น การอธิบายความสัมพันธ์เชิงพื้นที่หรือที่ว่าง (Spatial Relationships) วิเคราะห์ด้วยทฤษฎี space syntax โดยใช้แผนภูมิ Justified Graph (J-Graph) ในการอธิบาย ยกตัวอย่างไดอะแกรมในภาพที่ 2 และ 3

ภาพที่ 2 ความแตกต่างของการเชื่อมต่อและการเข้าถึงของหน่วยพื้นที่ย่อยที่ต่างกันสองระบบ
ที่มา : Hillier et al.,1996

ภาพที่ 3 ลักษณะโครงร่างความสัมพันธ์ของที่ว่าง แบบ a และ b
ที่มา: Hillier et al.,1987

2. การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) เป็นวิธีการที่นำมาใช้สำหรับพิจารณาความเหมือนและความต่างระหว่างเรียนในพื้นที่ และเพื่อให้เห็นพัฒนาการของเรียนพื้นที่ภาคเหนือ โดยใช้ข้อมูลและเนื้อหาที่อ่านได้จากแบบทางสถาปัตยกรรมและข้อมูลจากภาคสนาม (ข้อมูลปฐมภูมิ) รวมถึงจากการทบทวนวรรณกรรม ขั้นตอนแรกเป็นการนำข้อมูลเรียนกรณีศึกษามาเปรียบเทียบกับเรียนแบบดั้งเดิม โดยอ้างอิงข้อมูลจากเรียนในวรรณกรรมต่างๆ เป็นพื้นฐานในการเปรียบเทียบ จากนั้นจึงนำมาเปรียบเทียบเรียนกรณีศึกษาด้วยตนเอง โดยพิจารณาจากรูปแบบเรียน การตั้งถิ่นฐาน (ต่างหมู่บ้าน) และแบ่งตามช่วงอายุของเรียน เพื่อหาความเหมือนต่างของเรียนกรณีศึกษา ซึ่งจะเป็นกระบวนการที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการก่อรูปและพัฒนาการของเรียนพื้นที่แม่แจ่ม โดยความเหมือนของเรียนจะเป็นตัวแปรที่ทำให้เห็นถึงลักษณะร่วมของเรียนพื้นที่อันสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของแบบแผนการอยู่อาศัย ส่วนความต่างจะเป็นตัวแปรที่สะท้อนให้เห็นถึงความต่างการแปรเปลี่ยนและการปรับตัวของแบบแผนในการอยู่อาศัย

1.7 โครงสร้างของงานวิจัย

งานการศึกษาหมู่บ้านและเรียนพื้นที่แม่แจ่มภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทำการศึกษาจากประเด็นที่ไปพบในภาคสนามแล้วนำมาตรวจสอบหาทฤษฎีและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมพื้นที่ในเอกสารเพื่อหาช่องว่างและข้อถกเถียงในมุมมองใหม่ โดยแบ่งโครงสร้างการศึกษาเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ประเด็นที่มา และการทบทวนวรรณกรรม ส่วนที่ 2 การออกแบบวิธีวิจัย และการสำรวจภาคสนาม ส่วนที่ 3 การวิเคราะห์ สังเคราะห์ นำไปสู่ข้อค้นพบและสรุป

ส่วนที่ 1 ที่มา และการทบทวนวรรณกรรม

คือ ที่มาของประเด็นคำถาม และการทบทวนวรรณที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางด้านสภาพแวดล้อม ด้านสถาปัตยกรรมพื้นที่ ด้านวัฒนธรรมล้านนาในภาพรวม และเชื่อมโยงกับประเด็นการศึกษาจากภาคสนาม ประกอบด้วย

บทที่ 1 ความเป็นมาของประเด็นการศึกษา จากการทบทวนเอกสารและข้อมูลภาคสนามเบื้องต้นชี้ให้เห็นประเด็นและช่องว่างของการศึกษา

บทที่ 2 ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นที่และช่องว่างทางวิชาการนำไปสู่แนวทางการสร้างวิธีวิจัย

ส่วนที่ 2 การออกแบบวิธีวิจัย และการเก็บข้อมูลเบื้องต้น

คือ การนำข้อถกเถียงจากการทบทวนกรอบการศึกษาและแนวทางการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นที่ มาตั้งข้อสังเกตและออกแบบเป็นวิธีวิจัย

บทที่ 3 พื้นที่กรณีศึกษา เป็นการทบทวนวรรณกรรมในพื้นที่ศึกษา และการเก็บข้อมูลโดยพิจารณาเลือกพื้นที่ศึกษาและผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อนำมาเป็นข้อมูลเบื้องต้นในงานสำรวจภาคสนาม

ส่วนที่ 3 ข้อค้นพบ และข้อสรุป

คือ การนำข้อค้นพบที่ได้จากการสำรวจ วิเคราะห์ และสังเคราะห์มาอธิบายการปรับตัวของการอยู่อาศัยในวัฒนธรรมล้านนาภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง

บทที่ 4 หมู่บ้านกรณีศึกษา เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อมกับวิถีชีวิตผ่านการวางผัง และองค์ประกอบของหมู่บ้าน

บทที่ 5 กรณีศึกษา แสดงเนื้อหาในรายละเอียดทางด้านสถาปัตยกรรมของเรือนพักอาศัย ทั้งในด้านที่ตั้ง สภาพแวดล้อม รูปแบบ การใช้สอยพื้นที่ ที่ว่าง คติความเชื่อ รวมถึงระบบโครงสร้างและวัสดุ

บทที่ 6 ข้อค้นพบที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการปรับตัวในการอยู่อาศัยในวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งงานวิจัยนี้มีความคาดหวังในการพบคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของสภาพแวดล้อมและรูปแบบการอยู่อาศัยที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นพัฒนาการการอยู่อาศัยในวัฒนธรรมล้านนา

บทที่ 7 สรุปแนวทางการศึกษา งานวิจัยนี้มีความคาดหวังถึงข้อค้นพบแนวทางการศึกษาและกรอบความคิดด้านการศึกษาศาปัตยกรรมพื้นถิ่นภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง

1.8 แหล่งข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้อาศัยข้อมูลจาก

1. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร
2. ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
3. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเชียงใหม่
4. ห้องสมุดคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
5. ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
6. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยนเรศวร
7. ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
8. ฐานข้อมูลจากสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมแห่งเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล
9. แหล่งข้อมูลในลักษณะของห้องสมุดของสถาบันต่างๆ ที่พบว่ามีงานวิจัยหรือวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
10. การทบทวนเอกสารผ่านเว็บไซต์ บทความจากนิตยสาร หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ
11. สัมภาษณ์และเปลี่ยนกับผู้รู้ นักวิชาการ และผู้ที่ทำการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่จะศึกษา

1.9 เครื่องมือที่ใช้ในการค้นคว้า

สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการค้นคว้า แบ่งออกเป็น เครื่องมือที่ช่วยในการเก็บข้อมูลที่เป็น วัตถุประกอบการเก็บข้อมูล อันได้แก่

1. เครื่องบันทึกเสียง
2. กล้องดิจิทัลสำหรับบันทึกภาพ
3. กล้องถ่ายวิดีโอสำหรับบันทึกกิจกรรมที่สามารถนำกลับมาเพื่อใช้วิเคราะห์ตีความเชิง พฤติกรรม
4. เครื่องวัดเลเซอร์ ตลับเมตร และเครื่องมือในการรังวัด
5. เครื่องจีพีเอส ในการจับพิกัดพื้นที่ที่ทำการศึกษา และลักษณะเส้นทางเชิงกายภาพ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้เครื่องมือเพื่อใช้ในการมีส่วนร่วม และเครื่องมือในการเก็บข้อมูล เครื่องมือดังกล่าว ได้แก่ แบบสอบถาม เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลเบื้องต้น

1.10 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. การปรับตัวและภูมิปัญญาของชาวนาในพื้นที่ที่มีระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไป
2. ลักษณะหมู่บ้านและชุมชนชาวนาในพื้นที่ราบหุบเขาแม่แจ่มซึ่งมีบริบทที่ต่างไปจากเดิม
3. การปรับตัวของวิถีชีวิตและเรือนพื้นถิ่น
4. ปัญญาและเทคโนโลยีพื้นฐานใหม่ของการปรับตัวในการอยู่อาศัย

1.11 ข้อตกลงของการศึกษา

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Culture Landscape) และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture) ในภาคเหนือของประเทศไทยภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงโดย ภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วยพื้นที่ 9 จังหวัด (ภาคเหนือตอนบน) ซึ่งมีลักษณะภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในเขตที่ราบหุบเขาและภูเขา ได้แก่ จังหวัดเชียงราย พะเยา แพร่ น่าน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน และบางส่วนของจังหวัดอุตรดิตถ์ ตามการแบ่งภูมิภาคของประเทศไทยแบบ 6 ภูมิภาค ซึ่งกำหนดโดยคณะกรรมการภูมิศาสตร์แห่งชาติเมื่อ พ.ศ.2520 และประกาศใช้โดยราชบัณฑิตยสถาน (นฤมล บุญแต่ง, ม.ป.ป.) พื้นที่โดยรวมของภูมิภาคดังกล่าวมีความเกี่ยวเนื่องทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมกับรัฐจารีตล้านนาในอดีต ซึ่งจังหวัดอุตรดิตถ์เป็นพื้นที่ซึ่งมีความคาบเกี่ยวและถือเป็นชายขอบของเขตวัฒนธรรมดังกล่าว โดยขอบเขตของพื้นที่ศึกษา คือ บริเวณภาคเหนือตอนบนภายใต้บริบทของ “วัฒนธรรมล้านนา” โดยนักวิชาการนิยมใช้คำว่า “ล้านนา” ใน

หลายกรณีเพื่อสื่อถึงดินแดน วัฒนธรรม หรือกลุ่มประชากรกลุ่มใหญ่ของภาคเหนือที่มีรากฐานมาจาก
รัฐจารีตล้านนา

1.12 นิยามศัพท์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมล้านนา มีลักษณะเป็นภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular landscape) ของชุมชนเกษตรกรรมในชนบทของประเทศไทยนั้น โดยภูมิทัศน์พื้นถิ่นนี้มีเนื่องกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ชนบท ทั้งที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทางพิธีกรรม อันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละถิ่นที่ เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ กล่าวคือ มนุษย์ได้ใช้ภูมิปัญญาพื้นถิ่น (Local wisdom) เข้าไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ธรรมชาติ และสะท้อนออกมาในรูปแบบของ สภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง (Built environment) ได้แก่ สภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อมโดยรอบ และเชื่อมโยงไปถึงพื้นที่ทำกินซึ่งมักจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม อันได้แก่ เรือกสวนไร่นา จนเกิดเป็นลักษณะของ ภูมิทัศน์ทางการเกษตร (Agriculture landscape) ซึ่งเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงผืนดิน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เช่น นาข้าว เหมือง ฝาย เป็นต้น (ศนิ ลัมทองสกุล, 2549) ในวัฒนธรรมล้านนาก็เช่นกัน เนื่องจากลักษณะกายภาพภาคเหนือของประเทศไทยเป็นดินแดน ประกอบด้วยแนวเทือกเขาสลับกับที่ว่างระหว่างหุบเขา โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่ต้นน้ำ (Upstream) มีลักษณะเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร (Headwaters) ช่วยทำหน้าที่ดูดซับน้ำก่อนไหลลงสู่พื้นที่ลุ่มด้านล่างเป็นส่วนที่มีความลาดชันมากที่สุด พื้นที่กลางน้ำ (Midstream) เป็นส่วนของการพัดพาตะกอน (Transfer zone) ความอุดมสมบูรณ์ต่างๆไปรวมกันในพื้นที่ปลายน้ำ มีความลาดชันกว่าพื้นที่ต้นน้ำ และพื้นที่ปลายน้ำ (Downstream) เป็นพื้นที่ซึ่งรวบรวมน้ำ และสะสมตะกอนที่ไหลมากับน้ำ (Deposition zone) โดยพื้นที่ปลายน้ำนั้นจะมีความลาดชันน้อยที่สุด หรือ มีลักษณะค่อนข้างแบนราบ จากเงื่อนไขทางธรรมชาติส่งผลต่อการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐาน การอยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม โดยอาศัยน้ำในพื้นที่ต่างระดับกันในการดำรงชีพ ทำให้ผู้คนในบริเวณนี้ตั้งแต่อดีตมีภูมิปัญญาในการจัดการน้ำที่เฉพาะตัว โดยเฉพาะระบบเหมืองฝาย รวมถึงมีวิธีการปรับตัวร่วมกับเงื่อนไขธรรมชาติ อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชนบทแบบล้านนา

ภูมิเนเวศวัฒนธรรมล้านนาในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ลักษณะทางกายภาพของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ประกอบด้วยแนวเทือกเขาสลับกับที่ราบระหว่างหุบเขา โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 พื้นที่สำคัญตามลักษณะภูมิประเทศจากแนวสันเขา (Ridge) สู่ที่เชิงเขาดินตะกอนรูปพัด (Alluvial fan) ลานตะพักลำน้ำ (River terrace) และที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood plain) จนสิ้นสุดที่แม่น้ำสายหลักซึ่งเกิดจากการไหลรวมตัวกันของน้ำฝนที่ตกลงบนผืนดินของภูเขาที่ล้อมรอบแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน จากเงื่อนไขทางธรรมชาติของความต่างระดับของพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรมเลี้ยงชีพ และระดับ

น้ำที่ต้องการใช้ในการอุปโภคบริโภคนี้ ทำให้ผู้คนในบริเวณนี้ตั้งแต่อดีตมีภูมิปัญญาในการจัดการน้ำที่เฉพาะตัว รวมถึงวิธีการปรับตัวให้อยู่ร่วมกับเงื่อนไขธรรมชาติเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี (ยุพเรศ สิริพิพงษ์ & ยุทธนา ทองทัมม, 2562, p. 24)

ภูมิเนเวศวัฒนธรรมหมู่บ้านในวัฒนธรรมล้านนา ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวล้านนา จะตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่สันดอนที่มีที่ราบแม่น้ำไหลผ่าน ซึ่งจำกัดไว้สำหรับการเพาะปลูกเพราะเป็นบริเวณที่น้ำท่วมตลอดทั้งปี เหมาะแก่การปลูกข้าว หมู่บ้านมีลำเหมืองส่งน้ำ และระบายน้ำขุดเป็นโครงข่ายจากลำธารใหญ่สู่ทุ่งนา ตามขอบริมลำเหมืองมีพีชพรรณขึ้นปกคลุมอยู่ทั่วไปโดยส่วนใหญ่จะเป็นอาหารหลักที่ชาวบ้านนำมารับประทาน เช่น ผักกูด และไม้เลื้อยชนิดต่างๆ ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ในตัวเมืองจะมีหนองน้ำใหญ่อยู่หลายหนองน้ำโดยมักอยู่ใกล้กับวัดหลักของแต่ละหมู่บ้านทำหน้าที่รับปริมาณน้ำฝนที่เอ่อท่วมภายในตัวเมืองจากลำเหมือง คูเมือง และลำเหมืองใหญ่นอกเมือง สู่หนองน้ำใหญ่ของแต่ละหมู่บ้านเป็นแหล่งเก็บน้ำใหญ่ของแต่ละชุมชน ช่วยซับน้ำเข้าสู่บ่อน้ำที่ชาวบ้านแต่ละบ้านขุดบ่อน้ำไว้ใช้อุปโภคบริโภคภายในบริเวณบ้านพักอาศัย ทั้งยังเป็นแหล่งเพาะ และขยายพันธุ์สัตว์น้ำอีกด้วย สภาพแวดล้อมภายในหมู่บ้านมีต้นไม้ใหญ่ บริเวณริมน้ำมาก ถนนในหมู่บ้านคดเคี้ยวไปตามเครือญาติ โดยมีข่วงเรือนร่วมกัน นานๆ จึงจะมีการกันรั้วแยกกลุ่มครั้งหนึ่ง (ยุพเรศ สิริพิพงษ์ & ยุทธนา ทองทัมม, 2562, p. 24)

สังคมเกษตรกรรมแบบชาวนา (Peasant society) คือ สังคมที่ผู้คนมีชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเหล่าที่สัมพันธ์กันในระบบเครือญาติกับทางสายเดียว และการแต่งงานกินตอกกันกับการเป็นพี่น้องร่วมบ้านที่อยู่กันในลักษณะอย่างเท่าเทียม (Egalitarian) จะเหลื่อมล้ำกันก็มีแต่เรื่องอาวุโส คุณวุฒิ และคุณธรรม มีการทำมาหากินกับความเป็นอยู่แบบร่วมแรงแบ่งปันและใช้ทรัพยากรร่วมกัน ต่างจาก **สังคมเกษตรกรรมแบบกสิกร (Farmer society)** กล่าวคือ คนที่เป็นชาวนา (Peasant) อยู่ในสังคมประเพณีอย่างหมู่บ้านเหล่า พี่พียงซึ่งกันและกันทั้งในด้านแรงงานและทรัพยากร คิดอะไรทำอะไรคล้ายคลึงกันและมีความรู้สึกนึกคิดที่เป็นปัจเจกน้อย ในขณะที่คนที่เป็นกสิกร (Farmer) คือผู้ประกอบการที่มีความเป็นปัจเจกและประกอบกิจกรรมเพื่อตัวเอง ครอบครัว และกลุ่มเหล่านั้นมีผลประโยชน์ร่วมกัน

เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ หมายถึง เรือนพักอาศัยที่ปลูกสร้างขึ้นโดยมีแบบแผนวัฒนธรรมล้านนาในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย อนุวิทย์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เตมียพันธ์ (วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2539) แบ่งประเภทของเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ ตามลักษณะการใช้งานได้เป็น 3 ประเภท คือ 1. เรือนชนบท (เรือนไม้บัว) เป็นตัวแบบแรกๆ ของการสร้างที่พักอาศัยในวัฒนธรรมล้านนา ผู้อยู่อาศัยที่เป็นชาวนาชาวไร่เป็นผู้ออกแบบและผู้สร้างเองไปในตัว ลักษณะเป็นเรือนเครื่องผูก รูปแบบเรือนเป็นเรือนขนาดเล็ก มี 1 ห้องนอน ยกพื้นไม่สูง (ประมาณ 0.60-1.00 เมตร) พอให้พื้นความชื้นจากดิน ชวงเสาแคบ ใช้ไม้จริงไม้แปรรูป ขนาดประมาณ 4 นิ้ว โครงหลังคาไม้รวก (ไม้ไผ่) มุงหลังคาด้วยตับ

ใบตองตึง หรือตับแฝก หรือใบก้อ หรือวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ส่วนมากเจ้าของจะเป็นผู้ก่อสร้างหรือช่วยกัน ที่เรียกว่าเอาแรง (ลงแขก) 2. เรือนไม้ (เฮือนบะเก่า) เป็นเรือนของผู้มีฐานะ ใช้ไม้จริงทั้งหลัง ใต้ถุนสูง หลังคามุงกระเบื้อง มีขนาดใหญ่ขึ้น อาจมีมากกว่า 1 ห้องนอน เป็นเรือนที่คลี่คลายแบบแผนการสร้างมาจากเรือนกาแล ใช้รูปแบบและความพิถีพิถันน้อยลง เพราะเป็นเรือนสำหรับสามัญชน (ชาวบ้าน) ที่กฎเกณฑ์ด้านฐานานุสัคดีสถาปัตยกรรมลดลง จากเดิมที่ชาวบ้านทั่วไปจะสร้างได้แต่เรือนไม้บั่วเท่านั้น เรือนไม้จริงหรือเรือนกาแลนั้นสงวนไว้สำหรับผู้มีศักดิ์ทางสังคมสูง อาจเป็นผู้นำในสังคมหรือเจ้านาย หลังคาทรงสูงของเรือนกาแลถูกปรับลดปานลง ยุคแรกๆ ที่เรียกว่า “เฮือนไม้บะเก่า” จะไม่มีการประดับตกแต่งมากนัก ไม่มีการประดับกาแล แต่แบบแผนการใช้พื้นที่ (ผังพื้น) ยังคงเป็นแบบหรือใกล้เคียงกับแบบแผนประเพณีเดิม ส่วนใหญ่ทำเป็นเรือนแฝดคล้ายเรือนกาแล เรือนไม้มีการใช้ช่างไม้ออกแบบก่อสร้างแทนการสร้างเองโดยเจ้าของและเพื่อนบ้าน (สีบพงษ์ จรรย์สีปศรี, 2558, p. 24) 3. เรือนกาแล เป็นเรือนสำหรับผู้มีฐานะทางสังคมหรือผู้นำชุมชน หรือชนชั้นสูงในสังคม ตั้งแต่ระดับชนบทจนถึงระดับเมือง เอกลักษณะสำคัญของเรือนประเภทนี้ คือ มี “กาแล” ไม้แกะสลักอย่างสวยงามประดับบนยอดจั่ว

1.13 สรุปท้ายบทที่ 1

ประเด็นการศึกษา “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง” เป็นสิ่งที่มีความน่าสนใจทางการศึกษาไม่มากนัก ส่วนใหญ่มักจะเป็นการศึกษาในการหาเอกลักษณ์และภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเมื่อแรกสร้างเรือน หรืออธิบายเฉพาะปรากฏการณ์ที่พบจากการสำรวจ แต่ในประเด็นของการศึกษาพัฒนาการของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น มีนักวิชาการหลายท่านให้ความคิดเห็นว่าควรศึกษาด้วยวิธีการผสมผสานในหลายทฤษฎี ยกตัวอย่างเช่น Lawrence (1998: 61) เสนอแนะทางว่าเนื่องจากสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้นวันจะสูญหายไปทุกทีจนไม่สามารถศึกษาสภาพปัจจุบันเพียงอย่างเดียวได้ เขาเสนอแนะว่า ควรผนวกเอาประวัติศาสตร์เข้ามาในกรอบแนวคิดของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นด้วยการนำเอา Structuralism มาใช้ ส่วน Rapoport (1982: 23) ได้สร้างหลายทฤษฎีเพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมที่เขามักใช้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นโจทย์ เช่น System of settings เป็นต้น โดยเขาเน้นว่าจะวิธีการใดก็ตาม สิ่งสำคัญก็คือ การรวมเอาคน วิถีชีวิต กิจกรรมเข้าไปในบริบทของสถานที่และเวลา (ระวีวรรณ โอหารัตน์มณี, 2552, p. 62)

ดังนั้น ในงานวิจัยชิ้นนี้คาดหวังว่าจะเป็นแนวทางหนึ่งของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเพื่ออธิบายพัฒนาการและภูมิปัญญาการปรับตัวในการอยู่อาศัยของวัฒนธรรมล้านนาภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจถึงการเปลี่ยนรูปของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและนำไปต่อยอดของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้ต่อไปในอนาคต

บทที่ 2

บททวนวรรณกรรม แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การประมวลองค์ความรู้เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาชุมชนเมืองแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วยเนื้อหา 2 กลุ่มหลัก โดยกลุ่มแรกเป็นเรื่องของพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทของพื้นที่ และสถานภาพการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภาคเหนือของประเทศไทย ส่วนกลุ่มที่สองเป็นกรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ 1 ว่าด้วยเรื่องพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภาคเหนือของประเทศไทย

1. สถานภาพการศึกษาเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ
2. สภาพแวดล้อมในวัฒนธรรมล้านนา
3. ความเข้าใจเบื้องต้นของเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ

กลุ่มที่ 2 กรอบแนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

4. แนวความคิดนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology)
5. แนวความคิดสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture)
6. การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture) ผ่านแนวความคิดนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology)

กลุ่มที่ 1 ว่าด้วยเรื่องพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภาคเหนือของประเทศไทย

2.1 สถานภาพการศึกษาเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ

จากการศึกษากลุ่มตัวอย่างผลงานวิชาการที่มีการเผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ.2506-2560 จำนวน 124 รายการ ประกอบด้วย หนังสือวิชาการ รายงานการวิจัย บทความ เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา และวิทยานิพนธ์ โดยในเบื้องต้นได้ศึกษาผ่านงานที่รวบรวมผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือไว้ 2 ชิ้น คือ “สถานภาพผลงานทางวิชาการสาขาสถาปัตยกรรมในประเทศไทย” (วิมลสิทธิ์, วีระ, & สันติ, 2544) และโครงการ “ประเมินสถานภาพไทยศึกษา สาขาสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และหัตถกรรม” (อรศิริ ปาณินท์ และคนอื่นๆ, 2545) อย่างไรก็ตาม ภายหลังปี พ.ศ.2540 ไม่ปรากฏว่ามีการรวบรวมผลงานที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม ทำให้ผู้ที่ศึกษาใหม่

ไม่ทราบถึงภาพรวมของเนื้อหาสาระการศึกษาสถานภาพการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือในปัจจุบัน (พ.ศ. 2560)

2.1.1 ภูมิหลังของการศึกษา

การผลิตผลงานวิชาการการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือเริ่มปรากฏมาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 2500 (ภาพที่ 1) โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนและไทเขิน ในส่วนเนื้อหาสาระด้านสถาปัตยกรรมบ้านเรือนล้านนา (เฉพาะกลุ่มไทยวน และไทเขิน) นั้น เริ่มเผยแพร่ในวารสารอาษาฉบับ พ.ศ. 2506 ในวารสารฉบับนี้มีบทความอันเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นล้านนา ได้แก่ “เรือนไทย” (อัน นิมมานเหมินท์, 2506: 15) กล่าวถึง เรือนแบบแผนดั้งเดิมในภาคเหนือซึ่งเป็นหลังเตี้ยมีเตาฝังอยู่ในห้องยังไม่แยกเรือนครัวออกมา “เรือนไทย” (เสนอ นิลเดช, 2506: 32) ได้ชี้ให้เห็นลักษณะแตกต่างของเรือนล้านนากับเรือนในภูมิภาคอื่น ส่วน “รายงานการค้นคว้าบ้านภาคเหนือ” (วาริน สิริพันธ์ และคณะ, 2506) เสนอเนื้อหาสาระเกี่ยวกับองค์ประกอบของเรือน และเริ่มมีการผลิตผลงานเผยแพร่มากขึ้น ในช่วงทศวรรษที่ 2510 เรื่อยมา โดยส่วนใหญ่ยังคงเน้นศึกษาในภาพรวมของเรือน และเรือนกาแลเป็นหลัก

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2521-2540 การผลิตผลงานวิชาการเกี่ยวกับเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ เริ่มมีจำนวนมากขึ้นจากการดำเนินงานของสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่างๆ เริ่มขยายผลการศึกษา จากการศึกษาเรือนกาแลที่เป็นเสมือนตัวแทนของเรือนล้านนาสู่กลุ่มเรือนของชาติพันธุ์อื่นๆ ในพื้นที่มากขึ้น อาทิ เรือนไทลื้อ เรือนไทใหญ่ และเรือนของกลุ่มชาวเขาเผ่าต่างๆ จากการศึกษา จะเห็นได้ว่า ในช่วงนี้เริ่มมีการศึกษาโดยมีการแบ่งประเภทของเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ (เรือนล้านนา) ในหลายลักษณะ ได้แก่ เรือนชนบท เรือนไม้ และเรือนกาแล (เจริญศุภกุล., 2539) แบ่งตามชนิดของวัสดุได้เป็น 2 ประเภท คือ เรือนไม้บัว (ไม้ไผ่) หรือเรือนเครื่องผูก และเรือนไม้จริงหรือเรือนเครื่องสับ (อัน นิมมานเหมินท์, 2512: 144) และมีผลงานบางส่วนเริ่มขยายการศึกษาถึงเนื้อหาสาระด้านสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับงานสถาปัตยกรรม โดยมีอธิบายในรายงานการวิจัยโครงการ “ประเมินสถานภาพไทศึกษา สาขาสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และหัตถกรรม” ว่า กลุ่มนักวิชาการที่ให้ความสนใจของแนวทางในการศึกษานี้ ตั้งอยู่บนความคิดที่ว่า งานสถาปัตยกรรมเป็นแนวความคิดหนึ่งของสภาพแวดล้อม ไม่สามารถแยกงานสถาปัตยกรรมออกจากสภาพแวดล้อมได้ในทางกลับกัน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมยังได้รับการหล่อหลอมจากปัจจัยแวดล้อมอีกด้วย การศึกษาค้นคว้าในแนวนี้จึงให้ความสนใจกับปัจจัยแวดล้อมอันเป็นบริบทของงาน สถาปัตยกรรม อย่างไรก็ตาม การผลิตผลงานก็ยังมีเฉพาะกลุ่มนักวิชาการที่สนใจในวงจำกัด ยังไม่ถูกศึกษาในวงกว้างมากนัก

ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2540-2550 ปริมาณผลงานวิชาการมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยสามารถรวบรวมผลงานที่เกี่ยวข้องได้ 42 รายการ ผลงานวิชาการที่มีการเผยแพร่ส่วน

ใหญ่เกิดจากทั้งความสนใจจากนักวิชาการภายนอกภูมิภาคและการเคลื่อนไหวของนักวิชาการในภูมิภาคมีเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ผ่านการดำเนินการในรูปแบบงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ ยกตัวอย่างเช่น “ระบบนิเวศการวางผังหมู่บ้านพื้นถิ่นของไทเขิน เชียงตุง” (อรศิริ ปาณินท์, 2548) และเริ่มมีการศึกษาที่เน้นการศึกษาแบบเจาะลึกเฉพาะเรื่องมากขึ้น อาทิ การศึกษาเฉพาะพื้นที่ เช่น “การศึกษารูปแบบและการใช้สอยเรือนไม้พื้นถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่” (วิชุดา นิลม่วง, 2541) เน้นการศึกษารูปแบบการศึกษาในพื้นที่ตัวเมืองเชียงใหม่และอีก 7 อำเภอโดยรอบ รวมทั้งหมด 8 อำเภอ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2468-2540 เพื่อหาคุณลักษณะเฉพาะและการอนุรักษ์ การศึกษาที่เน้นเรื่องคติความเชื่อ เช่น “ชิต : ข้อห้ามในล้านนา” (คมเนตร เชษฐพัฒน์พานิช & บรรณาธิการ, 2539) มีบทที่กล่าวถึงข้อห้ามเกี่ยวกับการปลูกเรือน

ส่วนในช่วง 10 ปีหลังมานี้ (ระหว่างปี พ.ศ. 2550-2560) ภาพรวมของการผลิตผลงานวิชาการการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือมีปริมาณเพิ่มขึ้นกว่าในอดีตอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเป็นผลพวงจากกลุ่มนักวิชาการชั้นนำ เช่น อัน นิมมานเหมินท์, เสนอ นิลเดช, อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, วิวัฒน์ เตมียพันธ์, อรศิริ ปาณินท์, เฉลียว ปิยะชน ฯลฯ ที่ทำการศึกษาวิจัยเรือนพื้นถิ่นในภูมิภาคอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลาย พ.ศ. 2520 รวมถึงกลุ่มนักวิชาการรุ่นหลังที่ทำการวิจัยต่อยอดและขยายผลจากการศึกษาเดิม รวมถึงในประเด็นและแง่มุมใหม่ นอกจากนี้ สถาบันการศึกษาทั้งในระดับภูมิภาคและนอกภูมิภาคที่เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น นับเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนและสนับสนุนให้มีการผลิตผลงานที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น ทั้งในรูปแบบของตำราเรียน หนังสือวิชาการ รายงานการวิจัย บทความ และวิทยานิพนธ์ของนิสิตและนักศึกษา ปริญญาการันต์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ ซึ่งมีการสะสมองค์ความรู้ตลอดระยะเวลากว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา

โดยมีรายละเอียดการพิจารณาจำแนกเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรือนพื้นถิ่นล้านนาดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงการจำแนกเอกสารที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการศึกษาเรือนพื้นถิ่นล้านนา

ลำดับ	เอกสารวิชาการ	เนื้อหาสาระ					
		ประวัติศาสตร์	รูปแบบ	ปรัชญา/ความเชื่อ	การอนุรักษ์	การประยุกต์/พัฒนา	หมายเหตุ
ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500-2520							
1	“รายงานการค้นคว้า บ้านภาคเหนือ” (วาริน สิริพันธุ์ และคณะ, 2506)		/				
2	“เรือนไทย” (เสนอ นิลเดช, 2506)		/				
3	“เรือนไทย” (อัน นิมมานเหมินท์, 2506)		/				
4	“ความเป็นอยู่ของคนเมือง” (สงวน โชติสุขรัตน์, 2512)		/	/			
5	“เรือนไทยแบบดั้งเดิม” (อัน นิมมานเหมินท์, 2512)		/				
6	“เรือนไทยโบราณทางภาคเหนือ” (กรมยุทธโยธาทหารบก, 2514)		/				
7	“เรือนไทยโบราณ” (เสนอ นิลเดช, 2515)		/				
8	“เรือนล้านนาไทย” (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2518)		/	/			
9	“บทวิเคราะห์เรือนล้านนาไทย” (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2519)		/	/			
10	“เรือนไทยในภาคเหนือ” (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2519)		/	/			
11	“Ban Mae Mai, A Northern Thai Village : A Socio-Architectural Case Study” (Han Haagensen, 1976)		/				
12	“เรือนในหมู่บ้านลำปางหลวง” (ธีรศักดิ์ วงศ์คำแน่น, 2520)		/	/			
13	“เรือนแบบล้านนาไทย” (ไกรศรี นิมมานเหมินท์, 2521)		/	/			
14	“เรือนไทยแบบดั้งเดิม” (อัน นิมมานเหมินท์, 2521)		/				
						14 รายการ	
ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2521-2530							
15	“เรือนล้านนาและประเพณีการปลูกเรือน (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2524)		/	/			
16	“หมู่บ้านภาคเหนือหรือ “บ้านไทยล้านนา” (อัน นิมมานเหมินท์, 2524)		/				
17	“เรือนไทยเดิมภาคเหนือและเรือนชาวเขาบางเผ่า” (สมใจ นิ่มเล็ก, 2525)		/	/			
18	“A Socio-Architectural Case Study of North Thailand” (Hans Haagensen, 1982)		/	/			

ลำดับ	เอกสารวิชาการ	เนื้อหาสาระ					
		ประวัติศาสตร์	รูปแบบ	ปรัชญา/ความเชื่อ	การอนุรักษ์	การประยุกต์/พัฒนา	หมายเหตุ
19	“Two House in Thailand” (Jorgen Rahbek Thomsen, 1982)		/				
20	“The Spirit Cults and Superstition in Thai Habitation : A Case Study in Northern Region” (Santi Chantavilasvong, 1987)		/				
		6 รายการ					
ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2531-2540							
21	“งานวิจัย เทคนิควิทยาพื้นบ้านภาคเหนือ จังหวัดลำปาง ตอนที่ 2 การก่อสร้าง (ธีรศักดิ์ วงศ์คำแน่น, 2531)		/				
22	“เรือนกาแล” (เฉลียว ปิยะชน, 2532)		/				
23	“เรือนไทยภาคเหนือ” (วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2536)		/	/			
24	“เรือนกาแล : ประเพณีความเชื่อการปลูกเรือนในล้านนา” (ลมุล จันทร์หอม, 2537)		/	/			
25	“บ้านไต่ยวนที่ดอยสะเก็ด เชียงใหม่” (อรศิริ ปาณินท์, 2538)		/	/			
26	“สถาปัตยกรรมพื้นบ้านภาคเหนือ” (สามารถ สิริเวชพันธุ์ และ ดุสิต ธรรมโชติ, 2539)		/				
27	“ข้อคิดบางประการในเรื่องการอนุรักษ์เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ” (บัณฑิต จุลาสัย, 2539)				/		
28	“เอกลักษณ์เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ” (ปรานอม ต้นสุขานันท์, 2539)		/				
29	“เรือนลัวะและเรือนล้านนา” (วิถิ พานิชพันธ์, 2539)		/				
30	“โลกทัศน์ล้านนาและเอกลักษณ์ทางสภาพแวดล้อมกายภาพของแหล่งพำนักและเรือนล้านนา” (วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2539)			/			
31	“แนวทางการอนุรักษ์เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ” (ประสงค์ เอี่ยมอนันต์, 2540)		/		/		
32	“เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ” (สามารถ สิริเวชพันธุ์, 2540)		/				
33	“ลักษณะชุมชนและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือตอนบน” (อรศิริ ปาณินท์, 2540)		/	/	/		
34	“ภูมิปัญญา พัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือน		/	/		/	

ลำดับ	เอกสารวิชาการ	เนื้อหาสาระ					
		ประวัติศาสตร์	รูปแบบ	ปรัชญา/ความเชื่อ	การอนุรักษ์	การประยุกต์/พัฒนา	หมายเหตุ
	พื้นถิ่นไทเขินเชียงใหม่-เชียงตุง” (อรศิริ ปาณินท์, 2540)						
		12 รายการ					
ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2541 – 2550							
35	“การศึกษารูปแบบและการใช้สอยเรือนไม้พื้นถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่” (วิชุดา นิลม่วง, 2541)		/	/	/		
36	“เรือนล้านนาไทยใน อ.แม่แจ่ม” (พินัย สิริเกียรติกุล, 2543)		/	/			
37	“เยี่ยมหมู่บ้านในจังหวัดแม่ฮ่องสอน” (ฤทัย ใจจงรัก, 2543)		/				ใน
38	“เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือตอนล่าง” (สามารถ สิริเวชพันธุ์, 2543)		/				
39	“เรือนชาวเขา” (สุรพล ปวราจารย์, 2543)		/				
40	“เฮือนบะเก่าล้านนา” (วิชุดา เตชรุ่งถวิล, 2543)		/	/			
41	“บ้านไทลื้อเชียงคำ” (พินัย สิริเกียรติกุล, 2543)		/	/			
42	“การศึกษาบ้าน หมู่บ้าน และเทคโนโลยีการก่อสร้างของหมู่บ้านจิ้นฮ้อ แม่ฮ่องสอน” (อรศิริ ปาณินท์, 2543)		/				
43	“เรือนล้านนา” (สมคิด จิระทัศนกุล, 2543)		/				
44	“งานภาคสนามเรือนพื้นถิ่นที่บ้านหม้อ เชียงตุง” (อรศิริ ปาณินท์, 2548)		/	/			
45	“ภูมิปัญญาสร้างสรรค์ในเรือนพื้นถิ่นอุษาคเนย์ กรณีศึกษา ไทย ลาว อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ผ่านที่ว่าง มวล และชีวิต” (อรศิริ ปาณินท์, 2548)		/	/			
46	“ภูมิทัศน์วัฒนธรรมและวิถีชีวิตเนื่องในวัฒนธรรมข้าวของชาวล้านนา: บ้านยางหลวง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ (วนิดา พึ่งสุนทร และคณะ, 2549)		/	/	/	/	
47	“เชียงตุง: ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองโบราณร่วมวัฒนธรรมล้านนา” (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2548)		/	/			
48	“นิเวศวัฒนธรรมซึ่งสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของไทเขิน: กรณีศึกษา บ้านต้นแห่น้อย อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่” (ปิยกานต์ พานคำดาว, 2549)		/	/			
49	“เรียบง่าย และเป็นสุขกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” (อรศิริ ปาณินท์, 2550)		/	/			

ลำดับ	เอกสารวิชาการ	เนื้อหาสาระ					
		ประวัติศาสตร์	รูปแบบ	ปรัชญา/ความเชื่อ	การอนุรักษ์	การประยุกต์/พัฒนา	หมายเหตุ
50	“บ้านเรือนชาวกะเหรี่ยงปกากะญอ: ความยั่งยืนและการปรับตัวภายใต้นิเวศวัฒนธรรมไร่มุมนเวียน” (อัครพงษ์ อนุพันธ์ พงศ์, 2550)		/			/	
		16 รายการ					
ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2551 – 2560							
51	“ลักษณะเรือน และความเชื่อเกี่ยวกับเรือนของชาวไทเขิน เมืองเชียงตุง” (ฐาปณีย์ เครือระยา, 2554)		/	/			
52	“สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นชาวอาข่า” (พนาภรณ์ ศรีมูล และเกรียงไกร เกิดศิริ, 2554)		/	/			
53	“รูปแบบบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์” (ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี, 2556)		/	/			
55	“เมืองแม่แจ่ม: ภูมิปัญญาล้านนาในการตั้งถิ่นฐาน” (อิศรา กันแดง, 2557)		/	/			
54	“เรือนไม้แม่แจ่ม: ลมหายใจของเขื่อนบะแกล้านนา” (สิบพงศ์ จรรย์สีศรี, 2557)		/				
55	“เรือนพื้นถิ่นไต เสน่ห์และความหมายที่ปลายจ๋อง” (สิบพงศ์ จรรย์สีศรี, 2557)			/	/	/	
56	“ระบบโครงสร้างหลังคา “ตั้งโย” ในงานสถาปัตยกรรมในภูมิภาคล้านนา” (สุชล มัลลิกะมาลย์, 2558)		/	/			
57	“แผนที่มรดกทางวัฒนธรรม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่” (สิบพงศ์ จรรย์สีศรี, 2558)	/	/	/	/		
58	“คุณลักษณะของเรือนพื้นถิ่นชาวไทเหนือ หมู่บ้านหนองเงิน เมืองเชียงตุง รัฐฉาน เมียนมาร์” (ภักวี วงศ์สุวรรณ และเกรียงไกร เกิดศิริ, 2558)		/				
59	“Architecture of Lanna” (Nithi Sthapitanonda, 2016)	/	/	/	/		
60	“พลวัตของภูมิปัญญาในเรือนพื้นถิ่นไทลื้อระหว่างถิ่นกำเนิดในเมืองลวง สิบสองพันนา กับบ้านลวงเหนือ บ้านลวงใต้ อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” (อินทนนท์ สุกกรี และระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี, 2559)		/		/	/	

ลำดับ	เอกสารวิชาการ	เนื้อหาสาระ					หมายเหตุ
		ประวัติศาสตร์	รูปแบบ	ปรัชญา/ความเชื่อ	การอนุรักษ์	การประยุกต์/พัฒนา	
61	“การถอดบทเรียนภูมิปัญญาการปรับตัวของเรือนพื้นถิ่นไทใหญ่ บ้านแม่สามแลบ จังหวัดแม่ฮ่องสอน” (สาวตรี ศรีสวัสดิ์ และระวีวรรณ โอปารัตน์มณี, 2559)		/			/	
62	“ความสัมพันธ์ของพื้นที่ในเรือนชุมชนช่าง เมืองเชียงใหม่” (แผ่นดิน อุนจะนำ, 2559)		/			/	
63	“พลวัตเรือนพื้นถิ่น บ้านทุ่งต้อม สันป่าตอง เชียงใหม่” (ณัฐเขต มณีกร และอรศิริ ปาณินท์, 2559)		/	/			
64	“หลักการออกแบบพื้นถิ่นบางประการ จากกรณีศึกษาเรือนพื้นถิ่นไทใหญ่” (ระวีวรรณ โอปารัตน์มณี, 2561)		/			/	
						15 รายการ	

2.1.2 พื้นที่การศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ (ล้านนา)

จากการศึกษากลุ่มตัวอย่างผลงานวิชาการด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติพบว่า การกำหนดพื้นที่การศึกษาเรือนพื้นถิ่นมีการกระจายตัวในพื้นที่ต่างๆ โดยจำแนกได้เป็น 3 กลุ่มหลัก คือ

1. ภาคเหนือฝั่งตะวันออก (แอ่งเชียงราย-พะเยา) มีการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในพื้นที่จังหวัดเชียงราย พะเยา น่าน แพร่
2. ภาคเหนือฝั่งตะวันตก (แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน) มีการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในพื้นที่กระจุกตัวอยู่อย่างหนาแน่น และมีผลงานวิชาการการศึกษาเรือนพื้นถิ่นอยู่เป็นจำนวนมาก
3. ภาคเหนือบริเวณพื้นที่สูง มีผลงานวิชาการอยู่จำนวนหนึ่ง และปรากฏการศึกษาในจำนวนเพิ่มขึ้นตามกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ลีวี่ะในน่าน เชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน กลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอในเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย

สำหรับการกำหนดขอบเขตพื้นที่ศึกษาของกลุ่มตัวอย่างผลงานทางวิชาการสามารถจำแนกได้ 4 ลักษณะ คือ

1. การศึกษาแบบภาพรวม เป็นการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในลักษณะภาพรวมของพื้นที่ เช่น เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ เรือนกาแล เรือนชาวเขา การศึกษามีเนื้อหาลักษณะภาพกว้างมากกว่าเชิงลึก
2. การศึกษาเฉพาะพื้นที่ เป็นลักษณะการศึกษาโดยการคัดเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมเพียงพื้นที่เดียว เพื่อทำการศึกษา ซึ่งอาจเป็นการศึกษาเฉพาะหมู่บ้านหรือชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งในประเด็นและเนื้อหาเชิงลึก
3. การศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ นักวิชาการคัดเลือกหมู่บ้านหรือชุมชนตั้งแต่ 2 แห่งขึ้นไป ซึ่งอาจเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันหรือต่างกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อทำการศึกษาเรือนพื้นถิ่นเชิงเปรียบเทียบในประเด็นเนื้อหาสาระต่างๆ ที่ผู้ศึกษาสนใจ
4. การศึกษาในพื้นที่เชื่อมโยงทางวัฒนธรรม เริ่มปรากฏขึ้นในช่วง พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา นักวิชาการเริ่มขยายขอบเขตพื้นที่ศึกษาเรือนพื้นถิ่นจากภาคเหนือของประเทศไทย ไปยังภูมิภาคต่างๆ ที่มีความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรม เช่น ไทเขิน ในเชียงตุง ประเทศเมียนมา ไทลื้อ ในเชียงรุ่ง ประเทศจีน หรือแม้แต่กลุ่มไทอาหม ในประเทศอินเดีย โดยเรียกรวมกันว่า กลุ่มไททางเหนือ เนื่องจากประชากรในแถบนี้มีการอพยพโยกย้ายการตั้งถิ่นฐาน แลกเปลี่ยนทรัพยากรและวัฒนธรรมกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งการศึกษาในพื้นที่เชื่อมโยงทางวัฒนธรรมจะทำให้ทราบถึงที่มาของแบบแผนการก่อรูป และปัจจัยแวดล้อมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง อันสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมของคนในแต่ละกลุ่ม

2.1.3 เนื้อหาสาระของการศึกษา

ในเนื้อหาสาระของการศึกษา พบว่า มีการศึกษาในประเด็นที่หลากหลาย สามารถจำแนกออกได้เป็น 7 กลุ่มหลัก ได้แก่

1. การก่อรูป เป็นหัวข้อที่มีผู้สนใจทำการศึกษาเป็นจำนวนมาก ข้อสังเกตจากการศึกษา พบว่า การก่อรูปเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ปรากฏในผลงานวิชาการส่วนใหญ่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะนักวิชาการที่ต้องการเปิดพื้นที่ใหม่ที่ยังไม่มีผลการศึกษา
2. การอนุรักษ์ ผลงานวิชาการส่วนใหญ่ในหัวข้อนี้มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา อาทิ เพื่อชี้ให้เห็นสภาพปัญหาที่กำลังสูญหาย อธิบายปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลให้เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าว เพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญ และคุณค่าของเรือนพื้นถิ่น ในมิติประวัติศาสตร์ เพื่อการอนุรักษ์ และบริหารจัดการ และเพื่อนำไปประยุกต์ใช้
3. พัฒนาการ คำเรียกที่มักใช้ในการศึกษา ได้แก่ พลวัต, การเปลี่ยนแปลง, การปรับเปลี่ยน และการคลี่คลายรูปแบบ
4. คุณลักษณะ มีการศึกษาโดยการวิเคราะห์เชิงลึก เพื่อแสดงให้เห็นความเหมือน ความต่าง และอัตลักษณ์ ยกตัวอย่าง เช่น การศึกษาเรื่องคุณลักษณะของที่ว่าง (space) ทางสถาปัตยกรรมเชิงลึก วิเคราะห์การออกแบบที่ว่าง การเคลื่อนไหวของที่ว่าง รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมผู้อยู่อาศัย และการใช้ที่ว่างในเรือนพื้นถิ่น
5. เทคโนโลยี ผลงานวิชาการส่วนใหญ่ในหัวข้อนี้เป็นลักษณะการศึกษา “ภูมิปัญญา” ในการออกแบบและก่อสร้าง อาทิ การวางทิศทางอาคาร การจัดภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อม เทคโนโลยีการก่อสร้าง และการใช้วัสดุ
6. ประเด็นข้ามศาสตร์ มีผลงานวิชาการจำนวนหนึ่งที่มีการศึกษาข้ามศาสตร์ โดยเฉพาะในระยะหลัง อาทิ เนื้อหาด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ การจัดการการท่องเที่ยว ฯลฯ

และหากพิจารณาถึงวัตถุประสงค์การศึกษาของกลุ่มตัวอย่างผลงานวิชาการที่ได้ทำการศึกษา สามารถสรุปลักษณะร่วมได้เป็น 4 ประเด็น คือ เพื่อใช้เป็นข้อมูลและแนวทางการศึกษา สำหรับเพื่อใช้ตั้งโจทย์และประเด็นการศึกษาที่มีความเหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

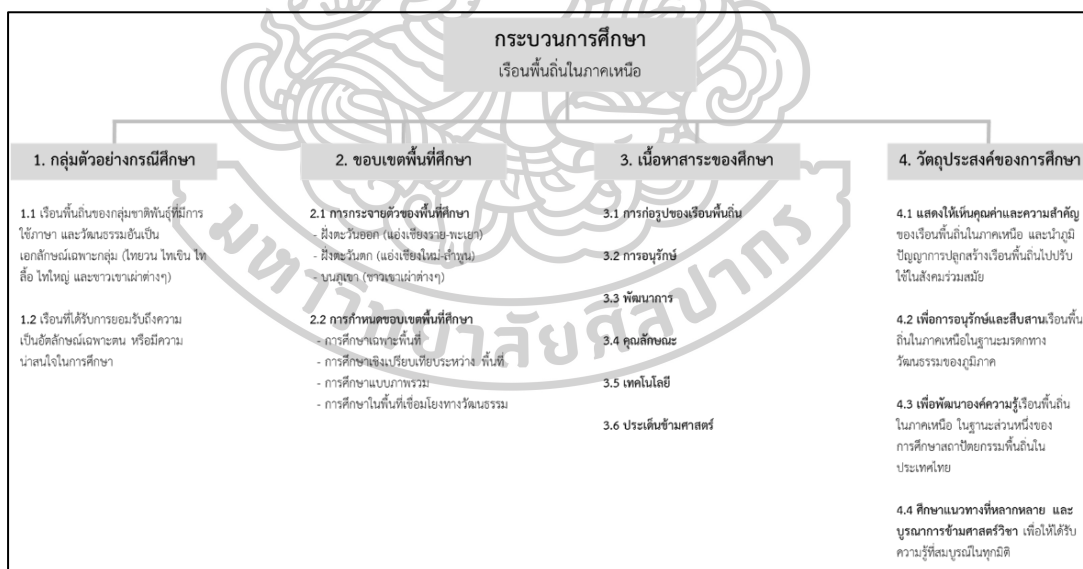
1. ศึกษาเพื่อแสดงให้เห็นคุณค่า และความสำคัญของเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ
2. ศึกษาเพื่อการอนุรักษ์เรือนพื้นถิ่นในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม
3. ศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภาคเหนือ โดยมีประเด็นด้านกลุ่มชาติพันธุ์ พลวัตการเปลี่ยนแปลง แนวทางการปรับตัว รูปแบบ

ลักษณะ และอัตลักษณ์ของเรือนพื้นถิ่น ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างเรือนพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม เป็นเนื้อหาสาระที่นักวิชาการให้ความสนใจ

4. ศึกษาแนวทางที่หลากหลายทั้งในภาพกว้าง และเชิงลึก รวมถึงการบูรณาการข้ามศาสตร์วิชา ทำให้ต้องค้ความรู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือที่สมบูรณ์ในทุกมิติ รวมถึงมีการศึกษาในแง่มุมและประเด็นใหม่ๆ ที่ตอบรับกับสภาพการณ์ในปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น

2.1.4 สรุปสถานภาพการศึกษาเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ

ผลการศึกษาสถานภาพผลงานวิชาการการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือที่มีการเผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2560 แสดงให้เห็นพัฒนาการด้านการศึกษา จากการขยายขอบเขตเนื้อหาสาระของการศึกษาให้มีความหลากหลายและจำนวนผลงานวิชาการที่มีการเผยแพร่มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในช่วง 20 ปีหลังมานี้ (พ.ศ. 2540-2560) นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นภาพรวมของการศึกษาเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ โดยแยกกระบวนการศึกษาออกเป็น 4 ประเด็น คือ การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง การกำหนดขอบเขตพื้นที่ศึกษา เนื้อหาสาระของการศึกษา และวัตถุประสงค์ของการศึกษา (ดังภาพไดอะแกรมด้านล่าง ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 แสดงภาพรวมของกระบวนการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ

ในการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง เรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค จำแนกได้เป็นเรือนแบบที่ 1 พื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการใช้ภาษา และวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่ม เช่น เรือนของกลุ่มไทยวนและไทจีน (ข้อสังเกตคือ การศึกษา

สถาปัตยกรรมของทั้งสองกลุ่มนี้นักวิชาการส่วนใหญ่กำหนดขอบเขตการศึกษาเป็นพื้นที่ คือ “ล้านนา”) เรือนของกลุ่มไทลื้อ เรือนของกลุ่มไทใหญ่ และเรือนของกลุ่มชาวเขาเผ่าต่างๆ แบบที่ 2 กลุ่มเรือนพื้นถิ่นที่มีลักษณะน่าสนใจ มีความโดดเด่น และเป็นที่ยอมรับถึงความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตน

1. ด้านพื้นที่ศึกษา พบว่า มีการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในพื้นที่ต่างๆ กระจายอยู่ทั่วทั้งภูมิภาค มีพื้นที่ศึกษาที่มีความหนาแน่นคือบริเวณฝั่งตะวันตกของภูมิภาคในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ในพื้นที่ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน โดยส่วนมากเป็นการศึกษาเรือนล้านนา (กลุ่มไทยวน และไทเขิน) ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักของภูมิภาค และในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเริ่มมีการศึกษามากขึ้นในกลุ่ม ไทลื้อ และไทใหญ่ รวมถึงกลุ่มชาวเขาเผ่าต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ และปกากะญอ (กระเหรี่ยง) ได้รับความสนใจในการศึกษามากขึ้น ทั้งนี้ในการศึกษาวิจัย นักวิชาการและผู้ทำการศึกษาจะกำหนดขอบเขตพื้นที่ศึกษาตามบริบทความสนใจและความเหมาะสม โดยสามารถสรุป และจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ 1. การศึกษาเฉพาะพื้นที่ 2. การศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ 3. การศึกษาแบบภาพรวม และ 4. การศึกษาในพื้นที่เชื่อมโยงทางวัฒนธรรม

2. ด้านเนื้อหาสาระของการศึกษา เมื่อพิจารณาพบแนวทางการศึกษาที่หลากหลาย ซึ่งพอสรุปเป็นประเด็นการศึกษา ได้ดังนี้ 1. การก่อรูปของเรือน 2. การอนุรักษ์ 3. พัฒนาการ 4. คุณลักษณะ 5. เทคโนโลยี และ 6. การศึกษาในประเด็นอื่นๆ ในลักษณะข้ามศาสตร์วิชา ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่ นักวิชาการที่ทำการศึกษาและประเด็นการศึกษา ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทและสภาพการณ์ในแต่ละสถานที่และช่วงเวลา โดยมีลักษณะร่วมของวัตถุประสงค์การศึกษา 4 ประการ คือ 1. เพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าและความสำคัญ 2. เพื่อการอนุรักษ์และสืบสาน 3. เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และ 4. เป็นการศึกษาในแนวทางที่หลากหลาย และบูรณาการข้ามศาสตร์วิชา เพื่อให้ได้รับองค์ความรู้ที่สมบูรณ์ในทุกมิติ

จะเห็นได้ว่า การศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ การเลือกศึกษาในเนื้อหาสาระ และพื้นที่ศึกษาได้นั้น ขึ้นอยู่กับความสนใจ ความรู้ และประสบการณ์ของผู้ศึกษา เมื่อพิจารณาถึงช่องว่างของการศึกษาจะเห็นได้ว่า การทำความเข้าใจของเรือนพื้นถิ่นในสถานการณ์ปัจจุบันซึ่งแตกต่างกันไปตามแต่ละบริบทของสถานที่ ซึ่งควรมีการศึกษาขยายผล ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาเรือนพื้นถิ่นในประเด็นภูมิศาสตร์วัฒนธรรม การศึกษาการรับรู้และพฤติกรรมการอยู่อาศัยในเรือนพื้นถิ่น ฯลฯ เพื่อนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ในบริบทของสังคมปัจจุบัน ทั้งในมิติการสร้างองค์ความรู้ใหม่ และการนำองค์ความรู้ไปแก้ไขปัญหาและคาดการณ์รูปแบบการอยู่อาศัยในอนาคต เพื่อเป็นการตั้งโจทย์และประเด็นการศึกษาที่เหมาะสมต่อไป

2.2 สภาพแวดล้อมในวัฒนธรรมล้านนา

การทบทวนวรรณกรรมในประเด็น สภาพภูมิศาสตร์ บริบทแวดล้อม กลุ่มคน และ พัฒนาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภาคเหนือ เพื่อทำความเข้าใจถึงพัฒนาการที่เกิดขึ้นของ สภาพแวดล้อมในวัฒนธรรมล้านนาอันสะท้อนการปรับตัวในการอยู่อาศัยในภาพรวมของพื้นที่

2.2.1 สภาพแวดล้อม

สภาพภูมิศาสตร์ของภาคเหนือของประเทศไทยทางทิศเหนือมีเทือกเขาแดนลาว ทิศตะวันตกมีเทือกเขาถนนธงชัย ตอนกลางและทิศตะวันตกมีเทือกเขาผีปันน้ำ เทือกเขาหลวงพระบาง มีทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ก่อให้เกิดแม่น้ำสำคัญ เช่น ปิง วัง ยม น่าน แม่กก แม่ปาย แม่ยม แม่เมย แม่ตื่น แม่แจ่ม แม่กก แม่ลาว แม่อิง เป็นต้น อาชีพส่วนใหญ่ทำการเกษตร ทำนา ทำสวน ทำไร่ เรียงรายอยู่ตามที่ราบร่องหุบเขา ตามแอ่งเมืองสำคัญ เช่น แอ่ง เชียงราย-พะเยา, แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และป่าพื้นที่ในเขตป่าเขา

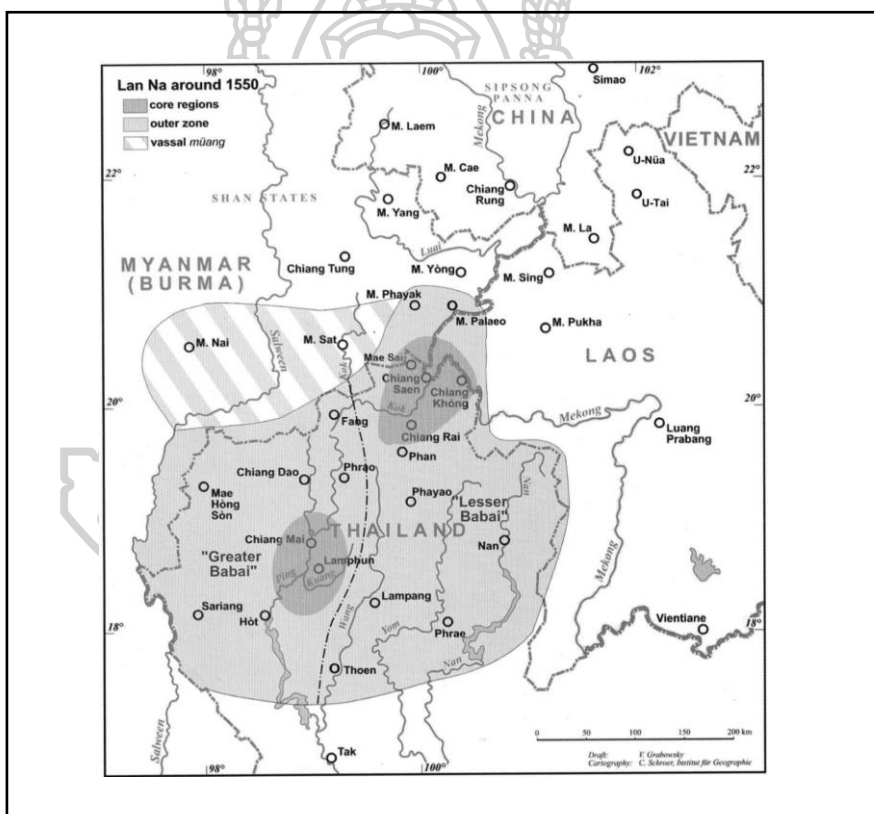
2.2.2 กลุ่มคน

เมื่อพิจารณาเขตวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทสามารถจำแนกการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในดินแดนล้านนา จำแนกได้ว่าเป็น “กลุ่มไททางเหนือ” ครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำสาละวินและลุ่มน้ำทางเหนือ พบในเขตสิบสองปันนาและลุ่มน้ำโขงตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ภาคเหนือของไทย มีกลุ่มใหญ่ 4 กลุ่ม ได้แก่ ไทใหญ่ ไทยวน ไทลื้อ และไทเขิน โดยกลุ่มไทเขินอยู่ลุ่มน้ำจีนหรือน้ำเขินในเชียงตุง ส่วนไทยวน หรือไทโยน หรือไทโยนก มีที่มาจากเมืองเชียงแสน เป็นกลุ่มที่อพยพมาสร้างอาณาจักรล้านนา ส่วนไทลื้อมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่สิบสองปันนา ส่วนไทใหญ่ หรือไทหลวง ไทหลวง หรือฉาน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า

ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี (โอฬารรัตน์มณี., 2556) อธิบายว่า การทำความเข้าใจรากเหง้าของกลุ่มไททางเหนือถือว่าสำคัญ เพราะไททางเหนือนี้เรียกขานกันต่างไป แต่นับว่ามีรากจากการผสมผสานระหว่างไทใหญ่ (ไทลุ่มน้ำอิระวดี-สาละวิน) กับไทน้อย (ไทลุ่มน้ำโขง ดำและแดง) (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552), อ้างถึงใน (โอฬารรัตน์มณี., 2556) กล่าวว่า การผสมผสานของทั้งสองกลุ่มทำให้เกิดไทลื้อ ไทเขินและไทยวน อีกทั้งกลุ่มไททางเหนือของภูมิภาคได้หลอมรวมวัฒนธรรมของสามแผ่นดินร่วมกัน คือ ไทย พม่า และจีน กลุ่มไทเหล่านี้ได้อพยพมาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ที่เป็นแหล่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของลัวะ การผสมผสานของไททางเหนือกับพวกลัวะที่อยู่ในพื้นที่มาแต่เดิม ทำให้เกิดวัฒนธรรมล้านนาขึ้น (ลมูล จันทน์หอม, 2547), อ้างถึงใน (โอฬารรัตน์มณี., 2556)

ธิดา สารระยา (2553: 84) อธิบายถึง ภูมิหลังความเป็นมาของประชาชนชาติไทในดินแดนภาคเหนือ โดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวของชนเผ่าในหลายระดับ ด้วยการขยายโคตรวงศ์ของพญามังราย (ไทยวน) มีจุดเริ่มต้นมาจากการรวมตัวแบบเครือญาติระหว่างชนชั้นปกครองของชนชาติที่พูดตระกูลภาษาไทแถบสิบสองปันนาและตอนเหนือของที่ราบลุ่ม

เชียงราย ซึ่งในสมัยที่พญามังรายเริ่มสร้างบ้านเมือง ยังปรากฏชนชาติและชนเผ่าต่างๆ ปะปนกันอยู่ในดินแดนภาคเหนือของไทย ในตำนานเรียกว่า เมงค้-มอญ ม่าน เจี้ยว ข่า ลัวะ ไต กร่อม ฯลฯ โดยมีทั้งกลุ่มที่รวมตัวกันเป็นแคว้น (เช่น ทริภุญไชย และพะเยา) และกระจัดกระจายอยู่ในที่สูงและที่ราบ การขยายอำนาจของพญามังรายเริ่มต้นด้วยการปราบปรามกวาดต้อนและจัดระบบชนเผ่า จากบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำลาว และแม่น้ำอิง (แคว้นโยน หรือโยนรัฐ หรือบริเวณแอ่งที่ราบเชียงราย-พะเยา) จนกระทั่งขยายอำนาจไปสู่ลุ่มน้ำปิง (แคว้นทริภุญไชย ต่อมาคือ แคว้นพิงค์ บ้างก็เรียกว่า พิงครรัฐ หรือสมันตรประเทศ) หรือบริเวณแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน) ในเวลาต่อมาเป็นที่รู้จักในชื่อ “อาณาจักรล้านนา” โดยคำว่า “ล้านนา” ถูกใช้ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.1984 – 2030) รัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์มังราย (สร้อยดี อ่องสกุล, 2551)

ภาพที่ 6 แผนที่แสดงอาณาจักรล้านนาเมื่อราว พ.ศ. 2093

ที่มา : นราธิป ทับทัน, 2560 การเปลี่ยนถ่ายสัมภาระวัฒนธรรมและการอ้างอัตลักษณ์ของเรือนชาวยวนเชียงใหม่ นอกพรมแดนวัฒนธรรมดั้งเดิม กรณีศึกษาชุมชนชาวยวน อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร อ้างใน Foon Ming Liew-Herres, Grabowsky, and Aroonrut Wichienkeo (2008)

จากภาพที่ 6 แสดงถึงอาณาจักรล้านนา เมื่อราว พ.ศ. 2093 นั้น จากข้อมูลในเอกสารจีนโบราณที่เรียกว่า “ปาไปปา (ปาไปสีฟู-ปาไปต้าเตียน)” ซึ่งในขณะนั้นมีศูนย์กลางอยู่ 2 แห่ง คือ ปาไปปา ใหญ่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และปาไปปาใหญ่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำกก

ต่อมามีการเคลื่อนย้ายของผู้คนในพื้นที่นี้อีกครั้งเมื่ออาณาจักรล้านนาลิ้นสภาพกลายเป็นรัฐบรรณาการของอาณาจักรพม่า (ราชวงศ์ตองอู-ราชวงศ์คองบอง) ในระหว่างปี พ.ศ. 2101 จนถึง พ.ศ. 2317 ถึงแม้ว่าจะมีบางช่วงเวลาที่สามารถดำรงความเป็นแคว้นอิสระได้ หากแต่สภาพบ้านเมืองก็ไร้เสถียรภาพ โดยเฉพาะในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ดินแดนล้านนาอันหมายถึงบ้านเมืองในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยได้แตกแยกออกเป็นเขตแคว้นและบ้านเมืองอิสระ ในปี พ.ศ.2244 ราชสำนักพม่า (อังวะ) ได้แบ่งการปกครองในดินแดนล้านนาออกเป็น 2 แคว้น โดยแยกเมืองเชียงแสนออกจากแคว้นเชียงใหม่เดิม จากนั้นในปี พ.ศ.2275 ดินแดนล้านนาได้แตกแยกออกเป็นแคว้นสำคัญ 4 แคว้น ได้แก่ แคว้นเชียงใหม่ แคว้นเชียงแสน-เชียงราย แคว้นน่าน และแคว้นลำปาง รวมถึงบ้านเมืองเล็กๆบางเมืองที่ตั้งตัวเป็นอิสระและยกกำลังเข้าตีปล้นบ้านเมืองที่อยู่ใกล้ๆ เพื่อแย่งชิงทรัพย์สินและเชลย (สิบศักดิ์ พรหมแย้ม, ปิ่นนริส จันทิมา, & และบดินทร์ กินาวงศ์, 2546, p. 175) และถูกพม่ายึดครองอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2304-2305 โดยกวาดต้อนผู้คนจำนวนมากไปเป็นเชลย เพื่อลดทอนประชากรและกำลังมิให้สามารถต่อต้านการปกครองของพม่าได้โดยง่าย จากนั้นในระหว่างช่วงสมัยธนบุรีไปจนถึงรัตนโกสินทร์ ดินแดนล้านนายังเป็นสมรภูมิแห่งการช่วงชิงอำนาจระหว่างสยามกับพม่า ชาวล้านนาได้รับความเดือดร้อนจากการเกณฑ์แรงงานและผู้คนไปใช้ในสงคราม และถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยในดินแดนอื่นเป็นจำนวนมาก บางส่วนจึงได้หลบหนีเข้าป่า ทั้งบ้านเมืองรกร้าง ส่งผลให้หัวเมืองล้านนาส่วนใหญ่กลายเป็นเมืองร้าง ในตำนานสิบห้าราชวงศ์ได้กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมล้านนาความว่า “...ยามนั้นในเวียงเชียงใหม่ เป็นป่ารกอกุหนาดันด้วยคุ่มไม้เครือเขาเถาวัลย์ เป็นที่อยู่แรด ช้าง เสือ หมี ผู้คนก็บ่หลาย ซ้อนกันอยู่ เท้าพอมดแรงแต่ร่มชายคาและหนทางเที่ยวไปมาหากัน เหตุว่าบ่มีโอกาสจะได้ถาง...” (สมหมาย เปรมจิตต์, 2540, p. 120) จนกระทั่ง พระเจ้ากาวิละแห่งราชวงศ์ทิพย์จักร (พระยานครลำปางผู้ได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่) ได้ฟื้นฟูบ้านเมืองอีกครั้งในช่วงต้นรัชสมัยโกสินทร์ โดยการเคลื่อนย้ายจากประชากรจากดินแดนลุ่มน้ำโขงบริเวณตอนใต้ของประเทศจีนและลุ่มน้ำสาละวิน จากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ อาทิ กะเหรี่ยง ไทใหญ่ ลื้อ ยอง และเขิน เข้ามาเติมเต็มประชากรในดินแดนล้านนา นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนิยมเรียกช่วงเวลานี้ว่า “ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง” จนสามารถฟื้นฟูบ้านเมืองได้สำเร็จ และถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงประชากรในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทยครั้งใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับ (ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, 2521) นักวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา ได้เคยประมาณไว้ว่า ร้อยละ 60 ของประชากรในจังหวัดเชียงใหม่เป็นลูกหลานเชลยศึกหรือผู้อพยพ ส่วนที่จังหวัดลำปาง และลำพูน มีสัดส่วนประชากร

ผู้สืบเชื้อสายเชลยหรือผู้อพยพสูงกว่าคือ ร้อยละ 80 (ฟอลเกอร์ กราบอวสกี (Valiker Grabowsky), 2538: 110 อ้างถึงใน (ทับทัน, 2560)

จากข้อมูลข้างต้น พอสรุปได้ว่า ประชากรพื้นเมืองที่ตั้งถิ่นฐานในภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วยผู้คนสองกลุ่มใหญ่ด้วยกัน คือ กลุ่มที่เรียกตนเองว่า “คนเมือง” (สร้อยดี อ่องสกุล, 2543) ได้แก่ ไทยวน ไทยอง ไทลื้อ และไทเขิน กับ กลุ่มไทใหญ่ (พวกเงี้ยว) และชาวเขากลุ่มต่างๆ โดยกลุ่มหลักที่เป็นกลุ่มใหญ่ คือ กลุ่ม “คนเมือง” เนื่องจากเป็นกลุ่มที่สะท้อนวัฒนธรรมประเพณี รวมถึงภาษาพูดที่เป็นเอกลักษณ์ สะท้อนออกมาเป็นอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) มากกว่าเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Identity) เป็นสำนึกและการแสดงออกทางสังคมร่วมกัน ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครอง ที่สะท้อนกระบวนการเปลี่ยนผ่านของท้องถิ่นล้านนาซึ่งกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมัยใหม่ในปัจจุบัน

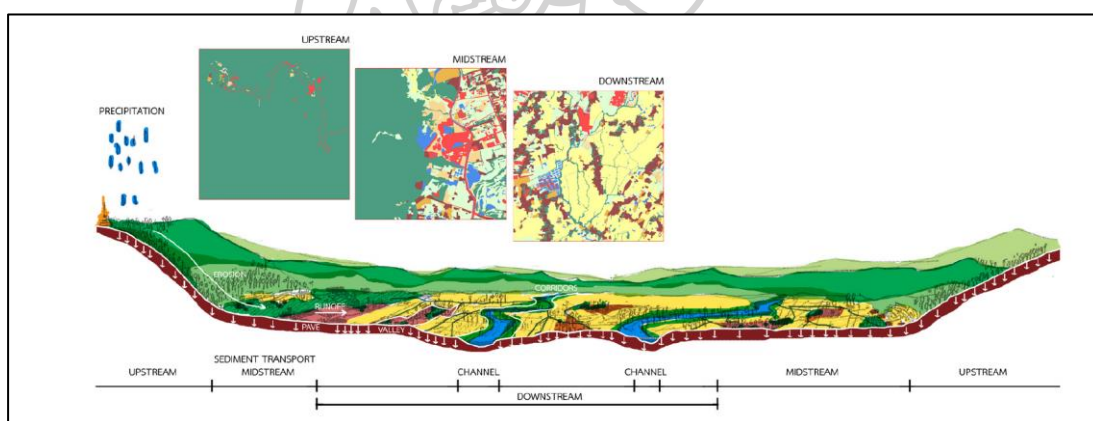
คำว่า “คนเมือง” มีปรากฏครั้งแรกในรายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่ขึ้นไปปฏิบัติราชการในหัวเมืองล้านนา เมื่อ พ.ศ.2427 กล่าวถึงโดย สร้อยดี อ่องสกุล, 2543 ใน เอกสารการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง คนเมืองท่ามกลางบริบทการเปลี่ยนแปลง โดย ธเนศวร์ เจริญเมือง และวสันต์ ปัญญาแก้ว (2543) ซึ่งการใช้คำว่า “คนเมือง” ในระยะแรกเป็นการแสดงออกต่อประชากรกลุ่มอื่นเพื่อบอกว่าตนเป็นคนพื้นเมือง หากแต่ในระยะที่สอง คำว่า “คนเมือง” ถูกใช้อย่างมีนัยทางสังคมเพื่อแสดงว่าตนเป็น “คนเมือง” ไม่ใช่ “ลาว” อย่างที่ชาวไทยสยามเรียก (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2549)

2.2.3 การตั้งถิ่นฐาน

ภูมิศาสตร์ของบริเวณแถบนี้มีลักษณะเป็นพื้นที่ภูเขาสูง มีที่ราบแนวยาวระหว่างสันเขา ทำให้เกิดภูมิลักษณะที่เหมาะสมสำหรับคนไท คือ แอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบเชิงเขา ส่วนนับจากเชิงเขาไปถึงไหล่เขาเป็นส่วนที่กลุ่มชาติพันธุ์จีนและจีน-ทิเบตที่เราเรียกว่า “ชาวเขา” เลือกที่ตั้งถิ่นฐานเป็นชาวไร่ ภูมิลักษณะผนวกกับภูมิปัญญาทำให้เกิดระบบนาทั้งนาพื้นราบและนาขั้นบันได มีชลประทานแบบเหมืองและฝายเป็นนิเวศวัฒนธรรม มีการสร้างและกระจายน้ำเข้าสู่ตามระดับต่างๆ กัน ที่เรียกว่า “ด้า” หรือประมาณระดับน้ำสูงเท่าความกว้างฝ่ามือ มีระบบแก่ฝายเป็นผู้กำหนดการปล่อยน้ำให้สมดุลกัน และมีน้ำบ่อเป็นแหล่งน้ำใต้ดินเพื่อการบริโภค (เลิศวิภา., 2552), อ้างถึงใน (โอฬารรัตน์มณี., 2556)

เขาวลิต สัยเจริญ (2557: 145) อธิบายว่า ภูมิปัญญาการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ รู้จักในรูปแบบของมงคลหรือโลกสะท้อนออกมาทางพิธีกรรม นอกจากความสูงต่ำของพื้นที่ดินตั้งชุมชนเมือง ในระดับหมู่บ้านไม่จำเป็นต้องมีลักษณะเหมือนที่ตั้งเมืองแต่ควรเป็นที่น้ำท่วมไม่ถึง เป็นที่ระบายถ่ายเทหน้าและอากาศได้ดี มีแสงแดดส่องถึง มีลักษณะสูงต่ำตามทิศที่เหมาะสมตามตำรา

ยุพเรศ สิทธิพงษ์ และยุพธนา ทองท่วม (2562: 24) อธิบายถึง ภูมินิเวศวัฒนธรรมล้านนาในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ว่ามีลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวล้านนาจะตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่สันดอนที่มีที่ราบแม่น้ำไหลผ่าน ซึ่งจำกัดไว้สำหรับการเพาะปลูกเพราะเป็นบริเวณที่น้ำท่วมตลอดทั้งปี เหมาะแก่การปลูกข้าว หมู่บ้านมีลำเหมืองส่งน้ำ และระบายน้ำชุดเป็นโครงข่ายจากลำธารใหญ่สู่ทุ่งนา ตามขอบริมลำเหมืองมีพืชพรรณขึ้นปกคลุมอยู่ทั่วไปโดยส่วนใหญ่จะเป็นอาหารหลักที่ชาวบ้านนำมารับประทาน เช่น ผักกูด และไม้เลื้อยชนิดต่างๆ ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ภายในตัวเมืองจะมีหนองน้ำใหญ่อยู่หลายหนองน้ำโดยมักอยู่ใกล้กับวัดหลักของแต่ละหมู่บ้านทำหน้าที่รับปริมาณน้ำฝนที่เอ่อท่วมภายในตัวเมืองจากลำเหมือง คูเมือง และลำเหมืองใหญ่นอกเมือง สู่หนองน้ำใหญ่ของแต่ละหมู่บ้านเป็นแหล่งเก็บน้ำใหญ่ของแต่ละชุมชน ช่วยซับน้ำเข้าสู่บ่อน้ำที่ชาวบ้านแต่ละบ้านขุดบ่อน้ำไว้ใช้อุปโภคบริโภคภายในบริเวณบ้านพักอาศัย ทั้งยังเป็นแหล่งเพาะ และขยายพันธุ์สัตว์น้ำอีกด้วย สภาพแวดล้อมภายในหมู่บ้านมีต้นไม้ใหญ่ บริเวณริมน้ำมาก ถนนในหมู่บ้านคดเคี้ยวไปตามเครือญาติ โดยมีช่วงเรือนร่วมกัน นานๆ จึงจะมีการกันรั้วแยกกลุ่มครั้งหนึ่ง (ยุพเรศ สิทธิพงษ์ & ยุพธนา ทองท่วม, 2562, p. 24)

ภาพที่ 7 ภาพตัดแสดงโครงสร้างภูมินิเวศวัฒนธรรมล้านนา ในพื้นที่กรณีศึกษาแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน
ที่มา : ยุพเรศ สิทธิพงษ์ และยุพธนา ทองท่วม, 2562: 24

ในระดับครัวเรือน การตั้งถิ่นฐานของคนไทเหนือจะกระจายกันอย่างหลวมๆ ในหลักสิบถึงหลักร้อยครัวเรือนทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดกลุ่มที่อยู่มานานหรืออพยพมารวมกัน โดยมักเลือกทำเลที่ใกล้กับแหล่งชุมชน ตลอดจนความสมบูรณ์ของสภาพภูมิประเทศสำหรับทำนา และปลูกเรือน ส่วนสภาพสังคมของกลุ่มไททางเหนือนั้น เป็นระบบสังคมแบบเครือญาติ มีลักษณะครอบครัวเป็น

ครอบครัวขยาย ประกอบด้วยสมาชิก 2-3 รุ่น ที่อยู่ในเรือนเดียวกันหรือใกล้กัน เมื่อแต่งงานจะย้ายไปเรือนฝ่ายชายเว้นแต่ลูกสาวคนสุดท้องเมื่อแต่งงานจะยังอยู่กับครอบครัวเพื่อดูแลพ่อแม่ที่แก่เฒ่า การแต่งงานใช้พิธีผูกข้อมือเป็นสัญลักษณ์ผูกพันกันเป็นครอบครัวและเครือญาติของทั้งสองฝ่าย แม้สืบสายทางพ่อแต่แม่มีอำนาจในครัวเรือนในเรื่องการจัดการงานและแรงงานโดยเฉพาะแรงงานในการทำสวนทำนา ในชนบทยังคงมีระบบแลกเปลี่ยนแรงงานกันทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคม โดยแบ่งผลผลิตกันที่เรียกว่า “เอาแสง”

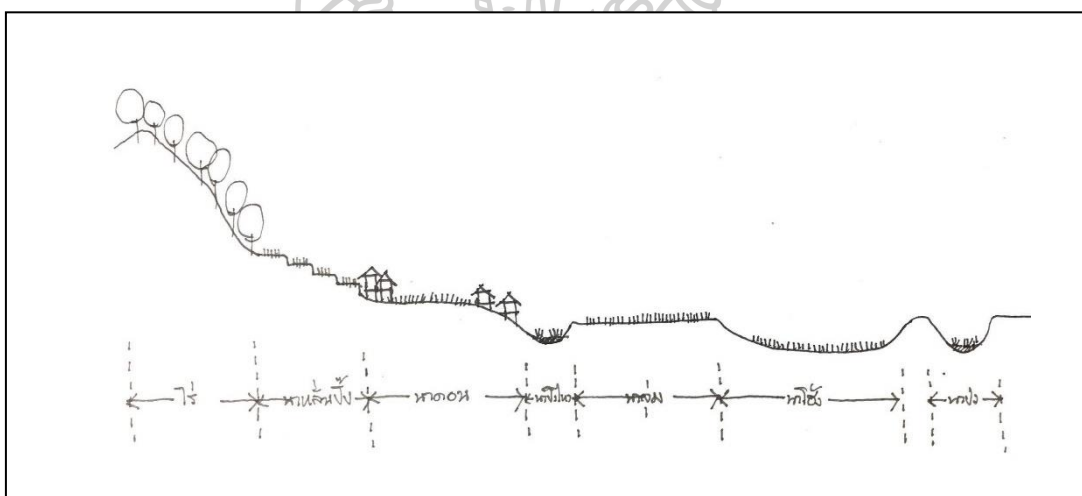
2.2.4 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านลำนานา

วิถีชีวิตของคนลำนานาเป็นสังคมเกษตรกรรม ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ราบเชิงเขาริมแม่น้ำ มีระบบการผลิตข้าวแบบนาดำ ภายภาพของหมู่บ้านมีภูเขาห้อมล้อมโดยรอบ พื้นที่ไหล่เขาเป็น “ไร่” เพาะปลูกข้าวไร่ ส่วนบริเวณนับตั้งแต่ที่ราบเชิงเขาถึงบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเป็นที่นา เพาะปลูกข้าวนาปี มีระบบการจัดการน้ำ เรียกว่า “เหมืองฝาย” โดยสามารถอธิบายรายละเอียดที่สะท้อนลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมลำนานาได้ดังนี้

1. **ไร่** เป็นพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมของคนลำนานาจากระดับความสูงของไหล่เขา ชาวลำนานาใช้พื้นที่ไร่สำหรับการปลูกข้าวไร่ในช่วงฤดูฝน ระหว่างเดือน 8-9 เหนือ (เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน) ข้าวไร่ ใช้ “น้ำฟ้า” (น้ำฝน) ในการเพาะปลูก ข้าวไร่ไม่ต้องการน้ำหล่อเลี้ยงเหมือนทำนาปีในที่ราบลุ่ม พื้นที่ไร่ต้องถางในเดือน 5 เหนือ (กุมภาพันธ์) เพื่อให้ดินในไร่สุกและเตรียมดินให้พร้อมในการหยอดเมล็ดข้าวไร่โดยการใช้ “ไม้ตั้งตุ้” (ไม้ปลายแหลมมนแทงดินให้เป็นหลุมหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่แล้วกลบดิน ข้าวไร่ไม่ต้องการน้ำตั้งแต่อาศัยความชุ่มชื้นจากน้ำฝนให้เมล็ดข้าวไร่งอกในช่วงฤดูฝนถึงช่วงฝนตกชุกในเดือน 8-12 เหนือ (เดือนพฤษภาคม-กันยายน) ข้าวไร่จะตั้งท้องออกรวงเร็วกว่าข้าวนาปีปกติสามารถเก็บเกี่ยวได้ประมาณข้างแรมเดือน 12 (ปลายเดือนกันยายน) (สรารูธ รูปิน, 2557, p. 288)

2. **นา** พื้นที่นาจะลดหลั่นจากระดับความสูงของไหล่เขาหรือพื้นที่ไร่ ระบบการทำนาจะปลูกข้าวนาปีโดยอาศัยระบบการจัดการน้ำเรียกว่า “เหมืองฝาย” เพื่อหล่อเลี้ยงพื้นที่นาตลอดทั้งปีโดยชาวนาจะมีพื้นที่ดินแบ่งออกเป็นแปลงๆ กว้างบ้างแคบบ้าง มี “คันนา” กั้นออกเป็นแปลงสำหรับการทดและระบายน้ำลงผืนแปลงนา นาที่แบ่งออกเป็นแปลงๆ นี้เรียกว่า “บ้น” พื้นที่นาอาจกว้างหรือแคบไม่เท่ากันแต่ก็จะนับที่นาหนึ่งผืนว่า “บ้น” ในภายหลังทางภาครัฐได้กำหนดมาตราในการเก็บภาษีที่นา จึงกำหนดที่นาเป็น “ไร่” คือ วัด 400 ตารางวา หรือ 1,600 ตารางเมตร เป็น 1 ไร่ (ศรีเลา เกษพรหม, 2541:13, อ้างถึงใน สรารูธ รูปิน, 2557: 289)

พื้นที่นาในภาคเหนือนั้นมีลักษณะเป็นพื้นที่ลาดเอียงจากไหล่เขา (บริเวณพื้นที่ไร่) ลงสู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ชาวนาจะแบ่งพื้นที่นาตามระดับความสูงของพื้นที่จากไหล่เขาถึงพื้นที่ลุ่มน้ำนับตั้งแต่ “นาหล่นปีป” (นาชั้นบันได) เรียกตามการลดหลั่นผืนดินที่คล้ายกับสมุดกระดาษสา หรือ “ปีปสา” ที่ลดหลั่นจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ “นาดอน” เป็นนาที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบเชิงเขาซึ่งมักจะห้อมล้อมหมู่บ้านของชาวล้านนา ถัดจากนาดอนบางแห่งจะมีโคลนลึกลงถึงระดับหน้าขาและเอว ชาวนาจะเรียกนาชนิดนี้ว่า “นาปั้งไหว” ส่วนที่ราบลุ่มแม่น้ำสายใหญ่จะเป็น “นาลุ่ม” มีระบบเหมืองฝายและ “หลุกผัด” (กั้นหน้าดินน้ำเข้าสู่ผืนนาลุ่ม) ที่นาบางแห่งเป็นแอ่งกระทะลึกลงไปจากระดับนาลุ่มเรียกว่า “นาโฮ่ง” ส่วนผืนนาที่มีโคลนล้นถึงประมาณหัวเข่าชาวนาจะเรียกนาชนิดนี้ว่า “นาปง” (สรารุธ รูปิน, 2557, p. 289) จะเห็นได้ว่าระดับความลาดเอียงของพื้นที่นับจากระดับที่ราบเชิงเขาถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำสายหลักนั้น ชาวนาใช้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรโดยการแบ่งพื้นที่และจัดการระบบน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงข้าวและพืชชนิดต่างๆให้เหมาะสมกับพื้นที่นาในแต่ละลักษณะ

ภาพที่ 8 รูปตัดแสดงลักษณะกายภาพของทีนาแบบต่างๆ โดยเรียงลำดับจากความสูงของไหล่เขาถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำในลักษณะสภาพแวดล้อมภาคเหนือของประเทศไทย

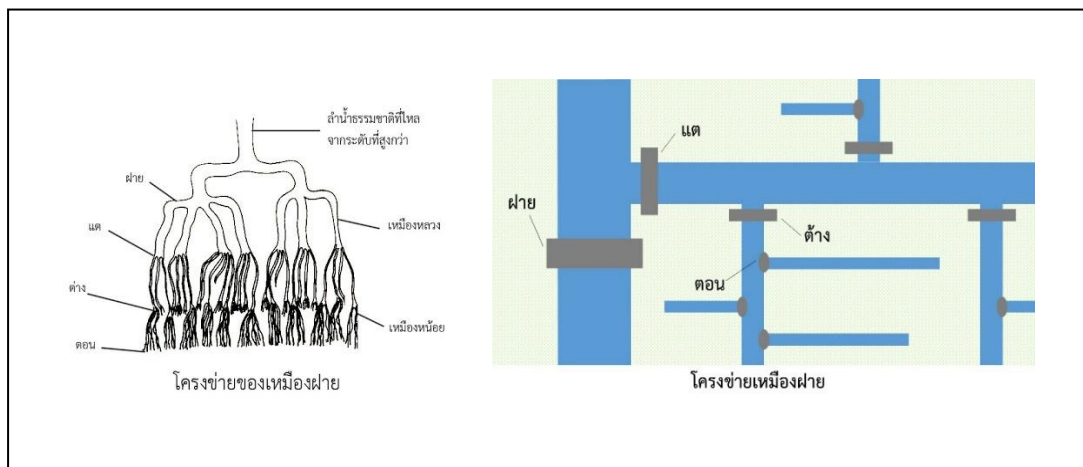
3. น้ำ การจัดการระบบน้ำในวัฒนธรรมล้านนานั้นมีภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมากกว่า 700 ปี โดยเรียกว่า “ระบบเหมืองฝาย” ดังปรากฏในตำนานสิงหนวัติกุมารในการประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 ของกรมศิลปากร กล่าวว่า ศักราช 512 (พ.ศ. 1693) พญาเชียง เมืองโยนกนครราชธานีเชียงแสน ตั้งอยู่ฝั่งน้ำแม่สาย (ปัจจุบัน คือ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย) ได้ให้ชาวเมืองขุดเหมืองใหญ่จากแม่น้ำสายมาใส่ไร่นาจี่แคว้นซ้าย “...แล้วพระองค์เชียงก็มีราชาอาญาที่อื้อคน

ทั้งหลายชุดเหมืองใหญ่ต่อเอาน้ำแม่ใส (แม่สาย) นั้น ออกมาเลี้ยงไร่นาแคว้นซ้ายทั้งหมด” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ, 2546, p. 120) และในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า “พญามังราย (พ.ศ. 1804-1854) ได้ให้ลัวะอ้ายฟ้าไปเป็นไส้ศึกเมืองหริภุญไชย ซึ่งพญาธิบาเจ้าเมืองหริภุญไชยได้ให้ความไว้วางใจในตัวอ้ายฟ้าเป็นอย่างสูง อ้ายฟ้าจึงออกอุบายให้ พญาธิบาและชาวเมืองไปชุดเหมืองในฤดูแล้งจากน้ำปิงไปเชื่อมกับน้ำกวง ลำเหมืองนี้จึงได้ชื่อว่า “เหมืองแข็ง” ต่อมาในสมัยพญาเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) เปลี่ยนชื่อเป็น “เหมืองแก้ว” (ปัจจุบันคือ ตำบลเหมืองแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่) ซึ่งเป็นเหมืองประวัติศาสตร์ที่มีความยาวถึง 17,000 วา มีข้อความว่า “ข้า (อ้ายฟ้า) หันพันนาทวนภูคาลุ่มเหมืองฝายบ่ดีข้าวตายแถมมานัก ดังข้าจักชุด รอนน้ำอันหนึ่งเหนือปากแม่พิง (ปิง) กล้าวันออกท้อ เปนแม่น้ำแผออกพันนาเชียงเรือต่อแม่กวงท้อชาวบ้าน ชาวเมืองแปลงฝายเอาน้ำเข้านา... อ้าฟ้าก็ป่าวชาวเมืองทั้งหลาย มาชุดท้อเปนเหมืองไปต่อน้ำแม่พิง (ปิง) เหนือสบแม่แดงฝาย วันออกล่องมายาวหมื่น 7 พันวา” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ, 2546: 120) จากบันทึกเบื้องต้นสะท้อนให้เห็นว่า การจัดการน้ำด้วยระบบ “เหมืองฝาย” ของชาวล้านนาถือว่าเป็นภูมิปัญญาทางด้านการเกษตรที่มีความอารยธรรมมาอย่างยาวนาน

สรารุช รูปิน (2557: 289) อธิบายว่า การใช้แม่น้ำและลำเหมืองเพื่อการเกษตรโดยเฉพาะการเพาะปลูกข้าวในการทำนาปี ชาวนาจะให้ความสำคัญต่อน้ำนับตั้งแต่ต้นน้ำคือ ตาน้ำในหุบเขาจนถึงปลายน้ำซึ่งจะควบคู่กันไปพร้อมกันที่นา เปรียบเสมือนสายโลหิตที่ไหลเวียนในร่างกายของมนุษย์ ตาน้ำที่ผุดออกจากหุบเขาจะเรียกว่า “ขุนน้ำ” และไหลลงกับลำห้วยเป็นแม่น้ำซึ่งชาวนามีภูมิปัญญาในการทำฝายกั้นแม่น้ำเข้าสู่ “ลำเหมือง” แล้วแบ่งน้ำลงไปยังที่นาเรียกว่า “นาฝาย” หรือ “น่าน้ำเหมือง” โดยชาวนาจะรวมกันเป็นกลุ่มเหมืองฝายมีสมาชิกเรียกว่า “ลูกเหมืองลูกฝาย” และมีหัวหน้าฝายควบคุมการจ่ายน้ำเรียกว่า “แก่ฝาย” และมีฝายประกาศกิจกรรมของฝายให้ลูกฝายได้ทราบ โดยการเกณฑ์แรงงาน วัสดุและอุปกรณ์ในการตีฝาย ซ่อมฝายเป็นหนึ่งในกรรมการจัดสรรน้ำเรียกว่า “ล้ามฝาย” ส่วนฝายกรรมการที่ทำหน้าที่ร่วมกับแก่ฝายในการแบ่งน้ำ การบังคับน้ำ ตรวจสอบการไหลของน้ำลงที่นาโดยไม่ให้มีการลักน้ำเรียกตำแหน่งนี้ว่า “เลียบน้ำ” หรือเป็นผู้ตรวจดูแลการไหลและบังคับน้ำเข้าที่นา

พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546, p. 120) อธิบายลักษณะของ “ระบบเหมืองฝาย” ไว้ว่า เหมืองจะชุดเชื่อมแม่น้ำเหนือฝายเพื่อบังคับน้ำเข้าสู่เหมืองลงไปยังที่นาเป็นเหมืองหลักสามารถแบ่งน้ำออกไปได้อีกหลายเส้น อาจเป็น 2-3 เส้น ขึ้นอยู่กับที่นาที่จะใช้น้ำ จากเหมืองเส้นหลักชาวนาจะวางใช้ไม้ไผ่ตีกันน้ำเป็น “แต” หรือ “ขนแต” กันน้ำเข้าสู่ที่นาของตนและเรียกว่า “ปากเหมือง” ระบายน้ำเข้าไปยังเหมืองเส้นย่อยๆ เรียกว่า “เหมืองซอย” จากเหมืองซอย ชาวนาจะชุดทางน้ำให้น้ำไหลเข้าสู่ที่นา เรียกว่า “ปากต้าง” หล่อเลี้ยงใต้ผืนนาทั้งหมด ที่นาในบริเวณที่ราบเชิงเขาในช่วงฤดูฝนตกชุกมีกระแสแม่น้ำที่ไหลเร็วและมีปริมาณมาก ชาวนาจึงทำ

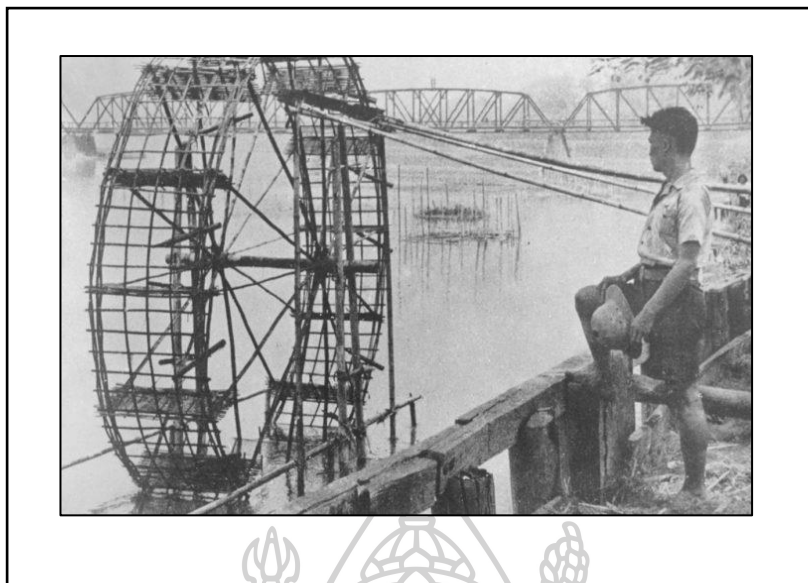
“เหมืองเสีย” หรือ “เหมืองล่อง” เพื่อชะลอความเร็วของกระแสน้ำไหลและรองรับปริมาณน้ำส่วนเกินในฝืนนาลงสู่ลำเหมืองหลัก (พรพีโล เลิศวิชา & อรุณรัตน์, 2546, p. 120)

ภาพที่ 9 ภาพลายเส้นแสดงระบบเหมืองฝาย และการแจกจ่ายน้ำเข้าสู่ทุ่งนา

ที่มา : จากเว็บไซต์ http://nahmchan.oasys-lab.com/?page_id=33 เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2560

สรารุช รูปิน (2557) อธิบายเพิ่มเติมว่า ส่วนในที่นาบางแห่งลำเหมืองไม่สามารถส่งน้ำไปทั่วถึง ชาวนาจะใช้ “หลุกผัด” หรือระหัดวิดน้ำเข้าสู่ที่นาและเรียกว่า “นาหลุก” เป็นที่นาพื้นราบแต่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำที่มีตลิ่งสูงชันจึงแก้ปัญหาโดยการทำระหัดวิดน้ำ มีลักษณะวงกลมมีล้อหมุนทำด้วยไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 5-6 เมตร หลุกจะนำมาติดตั้งไว้ริมตลิ่งข้างแม่น้ำหลุกจะหมุนด้วยกระแส น้ำ และวิดเอาน้ำจากแม่น้ำขึ้นสู่ที่นา การสร้างหลุกนี้เป็นภูมิปัญญาชาวลัวะดั้งเดิมในดินแดนล้านนาในอดีตนับพันปีมาแล้วซึ่งรู้จักวิธีการท่อน้ำเข้านาและการทำเหมืองฝาย ดังปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก กล่าวว่า “พระพุทธรเจ้าทรงเสด็จลงสู่แม่น้ำแม่ระมิด (แม่น้ำปิง)... ทรงพบลัวะคนหนึ่ง กำลังสร้างระหัดผัดน้ำขึ้นใ้่นาปลังอยู่ (นาตอ หรือ นาเจียง)” (สิงหะวรรณสัย (ปวิวรรต), 2518, p. 1) อ้างถึงใน (สรารุช รูปิน, 2557)) ข้อสังเกตคือ การใช้ น้ำของนาหลุกจะเป็นอิสระไม่ขึ้นกับกลุ่มหรือระบบเหมืองฝาย หากมีการรวมกลุ่มก็ไม่มากนักซึ่งจะเป็นการช่วยกันดูแลซ่อมแซมหลุกในการวิดน้ำเข้าสู่ทุ่งนาเป็นประจำทุกปี หลุกสามารถจ่ายน้ำไปในพื้นที่นาไม่มากนักเหมือนกับเหมืองฝาย ชาวนาจะช่วยกันสร้างหลุกวิดน้ำตามกำลังของกลุ่มตนและบริหารจัดการน้ำอย่างยุติธรรม

ภาพที่ 10 แสดงลักษณะของ “หลุกผัด” (ระหัดวิดน้ำ) ในแม่น้ำปิง
ที่มา : สืบพงษ์ จรรย์สืบศรี, 2559 :12

จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับเกษตรกรรมของคนล้านนานั้น สะท้อนออกมาจากลักษณะสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนหมู่บ้านที่มีภูเขาอยู่โดยรอบผ่านการจัดการพื้นที่ ไร่ นา น้ำ จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมล้านนา

4. หมู่บ้าน ลักษณะบ้านหรือหมู่บ้านมีลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ มีศูนย์กลางที่เรียกว่า “ใจบ้าน” ล้อมด้วยลานหรือ “ช่วงบ้าน” และมีวัดอยู่ทางเหนือหรือบนเนินสูง ทั้งใจบ้านและวัดต่างเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและสังคมของคนไทย ส่วน “ช่วง” มีความสำคัญในเชิงสังคมเพราะทำหน้าที่เชื่อมกลุ่มเรือนของต่างครอบครัวที่เป็นญาติกัน การสัญจรในบ้านมีถนนสายหลักวนไปอย่างธรรมชาติ ตามการเกาะกลุ่มเรือนของเครือญาติที่เป็นระบบโครงข่ายอิสระ แต่ละกลุ่มเรือนใช้การปิดล้อมแทนการล้อมรั้วกัน ส่วนไร่นาจะล้อมรอบหมู่บ้านมีเหมืองฝายโอบรอบและเข้าถึงที่นาได้ทั้งหมด แนวเขตหมู่บ้านใช้การปลูกต้นไม้ให้เป็นแนวอย่างหนาแน่น โดยเปิดทางออกไปสู่เขตป่าเพื่อหาอาหาร ยาและไม้ทำฟืน ตลอดจนไม้สร้างและปรับปรุงเรือน (ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี, 2556, p. 86)

จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานตามลักษณะภูมิศาสตร์ของภาคเหนือ และจากการทบทวนวรรณกรรมการศึกษาของนักวิชาการหลายท่าน ประกอบด้วย อัน นมมานเหมินท์ (2532), อนุวิทย์ เจริญศุภกุล (2539), ฤทัย จงใจรัก (2543) พอสรุปได้ว่า ลักษณะหมู่บ้านหรือชุมชนในภาคเหนือ สามารถแบ่งได้หลายลักษณะดังนี้

4.1 หมู่บ้านป่าหรือชนบท คือ หมู่บ้านลักษณะโดดเดี่ยว อยู่ห่างไกลจากทางสัญจรหลัก หมู่บ้านลักษณะนี้จะพยายามเลี้ยงตัวให้มากที่สุด ดังนั้น ครัวเรือนต่างๆ จึงพยายามสร้างเรือนพักอาศัยจากวัสดุท้องถิ่นของตนให้ได้มากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นวัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ยืนต้น ไม้ไผ่ ใบตองตึง แฝก ฯลฯ (เจริญศุภกุล., 2539)

4.2 หมู่บ้านภูเขา

4.3 หมู่บ้านริมน้ำหรือริมทาง

4.4 หมู่บ้านดอน

4.5 หมู่บ้านภายในและรอบเมืองตลาด คือ เมืองตลาดในภาคเหนือ มักจะเกิดขึ้นเป็นแนวยาวระหว่างทางสัญจร เป็นแหล่งตัวกลางที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างเมืองใหญ่กับชนบท ด้วยเหตุนี้จึงมีโอกาสได้รับเทคนิควิทยา ความนิยทและค่านิยม มีการแบ่งอาชีพผู้เป็นช่างไม้มากกว่าการลงแขกสร้างเรือนกันเอง แบบหมู่บ้านชนบท ดังนั้น บ้านเรือนต่างๆ จึงดูลักษณะเป็นหลักฐาน ฝีมือช่างคมคาย ประณีตขึ้น ใช้วัสดุก่อสร้างในระบบอุตสาหกรรม เช่น มุงหลังคาใช้กระเบื้องดินเผา กระเบื้องซีเมนต์ เป็นต้น (เจริญศุภกุล., 2539)

4.6 หมู่บ้านในเขตเมือง คือ เมืองที่เป็นศูนย์กลางหลัก (urban center) ของจังหวัดหรือภูมิภาค ค่านิยมใหม่ๆ ทำให้หมู่บ้านภายในเมืองเริ่มสูญเสียหรือเสียความสัมพันธ์ในลักษณะหมู่บ้านไปแล้วก็ตาม แต่รูปกายภาพที่ดำรงอยู่ยังคงแสดงร่องรอยของหมู่บ้านและมีเรือนจำนวนมากที่แสดงเอกลักษณ์ของตนเองในลักษณะของเรือนแบบเมืองใหญ่ (เจริญศุภกุล., 2539)

ภาพที่ 11 แสดงลักษณะหมู่บ้านหรือชุมชนในล้านนา

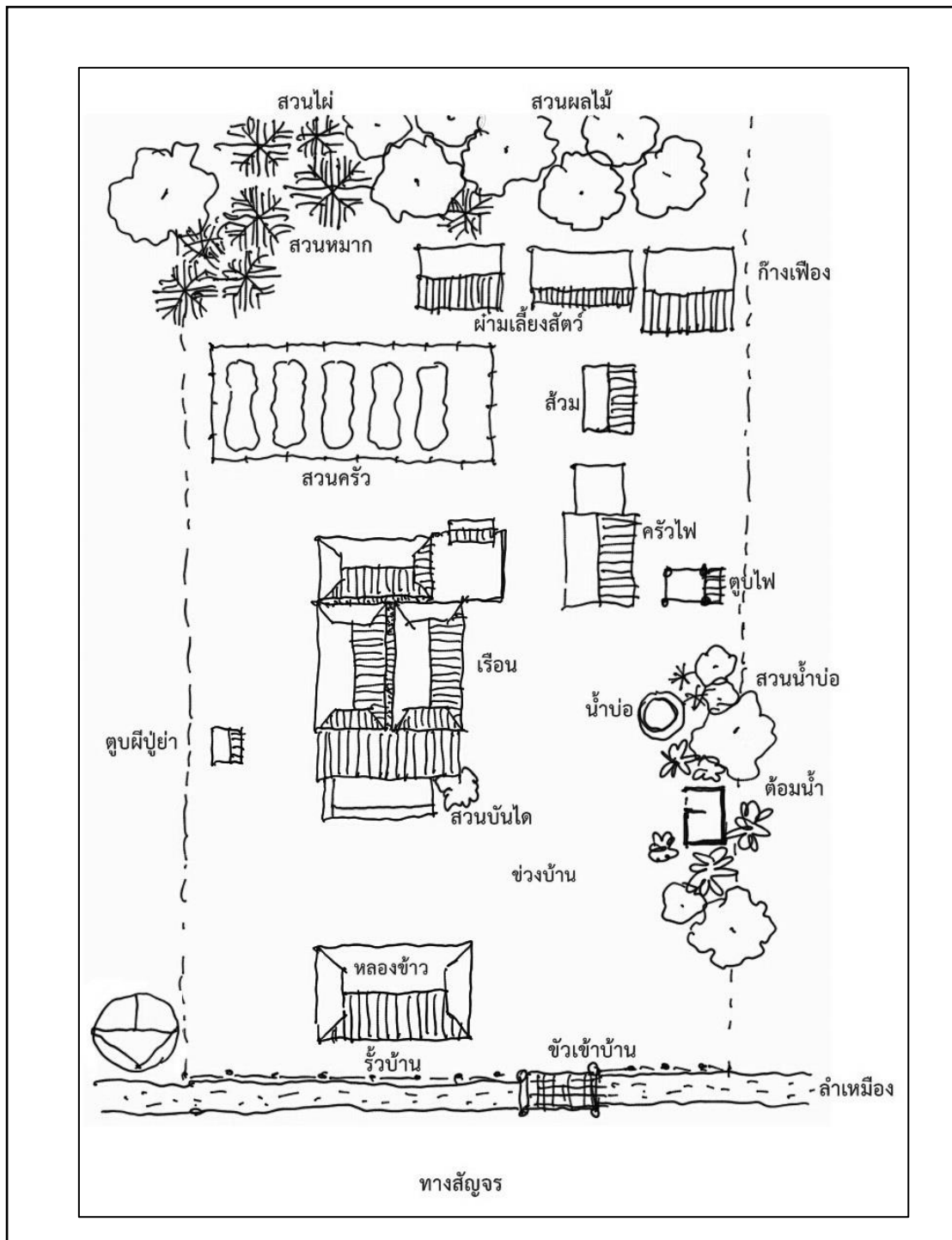
ที่มา : สืบพงษ์ จรรย์สืบศรี, 2559: 14

4.7 หมู่บ้านการจัดกระจาย

สีบพงษ์ จรรย์สีบศรี (2559, p. 14) อธิบายเพิ่มเติมว่า เนื่องจากที่ราบลุ่มแม่น้ำมีน้อย ประกอบสภาพพื้นที่ที่ไม่เป็นที่ราบเรียบนัก ชาวล้านนาจึงไม่ได้เลือกตั้งถิ่นฐานตามริมแม่น้ำหรือที่ราบลุ่มเป็นหลัก และไม่ได้อาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลองโดยตรงในการดำรงชีวิตและทำการเกษตร แต่จะแก้ปัญหาการหาแหล่งน้ำกินน้ำใช้ด้วยการขุดบ่อน้ำในบริเวณบ้าน และการใช้ระบบเหมืองฝายเพื่อชักนำน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติเข้าสู่บ้านเรือน และเรียกสวนไร่นา ถึงกับมีความเชื่อที่กล่าวถึง “บ้าน” ว่า บ้านจะเป็นบ้านที่สมบูรณ์ได้ จะต้องมียอดประกอบ 4 อย่าง คือ ครั้วไฟ ครกมอง หลองข้าว และบ่อน้ำ (The Siam Society, 1966: 27, อ้างถึงใน สีบพงษ์ จรรย์สีบศรี, 2559: 9)

ส่วนองค์ประกอบของ “หมู่บ้านล้านนา” นั้น จากการศึกษาพอสรุปเป็นลักษณะขององค์ประกอบของหมู่บ้าน ได้ดังนี้ คือ 1. ที่ว่างสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน หรือที่เรียกว่า “ของหน้าหมู่บ้าน” 2. ตลาด 3. วัด 4. พื้นที่สำหรับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน 5. สุสานหรือป่าช้า 6. บ้าน 7. แหล่งทำกิน

และองค์ประกอบของ “บ้าน” ชนบทในวัฒนธรรมล้านนา และ คำว่า “ในเขตบ้าน” หมายรวมทั้งบริเวณบ้านที่ประกอบไปด้วย ตัวเรือน หลองข้าว ครั้วไฟ ครกมอง น้ำบ่อ คอกสัตว์ บริเวณที่ว่างหรือช่อง และอื่นๆที่อยู่ในบริเวณเดียวกัน เป็นทรัพย์สินของครอบครัวๆ หนึ่ง (สีบพงษ์ จรรย์สีบศรี, 2559) มักจะมีองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้ 1. รั้ว 2. ช่อง 3. น้ำบ่อ 4. ต่อมน้ำ 5. สวนครั้ว 6. ฝ้าม (โรงสำหรับผูกวัวหรือควาย) 7. ก้างเฟือง 8. ศาลหรือหอนีหรือตูปี่ 9. ครั้วไฟ 10. หลองข้าว ดังภาพที่ 12

ภาพที่ 12 ผังบริเวณแสดงลักษณะองค์ประกอบของบ้านชาวล้านนา

ที่มา : สืบพงษ์ จรรย์สืบศรี, 2559: 22

กล่าวโดยสรุป ในภาพรวมของการตั้งถิ่นฐาน และวิถีชีวิตนั้น ชาวล้านนาอยู่ในถิ่นที่สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ โครงสร้างสังคมเครือญาติและสังคมชาวนาได้สร้างระบบนิเวศบ้าน นา และเหมืองฝาย จนเป็นภูมิปัญญาสำคัญของไทถิ่นนี้ รวมถึงความเชื่อในธรรมชาติ ผี และจารีตประเพณีสะท้อนในการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างที่ว่าง ตำแหน่งทิศทาง ตลอดจนพิธีกรรมในเรื่อง อันเป็นอัตลักษณ์ที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมล้านนา

2.3 ความเข้าใจเบื้องต้นของเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ

การศึกษา “เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ” ภายใต้บริบทที่หมายถึงเรือนพักอาศัยล้านนา (กลุ่มไทยวน และไทเขิน) เพื่อทำความเข้าใจการก่อรูปและพัฒนาการของเรือน ตลอดจนศึกษาสถานภาพการศึกษาของเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป

2.3.1 ความหมายของคำว่า “บ้าน” และ “เฮือน หรือ เรือน”

วิวัฒน์ เตมีพันธ์ (2553, p. 14) อธิบายว่า “บ้าน” เป็นคำไทยเดิมหมายความว่า หมู่บ้าน ยังมีเค้าให้เห็นอยู่ในชื่อตำบลต่างๆ เช่น บ้านหม้อ บ้านหมี บ้านไร่ บ้านนา บ้านบ่อ เป็นต้น ภาษาไทยถิ่นต่างๆ ยังคงใช้คำ บ้าน หมายความว่า บริเวณที่มีเรือนตั้งอยู่ เช่น เดินเข้าไปในบ้านแล้วขึ้นบนเรือน แม้คำในภาษาเหนือหรือคำเมืองในปัจจุบันมีความหมายเช่นเดียวกัน เช่นคำพูดว่า “แหวบ้านเฮาแล้ว ขึ้นมาบนเฮือนก่อนแล” ก็หมายความว่า ผู้เดินทางได้กลับมาถึงบ้านแล้วบ้านในที่นี้มีความหมายได้สองนัยคือ ได้เดินทางเข้าถึงหมู่บ้านแล้ว หรือเดินทางเข้าถึงบริเวณรั้วและบริเวณอาณาเขตของสภาพแวดล้อมภายนอกของตัวเรือน ส่วนคำว่าขึ้นมาบนเฮือนนั้น หมายถึง ขึ้นมาบนอาคารพักอาศัยนั่นเอง ปัจจุบันนี้คำว่า “บ้าน” กำลังจะเคลื่อนความหมายไปอีกให้เป็นเรือนที่อยู่ เช่น เขียนแบบเรือนก็เป็นเขียนแบบบ้าน ถ้ามองที่มนุษย์เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ทางสังคมแล้วก็จะพบว่า “เรือน” หรืออีกนัยหนึ่ง “ครัวเรือน” (House Hold) กับ “บ้าน” (Village) นั้นเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกในความเป็นชุมชน (Community) เพราะ “บ้าน” ก็คือ กลุ่มของเรือนหรือครัวเรือนที่อยู่รวมกันทำให้คนมีความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะเห็นหน้าค่าตา (Face to Face Relation) นั่นก็คือ เมื่อแรกเกิดมา คนจะพบเห็นและรู้จักกับคนในครอบครัว และพี่น้องเพื่อนฝูงที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันมีการพึ่งพาอาศัยกันในชีวิตประจำวัน (วิวัฒน์ เตมีพันธ์, 2553)

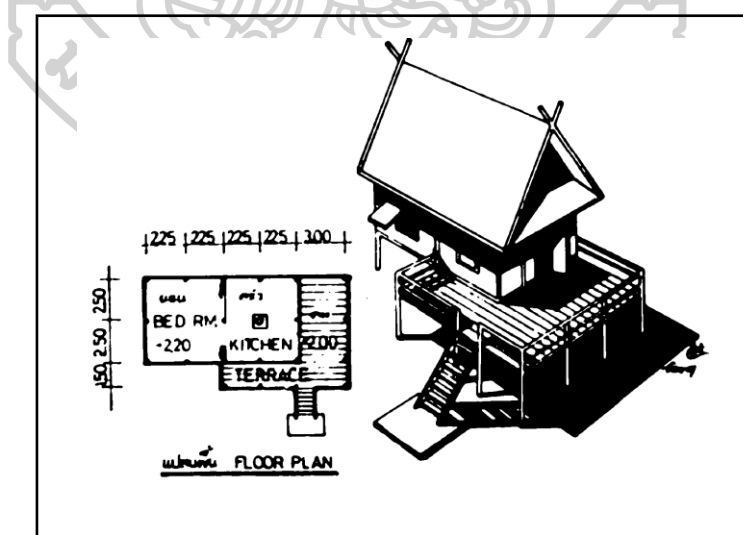
ลมูล จันทร์หอม (2547, p. 110) ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของชนเผ่าไทกลุ่มต่างๆ อ้างถึงบทความของเจียงแยงจง นักวิชาการจีนได้กล่าวไว้ว่า หนังสือเว่ยชู่ ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ไปเว่ยภาคประวัติ “หล่าว” เขียนว่า “คนหล่าวใช้ไม้มาก่อสร้างบนต้นไม้แล้วอาศัยอยู่ในนั้น เรียกว่า “กานราน” เป็นภาษาเยะ หมายความว่า “ขึ้นเรือน” หนังสือบางที่เรียก “มาราน” หรือ “มาเรือน” สรุปได้ว่าบรรพชนของเผ่าตระกูลไทเรียกที่อยู่อาศัยว่า “เรือน (ราน)” ต่อมาเผ่าจ้วง-ตุง-ปู้ยี้-ลุย-หลี่-มูหล่าว-หมางหมาน ซึ่งเป็นชนเผ่าที่กำเนิดมาจากไปเยะ และหลี่หล่าว

โบราณ จัดอยู่ในกลุ่มตระกูลที่พูดภาษาไทย โดยในแถบภาคใต้ของจีนก็ยังมีปลูกเรือนยกพื้นเป็นที่อยู่อาศัย และเรียกว่า “เฮือน หรือ เรือน” มาจนถึงปัจจุบันเช่นเดียวกับพวกไทเหนือ

2.3.2 การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ

เมื่อพิจารณาการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นล้านนา เอกสารด้านการศึกษานสถาปัตยกรรมปรากฏเผยแพร่เป็นเวลานานมาแล้ว ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2500 จนกระทั่งปัจจุบัน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนและไทเขิน ในส่วนเนื้อหาสาระด้านสถาปัตยกรรมบ้านเรือนล้านนา (เฉพาะกลุ่มไทยวน และไทเขิน) นั้น เริ่มเผยแพร่ในวารสารอาษา ฉบับ พ.ศ. 2506 ในวารสารฉบับนี้มีบทความอันเกี่ยวเนื่องกับ ได้แก่ “เรือนไทย” (อัน นิมมานเหมินท์, 2506: 135) กล่าวถึง เรือนแบบแผนดั้งเดิมในภาคเหนือซึ่งเป็นหลังเดี่ยว มีเตาผิงอยู่ในห้องยังไม่แยกเรือนครัวออกมา, “เรือนไทย” (เสนอ นิลเดช, 2506:154) ได้ชี้ให้เห็นลักษณะแตกต่างของเรือนล้านนากับเรือนในภูมิภาคอื่น ส่วน “รายงานการค้นคว้าบ้านภาคเหนือ” (วาริน สิริพันธ์ และคณะ, 2506: 48) เสนอเนื้อหาสาระเกี่ยวกับองค์ประกอบของเรือน

ข้อสังเกตที่น่าสนใจ คือ ในงานของอัน นิมมานเหมินท์ (2506: 137) อธิบายถึงเรือนไททางเหนือแบบดั้งเดิมว่า เป็นอาคารหลังเดี่ยวโดดๆ ภายในเป็นห้องโถงสำหรับพักผ่อนและหลับนอน มีเตาไฟอยู่กลางห้องสำหรับหุงต้มและให้ความอบอุ่น อาคารแบบนี้ยังปรากฏในบ้านชาวเขาภาคเหนือ บ้านชาวไทลื้อ เชียงคำ และบ้านโบราณที่อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ (อัน นิมมานเหมินท์, 2521, p. 137)

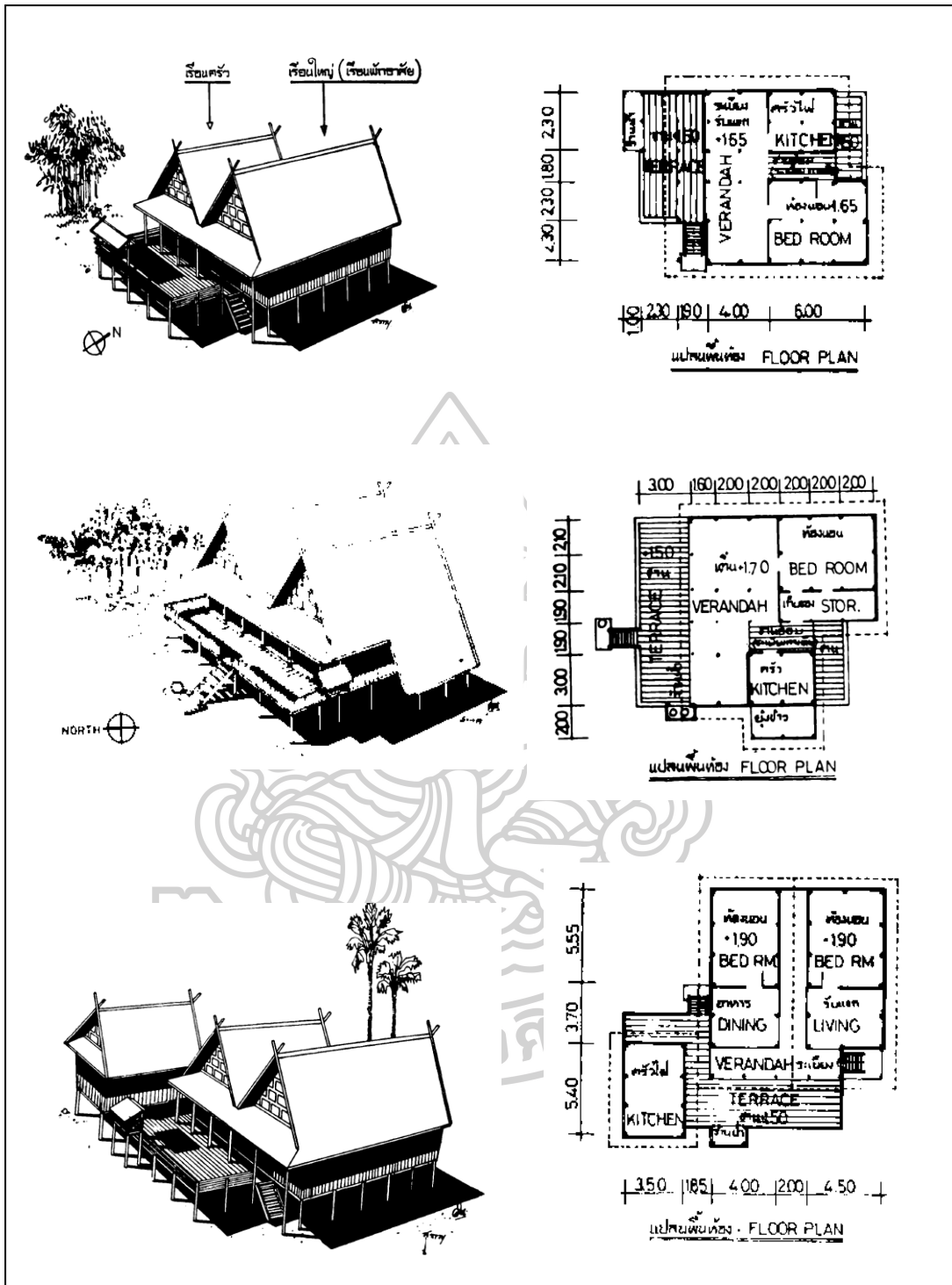
ภาพที่ 13 แสดงลักษณะเรือนไท (ทางเหนือ) แบบดั้งเดิม

ที่มา : อัน นิมมานเหมินท์, 2521: 137

ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2510 เอกสารการศึกษาเรื่องเรือนล้านนาเริ่มทยอยเผยแพร่เพิ่มขึ้น โดยรายละเอียดของเนื้อหาเฉพาะเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เจาะลึกมากขึ้น ได้แก่ “บทวิเคราะห์เรือนล้านนาไทย” (: อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2519, p. 82) ในวารสารสถาปนิก เน้นการศึกษาวิเคราะห์สถาปัตยกรรมบ้านเรือนล้านนาโดยอาศัยหลักทฤษฎีการออกแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ซึ่งสังเคราะห์ขึ้นโดยนักวิชาการตะวันตก เนื้อหาสาระสำคัญ คือ การศึกษาด้านสุนทรียภาพของที่ว่าง (space) และรูปทรง (form) และเอกสารที่นำเสนอเนื้อหาสาระที่ครอบคลุมภาพรวมของหมู่บ้าน อาคารบ้านเรือน จนกระทั่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ปรากฏใน เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล & วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2521, p. 44) ซึ่งให้เห็นลักษณะเฉพาะถิ่นของเรือนในจังหวัดต่างๆ แลพบภาคเหนือที่มีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังได้เสนอเนื้อหาสาระอันเกี่ยวเนื่องกับประเพณีและพิธีกรรมการปลูกเรือนล้านนาอีกด้วย

อัน นิมมานเหมินท์ (2521, p. 146) ให้ข้อสังเกตว่า มีการย้าย “แม่เตาไฟ” ออกจากเรือนหลัก แยกออกมาเป็นเรือนครัวเฉพาะ เนื่องจากเรือนสร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง ดินฟ้าอากาศภาคเหนือที่ราบส่วนมากค่อนข้างร้อน ไม่จำเป็นต้องมีเตาไฟสุ่มไฟให้ความอบอุ่น จึงมีการแยก เตาไฟออกไว้ในเรือนครัว เรือนพักอาศัยจึงประกอบด้วยอาคารอย่างน้อยสองหลัง เริ่มสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น คือ อาคารสำหรับพักอาศัย เรือนครัวสำหรับปรุงอาหาร แยกออกจากกันด้วยระเบียงทางเดิน (ชานฮ่อม) การแยกเรือนครัวออกจากอาคารพักอาศัย นับเป็นวิวัฒนาการครั้งสำคัญยิ่ง เป็นการปรับตัวเข้ากับดินฟ้าอากาศ ทำให้บริเวณพักอาศัยปราศจากเขม่าควันไฟ และสะอาดสะอ้านดีขึ้น

ภาพที่ 14 แสดงผังพื้นและรูปทรงของเรือนลานนา (เรือนกาแล) ขนาดต่างๆ
 ที่มา : อัน นิมมานเหมินท์, 2521: 146-148.

ในส่วนของรูปแบบและองค์ประกอบของเรือน ศาสตราจารย์อัน นิมมานเหมินท์ (2521, p. 148) อธิบายว่า เรือนของชาวล้านนา นั้น โดยทั่วไปจะประกอบด้วยอาคารอย่างน้อย 2 หลัง คือ 1. เรือนใหญ่ สำหรับเป็นที่พักหลับนอน ส่วนระเบียงภายใต้หลังคา เรียกว่า “เต็น” เป็นที่นั่งเล่นรับแขก หรือเป็นที่นอนแขกในเวลากลางวัน 2. เรือนครัว สำหรับเป็นที่ปรุงอาหาร สำหรับครอบครัวใหญ่อาจมีเรือนใหญ่เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งหลัง หรือสร้างเรือนขวางสำหรับรับแขกหรือนั่งเล่น อาคารหลังต่างๆ เหล่านี้บางทีก็แยกออกจากกัน บางทีก็มีชายคาชนกันและมีรางน้ำอยู่ตรงกลาง โดยทั่วไปแล้วจะมีชานเชื่อมติดต่อกันตลอด เมื่อมีความจำเป็นจะต้องขยายเนื้อที่ก็ใช้วิธีต่อเติมสร้างหลังใหม่ให้มีชายคาชนกัน หรือโดยวิธียื่นชายคาลงไปพร้อมกับลดระดับพื้นเป็นแบบเล่นระดับ (Split Level) การประกอบตัวอาคารต่างๆ ไม่นิยมทำเป็นแบบสมมาตร (Symmetry) หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นเรือนพักอาศัยแบบประกอบด้วยหลายหน่วยหรือหลายหลังที่เชื่อมต่อกันแบบหลวมๆ เป็นสมดุลแบบพลวัต (Dynamic Balance) เรือนล้านนาถือว่าด้านจั่วเป็นด้านสำคัญ ส่วนใหญ่จะหันจั่วไปรับลมประจำทิศใต้ ฝาเรือนจะสอออก เมื่อการช่างก้าวหน้าขึ้นได้ทำขึ้นส่วนบางอย่างแบบสำเร็จรูป (Prefab) ไม้ป่นลงหน้าจั่วมักจะต่อให้สูงพ้นหลังคาเป็นรูปตัว V เรียกว่า “กาแล” ถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นสิริมงคล

ส่วน ไกรศรี นิมมานเหมินท์ (2521, p. 155) อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับองค์ประกอบของเรือนไว้ว่า เรือนแบบล้านนามักจะปลูกเป็นเรือน 2 หลังฝาแฝดติดกัน เรียกว่า “เรือนสองหลังร่วมพื้น” ใช้ด้านหน้าจั่วเป็นด้านหน้าของเรือน ซึ่งมีชานกว้าง ถัดเข้าไปเป็นเฉลียง เรียกว่า “เต็น” เป็นพื้นที่โล่งกันฝาด้านเดียว ด้านหน้าของเต็นเปิดเป็นโถงโล่งใช้เป็นที่นั่งเล่นและรับแขก บางทีก็ใช้เป็นที่นั่งนอนของผู้เฒ่าผู้แก่ เด็กวัยรุ่น หรือแขกมาเยือนซึ่งเป็นผู้ชาย ส่วนใหญ่จะมีหิ้งพระตั้งติดอยู่ที่ฝาของเรือนที่เป็นเต็นนี้ ถัดต่อไปจะเป็นฝาทับและมีประตูเปิดเข้าไปภายในเรือนหลังละ 1 ประตู บนเหนือประตูนี้มีแผ่นไม้แกะสลักลวดลายแบบต่างๆ ตามรสนิยมของเจ้าของเรือน เรียกว่า “ห้ายน” ไม้แผ่นนี้มีได้เป็นเพียงของประดับเรือนเท่านั้น แต่ยังเป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ซึ่งติดตั้งไว้เพื่อป้องกันอันตรายต่างๆ ที่ผ่านประตูเรือนเข้าไป เมื่อเข้าไปในเรือนจะเป็นห้องนอนซึ่งมีขนาดตามจำนวนสมาชิกในครอบครัวหรือความมั่นคงของผู้อาศัย ในห้องนอนบริเวณฝาเรือนที่อยู่ติดกับเสาเอกจะมีหิ้งสำหรับตั้งเครื่องบูชา “ผีปู่ย่า” เป็นผีของบรรพบุรุษและบรรพสตรีของเจ้าบ้าน ส่วนครัวจะแยกไว้นอกชานอีกด้านหนึ่ง (จะเห็นว่ามีการแยกแม่เตาไฟและครัวออกจากเรือนนอน) โดย ไกรศรี นิมมานเหมินท์ (2521, p. 152) อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของการย้าย “แม่เตาไฟ” ว่า ภายในห้องนอนรวมนี้ ในสมัยก่อนๆ มาปรากฏที่ตั้งเตาไฟใช้เป็นครัวประกอบการหุงต้มอาหารด้วย แต่ใน

ปัจจุบันนี้จะพบเห็นคร่าวที่อยู่ในห้องนอนมีเฉพาะแต่เรือนของไทยลื้อ ไทยอง ส่วนเรือนของไทยวนนั้น ได้ย้ายไปตั้งคร่าวอยู่ที่นอกชานอีกด้านหนึ่ง จึงช่วยให้ห้องนอนไม่ดำครึ้มเนื่องจากถูกควันไฟรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน

กล่าวโดยสรุปลักษณะและรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ของเรือนล้านนาจากการ ทบทวนวรรณกรรมในช่วงแรกไว้ดังนี้ 1. มี “เต็น” อยู่ด้านจั่วตอนหน้าของเรือน และมีนอกชานตั้งอยู่ ทั้งทางด้านจั่วหน้าและตอนหลังของเรือน 2. นอกชานมี “ร้านน้ำ” สำหรับตั้งหม้อน้ำต้ม 3. บริเวณ เต็นมีหิ้งบูชาพระ 4. มี “ห้ายน” อยู่เหนือประตูเข้าห้องนอนรวม 5. ในห้องนอนรวมมีหิ้งบูชาผีปู่ย่า แต่ บางแห่งอาจตั้งศาลเล็กๆ ไว้ในบริเวณบ้าน 6. มักจะสร้างเป็นเรือนแฝด เรียกว่า “เรือนสองหลังร่วมพื้น” 7. ฝาเรือนด้านข้างจะเอนออกข้างนอก 8. มีไม้บันลดยาวไขว้กันอยู่เรียกว่า “กาแล” 9. คร่าวที่ใช้ ทำอาหารจะแยกออกมาอยู่นอกชาน 10. ใต้ถุนเรือนยกสูง เพียงพอสำหรับใช้เก็บเครื่องมือเครื่องใช้ ในการเกษตร สามารถตั้งหูกทอผ้าและยกร้านเตี้ยๆ สำหรับเป็นที่นั่งได้

หลังจากนั้นการศึกษาเกี่ยวกับเรือนล้านนา เน้นการศึกษาแบบเจาะลึกเฉพาะ กรณี เช่น “เรือนกาแล” (ปิยะชน., 2532) เอกสารที่นำเสนอเนื้อหาสาระด้านสภาพแวดล้อมที่ สัมพันธ์กับงานสถาปัตยกรรมใน “เรือนไทยภาคเหนือ” (วิวัฒน์ เตมียภักดิ์, 2539) และเริ่มปรากฏ เอกสารด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมใน “ข้อคิดบางประการในเรื่องการอนุรักษ์เรือนพื้นถิ่น ภาคเหนือ” (บัณฑิต จุลาสัย, 2539) และ “แนวทางการอนุรักษ์เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ” (ประสงค์ เอี่ยมอนันต์, 2540) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

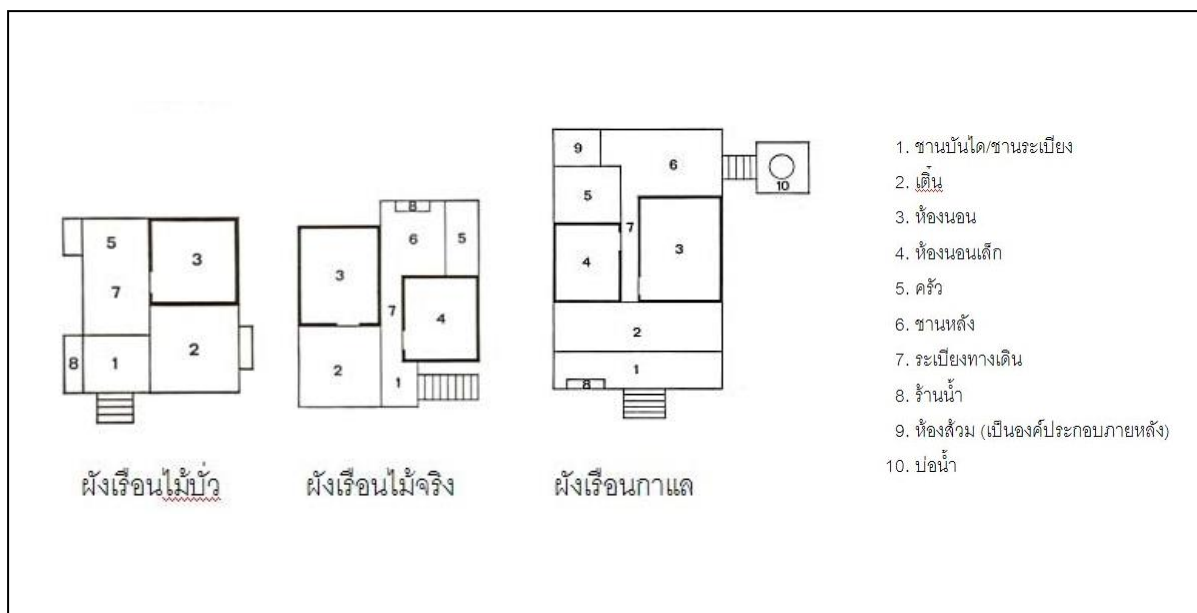
เฉลียว ปิยะชน (2532: 88) อธิบายว่า เรือนกาแลประกอบด้วยเรือนอย่างน้อย สองหลังปลุกคู่ชานกัน เป็นเรือนแฝดอย่างที่เรียกว่า “เรือนสองหลังร่วมพื้น” อย่างไรก็ตาม ชื่อนี้ หมายถึงเพียงเรือนที่ปลุกไว้คู่กันสองหลังและมีพื้นติดต่อกันเท่านั้น ซึ่งพบได้เสมอและมีจำนวนหนึ่งที่ เรือนคร่าวแยกเป็นเรือนหลังหนึ่งในจำนวนสองหลัง แต่เรือนคร่าวจะมีขนาดเล็กกว่าเรือนประธานและ ยังมีความปราณีตในการปลุกสร้างน้อยกว่า เรือนอีกกลุ่มหนึ่งที่พบแต่มีปริมาณไม่มากนัก ประกอบด้วยเรือนสามหลังหรือมากกว่านั้น กลุ่มเรือนกาแลที่ประกอบด้วยเรือนอย่างน้อยสองหลังนี้ จะมีขนาดไม่เท่ากัน โดยเรือนประธาน (เรือนนอน) จะมีขนาดใหญ่กว่าเรือนคร่าวหรือเรือนนอนอีกหลัง หนึ่ง โดยเรือนหลังใหญ่มักจะอยู่ทางทิศตะวันออก ทิศทางการปลุกเรือนคือหันจั่วเรือนไปสู่ทิศเหนือ- ใต้ โดยสำรวจพบเรือนหันหน้าไปทางทิศใต้มากกว่า และไม่พบเรือนกาแลปลุกหันหน้าไปทางทิศ ตะวันออก-ตะวันตกแม้แต่หลังเดียว

อนุวิทย์ เจริญศุกกุล และวิวัฒน์ เตมียพันธ์ (2539, p. 25) แบ่งประเภทของ เรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ ตามลักษณะการใช้งานได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. เรือนชนบท (เรือนไม้บัว) เป็นตัวแบบแรกๆของการสร้างที่พักอาศัยใน วัฒนธรรมล้านนา ผู้อยู่อาศัยที่เป็นชานาชาวไร้เป็นผู้ออกแบบและผู้สร้างเองไปในตัว ลักษณะเป็น เรือนเครื่องผูก รูปแบบเรือนเป็นเรือนขนาดเล็ก มี 1 ห้องนอน ยกพื้นไม่สูง (ประมาณ 06.0-1.00 เมตร) พอให้พ้นความชื้นจากดิน ช่วงเสาแคบ ใช้ไม้จริงไม้แปรรูป ขนาดประมาณ 4 นิ้ว โครงหลังคา ไม้รวก (ไม้ไผ่) มุงหลังคาด้วยตับใบตองตึง หรือตับแฝก หรือใบก่อ หรือวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ส่วนมากเจ้าของจะเป็นผู้ก่อสร้างหรือช่วยกัน ที่เรียกว่าเอาแรง (ลงแขก)

2. เรือนไม้ (เฮือนบะเก่า) เป็นเรือนของผู้มีฐานะ ใช้ไม้จริงทั้งหลัง ใต้ถุนสูง หลังคามุงกระเบื้อง มีขนาดใหญ่ขึ้น อาจมีมากกว่า 1 ห้องนอน เป็นเรือนที่คลี่คลายแบบแผนการสร้าง มาจากเรือนกาแล ใช้รูปแบบและความพิถีพิถันน้อยลง เพราะเป็นเรือนสำหรับสามัญชน (ชาวบ้าน) ที่ กฎเกณฑ์ด้านฐานานุสาคคีตสถาปัตยกรรมลดลง จากเดิมที่ชาวบ้านทั่วไปจะสร้างได้แต่เรือนไม้บัว เท่านั้น เรือนไม้จริงหรือเรือนกาแลนั้นสงวนไว้สำหรับผู้มีศักดิ์ทางสังคมสูง อาจเป็นผู้นำในสังคมหรือ เจ้านาย หลังคาทรงสูงของเรือนกาแลถูกปรับลดป้านลง ยุคแรกๆที่เรียกว่า “เฮือนไม้บะเก่า” จะไม่มีการประดับตกแต่งมากนัก ไม่มีการประดับกาแล แต่แบบแผนการใช้พื้นที่ (ผังพื้น)ยังคงเป็นแบบหรือ ใกล้เคียงกับแบบแผนประเพณีเดิม ส่วนใหญ่ทำเป็นเรือนแฝดคล้ายเรือนกาแล เรือนไม้มีการใช้ช่างไม้ ออกแบบก่อสร้างแทนการสร้างเองโดยเจ้าของและเพื่อนบ้าน (จรรยาสืบศรี, 2558, p. 24)

3. เรือนกาแล เป็นเรือนสำหรับผู้มีฐานะทางสังคมหรือผู้นำชุมชน หรือ ชนชั้นสูงในสังคม ตั้งแต่ระดับชนบทจนถึงระดับเมือง เอกลักษณะสำคัญของเรือนประเภทนี้ คือ มี “กาแล” ไม้แกะสลักอย่างสวยงามประดับบนยอดจั่ว ส่วนลักษณะของเรือนดังที่กล่าวอธิบายมาแล้ว ในเบื้องต้น ในงานของไกรศรี นิมมานเหมินท์ (2521, p. 152)

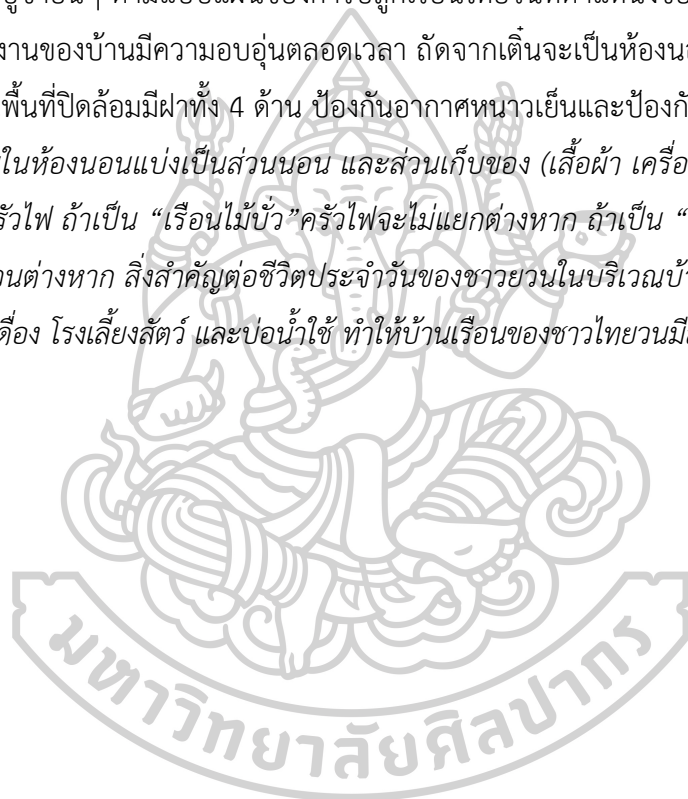

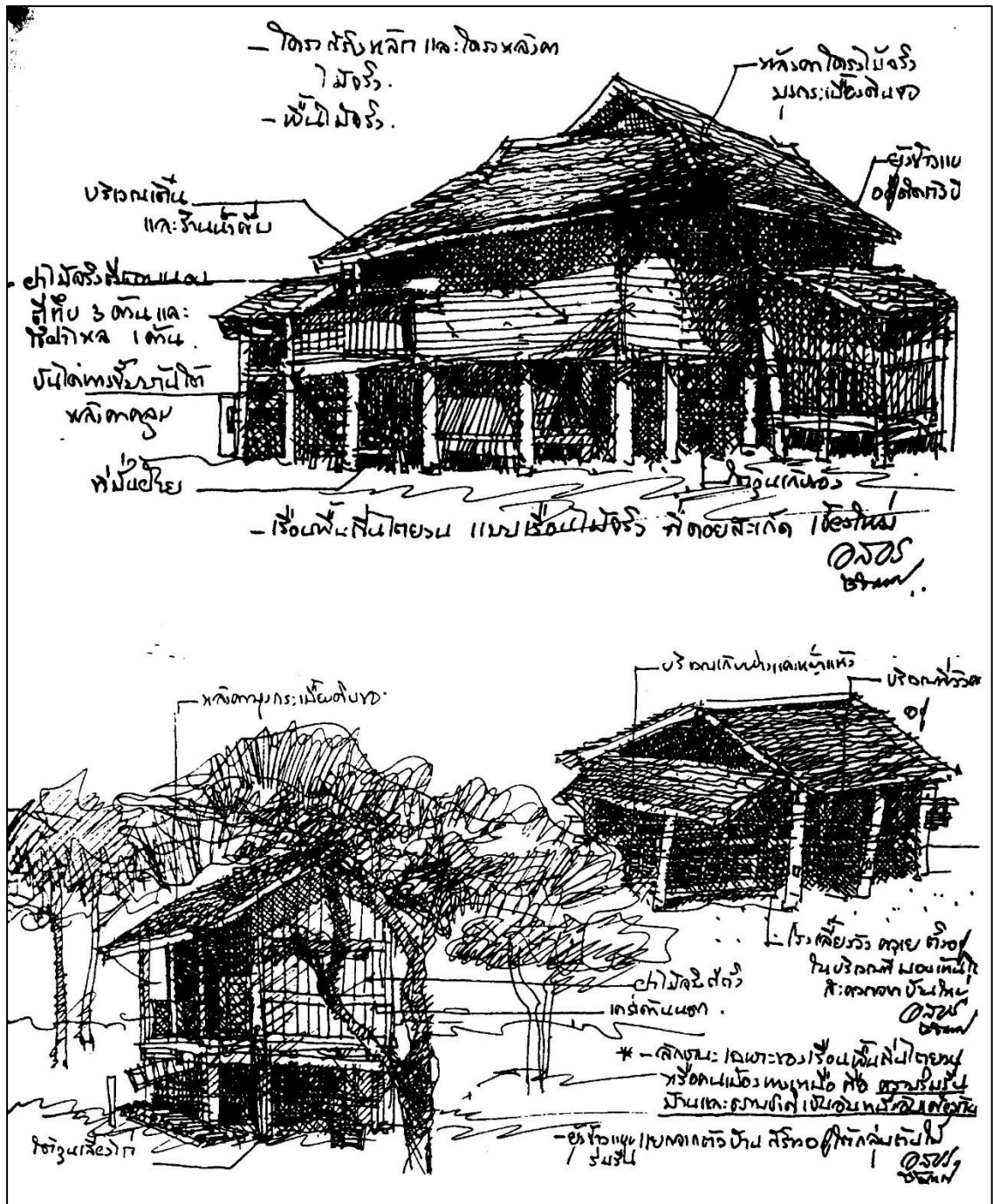
ภาพที่ 15 แสดงผังพื้นของเรือนล้านนา โดยแบ่งตามลักษณะการใช้งาน
ที่มา : อนุวิทย์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2539: 25

เฉลียว ปิยะชน (2537) ศึกษาเรือนกาแล โดยการสำรวจเรือนกาแลทั้งหมด 18 แห่ง ตั้งอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่ 9 หลัง นอกนั้นอยู่นอกเมือง เรือนที่สำรวจมีอายุประมาณ 80 ถึง 120 ปีหรือมากกว่า (อาจเกือบถึง 200 ปี) และนำมาวิเคราะห์เพื่ออธิบายคุณลักษณะของเรือนแบบแผนของผังพื้น และความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและอายุเรือน โดยกล่าวสรุปแนวโน้มของเรือนกาแลไว้ในตอนท้ายๆ ว่า ลักษณะของเรือนย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่ง แต่ปัจจัยที่สำคัญ คือ วัสดุอุปกรณ์ที่ได้วิวัฒนาการตามเวลา ทำให้การก่อสร้างและรูปทรงเปลี่ยนไปด้วย เช่น การหาตะปูได้ง่ายขึ้น ก็ทำให้ใช้หาตะปูมากขึ้น หน้าต่างของเรือนรุ่นหลังใช้บานพับเหล็ก ขอสรุปของเรือนกาแลที่ปลูกรุ่นหลังต่างจากรุ่นแรกๆ คือ ทรงหลังคาจะสูงชันน้อยกว่า คือหลังคารุ่นหลังจั่วจะป้านกว่า หน้าจั่วใช้ไม้ตีเป็นเกล็ดหรือมีการประดับ โดยไม้คิ้วที่แปลกต่างออกไปหรือ มีการแบ่งช่องลูกฟักของจั่วคล้ายเรือนฝาปะกน ตงของเรือนรุ่นหลังวางบนรอดตามแนวตั้งไม่วางราบ การใช้ตะปูตอกไม้ฝา การใช้บานพับติดหน้าต่างพบได้บ่อยกว่า การวางแปลนกลุ่มเรือนซับซ้อนมากขึ้น และส่วนใหญ่มีหลังคาคลุมบันได (เฉลียว ปิยะชน, 2537: 94)

อรศิริ ปาณินท์ (2539: 95) อธิบายว่า เรือนไทยวนมืองค์ประกอบเหมือนกัน คือ เป็นเรือนใต้ถุนสูง ชั้นล่างโล่งใช้งานอเนกประสงค์ บันไดขึ้นเรือนจะเป็นบันไดขึ้นใต้ชายคาไปถึงชานหน้าเรือนและต่อพื้นที่ซึ่งเรียกว่า “เติ่น” ที่เป็นบริเวณโล่งมีฝากันด้านเดียว จั่วเรือนหันทางทิศเหนือ-ใต้ เนื่องจากชาวไทยวนถือว่าการหันจั่วไปทางทิศตะวันออก-ตะวันตกเป็นทิศอัปมงคล

(ซึ่งอาจเป็นการเสี่ยงไม่ให้อ่างเก็บน้ำกับแกนการวางทิศทางของวัดซึ่งจะวางในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก) บริเวณเต็นเป็นส่วนใช้งานอเนกประสงค์ เพราะใช้ทั้งพักผ่อน รับประทานอาหาร ที่นอนสำหรับลูกชายหรือพ่อ และยังใช้เป็นที่ตั้งศพเวลามีคนในบ้านตายลงด้วย เมื่อพิจารณาตามสภาพดินฟ้าอากาศ จะพบว่าเรือนถ่านนี้ต้องการแดดในช่วงฤดูหนาว ถ้าเดินหันไปทางทิศใต้และทิ้งชายคาให้คลุมกันแดดฝน จะทำให้การใช้สอยคล่องตัวขึ้น บริเวณเต็นนี้จะพบรั้วน้ำดื่มซึ่งเป็นชั้นสูงจากพื้นประมาณ 80 เซนติเมตร วางหม้อน้ำดื่มและกระบวยเพื่อต้อนรับแขกผู้มาเยือนและใช้ดื่มเองด้วย บริเวณเพดานของเต็นมีก้อยโครงไม้เพื่อเก็บของเครื่องใช้ โครงนี้เรียกว่า “ควั่น” ด้านทิศตะวันออกของเต็นจะเป็นที่ตั้งพระและสิ่งสักการบูชาอื่นๆ ตามแบบแผนของการปลูกเรือนไทยวนที่ตำแหน่งของเต็นอยู่ทางทิศใต้ ทำให้ส่วนการใช้งานของบ้านมีความอบอุ่นตลอดเวลา ถัดจากเต็นจะเป็นห้องนอนซึ่งเป็นสัดส่วนเฉพาะของเรือน เป็นพื้นที่ปิดล้อมมีฝาทั้ง 4 ด้าน ป้องกันอากาศหนาวเย็นและป้องกันความปลอดภัย การใช้สอยพื้นที่ภายในห้องนอนแบ่งเป็นส่วนนอน และส่วนเก็บของ (เสื้อผ้า เครื่องใช้) ซึ่งจะอยู่ปลายเท้าสำหรับส่วนครัวไฟ ถ้าเป็น “เรือนไม้บัว” ครัวไฟจะไม่แยกต่างหาก ถ้าเป็น “เรือนไม้จริง” ครัวไฟจะแยกเป็นสัดส่วนต่างหาก สิ่งสำคัญต่อชีวิตประจำวันของชาววนในบริเวณบ้านยังประกอบไปด้วยยุ้งข้าว ครกกระเดื่อง โรงเลี้ยงสัตว์ และบ่อน้ำใช้ ทำให้บ้านเรือนของชาวไทยวนมีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น

ภาพที่ 16 แสดงรายละเอียดของเรือนไม้พื้นถิ่นและองค์ประกอบรอบเรือนของเรือนไทยวน (เรือนไม้พื้นถิ่นล้านนา)

ที่มา : อรศิริ ปาณินท์, 2539: 95

จะเห็นได้ว่า ในช่วงนี้เริ่มมีการศึกษาโดยมีการแบ่งประเภทของเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ (เรือนล้านนา) ในหลายลักษณะ ได้แก่ เรือนชนบท เรือนไม้ และเรือนกาแล (เจริญศุภกุล, 2539, p. 9) แบ่งตามชนิดของวัสดุได้เป็น 2 ประเภท คือ เรือนไม้บัว (ไม้ไผ่) หรือเรือนเครื่องผูก และเรือนไม้จริง หรือเรือนเครื่องสับ (อัน นิมมานเหมินท์, 2512: 144)

ในส่วนเนื้อหาสาระด้านสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับงานสถาปัตยกรรมนั้นเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจมากขึ้น มีอธิบายในรายงานการวิจัยโครงการ “ประเมินสถานภาพไทยศึกษา สาขาสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และหัตถกรรม” (อรศิริ ปาณินท์ และคนอื่นๆ, 2545, p. 118) ว่า กลุ่มนักวิชาการที่ให้ความสนใจของแนวทางในการศึกษานี้ ตั้งอยู่บนความคิดที่ว่า งานสถาปัตยกรรมเป็นแนวความคิดหนึ่งของสภาพแวดล้อม ไม่สามารถแยกงานสถาปัตยกรรมออกจากสภาพแวดล้อมได้ ในทางกลับกัน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมยังได้รับการหล่อหลอมจากปัจจัยแวดล้อมอีกด้วย การศึกษาค้นคว้าในแนวนี้นี้จึงให้ความสนใจกับปัจจัยแวดล้อมอันเป็นบริบทของงานสถาปัตยกรรม

ดังที่ วิวัฒน์ เตมียพันธ์ (2534: 42) อธิบายไว้ใน บทความ “โลกทัศน์ล้านนา และเอกลักษณ์ทางสภาพแวดล้อมกายภาพของแหล่งพำนักอาศัยและเรือนล้านนา” กล่าวว่า เรือนพื้นถิ่นเป็นแหล่งศูนย์กลางที่สะท้อนถึงเนื้อหาของวัฒนธรรมในแต่ละสังคม ซึ่งหมายถึง พฤติกรรม คติ ความเชื่อ และพิธีกรรม และถ้าหากศึกษาเรือนพื้นถิ่นในเชิงระบบการก่อสร้าง การจัดแบ่งพื้นที่สนองความจำเป็นพื้นฐาน การดำรงชีพทางกายภาพอันเป็นเนื้อแท้โดยตรงทางสถาปัตยกรรมล้วนๆ เพียงด้านเดียว ย่อมเป็นวิธีการที่ไม่กว้างขวาง ครอบคลุมความหมายได้ทั้งหมด เพราะสถาปัตยกรรมมิใช่ผลิตผลทางการแก้ปัญหาด้านเทคนิควิทยาการก่อสร้างเท่านั้น แต่สถาปัตยกรรมก็ยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ และความต้องการที่อยู่เหนือสภาวะทางกายภาพ อันเป็นความต้องการที่ลึกซึ้งเพื่อหวังจัดความกลัว และสร้างความหวังอันเป็นอุดมคติของวิถีชีวิต เป็นระบบความเชื่อต่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นความต้องการเหนือต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์

วิวัฒน์ เตมียพันธ์ (2539, p. 129) ชี้ให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ของบริบทที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและสถาปัตยกรรม โดยอธิบายลักษณะสภาพของบริเวณบ้านล้านนาดั้งเดิม ไว้ว่า เนื่องจากสังคมล้านนาเดิมเป็นสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง ฉะนั้น ในแต่ละหมู่บ้านจึงมีระบบเกษตรกรรมและหัตถกรรม เข้าไว้ด้วยกัน หัตถกรรมมิได้แยกอย่างอิสระ ชาวนาทุกคนนอกจากดำเนินอาชีพทางเกษตรกรรมแล้ว เวลาวางจากการทำนาก็จะต้องปลูกฝ้ายและทำเครื่องจักรสาน ชาวนาครอบครัวนอกจากเก็บข้าวไว้บริโภคแล้ว เวลาวางจากการทำนาก็จะต้องปลูกพืชผลต่างๆ ไว้รับประทานเป็นทั้งไม้ยืนต้น และพืชสวนครัวท้องถิ่นเกือบทุกชนิดไว้บริโภคเอง พืชผลเหล่านี้อาจจะปลูกในไร่ นา สวน หรือบริเวณลานบ้านขึ้นอยู่กับชนิดของพืชผล ลักษณะเช่นนี้ยังผลให้สภาพแวดล้อมของบริเวณพักอาศัยมีลักษณะภูมิทัศน์ที่เป็นสวนเกษตรผสมผสาน มีบรรยากาศร่มรื่น มีหมู่บ้านชนบทล้านนาหลายหมู่บ้านที่ยังคงบรรยากาศดั้งเดิมเอาไว้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า แนวการศึกษา “เรือนพื้นถิ่นล้านนา” ในช่วงนี้เริ่มมีการศึกษาแบบภาพรวม (บริบทนิยม) ที่หมายรวมถึงการศึกษาสภาพแวดล้อมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาสถาปัตยกรรม และการศึกษาสถาปัตยกรรมในเชิงลึก โดยเฉพาะการแบ่งประเภทของเรือนซึ่งเป็นแนวทางที่ทำให้มีการศึกษาเชิงลึกในรายละเอียดของเรือนมากขึ้นในช่วงเวลาต่อมา

ในช่วง 10 ปีต่อมา (ระหว่างปี พ.ศ. 2540-2550) การศึกษาเกี่ยวกับเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ เอกสารที่นำเสนอเนื้อหาสาระด้านสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับงานสถาปัตยกรรมมากขึ้น อาทิ “ระบบนิเวศการวางผังหมู่บ้านพื้นถิ่นของไทเขิน เชียงตุง” (อรศิริ ปาณินท์, 2548) และเริ่มมีการศึกษาที่เน้นการศึกษาแบบเจาะลึกเฉพาะเรื่องมากขึ้น อาทิ การศึกษาเฉพาะพื้นที่ เช่น “การศึกษารูปแบบและการใช้สอยเรือนไม้พื้นถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่” (วิชุดา นิลม่วง, 2541) เน้นการศึกษาการศึกษาในพื้นที่ตัวเมืองเชียงใหม่และอีก 7 อำเภอโดยรอบ รวมทั้งหมด 8 อำเภอ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2468-2540 เพื่อหาคุณลักษณะเฉพาะและการอนุรักษ์ การศึกษาที่เน้นเรื่องคติความเชื่อ เช่น “ชิต : ข้อห้ามในล้านนา” (คมเนตร เชษฐพัฒน์วนิช & บรรณาธิการ, 2539) มีบทที่กล่าวถึงข้อห้ามเกี่ยวกับการปลูกเรือน

วิชุดา นิลม่วง (2541: 326) แบ่งรูปแบบของเรือนไม้พื้นถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ โดยพิจารณาจากลักษณะของหลังคา สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ เรือนจั่วเดี่ยว เรือนจั่วแฝด และเรือนปั้นหยา ซึ่งเรือนจั่วเดี่ยวและเรือนจั่วแฝดนั้นมีพัฒนาการโดยตรงจากเรือนพื้นถิ่น ส่วนเรือนปั้นหยาจะเป็นรูปแบบที่รับมาจากการผสมผสานจากนอกพื้นที่ ลักษณะดังกล่าวส่วนใหญ่ยังคงสัมพันธ์กับผังพื้นเรือน กล่าวคือ เมื่อแกนของพื้นเรือนวางในแนวทิศเหนือใต้ ผังหลังคาก็จะหันหน้าจั่วและวางตัวในแนวแกนเหนือใต้สัมพันธ์กัน แต่มีอีกลักษณะที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของเรือนที่ศึกษา เนื่องจากการปรับรูปแบบและไม่ยึดติดกับค่านิยมประเพณีเดิม การทำหลังคาปั้นหยาหรือมะนิลาทำให้ชายคาปกคลุมได้โดยรอบเรือน การวางผังหลังคากับผังเรือนจึงไม่จำเป็นต้องขนานไปเหมือนเดิม

สมคิด จิระทัตกุล (จิระทัตกุล., 2543b, p. 161) แบ่งเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ ออกเป็น 2 ลักษณะ ตามรูปแบบเรือนและหลังคา โดยอธิบายว่า “เรือนล้านนา” หมายถึง เรือนพักอาศัยของชนที่มีเชื้อสาย “ไท” ในดินแดนแถบภาคเหนือของประเทศไทยที่แสดงลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภายใต้พื้นฐานวัฒนธรรมบนกรอบโครงสร้างที่คล้ายคลึงกัน แม้บางพื้นที่จะต่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ตาม เรือนล้านนาแบบดั้งเดิมที่สร้างสำหรับพักอาศัยนั้น แบ่งออกเป็น

1. เรือนเดี่ยว หมายถึง เรือนหลังเดี่ยว ขนาดค่อนข้างเล็กมีทั้งประเภทที่เป็นเรือนไม้บัว (ไม้ไผ่) และเรือนไม้จริง ส่วนใหญ่มักเป็นเรือนของผู้มีฐานะไม่ค่อยดีนักหรือเป็นเรือนของครอบครัวที่ตั้งต้นใหม่ โดยเป็นเรือนขนาดสามช่วงเสา ห้องแรกของส่วนหน้าเป็นเต็น ส่วนหลังกันเป็นห้องนอน หน้าเต็นลดระดับลงเป็นชานแคบๆ โดยมีบันไดซึ่งมีชายคาคลุมพาดขึ้นเรือน ด้านข้างเรือนด้านหนึ่งเป็นชานยาวจากหน้าเรือนไปจรดส่วนครัวท้ายเรือน เรือนประเภทนี้หากเป็นเรือนไม้

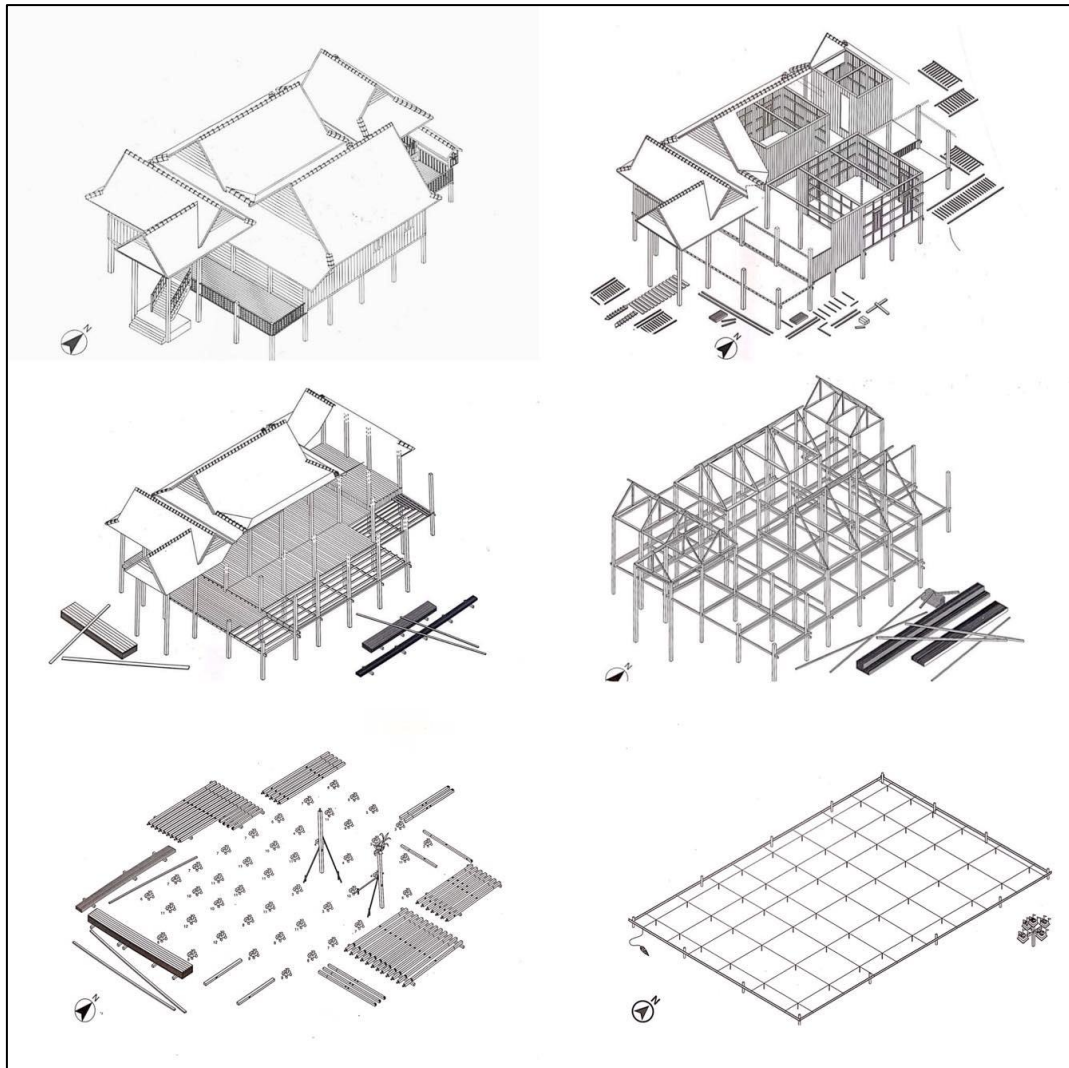
จริงจะใช้ไม้กระดานตีกันผาอย่างหยาบๆเช่นเดียวกับพื้นเรือนซึ่งอาจใช้ไม้กระดานหรือฟาก ส่วนเครื่องมุงหลังคาใช้ใบตองตึงหรือแป้นเกล็ด แต่ถ้าเป็นเรือนไม้บัวส่วนใหญ่จะใช้ผาขัดแตะ พื้นฟากหลังคามุงด้วยใบตองตึงหรือแฝก

2. เรือนแฝด หมายถึง เรือนที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ซึ่งทำเป็นเรือนไม้สองหลังขนาดติดกัน หันจั่วเรือนไปในทิศทางเดียวกันโดยเรือนหลังหนึ่งจะมีขนาดใหญ่กว่าอีกหลังหนึ่ง เรือนประเภทนี้มักใช้ไม้จริงเป็นวัสดุหลักทั้งหมด ตัวเรือนหลังใหญ่ใช้เป็นเรือนประธานหรือเรือนนอน ส่วนเรือนหลังเล็กส่วนใหญ่ใช้เป็นเรือนครัว ในกรณีที่มีกลุ่มอาคารรวมกันมากกว่าสองเรือนขึ้นไป จะมีเรือนหลังเล็กถูกใช้เป็นเรือนนอนประกอบอีกหลังหนึ่ง เรือนแบบนี้ส่วนใหญ่มักเป็นเรือนของผู้ที่มีฐานะทางสังคมอยู่ในระดับที่ตีรวมไปถึงเป็นลักษณะของครอบครัวขยายที่มีความมั่นคงพอสมควรแล้ว อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเรือนแฝดจะมีขนาดพื้นที่ องค์ประกอบ และรูปทรงที่ซับซ้อนมากขึ้น แต่การจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยโดยรวมยังคงเป็นไปตามสัดส่วนและระบบการใช้งานแบบเดียวกับเรือนเดี่ยว แม้ว่าขนาดอาคารจะขยายขึ้นเป็น 5 ช่วงเสาก็ตาม

จะเห็นได้ว่า มีการแบ่งรูปแบบเรือนโดยพิจารณาจากลักษณะของหลังคา โดยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ เรือนจั่วเดี่ยว เรือนจั่วแฝด และเรือนปั้นหยา (วิฑูตา นิลม่วง, 2541, p. 327) และมีการแบ่งตามลักษณะการใช้สอยที่ว่างอาคารได้เป็น 2 ประเภท คือ เรือนเดี่ยว และเรือนแฝด (จิระทัศน์กุล., 2543b, p. 161)

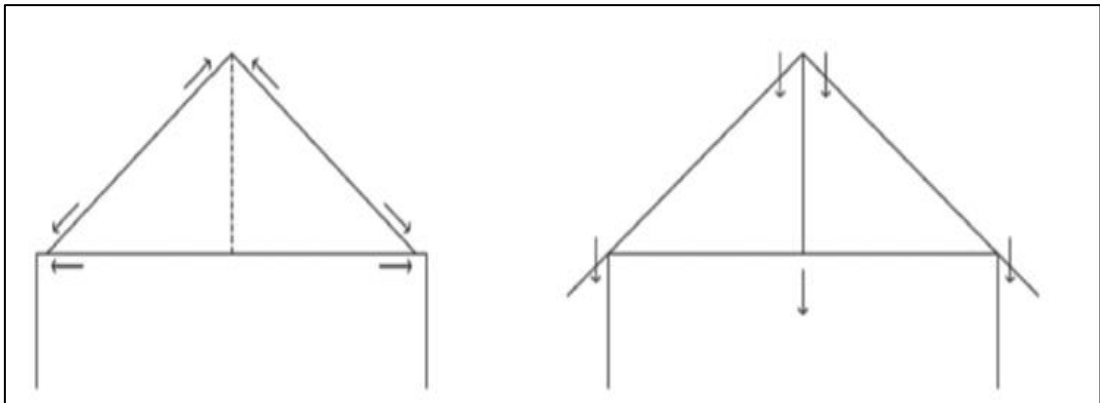
ส่วนในช่วง 10 ปีหลังมานี้ (ระหว่างปี พ.ศ.2550-2560) การศึกษาในแนวทางการอนุรักษ์เรือนพื้นถิ่น เช่น “เรือนไม้ในแม่แจ่ม: ลมหายใจของเรือนบะเก่าล้านนา” (จรรย์สืบศรี, 2557) การศึกษาแบบเจาะลึกในด้านที่ว่าง เช่น การศึกษาคูณลักษณะที่ว่าง เช่น ลักษณะเฉพาะของที่ว่างในเรือนพื้นถิ่นไทยวน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ (พัชรินทร์ ศรีบุญทันกุล, 2561) การศึกษาแบบเจาะลึกในด้านโครงสร้าง เช่น “ระบบโครงสร้างหลังคา “ตั้งโย” ในงานสถาปัตยกรรมภูมิภาคล้านนา” (สุชล มัลลิกะมาลย์, 2558) ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ การกล่าวถึงการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างจากระบบ “ตั้งโย” เป็นระบบ “จันทัน” จากการเข้ามาของวัสดุสมัยใหม่ โดยเฉพาะกระเบื้องคอนกรีตเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างเดิมและเริ่มมีงานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลง และปรับตัวในเรือนพักอาศัยมากขึ้น เช่น พลวัตของเรือนพื้นถิ่น: กรณีศึกษาตำบลทุ่งต้อม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ โดยเฉพาะในเรือนพื้นถิ่นภาคเหนือ มีรูปแบบการศึกษาเฉพาะเรือนและขยายการศึกษาในลักษณะภาพรวม และมาเน้นการศึกษาแบบเจาะลึกมากขึ้นในระยะหลังมานี้เอง

ภาพที่ 17 แสดงกระบวนการปลูกเรือนไม้พื้นถิ่นภาคเหนือ
ที่มา : วิชุลตา นิลม่วง, 2541: 131-138

สุชล มัลลิกะมาลย์ (2558: 38) อธิบายถึง ความน่าสนใจของลักษณะการจัดองค์ประกอบของระบบโครงสร้าง “แบบตั้งโย” ในภาคเหนือเปรียบเทียบกับระบบโครงสร้าง “แบบจันทัน” ในภาคกลางไว้ว่า วิธีการทางโครงสร้างหลังคาของสถาปัตยกรรมประเพณีทั้งภาคเหนือและภาคกลางนั้นมีลักษณะไม่ต่างกันนัก เพราะลักษณะของการยันกันระหว่างตั้งและช่อ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับระบบจันทันในปัจจุบันที่จันทันมักจะพาดออกจากอกไก่ไปบนอะเสเพื่อสร้างให้เกิดรูปสามเหลี่ยม แรงในโครงสร้างของช่อในระบบประเพณีจะเป็นแรงดึงส่วนในระบบปัจจุบันจะเป็นแรงอัดจึงแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

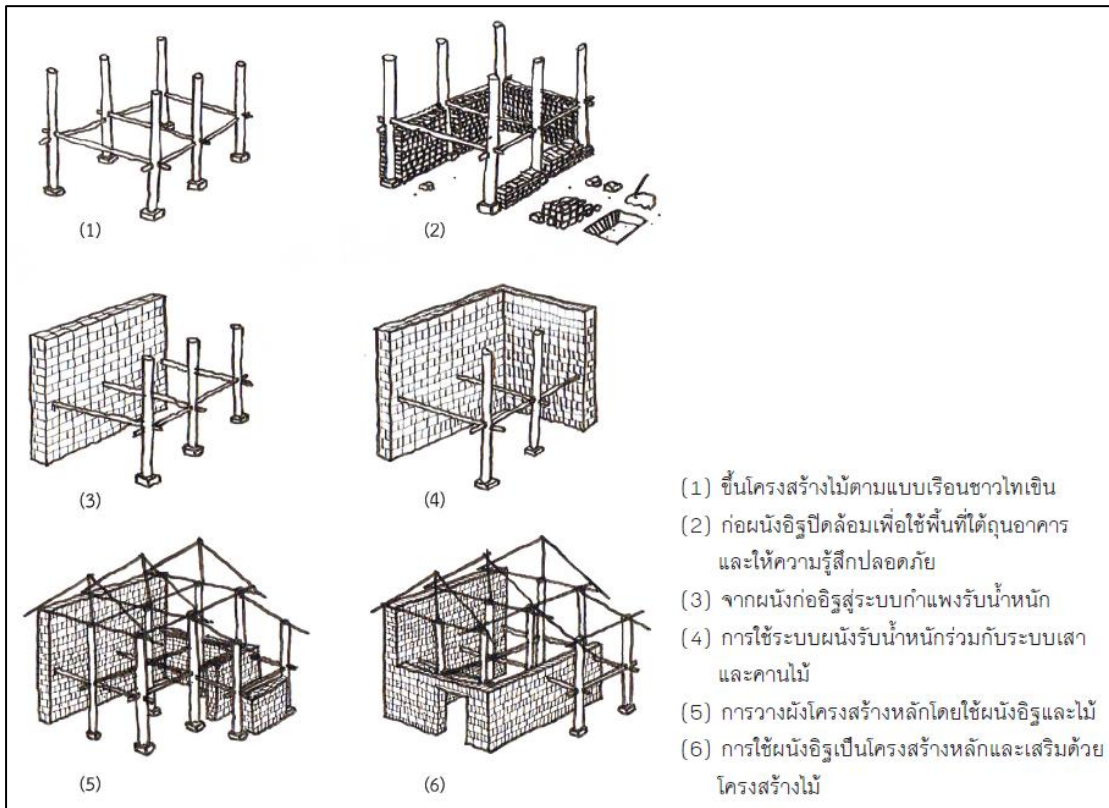
ภาพที่ 18 แสดงการเปรียบเทียบการถ่ายแรงในโครงสร้างตั้งโยและจันทัน
ที่มา : สุขล มัลลิกะมาลย์, 2558: 38

ภาพที่ 19 แสดงระบบโครงสร้างแบบตั้งโยของเรือนพักอาศัยในล้านนา
ที่มา : สุขล มัลลิกะมาลย์, 2558: 38

ส่วนภควี วงศ์สุวรรณ (2558: 122) อธิบายถึงการปรับใช้วัสดุ “อิฐดินดิบ” ของชาวไทเขินบ้านหนองเงิน เมืองเชียงตุง รัฐฉาน เมียนมาร์ จากการวิเคราะห์ลักษณะเรือนชาวไทเหนือในประเด็นของเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่พบจากการเลือกใช้วัสดุในพื้นที่ ที่มีความเหมือนกันทางภูมิศาสตร์แต่แตกต่างกันทางชาติพันธุ์ กล่าวคือ ชาวไทเหนือหยิบยืมลักษณะเรือนในพื้นที่มาใช้ร่วมกับรูปแบบนิยมเฉพาะกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากลักษณะการให้ความสำคัญของห้องตามทิศทางแบบประเพณีซึ่งคล้ายกันทั้งหมด โดยมีรูปแบบลักษณะเช่นนี้ไปเหมือนกับของชาวไทเขินซึ่งเป็นคนดั้งเดิมที่อาศัยมาแต่ก่อน จึงรูปแบบประเพณีและวัฒนธรรมที่ส่งอิทธิพลให้แก่กัน เมื่อหยิบยืมลักษณะเรือน

โครงสร้างไม้มาใช้ได้ในระยะแรก ก็เริ่มปรับใช้กับรูปแบบของตนเอง จากการเริ่มสร้างพื้นที่ปิดล้อมตามลักษณะการอยู่อาศัยในถิ่นเดิมอย่างชาวจีน การใช้วัสดุดิบในพื้นที่ที่หาได้ง่าย การเก็บสะสมวัสดุ และปรับเปลี่ยนจากโครงสร้างไม้เป็นผนังรับน้ำหนัก จนประยุกต์ใช้โครงสร้างจากวัสดุทั้งสองประเภทได้อย่างชำนาญ

ภาพที่ 20 แสดงพัฒนาของการใช้อิฐดินดิบร่วมกับโครงสร้างไม้

ที่มา : ภัควี วงศ์สุวรรณ และเกรียงไกร เกิดศิริ, 2558: 122

กลุ่มที่ 2 กรอบแนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแนวความคิดนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology)

2.4 แนวความคิดนิเวศวัฒนธรรม

2.4.1 ความเป็นมาของนิเวศวิทยา

“นิเวศวิทยา”(Ecology) เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อกลางศตวรรษที่ 19 ผู้คิดค้นคำนี้ขึ้นครั้งแรก คือ เอรินสท์ แฮคเคล (Ernst Haeckel) นักชีววิทยาชาวเยอรมัน ในปี ค.ศ. 1870 โดยมีรากศัพท์มาจากคำว่า “Oikos” ซึ่งแปลว่า การอยู่อาศัยหรือที่อยู่อาศัย คำว่า “นิเวศวิทยา” (Ecology) แฮคเคลให้ความหมายไว้ว่า “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต (organism) กับสิ่งแวดล้อม (environment) ที่เป็นองค์ประกอบของโลกธรรมชาติ (natural world) หรือวิถีทางที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ที่มีทั้งประโยชน์และขีดจำกัดกับสัตว์และพืชอื่นๆ รวมทั้งสัมพันธ์ภาพทั้งหลายกับสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตด้วย” (อรรถญา ศิริผล, 2555: 5) แนวความคิดนี้ถูกต่อยอดโดย ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) นำเสนอแนวคิด “web of life” อธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อม ในแง่การพัฒนาของประชากร สิ่งมีชีวิตในแต่ละยุคสมัยเกิดขึ้นจากกระบวนการคัดสรรทางธรรมชาติ (Natural selection) โดยชี้ให้เห็นว่า การคัดสรรทางธรรมชาติเป็นหลักการและเงื่อนไขของสิ่งมีชีวิตในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด สัตว์ที่อยู่รอดได้เป็นเพราะการปรับตัวไปกับธรรมชาติและสามารถยังชีพโดยมีความสัมพันธ์กับสัตว์อื่นๆ และสภาพแวดล้อม

2.4.2 พัฒนาการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

พัฒนาการทางแนวคิดในการมองปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 3 แนวทางด้วยกัน (อรรถญา ศิริผล, 2555, p. 5) คือ

1. แนวทางแรก สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดทุกสิ่งทุกอย่าง (Environmental determinism) มองว่ามนุษย์เป็นผลผลิตของสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งแวดล้อมทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งแวดล้อมนั้นๆ รวมทั้งวัฒนธรรมและพฤติกรรมทุกๆ ด้าน

2. แนวทางที่สอง ทฤษฎีความเป็นไปได้ (Possibilism) มองว่าสภาพแวดล้อมอาจมีส่วนจำกัดพฤติกรรมหรือชีวภาพของมนุษย์ แต่ไม่ใช่สิ่งแวดล้อมกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ด้านเดียว โดยโบแอส (Franz Boas) อธิบายว่า เรื่องเหตุ-ผล (Cause-effect) ของวัฒนธรรม และการแพร่กระจายของวัฒนธรรม (Cultural diffusion) ว่าไม่ได้มาจากเงื่อนไขเดียว แต่วัฒนธรรมที่แตกต่างๆ อาจจะมีความเป็นไปได้ที่มาจากเงื่อนไขสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างหรืออาจจะมีมาจากเงื่อนไขอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวคิดนั้น ฟากหนึ่งก็หาปัจจัยทางสภาพแวดล้อม ธรรมชาติที่กำหนดลักษณะทางวัฒนธรรม ขณะที่อีกฝ่ายก็ค้นหาว่า การหยาบย้อมวัฒนธรรมระหว่างกัน

ทำให้วัฒนธรรมแต่ละแห่งมีพัฒนาการที่หลากหลายแตกต่างกัน แต่ทั้งสองแนวคิดก็เชื่อมโยง เมื่อนักวิชาการหลายท่านเสนอว่า ทั้งสภาพแวดล้อมและสภาพวัฒนธรรมต่างเป็นตัวกำหนดซึ่งกันและกัน

3. แนวทางที่สาม นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) คือ ทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมที่ศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (adaptation) ของมนุษย์และสังคม เป็นการมองสังคมที่มีพลวัตการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์กับวัฒนธรรม ที่เป็นผลจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม การปรับตัวดังกล่าวใช้พื้นฐานทางเทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติสอดรับสัมพันธ์กัน สิ่งสำคัญที่สุดในแนวคิดนี้คือ “แก่นวัฒนธรรม (Culture core)” หมายถึง กลุ่มของลักษณะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดกับกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพและการจัดการทางเศรษฐกิจ เช่น แบบแผนต่างๆ ทางสังคม การเมือง ศาสนา หรือเทคโนโลยี การประดิษฐ์คิดค้นใหม่ๆ ซึ่งถือว่ามนุษย์ใช้กลไกทางวัฒนธรรม (cultural mechanism) กลไกทางสังคม (social mechanism) ในการปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ (อรัญญา ศิริผล, 2555: 5)

2.4.3 พื้นฐานของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

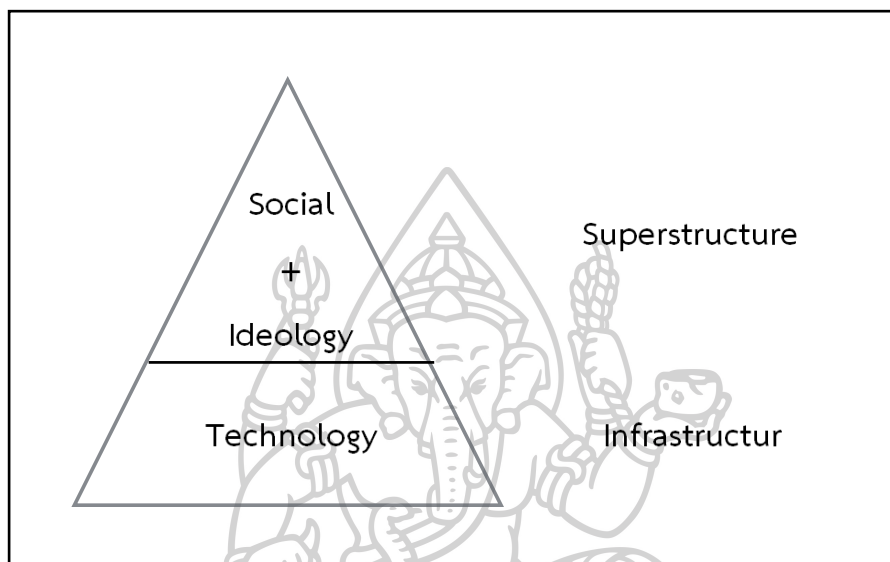
ทฤษฎีนิเวศวิทยาถูกใช้ในการอธิบายในแนวทางมนุษยวิทยาครั้งแรกในผลงานของจูเลียน เอช สจ๊วต (Julian H. Steward) เมื่อปี ค.ศ.1973 โดยประยุกต์ใช้ความสัมพันธ์ของระบบนิเวศที่หลากหลายอธิบายสภาพวัฒนธรรมและกิจกรรมต่างๆ ในการดำรงชีวิต สจ๊วต ได้อธิบายพื้นฐานของแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมไว้ว่า (Shigeharu Tanabe, 1994, p. 3)

1. เป็นวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีที่ใช้ในการหาประโยชน์หรือการผลิต (Material culture)
2. เป็นวิเคราะห์วิธีการที่มนุษย์ในแต่ละสังคมสร้างวัฒนธรรม กำหนดพฤติกรรมและกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งศึกษาวิธีการทำงานเพื่อให้ชีวิตอยู่รอดได้หรือไม่เพียงใด วิเคราะห์พฤติกรรมของการแสวงหาประโยชน์ต่างๆ ในบริเวณหนึ่งโดยอาศัยเทคโนโลยีอย่างหนึ่ง
3. เป็นวิเคราะห์ระบบวัฒนธรรมของสังคมส่วนรวมทั้งหมด ไม่เน้นศึกษาปัจเจกบุคคลในระบบวัฒนธรรม

แนวคิด “นิเวศวิทยา”ในการศึกษา “วัฒนธรรม” นั้น ได้ถูกพัฒนาในงานของ เลสลีย์ ไวท์ (Leslie A. White) (1879: 11) เรื่อง The Evolution of Culture อธิบายว่า “วัฒนธรรม” มีตัวตนและมีชีวิตแยกออกจากตัวมนุษย์ เพราะมีกฎเกณฑ์และการทำงานในตัวเอง ไวท์ เสนอคำว่า “Culturalogy” หรือ ศาสตร์ว่าด้วยวัฒนธรรม หมายถึง วัฒนธรรมมีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ

1. ระบบเทคโนโลยี (Technology) ซึ่งรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและเครื่องมือ เครื่องใช้ที่มนุษย์คิดค้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

2. ระบบสังคม (Social) หมายถึง การรวมตัวขององค์กรทางสังคม (Social organization) และพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์
3. ระบบความคิดความเชื่อ (Ideology) หมายถึงรวมถึงระบบความรู้ ความเชื่อ ทศนคติค่านิยม

ภาพที่ 21 ลักษณะโครงสร้างของวัฒนธรรม
ที่มา : อรัญญา ศิริผล, 2555

โดยใน 3 องค์ประกอบดังกล่าว แบ่งเป็น ระบบเทคโนโลยี ถือเป็นโครงสร้างส่วนล่าง (Infrastructure) หรือพื้นฐานของวัฒนธรรม เพราะมนุษย์ต้องพึ่งพาเพื่อปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ส่วนองค์กรระบบสังคมและระบบความคิด ถือเป็นโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) ของวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงวัฒนธรรมจะพัฒนาสูงขึ้นได้เมื่อมนุษย์ใช้เทคโนโลยีควบคุมและนำเอาพลังงานมาใช้ประโยชน์มากขึ้น และประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ที่ก้าวหน้ามากขึ้น (ยศ สันติสมบัติ, 2537, p. 33)

2.5 แนวความคิดสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

2.5.1 ความเป็นมาและความหมาย

นักวิชาการตะวันตกเริ่มให้ความสนใจในการให้คำนิยามของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ผลเนื่องจากการตื่นตัวในแวดวงวิชาการสถาปัตยกรรมภายหลังการจัด “งานสถาปัตยกรรมที่ไม่ได้ออกแบบโดยสถาปนิก (The Exhibition of Architecture without

Architecture)” ในปี ค.ศ.1964 การให้คำนิยามในช่วงแรกนั้น เป็นความพยายามที่จะจำแนกสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นออกจากสถาปัตยกรรมประเภทอื่นๆ และพรรณนาถึงคุณลักษณะทางกายภาพ

จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1978 Oliver (1978, 10) ได้เสนอคำนิยามของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น หมายถึง “การก่อสร้างด้วยศาสตร์พื้นบ้าน (native science of building)” ซึ่งมาจากการศึกษารากศัพท์ของ คำว่า “architecture” และ “vernacular” ต่อมาในปี ค.ศ.1997 Oliver (1997, 5) ได้เสนอคำนิยามของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีกครั้งใน “สารานุกรมสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของโลก (*The Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World: EVAW*)” มีความหมายว่า “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นประกอบด้วยที่พักอาศัย อาคาร และสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ทั้งหมดของมนุษย์ มีความสัมพันธ์ต่อบริบทสภาพแวดล้อมและแหล่งทรัพยากรที่หาได้ ถูกสร้างเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าของหรือชุมชน ใช้เทคโนโลยีตามธรรมเนียมปฏิบัติรูปทรงทั้งหมดของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองรูปทรงเฉพาะเจาะจง ค่านิยม เศรษฐกิจ และวิถีชีวิต ตามแต่ละวัฒนธรรมที่ผลิตมันขึ้นมา” ซึ่ง Oliver อ้างว่าคำนิยามดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่าอะไรคือสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สภาพแวดล้อมเช่นไรที่โน้มน้าวให้เกิดการก่อรูปของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสร้างขึ้นจากอะไร สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นมีประเภทอะไรบ้าง และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ใด

สำหรับในประเทศไทย การให้คำนิยามของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของนักวิชาการไทย โดยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาคำนิยามจากชาติตะวันตก ประกอบการกลั่นกรองผ่านประสบการณ์ในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

ในปี พ.ศ. 2525 คำว่า “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” เป็นที่รับรู้ต่อสาธารณะเป็นครั้งแรกจากการตีพิมพ์ *สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น* เนื่องในวาระเฉลิมฉลอง 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ เขียนโดย รศ. วิวัฒน์ เตมียพันธ์ และคณะ ในนามคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง โดยเป็นผลงานการศึกษาและสำรวจภาคสนามที่ได้รับแรงบันดาลใจจาก *The Exhibition of Architecture without Architecture* (1964) โดยคำว่า “พื้นถิ่น” นี้ เป็นคำที่รับเอามาจากบทความที่เขียนโดยอาจารย์วรรณ วิบูลสวัสดิ์ (2522, 49) และในปีเดียวกันยังมีการตีพิมพ์ผลงานอีกเล่มของอาจารย์วิวัฒน์ เตมียพันธ์ ชื่อ *ความสำคัญของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น* (วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2522: 33) ถือเป็นหมุดหมายสำคัญของการปรากฏผลงานของนักวิชาการพื้นถิ่นศึกษายุคบุกเบิก

ในปี พ.ศ. 2525 ม.ร.ว. พริชเดซ จักรพันธ์ และคณะ (2553, 18) ได้ให้ความหมายของ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” ไว้ว่า “สิ่งก่อสร้างต่างๆ ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่มนุษย์สร้างขึ้นในแต่ละท้องถิ่นที่มีลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมเพื่อสนองความต้องการของชุมชนนั้นๆ รูปแบบของสิ่งก่อสร้างอาจจะพัฒนาไปจากรูปแบบเดิมโดยปรับปรุง

แก้ไขให้เหมาะกับการดำรงชีวิต ซึ่งต้องอาศัยระยะเวลาในการพัฒนาเพื่อให้มีรูปแบบเฉพาะตัวขึ้นได้ อาคารบางหลังเป็นรูปแบบที่นำมาจากต่งถิ่น อีกทั้งช่างก่อสร้างและช่างฝีมือก็มาจากภายนอก ซึ่งโดยแท้จริงแล้วไม่อาจถือได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโดยตรงแต่ก็ให้อิทธิพลต่อช่างหรือประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ นำไปใช้ผสมผสานกับรูปแบบของท้องถิ่นเกิดมีลักษณะใหม่ที่คลี่คลายไปจากรูปแบบเดิมไปอีก อิทธิพลของรูปแบบจากภายนอกจะมีมากหรือน้อยอยู่ที่ค่านิยมของประชาชนและรูปแบบที่สอดคล้องกับวิธีการก่อสร้างและความสามารถในการดัดแปลงของช่างในท้องถิ่นนั้นอีกด้วย”

วิวัฒน์ เตมีพันธ์ (2544, 29) กล่าวว่า “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นงานศิลปะที่ไม่ใช่ผลผลิตของคนที่ชาญฉลาดหรือผู้ชำนาญเพียงสองสามคน แต่หากว่าเป็นงานคิดค้นและสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมขึ้นมาและถ่ายทอดสู่สมาชิกรุ่นหลังเปรียบดั่งการมอบรมรดกทางวัฒนธรรม การก่อสร้างของแต่ละสังคม นับเป็นประสบการณ์ที่แสดงถึงศักยภาพทางวัฒนธรรมและสุนทรีย์ของสังคมแต่ละกลุ่ม”

2.5.2 ลักษณะของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

Poul Oliver และ R.W. Brunskill และนักวิชาการทางสถาปัตยกรรม จัดประเภทสถาปัตยกรรมระดับชาวบ้านไว้เพียงประเภทเดียวเท่านั้น คือ Vernacular Architecture โดยคำว่า “Vernacular” นั้น มาจากภาษา Latin แปลว่า “พื้นเมือง” (Native) ซึ่งนำคำนี้ไปใช้ในความหมายได้หลายนัย แต่โดยความหมายที่กว้างหมายถึง อาคารพื้นเมืองที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละภูมิภาคนั่นเอง ซึ่งนอกจากเรือนพักอาศัยแล้ว ยังหมายรวมถึงอาคารอื่นๆ นอกไปจากเรือนพักอาศัย ที่เกี่ยวข้องกักิจกรรมในการดำรงชีพของชาวบ้าน

R. W. Brunskill (1981: 18) ได้แบ่งประเภทของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ในหนังสือ Vernacular Architecture พอสรุปแนวทางการศึกษาเป็นหัวข้อใหญ่ๆ ได้ดังนี้

1. อาคารประเภทที่พักอาศัย (Domestic Architecture)
2. อาคารสำหรับประกอบการทางเกษตรกรรม (Architecture of Agriculture) ได้แก่ คอกสัตว์ ยุ้งข้าว โรงเก็บเกี่ยว ฯลฯ
3. อาคารสำหรับประกอบการอุตสาหกรรมของชาวบ้าน (Industrial Vernacular) เช่น โรงสีข้าว, โรงกั้นหลม, โรงปั่นหม้อ, โรงงานช่างเหล็ก ฯลฯ

อรศิริ ปาณินท์ (2546: 24) กล่าวว่า “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นคำที่กินความหมายกว้างมาก ครอบคลุมอาคารหลายประเภท เช่น วิหาร ศาลาการเปรียญ กุฏิ เรือนพักอาศัย ยุ้งข้าว เรือนค้าขาย ศาลา ศาลบูชาต่างๆ รวมทั้งอาคารที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและอาชีพ เช่น โรงนา โรงนาเกลือ โรงเคี่ยวน้ำตาล โรงสี โรงเลื่อย บ่อนไก่ ฯลฯ ซึ่งอาคารดังกล่าวไม่ได้มีการออกแบบโดยสถาปนิก แต่เกิดขึ้นจากการก่อสร้างที่ถ่ายทอดต่อเนื่องกันมาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งสิ้น และการทำ

ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นให้ศึกษาจากความสัมพันธ์เรือนและสภาพแวดล้อมพื้นถิ่น

2.5.3 แนวทางการศึกษา

Poul Oliver (1997, p. 30) อธิบายถึง ทฤษฎีและหลักการการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ไวโน “สารานุกรมว่าด้วยสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโลก” โดยจำแนกการศึกษาออกเป็น 9 แนวทางหลัก คือ

1. แนวทาง และแนวคิด (approaches and concept)
2. คุณลักษณะทางวัฒนธรรม และคุณลักษณะทั่วไป (cultural traits and attributes)
3. สภาพแวดล้อม (environment)
4. วัสดุและทรัพยากรในการก่อสร้าง (materials and building resources)
5. ผลผลิตทางการก่อสร้าง (production)
6. พื้นที่บริการ (services)
7. สัญลักษณ์และการประดับตกแต่ง (symbolism and decoration)
8. การจัดหมวดหมู่ (typologies)
9. การใช้สอยและหน้าที่ (uses and function)

ในประเทศไทย เมื่อพิจารณาจากการศึกษาสภาพสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทย โดยธนิศร์ เสถียรนาม (2557: 265) สรุปจากแนวทางการศึกษาที่ผ่านมา และวิเคราะห์ปัญหา จนสามารถสรุปเป็นแนวทางการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ได้เป็น 6 แนวทาง ประกอบด้วย

1. ความเข้าใจหลักการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม
2. ความเข้าใจในพลวัตการเปลี่ยนแปลง
3. การไขความกระจ่างในความเป็นพื้นถิ่น
4. การรู้เท่าทันต่อกระแสการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์
5. การรับมือกับวิกฤตการณ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่กำลังสาบสูญ
6. การบูรณาการศาสตร์วิชาและขยายขอบเขตของการศึกษา ซึ่งจากแนวทาง

ดังกล่าวข้างต้นสามารถใช้เป็นกรอบแนวทางในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นให้ไปในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสมต่อไป

2.6 การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นผ่านแนวความคิดนิเวศวัฒนธรรม

การศึกษาการวัฒนธรรมโดยใช้แนวความคิดเชิงนิเวศวิทยา หรือ “นิเวศวิทยาวัฒนธรรม” ถูกนำมาใช้เป็นทฤษฎีในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น โดยมีความหมายในการอธิบายว่า “ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ผ่านการเวลามาจนกระทั่งปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพ และโอกาสที่จะนำเสนอขึ้นโดยที่สิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นตัวกำหนดรูปแบบตลอดจนการสืบต่อในทางสังคม เศรษฐกิจ และแรงกดดันทางวัฒนธรรม” (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551, p. 20) วีระ อินพันทัง (2559: 42) อธิบายถึง กรอบแนวคิด “นิเวศวัฒนธรรม” ว่าเป็น การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตมนุษย์หรืออีกนัยหนึ่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยเน้นให้เห็นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อการกำหนดวัฒนธรรมของมนุษย์ กรอบแนวความคิดนี้มองวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นพลวัตคือมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ซึ่งเป็น การเปลี่ยนแปลงอันเป็นกระบวนการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม (Wongvipak, 1986: 6-9; Santasombat, 1997: 34-36) อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง ทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมต่างส่งผลกระทบไปมาซึ่งกันและกัน หมายความว่าสิ่งแวดล้อมทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง หากแต่มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ

2.6.1 การปรับแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

Rapoport (1969: 110) กล่าวถึง ปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น โดยยกตัวอย่างจากทฤษฎีปัจจัย 5 ประการ ได้แก่ 1. สภาพแวดล้อม 2. วัสดุ 3. การก่อสร้างและเทคโนโลยี 4. การป้องกันภัย 5. เศรษฐกิจ 6. ความเชื่อในศาสนา Rapoport สังเกตพบว่า มีการใช้วัสดุเหมือนกันในการก่อสร้างรูปทรงที่ต่างกัน และในทำเลการสร้างบ้านเรือนที่ใกล้เคียงกันก็พบว่าบ้านมีรูปร่างต่างกัน สรุปว่า รูปทรงของบ้านไม่ได้ถูกบังคับด้วยวัสดุธรรมชาติโดยตรงหรือผลของปัจจัยอื่นๆ เชิงเดียวทั่วไป หากแต่เป็นผลมาจากสิ่งที่ เป็นองค์รวมของสังคมวัฒนธรรม (Socio-Cultural) และเงื่อนไขของผู้ใช้งาน ซึ่ง Rapoport อธิบายเพิ่มเติมว่า หากวิถีชีวิตยังเป็นแบบบุพกาล คือ ยังอยู่ในระบบเครือญาติและชุมชนดั้งเดิม เรือนมักมีระบบของที่ว่าง การใช้สอย และกิจกรรมที่เหมือนๆ กัน

อรศิริ ปาณินท์ (2551) กล่าวสรุปใน “รายงานสรุปชุดโครงการภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรือนชุมชนและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมการอยู่อาศัยที่ยั่งยืนของคนไทยในภาคตะวันตก” ...ในบรรดาภูมิปัญญาท้องถิ่นในระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของคนไทยในภูมิภาคตะวันตกที่ได้ศึกษามาตั้งแต่ต้นนี้ ส่วนใหญ่ล้วนมีความแปรเปลี่ยนไปรวดเร็วแทบทั้งสิ้น แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปลูกเรือนโดยเฉพาะเนื้อหาที่เน้นคุณลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างเรือนกับสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะการแสดงออกถึงอุปนิสัยอันแยกย่อยในการกำหนดช่องเปิด และการระบายอากาศในเรือน การใช้วัสดุ

ก่อสร้างท้องถิ่น และการใช้ทรัพยากรอย่างหมุนเวียน เป็นสิ่งที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการออกแบบเรือนร่วมสมัยที่มีคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนได้เป็นอย่างดี...

โดยหากพิจารณาแล้ว สามารถพอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้น อาจไม่สามารถกล่าวได้ว่าจะยังคงรูปและลักษณะที่ถาวรไม่เปลี่ยนแปลง แต่แนวคิดหรือรากฐานของความรู้สึกนึกคิดที่พัฒนาการสู่การเป็นภูมิปัญญา และก่อตัวขึ้นเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้นล้วนเป็นผลอันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ สังคม และเศรษฐกิจ อย่างเป็นองค์รวมภายใต้กรอบการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับปัจจัยที่กล่าวข้างต้นนั้น ซึ่งรากฐานความคิดดังที่กล่าวมานี้ล้วนสอดคล้องและมีจุดมุ่งหมายเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับแนวคิด “การพัฒนาอย่างยั่งยืน”

ดังนั้น ในการมองความยั่งยืนในงานสถาปัตยกรรมนั้นควรพิจารณาถึงปัจจัยที่จะส่งผลต่อความยั่งยืน ศรัณย์ สมันตรัฐ กล่าวไว้ในบทความ “ปัจจัยว่าด้วยความยั่งยืนภายในองค์ความรู้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” โดยได้นำเสนอปัจจัยที่นำไปสู่ความยั่งยืน โดยมีพื้นฐานความรู้จากการศึกษา “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเชิงพื้นที่” ดังนี้ (ศรัณย์ สมันตรัฐ, 2548, pp. 244-250)

ตารางที่ 3 ปัจจัยว่าด้วยความยั่งยืนในองค์ความรู้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

ปัจจัยว่าด้วยความยั่งยืนในองค์ความรู้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น	
1. สภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง (Built Environment)	
1.1 การวางอาคารตอบรับกับสภาพแวดล้อม	- มีการเลือกวางตำแหน่งของอาคารและพื้นที่ใช้สอยได้อย่างแม่นยำสอดคล้องกับทิศทางลมและทิศทางแสง
1.2 การรู้จักปรับการวางผังให้เข้ากับพืชพรรณและแหล่งน้ำ	- การเลือกตั้งถิ่นฐานที่สัมพันธ์ พึ่งพิง และสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ทำให้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นมีความคงทน - พื้นที่ที่มีลักษณะสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกันนั้นจะพบลักษณะร่วมของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น
1.3 การให้แสงสว่างผ่านผนัง	- ลดการพึ่งพาพลังงาน - ทำให้เกิดพื้นที่ปลอดภัย เนื่องจากอาคารพื้นถิ่นที่ใช้ผนังโปร่ง เช่น ฝาขัดแตะ ฝาสำรวจ ฯลฯ นั้นสามารถมองเห็นจากภายในสู่ภายนอกอาคารได้อย่างชัดเจนว่าการมองจากภายนอกสู่ภายใน
1.4 การระบายอากาศผ่านผนังและการซ้อนเหลื่อม	- สร้างสภาวะสบายที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศของแต่ละท้องถิ่นไทยที่เป็นเขตร้อนชื้น

2. เทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology)	
2.1 วัสดุท้องถิ่น	<ul style="list-style-type: none"> - พืชพรรณและทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นทรัพยากรที่ใช้แล้ว เกิดใหม่ได้ และเป็นการลดการพึ่งพาพลังงานจากการผลิต ขนส่ง และทำลาย - กระบวนการได้มาซึ่งวัสดุเหล่านั้นในบางครั้งเป็นสื่อกลางของการปฏิบัติการทางสังคม เช่น การลงแขกแรง การแลกเปลี่ยนทรัพยากรของกันและกัน - วัสดุที่ทำงานในท้องถิ่นนั้น ในกระบวนการที่ได้มาจะต้องควบคู่กับความรู้และภูมิปัญญาในการผลิต รวมถึงสามารถใช้งานได้อย่างเหมาะสม
2.2 ระบบประกอบสำเร็จรูป	- เทคโนโลยีนี้พบอย่างโดดเด่นในเรือนไทยภาคกลาง ซึ่งสามารถถอดประกอบได้ มีความสะดวกในการนำกลับมาใช้ใหม่ได้
2.3 สอดคล้องกับสัดส่วนมนุษย์และธรรมชาติ	<ul style="list-style-type: none"> - การก่อรูปของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้น มักให้ความสำคัญกับสัดส่วนของเจ้าของหรือผู้อาศัยเพื่อให้สามารถรับใช้ผู้อยู่ได้อย่างเหมาะสม - มีการเลือกใช้วัสดุและทรัพยากรภายใต้แนวคิดความพอเพียง
2.4 สถาปัตยกรรมบนความพอเพียง	- สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นก่อรูปจากความกลมกลืนสอดประสานระหว่างธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างและผู้คน อย่างเหมาะสมและสมดุล ซึ่งเป็นการดำรงอยู่อย่างพอเพียง
3. สังคมและการเมือง (Socio-Politic)	
3.1 สิทธิว่าด้วยการใช้ทรัพยากรร่วมกัน	<ul style="list-style-type: none"> - ประเด็นย่อยนี้พบในการศึกษาในแวดวงมานุษยวิทยาโดยได้กล่าวถึง “สิทธิเชิงซ้อน” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548, p. 81) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีสิทธิในการใช้ร่วมกัน เช่น ข้อสังเกตเรื่อง นาข้าวที่ไม่มีการกันรั้ว โดยข้าวในนาเป็นสมบัติของเจ้าของนา แต่ทรัพยากรอื่นๆ ในนา เช่น เห็ด ปลา ฯลฯ นั้นเป็นสาธารณสมบัติ คนในชุมชนสามารถหาอยู่หากินได้
3.2 อำนาจในการครองตน	- สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเกิดขึ้นมาจากทรัพยากรที่มีจำกัด ทั้งนี้รวมถึงทรัพยากรทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งจากการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้นจะพบว่า มี “พัฒนาการ” ในการก่อรูป มีการปรับเปลี่ยน ดัดแปลง เพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา ปัจจัยข้อหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ <i>ปัจจัยทางเศรษฐกิจ</i>
3.3 ความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของ	- ในประเด็นนี้จะเกิดขึ้นหลังจากเกิดปฏิสัมพันธ์ร่วมกันของคนในชุมชน ยกตัวอย่างเช่น การลงแขกแรง ในการก่อสร้างศาสนสถานปฏิบัติการดังกล่าวทำให้เกิดความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ รักษา หวงแหน และคอยบำรุงรักษา ให้อยู่ในสภาพดีตลอดเวลา อีกทั้งยังเป็นการสร้างความสมัครสมานสามัคคีในชุมชนอีกด้วย

หากพิจารณาทั้ง 3 ปัจจัยแล้ว พบว่า ปัจจัยทางด้านเทคโนโลยีที่เหมาะสมนั้น เป็นปัจจัยที่เพิ่มขึ้นมา ทำให้เห็นถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลง ปรับตัว สะท้อนออกมาเป็นพัฒนาการของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัย อันจะนำไปสู่รูปแบบของวัฒนธรรมการอยู่อาศัยที่ยั่งยืนนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป พบว่า การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ผ่านกรอบแนวคิด “นิเวศวัฒนธรรม” นั้น มองสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ในลักษณะการปรับตัวเช่นเดียวกัน โดยอาศัยลักษณะร่วมในการจัดการที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมผ่านการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นตัวอธิบายการเปลี่ยนแปลงผ่านช่วงเวลา และสถานที่

2.7 สรุปท้ายบทที่ 2

เมื่อทบทวนเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภาคเหนือของประเทศไทย สามารถสรุปเป็นประเด็นได้ ดังนี้

1. การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภาคเหนือของประเทศไทยในระยะแรกเป็นการศึกษาเพื่อหารูปแบบและเอกลักษณ์ของเรือนภาคเหนือ โดยเป็นพื้นที่แรกๆ ในประเทศที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการ
2. การเรียบเรียงและรวบรวมจัดทำสารานุกรม “The Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World” ในปี ค.ศ. 1990 มีการรวบรวมแนวทางการศึกษาไว้เป็นหมวดหมู่ ส่งผลต่อการศึกษาถึงแนวทางการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภาคเหนือ
3. เริ่มมีแนวทางการศึกษาที่กว้างขึ้น โดยเฉพาะแนวบริบทนิยม ซึ่งมีการศึกษาสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น มีการศึกษาในระดับบ้าน และหมู่บ้านมากขึ้น
4. ต่อมาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นปรับตัวเข้ากับความเป็นสหวิทยาการ มีการศึกษาร่วมกับสาขาวิชาอื่น เช่น มนุษยวิทยา การท่องเที่ยว การอนุรักษ์
5. อีกแนวทางหนึ่งที่มีความสนใจศึกษา คือ การศึกษาแนวทางที่เฉพาะเจาะจง เช่น การศึกษาเฉพาะเรื่องที่วาง โครงสร้าง และวัสดุ เป็นต้น

ส่วนการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่นำทฤษฎีมาใช้ในแนวทางของบริบทนิยม คือ การบูรณาการกับทางมนุษยวิทยาในแนวทาง “นิเวศวัฒนธรรม” และปรับทิศทางการศึกษาในระดับสากลเป็นส่วนหนึ่งของ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” และ “สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง” ภายใต้กรอบแนวความคิดการศึกษาแบบองค์รวม

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันบริบททางสังคมและวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงไป แต่ผลงานวิชาการที่ผลิตออกมายังไม่มีแนวทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวและมองไปสู่อนาคตไม่มากนัก

บทที่ 3 พื้นที่ศึกษา

3.1 พื้นที่ศึกษา

จากคำถามในการศึกษาเพื่อที่จะต้องหาคำตอบว่า “พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่มเป็นอย่างไร มีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเมืองแม่แจ่มในปัจจุบัน” จึงนำไปสู่เกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่ศึกษาที่มีลักษณะสอดคล้องกับหัวข้อการศึกษา ภายใต้กรอบระยะเวลาที่เหมาะสม เพื่อหาคำตอบของคำถามในการศึกษาโดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ศึกษาดังนี้

3.1.1 เกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ศึกษา

พิจารณาลักษณะสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์กายภาพของชุมชนเกษตรกรรมแบบชาวนา (Peasant) (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2557, p. 6) นั่นคือ สังคมเกษตรกรรมที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเหล่าที่สัมพันธ์กันในระบบเครือญาติ โดยพิจารณาจากความน่าสนใจของพื้นที่ที่ยังคงสะท้อนภาพความเป็นสังคมแบบเครือญาติ มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมตลอดจนมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่น่าสนใจ ดังนั้น ในการพิจารณาเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่กรณีศึกษา จึงมีการตั้งเกณฑ์เพื่อเลือกพื้นที่กรณีศึกษา ดังนี้

เกณฑ์ข้อที่ 1 เป็นพื้นที่ที่มีสภาพความเป็นเมือง และมีประวัติศาสตร์ของเมืองทางด้านวัฒนธรรมที่ชัดเจน ยาวนาน มีหลักฐานข้อมูลอ้างอิงได้ เพื่อที่จะใช้ข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์การตั้งถิ่นฐานของเมือง อันนำไปสู่ปัจจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านสภาพแวดล้อม สังคม ความเชื่อมโยง ความต่อเนื่องได้

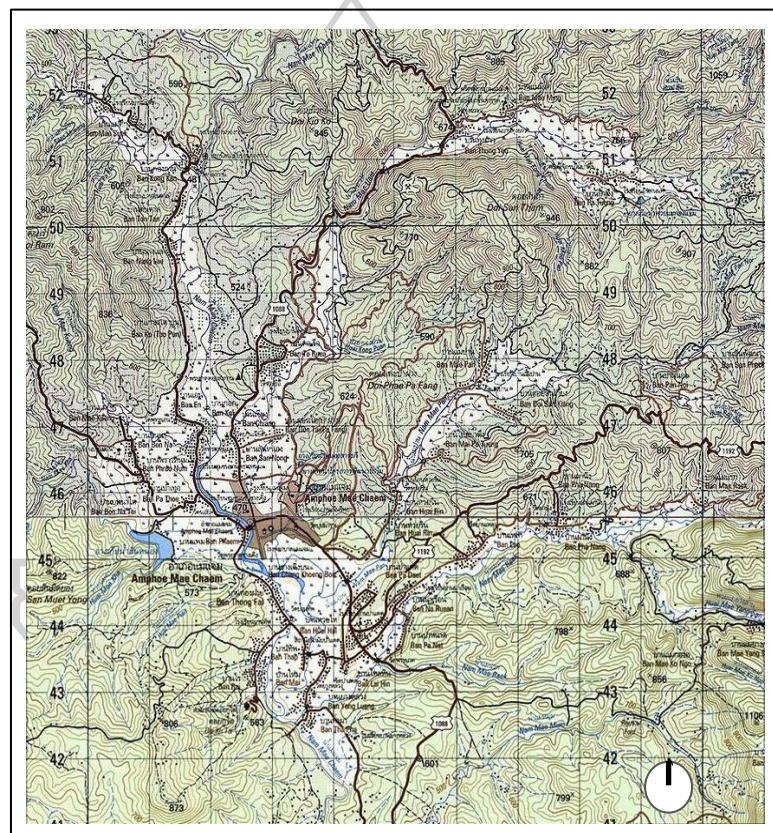
เกณฑ์ข้อที่ 2 เป็นพื้นที่ที่มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม โดยพื้นที่ศึกษาควรมีลักษณะที่สามารถเป็นตัวแทนของการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่หุบเขา และยังคงดำรงรูปแบบการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย เพื่อในการศึกษาจะสามารถสังเกตเห็นปรากฏการณ์ของกิจกรรม และวิถีการดำเนินชีวิตในพื้นที่จริงในปัจจุบันได้อย่างชัดเจน

เกณฑ์ข้อที่ 3 เป็นพื้นที่ที่มีขนาดและขอบเขตของเมืองที่ชัดเจน สามารถใช้วิธีการสำรวจ สังเกต และสัมภาษณ์ ได้ตามกรอบของเนื้อหาและระยะเวลาที่ตั้งไว้

จากทบทวนวรรณกรรม และรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเมืองขนาดเล็กในหุบเขาทางภาคเหนือของประเทศไทย เมื่อพิจารณาตามเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่แล้ว พบว่า เมืองแม่แจ่มเป็นเมืองที่เลือกใช้พื้นที่ศึกษา เนื่องจากยังเป็นเมืองที่มีวิถีชีวิตแบบชุมชนชนบท ประชากรส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีสภาพแวดล้อมเป็นพื้นที่หุบเขาขนาดไม่ใหญ่นัก และเมื่อพิจารณาถึงสถานภาพการศึกษาในพื้นที่พบการศึกษา ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม

สภาพแวดล้อม ตลอดจนสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นทำให้สามารถนำมาวิเคราะห์ถึงพัฒนาการ การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลง ของสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในหุบเขาได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น ในการศึกษาคั้งนี้จึงเห็นสมควรในการเลือกศึกษา จากการทบทวน สถานภาพการศึกษา พบว่า พื้นที่เมืองในหุบเขาแม่แจ่ม บริเวณศูนย์กลางของตัวอำเภอ ประกอบด้วย พื้นที่บางส่วนของตำบลช่างเคิ่ง ตำบลท่าผา และตำบลบ้านทัพ ขนาดพื้นที่ประมาณ 10 ตารางกิโลเมตร ดังภาพที่ 22

ภาพที่ 22 แผนที่แสดงขอบเขตของพื้นที่ในการศึกษาพื้นที่ชุมชนในหุบเขาแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

3.1.2 ข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาพื้นที่เมืองแม่แจ่ม

3.1.2.1 สถาปัตยกรรมศาสตร์และที่ตั้งของเมือง

ที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม ตั้งอยู่บนทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่ ในหุบเขาของเทือกเขาถนนธงชัยที่แยกตัวออกไปจากแหล่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน การเข้าถึงมีเส้นทางแยกจากอำเภอจอมทองขึ้นไปทางดอยอินทนนท์ตามเส้นทาง หมายเลข 1009 แล้วแยกซ้ายเข้าสู่เส้นทางหมายเลข 1192 ระยะทาง 61.5 กิโลเมตร ถึงวัดช่างเคิ่ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางเมืองแม่แจ่ม ที่พิกัด 18.497441, 98.364721 หรือจะใช้เส้นทางไปทางอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผ่านอุทยานแห่งชาติออบหลวง เลี้ยวขวาเข้าสู่เส้นทางหมายเลข 1088 ระยะทาง 67.8 กิโลเมตร

ขอบเขตของพื้นที่บริเวณหุบเขาแม่แจ่ม มีลักษณะแคบยาวในแนวทิศเหนือ-ใต้ ตามทิศทางของลำน้ำแม่แจ่ม โดยมีที่ราบขนาดแผ่ออกไปทางด้านทิศตะวันออกตามลำน้ำสาขา โดยด้าน ทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีดอยกิ่วกอ (ระดับความสูง 845 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล) ดอยสันถ้ำ (ระดับความสูง 946 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล) และดอยแพะป่าฝาง (ระดับความสูง 624 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล) เป็นพรมแดนแสดงขอบเขต ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีดอย กิ่วรุกหมวย (ระดับความสูง 797 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล) และดอยรำ (ระดับความสูง 902 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล) ด้านทิศตะวันตก มีดอยสันมีดยอง (ระดับความสูง 822 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล) และดอยกู่ใต้ (ระดับความสูง 563 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล) กั้นเป็นแนวแสดงขอบเขตของหุบเขา

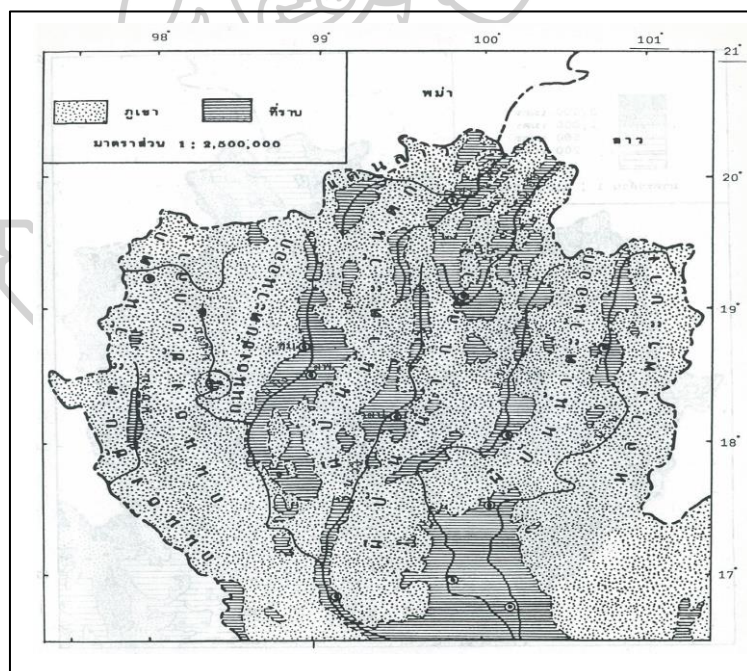
ลักษณะทางภูมิศาสตร์ เป็นเมืองในที่ราบหุบเขาที่สัมพันธ์กับเทือกเขาถนนธงชัย 3 ทิวเขาย่อย คือ ถนนธงชัยตะวันตก ถนนธงชัยกลาง และถนนธงชัยตะวันออก มียอดดอยอินทนนท์ที่มีระดับความสูง 2,565 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ทำให้ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงกว่าพื้นที่ราบ คือ มีปริมาณไม่น้อยกว่า 2,000 มิลลิเมตร ต่อปี ทำให้เกิดแม่น้ำสายสำคัญ 4 สาย ได้แก่ น้ำแม่กลาง น้ำแม่ยะ น้ำแม่แจ่ม และน้ำแม่ปาน กับลำห้วยขนาดเล็กอีกหลายสาย แอ่งที่ราบลุ่มน้ำแม่แจ่ม ตั้งอยู่บนพิกัดที่ละติจูด 18 องศา 15 ลิปดาเหนือ-19 องศา 10 ลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 98 องศา 40 ลิปดาตะวันออก-99 องศา 15 ลิปดาตะวันออก มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มน้ำขนาดเล็ก แคบยาว พื้นที่เพาะปลูกมีน้อย มีขนาดพื้นที่ประมาณ 18 ตารางกิโลเมตร โดยอำเภอแม่แจ่ม มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 2,686.57 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขาประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ เป็นที่ราบเชิงเขาร้อยละ 20 และเป็นพื้นที่ราบเพียงร้อยละ 10 มีแม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำแจ่ม (น้ำแม่แจ่ม)

3.1.2.2 การใช้ประโยชน์ในพื้นที่

ในภาพรวมอำเภอแม่แจ่มมีพื้นที่ทั้งหมด 1,707,586.57 ไร่ สามารถจำแนกการใช้ที่ดินออกได้ 5 ประเภท ได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่าไม้ พื้นที่แหล่งน้ำ พื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่อื่นๆ ดังแผนภาพที่ 24

เมื่อพิจารณาสัดส่วนการใช้ที่ดิน พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ คือ ป่าไม้ โดยกระจายตัวอยู่ทั่วทั้งอำเภอมีพื้นที่ทั้งสิ้น 1,401,553.62 ไร่ หรือประมาณ 82.08 % ของการใช้ที่ดินทั้งหมด รองลงมาเป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร 288,863.34 ไร่ หรือประมาณ 16.92 % อันดับ 3 ใช้ประโยชน์เพื่อการอยู่อาศัย 11,926.61 ไร่ หรือประมาณ 0.70 % อันดับสุดท้ายเป็นแหล่งน้ำ 2,346.48 ไร่ หรือประมาณ 0.14% และที่เหลือเป็นพื้นที่อื่นๆ อีก 2,896.52 ไร่ หรือประมาณ 0.17 % (วสัน ปัญญาแก้ว และคณะ, 2559: 5)

ส่วนในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำแม่แจ่ม หรือ “โหล่งแม่แจ่ม” ในภาษาถิ่น ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานเมืองแม่แจ่ม ในพื้นที่หุบเขาที่ล้อมรอบด้วยทิวเขานนงชัย ที่ระดับความสูงประมาณ 500 เมตรระดับน้ำทะเล มีลักษณะแคบยาวในแนวทิศเหนือใต้ ดังภาพที่ 24

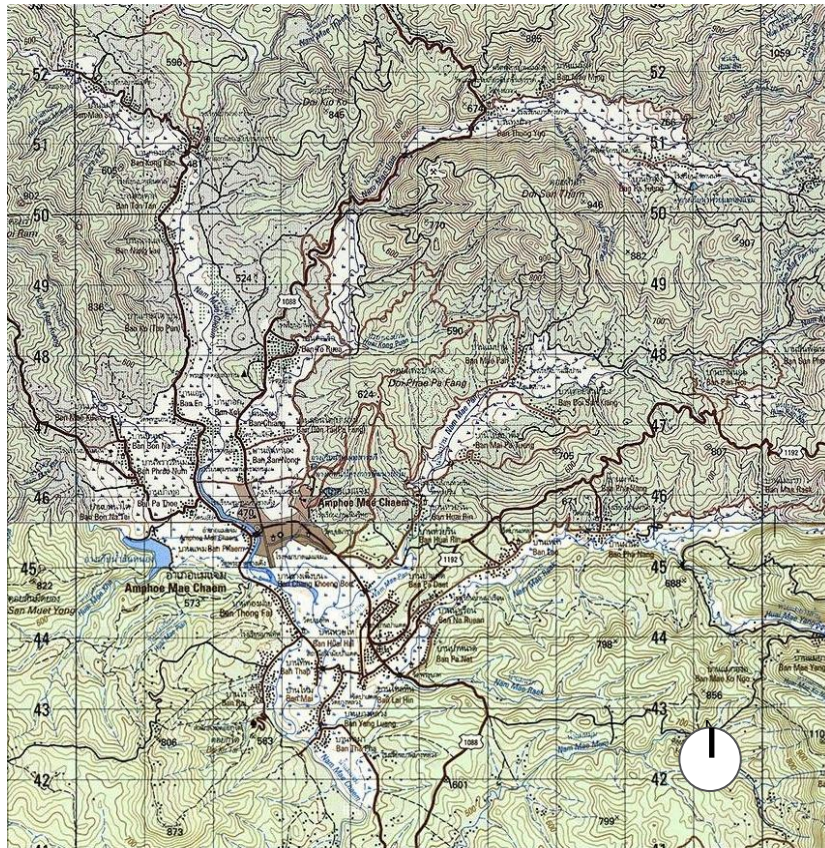
ภาพที่ 24 แสดงสภาพภูมิศาสตร์ในหุบเขาแม่แจ่ม อันเป็นที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม
ที่มา : สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์

น้ำแม่แจ่ม มีต้นน้ำอยู่ที่ตอยกิวก้างปลา ด้านทิศเหนือของอำเภอ กัลยา ณีพัฒนาไหลผ่านบ้านวัดจันทร์ บ้านแจ่มหลวง บ้านสบแม่รวม และแม่ตะละ ไหลมาบรรจบ หรือสบกันบ้านแม่ชา บ้านแม่นาจร บ้านสบวาก (สบกับลำน้ำวาก) ไหลเข้าเขตชุมชนเมืองแม่แจ่มทาง ตอนเหนือ ผ่านบ้านกองกาน บ้านต้นตาล บ้านพร้าวหนุ่ม บ้านเจียง บ้านช่างเคิ่ง บ้านทับ วัดป่าแดด และบ้านยางหลวง ลงไปทางด้านทิศใต้

ด้านทิศตะวันออกของเมืองแม่แจ่ม มีต้นน้ำจากทิวเขาสูงด้านทิศ ตะวันออกของเมือง คือ ตอยอินทนนท์ ที่มีความสูง 2,565 เมตรระดับน้ำทะเลปานกลาง ยอดเขาสูง ของตอยอินทนนท์ทำให้มีระดับน้ำฝนเฉลี่ยสูงกว่าพื้นที่ราบ คือ ไม่น้อยกว่า 2,000 มิลลิเมตรต่อปี และเมฆฝนที่ให้ความชุ่มชื้นแก่ยอดตอย ก่อเกิดเป็นแม่น้ำหลายสายที่ไหลมาสมทบกับน้ำแม่แจ่ม บริเวณชุมชนเมือง ได้แก่ น้ำแม่อวม ไหลผ่านบ้านทุ่งยาว ผ่าน “น้ำออกสู”หรือตาน้ำผุดที่ศาลพ่อเจ้า หลวงดอนแต้น บ้านต่อเรือ มาสบกับน้ำแม่แจ่ม น้ำแม่ปาน ไหลผ่านบ้านแม่ปาน บ้านห้วยริน ไปสบ กับน้ำแม่แจ่ม น้ำแม่แรก ไหลผ่านบ้านสามสบ บ้านผานัง บ้านนาเรื่อน ผ่านวัดป่าแดด วัดยางหลวง ไปสบกับน้ำแม่แจ่ม

ส่วนด้านทิศตะวันตกของเมืองแม่แจ่ม ทิวเขาสูงทางด้านทิศตะวันตก ของเมืองเป็นต้นน้ำของลำน้ำหลายสายที่ไหลมารวมกับน้ำแม่แจ่มบริเวณชุมชนเมืองเช่นกัน ซึ่งได้แก่ น้ำแม่ศึก ไหลผ่านบ้านห้วยกูด บ้านกองกาน ไปสบกับน้ำแม่แจ่ม น้ำแม่กึ่ง ไหลผ่านบ้านบนนา บ้าน พร้าวหนุ่ม ไปสบกับน้ำแม่แจ่ม น้ำแม่คา ไหลผ่านทุ่งแพม ตอนบนของบ้านท้องผาย ไปสบกับน้ำแม่แจ่ม ดังแผนภาพที่ 25

จากปัจจัยทางกายภาพดังกล่าว แสดงถึงความสัมพันธ์ที่สามารถแยก พื้นที่เมืองออกได้เป็น 3 ระดับ คือ ระดับเมืองแม่แจ่ม โดยใช้พื้นที่หุบเขา ระดับปากของลำน้ำแม่แจ่ม โดยแบ่งเป็นปากตะวันออกและปากตะวันตก และระดับลุ่มน้ำสาขาทั้ง 6 ลุ่มน้ำ

การตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบ

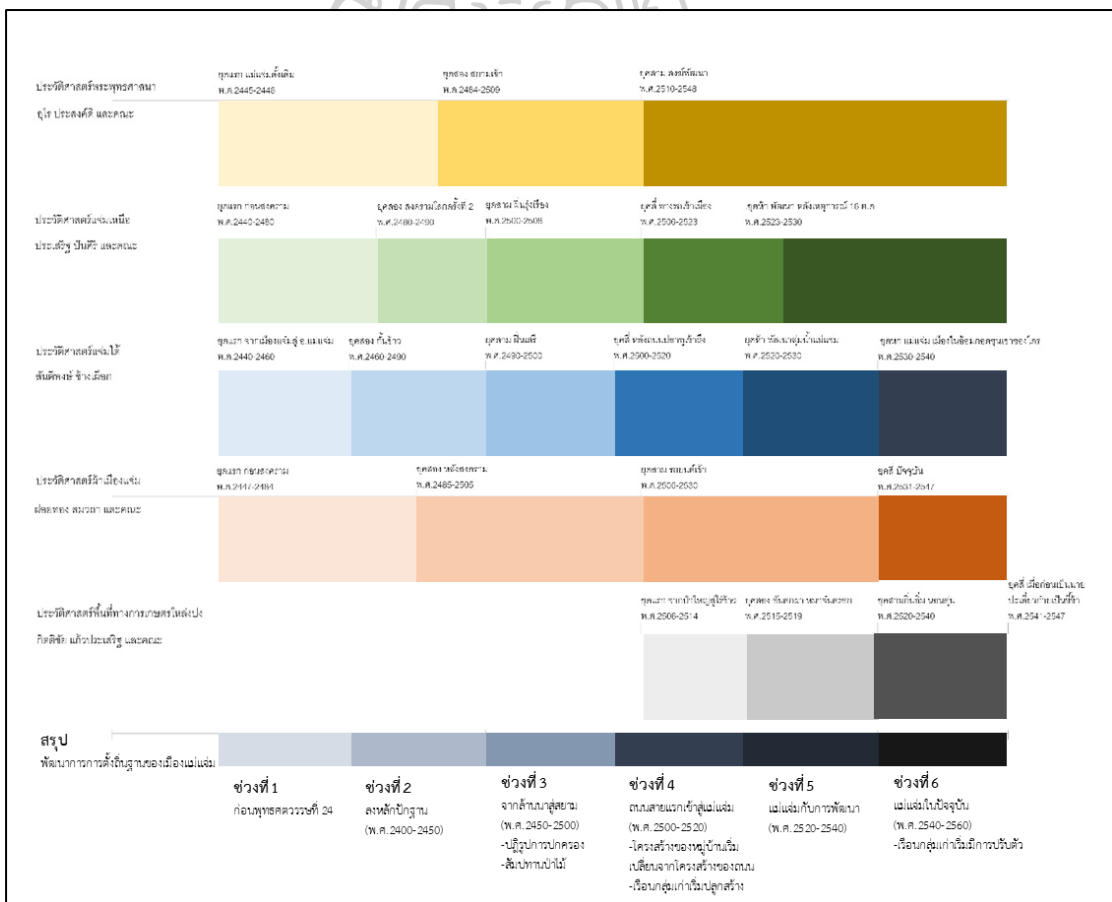

การตั้งถิ่นฐานบริเวณเชิงเขา

ภาพที่ 25 แผนที่แสดงสภาพภูมิศาสตร์ในหุบเขาแม่แจ่ม อันเป็นที่ตั้งของเมืองแม่แจ่ม

3.2 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่ม

ในการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ ได้ศึกษาพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนด้วยเนื่องจากมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และจากการศึกษาที่พอจะหาหลักฐานถึงความสัมพันธ์ในการตั้งถิ่นฐานได้ รวมถึงการทบทวนเอกสารโดยเฉพาะในโครงการวิจัย 100 ปีประวัติศาสตร์เมืองแจ่ม โดยนักวิจัยชุมชน จากการสนับสนุนของสำนักงานวิจัยแห่งชาติ มี 6 โครงการย่อย ประกอบด้วย โครงการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, ประวัติศาสตร์แจ่มเหนือ, ประวัติศาสตร์แจ่มใต้, ประวัติศาสตร์ผ้าเมืองแจ่ม และประวัติศาสตร์พื้นที่ทางการเกษตรไหล่งปง ดังภาพที่ 26 แสดงการเปรียบเทียบการแบ่งช่วงเวลาจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองแม่แจ่ม เพื่อทำความเข้าใจและสรุปให้เห็นช่วงเวลาของพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเมืองแม่แจ่ม

ภาพที่ 26 พัฒนาการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่มตามช่วงเวลา

เมืองแม่แจ่มซึ่งตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำระหว่างหุบเขาจะดูเหมือนเป็นแหล่งที่ดูห่างไกลจากวัฒนธรรมล้านนาในบริเวณศูนย์กลาง เช่น นครเชียงใหม่ หรือนครลำปาง เป็นต้น จากการศึกษาพบว่าในอดีตนั้นแม่แจ่มไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว หากเป็นชุมชนสำคัญบนเส้นทางการเดินทางติดต่อระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบนซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางวัฒนธรรมเมืองล้านนามาแต่ครั้งสมัยทริภุญไชยหรือก่อนหน้าที่พญามังรายจะตั้งศูนย์กลางวัฒนธรรมล้านนาแห่งใหม่ ณ นครเชียงใหม่ปี พ.ศ. 1839 กับหัวเมืองสำคัญของพม่า เช่น เมืองพันทหรือเมาะตะมะ และเมืองหงสาวดี เป็นต้น (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2534, p. 151)

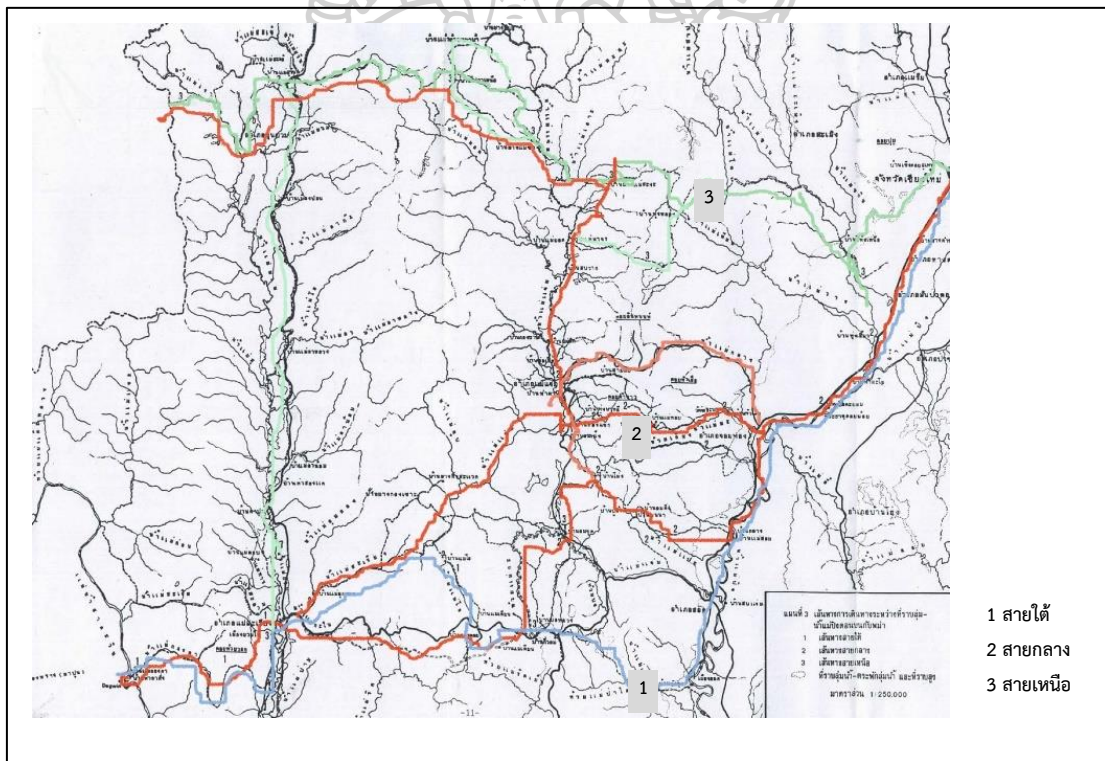
จากการทบทวนวรรณกรรมส่วนใหญ่จะพบในเอกสารตำนานล้านนา โดยปรากฏชื่อของ “เมืองแจ่ม” หรือ “เมืองแจ่ม ในเอกสาร อาทิ ตำนานมูลศาสนา, ชินกาลมาลีปกรณ์, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานห้าราชวงศ์ เป็นต้น ที่ชัดเจนที่สุด คือ ในตำนานมูลศาสนาฉบับนิยายวัดสวนดอกได้กล่าวถึงแม่แจ่มหรือ “เมืองแจ่ม” ไว้ว่า ภายหลังจากที่พระอานนท์เถระได้ทำอุปสมบทกรรมร่วมกับพระสุมนเถระในปี พ.ศ.1912 ท่านได้ลาพญาก่อนากลับสู่สำนักมหาสามีอุฑูพรที่เมืองพันท แต่ในระหว่างการเดินทางพระอานนท์เถระได้ถึงแก่กรรมณภาพที่เมืองแจ่มในปีนั้นเอง

3.2.1 ช่วงที่ 1 ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 (ก่อนปี พ.ศ.2400)

กลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานสามารถสันนิษฐานได้จากเอกสารประวัติพระธาตุหลวงช่างเค็งกล่าวถึงชนชาวลัวะ (ลัวะ) ทำนองเดียวกับที่มีการกล่าวถึง “ขุนหลวงวิลังคะ” ในตำนานจามเทวีสมัย ทริภุญไชย นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานที่ยังอธิบายถึงกลุ่มชนเผ่ายาง (กระเหรี่ยง) ที่พบได้ทั่วไปในเขต หุบเขาแม่แจ่มในปัจจุบัน ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ทางตะวันตกของเมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่อดีต ดังที่พงศาวดารโยนกได้กล่าวถึงการเป็นมิตรไมตรีกันระหว่างพระยาภาวิลละ (ครองราชย์เมืองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2325-2356) กับเมืองยางแดงที่ตำบลท่าสะยะ ซึ่งเป็นท่าข้ามแม่น้ำสาละวินเมื่อปี พ.ศ.2332 และการกวาดต้อนครัวกระเหรี่ยง “ยางช่วยกระบาง” ในสมัยพระยาธรรมลังกา “พระยาเชียงใหม่ช้างเผือก” (ครองราชย์ พ.ศ.2358-2364) นอกจากนี้ ความสำคัญของเมืองแม่แจ่มในอดีตนั้น อธิบายได้จากสภาพการณ์ทางประวัติศาสตร์จากดินแดนโดยรอบ ในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนนั้น เมืองโบราณที่เริ่มมีความสำคัญขึ้นมาในราวพุทธศตวรรษที่ 14 นอกจากเมืองทริภุญไชยแล้วยังมีเมืองขนาดเล็กในบริเวณใกล้เคียง ได้แก่ เวียงมโน อำเภอลำปาง เวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง และเวียงเกาะ อำเภोजอมทอง

นอกจากนี้เมืองแม่แจ่มอยู่บนเส้นทางติดต่อระหว่างกันระหว่างเมืองในล้านนา กับเมืองทางตะวันตก โดยมี 3 เส้นทาง คือ 1. เส้นทางสายใต้ ได้แก่ เส้นทางที่พระเจ้าสุทโธธรรมราชา กวาดต้อนครัวเชียงใหม่ไปยังกรุงหงสาวดีในปี พ.ศ.2158 (และชาวลำปางก่อนหน้านั้น) ผ่านเมืองท่ากาน ดอยน้อย จอมทอง ฮอด (เดิม) เมืองยวมใต้ (อ.แม่สะเรียง) ข้ามแม่น้ำสาละวิน เมืองทราง เมาะตะมะ หงสาวดี 2. เส้นทางสายกลาง ได้แก่ เส้นทางที่พระวิเชียรปญญาเจ้าอาวาสวัดศรีเกิด เดิน

ทางเข้าไปตรวจการคณะสงฆ์แขวงชางเค็ง ในปี พ.ศ. 2462 ส่วนเส้นทางออกจากแม่แจ่ม ได้แก่ เส้นทางสายใต้ของแม่แจ่มผ่านบ้านกองแขก บ้านอมเม็ง บ้านโมง บริเวณทางแยกเหนือบ้านอมชุด จากนั้นต้องไปทางตะวันตกไปบรรจบกับ เส้นทางสายใต้ที่บ้านแม่โถ แล้วเดินเลียบบแม่น้ำแม่สะเรียง ผ่านบ้านอุบลองออกเมืองยวมใต้ได้ และ 3. เส้นทางสายเหนือ เส้นทางนี้ถึงไม่ปรากฏในพงศาวดาร หรือตำนานใดๆ มาก่อน แต่เราจะเห็นเส้นทางที่เริ่มจากกลุ่มหมู่บ้านต่างๆ ในเขต อ.สันป่าตอง เลียบ น้ำแม่ชานไปทางตะวันตก มาลงที่ราบเล็กๆ ในลุ่มน้ำแม่เตียน จากนั้นสามารถไปบรรจบกับเส้นทาง เลียบลำน้ำแม่แจ่มได้ 2 เส้นทาง คือ ผ่านบ้านยางแม่สะงะทางเหนือ หรือผ่านบ้านยางแม่จรหลวงทาง ใต้ไปออกลำน้ำแม่แจ่มที่บ้านแม่जार จากนั้นก็มุ่งลงใต้มาออกที่ราบแม่แจ่มทางบ้านต่อเรือ เข้าใจว่า เส้นทางสายนี้คงจะตรงกับเส้นทางจากเชียงใหม่ผ่านบ้านแม่ศึก อ.ชางเค็ง (อ.แม่แจ่ม) บ้านบ่อหลวง ไปออก อ.แม่สะเรียง ดังแผนที่มณฑลพายัพในหนังสือภูมิศาสตร์สยาม ของกรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้เดินทางกันอยู่เมื่อราว 100 ปีมานี้ ดังภาพที่ 27

ภาพที่ 27 แผนที่แสดงเส้นทางการเดินทางระหว่างที่ราบลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบนกับเมืองพม่า
ที่มา : สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์

ความเป็นเมืองแม่แจ่ม ปรากฏจากหลักฐานที่พบอีกชิ้นหนึ่ง คือ กิจกภูวัตตยง หลวง มีจารึกปูนปั้นเป็นอักษรล้านนา มีใจความว่า “สกราชได้ 2026 ตัวเดือนสิบปถมแล้ว” ปรากฏ อยู่ สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ อธิบายว่า จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะสถาปัตยกรรมและลวดลายปูนปั้น กิจกภูวัตตยง หลวง พบว่า ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 24 เมื่อพระยาภาววิละได้ทำการกวาดต้อนผู้คนมาสร้างอาณาจักรขึ้นอีกครั้งหนึ่งนั้น พระองค์ได้ส่งเสริมก่อตั้งชุมชนท้องถิ่นที่สำคัญบนเส้นทางการเดินทางและเส้นทางค้าในอดีต ทั้งการผูกไมตรีกับชนชาวเขาเผ่าต่างๆ โดยเฉพาะพวกยางหรือกะเหรี่ยง และจากการถ่ายเทครัวเรือนที่กวาดต้อนมาให้ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ตามบริเวณที่มีชาวล้านนาที่เป็นคนเมืองเช่นในแม่แจ่ม โดยอาศัยการสร้างวัดในสถาบันพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยงที่สำคัญ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนจากเชียงแสน เพราะเป็นอาณาบริเวณที่ตั้งควบคุมเส้นทางที่สำคัญในอดีต ระหว่างเชียงใหม่-ลำพูน-ลำปางกับพม่า กิจกภูวัตตยง หลวง จึงได้รับอิทธิพลศิลปะพม่าแบบพุกาม ซึ่งพระเจ้าโพธิพญาหรือพระเจ้าปดุงเป็นผู้ส่งเสริมอยู่ในพม่า พร้อมกับผสมผสานศิลปะล้านนาสกุลช่างเชียงแสนซึ่งเกิดขึ้นในยุคฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้ากาวิละ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2534, pp. 151-152) ไม่ว่าจะเป็ปีที่บูรณะหรือปีที่สร้างพอสันนิษฐานว่ามีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ไม่ต่ำกว่า 500 ปีมาแล้ว

เมื่อพิจารณาจากอายุของวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของแต่ละชุมชนในแม่แจ่ม ได้แก่ วัดช่างเค็ง ปีที่สร้างประมาณ พ.ศ. 1970 (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2557: 2-28) เป็นวัดแรกของเมืองแม่แจ่ม เดิมชื่อ “วัดหลวงจ้งเค็ง” ชาวบ้านเรียก “วัดหลวง” เพราะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตรงสะดือเมืองหรือศูนย์กลางของเมือง วัดเจียง ก่อสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1974 (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2557: 2-24) บริเวณบ้านเจียง เดิมมีวัดอยู่ 4 วัด คือ วัดสะแหล่ วัดเฉลียง (สองวัดแรกปัจจุบันเป็นวัดร้าง) วัดเจียง และวัดปราสาท จากประวัติการก่อสร้างของวัด ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า การตั้งถิ่นฐานในระยะแรกบ้านเรือนน่าจะตั้งถิ่นฐานบริเวณด้านตะวันออกของลำน้ำแม่แจ่มบริเวณพื้นที่กลางหุบเขา

ระยะที่ 2 ของช่วงนี้ คือ วัดที่เริ่มสร้างในช่วง พ.ศ. 2300 วัดกองแขกเหนือในปี พ.ศ. 2356 วัดสองยอด บ้านแม่ศึก พ.ศ. 2358 วัดน้อย เดิมตั้งอยู่บริเวณกลางทุ่งนาระหว่างบ้านพร้าวหนุ่มกับบ้านป่าเทื่อ (ก่อนย้ายไปตั้งที่บ้านป่าเทื่อ ปี พ.ศ. 2437) และวัดพร้าวหนุ่ม พ.ศ. 2375 (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2557: 2-23) จะเห็นว่าชุมชนขยายตัวจากฝักตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่มมาทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำในบริเวณที่ราบกลางหุบเขา

3.2.2 ช่วงที่ 2 เมืองแจ่ม (พ.ศ. 2400 - พ.ศ. 2450)

เมืองแจ่ม หรือเมืองแม่แจ่มในอดีต การปกครองขึ้นอยู่กับนครเชียงใหม่ เป็นแคว้นหนึ่งของแขวงจอมทอง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ส่งเครื่องญาติ คือ พญาเชื่อนแก้วจากเมืองเชียงรายมาเป็นเจ้าเมือง ส่วนผู้นำในตำแหน่ง “ขุน” และ “ท้าว” ปกครองอันดับรองลงมา พระยาเชื่อน

แก้ว ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านอาราม จึงตั้ง “ศาล” หรือที่ทำการไว้ใกล้บ้าน เพื่อสะดวกแก่การทำงานที่บ้านอาราม หลังจากนั้น พระยาเขื่อนแก้วสร้างวัดป่าแดด ได้รับความช่วยเหลือจากบริษัทต่างประเทศที่เข้ามาสัมปทานป่าไม้ ซื่อที่ดินบริเวณทุ่งป่าแกใกล้บ้านอาราม สร้างวัดป่าแดด หรือเดิมชื่อ “วัดใหม่เมืองแจ่ม” ต่อมาก่อสร้างวิหารแล้วเสร็จ และ “ปอยหลวง” เมื่อ ปี พ.ศ. 2428 และเริ่มมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง ปี พ.ศ. 2430 (อุไร ประสงค์ดี และคณะ, 2549: 43) หลังจากนั้นก็สร้างหอไตรขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2450 ในช่วงเดียวกันนี้เอง มีวัดถูกสร้างขึ้น ดังนี้ ประมาณปี พ.ศ. 2402 วัดบ้านทัพ ซึ่งเดิมชื่อ วัดศรีหนองเหนือ ปี พ.ศ. 2411 วัดเอ็น หรือ วัดพุทธเอ็น ปี พ.ศ. 2420 ทุ่งยาว ปี พ.ศ. 2435 บนนา ปี พ.ศ. 2438 วัดต่อเรือ และ วัดห้วยริน พ.ศ. 2440 (จรรย์สีปลศรี, 2557, pp. 2-20, 22-34)

ในเรื่องการเมืองการปกครอง ระยะแรกในปี พ.ศ. 2427 สยามเข้ามาปฏิรูปการปกครองล้านนาจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลพายัพ ราวปี พ.ศ. 2442 ล้านนาได้ปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล นับเป็นการยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราช และผนวกดินแดนล้านนามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม จนกระทั่งแม่แจ่มถูกยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอในปี พ.ศ. 2447 ตั้งเป็น อำเภอช่างเคิ่ง เปลี่ยนแปลงจากระบบพญาเจ้าเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล ส่ง “นายชื่น” เจ้าหน้าที่รัฐคนแรกเข้ามาตั้ง “ศาล” (ที่ว่าการอำเภอ) บริเวณที่บ้านอารามตรงบริเวณที่เรียกว่า “ดอนศาล” มีการหลังจากนั้นไม่นานมีการจัดเก็บภาษีชายฉกรรจ์ 4 บาทต่อปี สร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้าน จึงมีการบุกฆ่านายชื่น หลังจากเหตุการณ์คลี่คลาย รัฐบาลส่ง “ท้าวสุดสนธิ” เข้ามาเป็นนายอำเภอ ย้ายที่ตั้งไปที่ตำบลช่างเคิ่ง (จรรย์สีปลศรี, 2557, pp. 2-13) บริเวณ วัดดหลังขอดและย้ายอีกครั้งไปที่ “ท่าป่าแฮ้วบ้านเกาะ” และย้ายครั้งสุดท้ายมาตั้งที่ปัจจุบัน การสัมปทานไม้เมืองแม่แจ่ม สันติ ช่างเผือก (2545: 31) ได้อธิบายถึง การทำไม้ช่วงสุดท้ายของแม่แจ่มว่า “รัฐบาลได้ยึดเอาป่าไม้แม่แจ่มมาทำเสียเอง โดยว่าจ้างให้หลวงโยนการพิจิตร (หม่อมป็นโย) เป็นผู้ดำเนินการแทนจนถึงปี พ.ศ. 2457 หลังจากนั้นกรมป่าไม้ได้ดำเนินการสัมปทานป่าแม่แจ่มจนสิ้นสุดอายุสัญญาในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2469 (สันติพงษ์ ช่างเผือก และคณะ, 2546, p. 32) ซึ่งการเข้ามาทำสัมปทานป่ามีผลโดยตรงต่อการกีดกันสิทธิของชาวบ้านในการเข้าถึงไม้เนื้อแข็งต่างๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายในป่าแม่แจ่ม โดยรัฐตราอาญาห้ามตัดไม้สัก (พ.ศ. 2427) เพื่อลดทอนอำนาจเจ้าเมืองเหนือ และป้องกันลักลอบตัดไม้จากผู้คนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ และจากบทสัมภาษณ์พ่อค้าค้า วงศ์ชื่อ ในงานวิจัยของสันติพงษ์ ช่างเผือก (2545: 33) กล่าวไว้ว่า “สมัยนั้นคนกลัวเจ้านาย ลักไม้ได้ จะเอาไม้มาแปงบ้านยังไม่ได้ แต่ก่อนคนไม่มาก บ้านมันรวมเป็นกลุ่มเล็กๆ จะลักไม้ไปไว้ที่ไหนได้ ลักมาแปงบ้านเขาก็จับ ฝาบ้านก็เป็นไม้ไผ่นั่นแหละ”

จะเห็นได้ว่าศูนย์กลางของเมืองย้ายมาที่บ้านอารามตั้งแต่สมัยพญาเขื่อนแก้ว พญาใจ จนถึงนายชื่น บริเวณบ้านอาราม ทางด้านใต้ของเมืองแม่แจ่ม จนกระทั่งย้ายที่ว่าการอำเภอแม่แจ่มมาอยู่ที่ตำบลช่างเคิ่ง บริเวณตอนกลางของหุบเขา ยุคนี้เองทำให้ชุมชนเริ่มมีการขยายตัวขึ้น

มีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่มากขึ้น อาทิ ผู้คนทางลำปาง แพร่ น่าน เชียงแสน ก็พากันอพยพมาตั้งรกราก มีการสร้างที่อยู่อาศัยที่ถาวรขึ้น มีการพัฒนาระบบการเกษตร เช่น การทำเหมืองฝาย คูคลองระบายน้ำ การบูรณะวัดวาอารามต่างๆ ก็เริ่มมีตามมา มีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวไร่ มีการ “เบิกนาตง” รวมถึงการขยายพื้นที่ทางการเกษตร

3.2.3 ช่วงที่ 3 เมืองแม่แจ่ม (พ.ศ. 2450-พ.ศ. 2500)

จากประวัติการปกครองเมืองแม่แจ่มในงานของสันติพงษ์ ช่างเผือก รวบรวมไว้ มีดังนี้ คือ มีนาคม พ.ศ. 2443 เมืองแจ่ม เป็นส่วนหนึ่งของ “แขวงจอมทอง” ต่อมา กันยายน พ.ศ. 2444 เมืองแจ่ม เป็นส่วนหนึ่งของ “แขวงปงใต้” จนกระทั่งวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2451 ตั้งเป็นอำเภอชื่อว่า “อำเภอเมืองแจ่ม” และ 20 มีนาคม พ.ศ. 2459 ตั้งชื่ออำเภอตามชื่อตำบลว่า “อำเภอช่างเคิ่ง” ในช่วงเดียวกันนี้เอง มีวัดถูกสร้างขึ้น ดังนี้ ประมาณปี พ.ศ.2451 วัดพระบาท ปี พ.ศ. 2453 วัดกู่ ปี พ.ศ. 2454 วัดแม่ปาน ปี พ.ศ. 2469 วัดบุปผาราม (จรรยาสืบศรี, 2557, pp. 2-20, 22-34) หลังจากนั้นในช่วงปี พ.ศ. 2481 อำเภอช่างเคิ่งถูกลดฐานะเป็นกิ่งอำเภอแม่แจ่มขึ้นกับอำเภอจอมทอง เนื่องจากพื้นที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ประชาชนอพยพไปอยู่ถิ่นอื่น ประชากรลดลงทำให้ทางการยุบเหลือเป็นกิ่งอำเภอ จนถึงปี พ.ศ. 2499 ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอชื่อว่า “อำเภอแม่แจ่ม”

ในช่วงนี้ เมื่อมีผู้เริ่มอยู่อาศัยมากขึ้น ผู้คนเริ่มบุกเบิกแผ้วถางพื้นที่รกร้างว่างเปล่า เพื่อตั้งบ้านเรือน และขยายพื้นที่เพาะปลูก ในส่วนพื้นที่ดงหอกก็เช่นกัน ดงหอบ้านเจียง ในปลายทศวรรษที่ 2500 ได้มีการบุกเบิกตัดไม้ที่ดงหอก เอาบริเวณพื้นที่ดงหอกของหน้าหมู่บ้านไปเป็นสมบัติของส่วนบุคคล หอผีดงหลวงจึง ได้ย้ายสถานที่มาอยู่ดงหอบ้านกอก (ประเสริฐ ปันศิริ และคณะ, 2549, p. 302)

ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-2490) หลังจากกองทัพญี่ปุ่นที่มาพำนักอยู่ที่บ้านแม่นาจรออกไปแล้ว เริ่มมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกเริ่มมีไร่นามากขึ้น จากการบุกเบิกพื้นที่ทำกินตามหุบเขา และทำเหมืองฝาย และสิ่งสำคัญที่ทำกันเกือบทุกครัวเรือน คือ การทำไร่ยาฝิ่น

ดังนั้น พอสันนิษฐานได้ว่า ชุมชนเมืองแม่แจ่มขยายตัวจากบริเวณที่ราบลุ่มกลางหุบเขาแม่แจ่ม มาตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มน้ำสาขามากขึ้น และขยายไปตั้งถิ่นฐานบริเวณเชิงดอยเกิดเป็นชุมชนใหม่ขึ้น รวมถึงการขยายพื้นที่เพาะปลูกช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

(2556: 43) เรือนดั้งเดิมที่เก่าที่สุดจากการสำรวจ คือเรือนอุยฺยิ บ้านต่อเรือ ตำบลช่างเคิ่ง ซึ่งสร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ.2494 สำหรับการเดินทางในช่วงแรกยังคงใช้เส้นทางเดินเท้าและเส้นทางเดินวัวติดต่อกับภายนอกต่อมาในปี พ.ศ. 2506 มีการตัดถนนที่เป็นเส้นทางรถยนต์สายแรกเข้าสู่ตัวเมืองแม่แจ่ม (ทางหลวงหมายเลข 1088) โดยการเกณฑ์แรงงานในแม่แจ่มไปสร้างทาง และให้นำข้าวไปเองจากบ้านทางการแจกปลาทุเค็มให้ทุกวันตั้งแต่เริ่มสร้างจนเสร็จ ชาวบ้านจึงเรียกถนนสายนี้ว่า “ถนนสายปลาทุ” การเดินทางที่สะดวกขึ้น พ่อค้าวัวต่างถูกลดบทบาทลง ทำให้การติดต่อกับภายนอกง่ายขึ้น จากเดิมใช้เวลาในการเดินเท้าไปจอมทอง 2 วัน เหลือครึ่งวันถ้าเดินทางโดยรถยนต์ ในปีเดียวกันนี้มีการขุดทางสายย่อยเชื่อมระหว่างบ้านพร้าวห่มถึงบ้านนาแล บ้านต้นตาล ปี พ.ศ. 2510 ชาวแม่แจ่มเริ่มมีไฟฟ้าใช้ จนกระทั่งปี พ.ศ.2518 มีการตัดถนนจากตอยอินทนนท์มาสู่เมืองแม่แจ่ม เมื่อถนนหนทางดีขึ้น การเดินทางที่ดีขึ้นส่งผลต่อเส้นทางเดินเท้าสายเดิมที่เชื่อมจากแม่แจ่มไปจอมทอง คือบริเวณบ้านเหล่า และบ้านนาเรื่อน เจียบเหงาลงเพราะเดิมที่เมื่อครั้งรถยนต์ยังไม่เข้าถึงแม่แจ่ม 2 หมู่บ้านนี้ จะเห็นคนเดินทางไป-มา เกือบทุกวัน และหลายๆ บ้านมี “ฮ้านน้ำ” ตั้งไว้หน้าบ้านให้คนได้ดื่มกิน ฝอยทอง สมวธา (2549, p. 139) อธิบายว่า เมื่อครั้งยังเป็นนักเรียนได้เดินผ่านบ้านเหล่า บ้านนาเรื่อน จำได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่ร่มรื่น มีน้ำเหมืองไหลผ่านหมู่บ้าน มีสวนผลไม้ทุกบ้านเรือน มีสวนผลไม้ทุกบ้านเรือน บางครั้งได้รับแบ่งปันกล้วยน้ำว้า ส้มโอ ผลไม้อื่นตามฤดูกาล ปัจจุบันสิ่งเหล่านั้นคงหดหายไปตามกาลเวลาในส่วนพื้นที่เกษตรกรรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีทางรถยนต์เข้ามา ป่าสองข้างทางซึ่งเป็นไร่เหล่าเก่าของพวกลัวะ เนื่องจากเป็นทำเลที่ดีและดินดี โดยเฉพาะบริเวณที่เรียกว่า “โหล่งปง” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2511 ชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกินมุ่งหน้าสู่โหล่งปง ซึ่งติดกับถนนใหญ่สายหลัก บุกเบิกเป็นที่ทำกินของตน จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2510-2515 เริ่มมีเจ้าหน้าที่มาขับไล่ ต่อสู้กันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่

พอสันนิษฐานได้ว่า เรือนดั้งเดิม (เรือนบะเก่า) ที่จะนำมาใช้เป็นกรณีศึกษา ถูกสร้างมากขึ้นในช่วงต้นของยุคนี้ เนื่องจากน่าจะได้รับการอนุญาตในการใช้ไม้ และการสัญจรติดต่อกับผู้คนนอกสะดวกขึ้น รวมถึงมีการสร้างโครงข่าย ระบบสาธารณูปโภคที่สะดวกขึ้น ในช่วงต้นของยุคพบว่า มีเรือนหลายหลังถูกสร้างขึ้นทั้งในแถบบ้านนาเรื่อน และบ้านพร้าวห่ม พื้นที่การเกษตรขยายพื้นที่ไปนอกหุบเขาทางด้านใต้ บริเวณ “โหล่งปง” เชื่อมกันกับเมืองแม่แจ่มด้วยถนนสายใหม่ที่เข้ามาสู่ตัวอำเภอ

3.2.5 ช่วงที่ 5 ยุคพัฒนาหมู่บ้านแม่แจ่มจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2520-พ.ศ.2560)

ในปี พ.ศ. 2521 การพัฒนาหมู่บ้าน ทำให้เกิดการพัฒนาด้านการเกษตร และการรับจ้าง รวมถึงการทอผ้าชายช่วงหลังการพัฒนาหมู่บ้าน โดยมีโครงการต่างๆ มาสนับสนุน เช่น ปี พ.ศ. 2522 มีการจัดตั้งกลุ่มทอผ้าจากบ้านท้องผาย เริ่มมีนักวิชาการลงพื้นที่ศึกษาเมืองแม่แจ่มมากขึ้น ปี พ.ศ. 2541 มีการจัดงาน “จุลกฐิน” ขึ้นเป็นปีแรกที่วัดยางหลวง (บ้านใต้) อภิชาติ จันทรแดง

(2546: 125) บรรยายเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในบ้านยางหลวง ตำบลบ้านทัพ อำเภอมะเข่แม่แจ่มไว้ว่า การปลูกพืชเศรษฐกิจได้เข้ามามีส่วนในวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิดมากขึ้นในรอบปี อันได้แก่ หอมแดง ถั่วเหลือง มันฝรั่ง ข้าวโพด เป็นต้น รวมถึงมีการอพยพไปทำงานต่างถิ่นมากที่สุดในช่วงปี พ.ศ. 2535-2540 แต่หลังจากนั้นเริ่มลดลง เพราะได้ค่าแรงไม่คุ้มค่า และใช้ชีวิตด้วยความยากลำบาก จึงหันกลับมาสู่ภาคเกษตรในถิ่นฐานของตน (อภิชาติ จันทร์แดง, 2546)

แสดงให้เห็นว่า การตั้งถิ่นฐานในเมืองแม่แจ่มเริ่มหนาแน่นขึ้น ผู้คนกลับมาอยู่อาศัยมากขึ้น เป็นช่วงเวลาแห่งการพัฒนา ทั้งในระบบโครงสร้างของเมือง ในขณะเดียวกันก็สะท้อนภาพการอนุรักษ์ทั้งในด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิต สภาพแวดล้อม ตลอดจนสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นด้วย

ในส่วนของเรือนพักอาศัยเริ่มมีการปรับปรุงแบบของเรือนมากขึ้น เมื่อระบบการคมนาคมที่ดีขึ้น การขนส่งวัสดุมายังเมืองแม่แจ่มสะดวกขึ้น การสร้างบ้านเรือนในยุคหลังจึงเลือกใช้วัสดุสมัยใหม่ที่มีอายุการใช้งานได้ยาวนาน และมีความคงทนมากขึ้น เช่น ปรึบมาใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังก่ออิฐฉาบปูน หลังคามุงกระเบื้อง รูปทรงของเรือนปรับเปลี่ยนไปตามวิถีชีวิต เรือนดั้งเดิมปรับพื้นที่การใช้งานบางส่วนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้ใช้งาน และจำนวนผู้ใช้สอยในปัจจุบัน

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์เมืองแม่แจ่ม ทำให้สามารถนำมาวิเคราะห์พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในหุบเขาแม่แจ่ม ซึ่งพบว่า ชุมชนต่างๆ มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในการพิจารณาครั้งนี้จึงแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. ส่วนที่ 1 พัฒนาการด้านภูมิศาสตร์กับการตั้งถิ่นฐาน เพื่อศึกษาพัฒนาการแนวคิดในการตั้งถิ่นฐาน การใช้พื้นที่ และกลุ่มคนในพื้นที่
2. ส่วนที่ 2 พัฒนาการด้านเศรษฐกิจ เพื่อศึกษาพัฒนาการ ระบบการผลิต การแลกเปลี่ยนสินค้า การค้าขาย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
3. ส่วนที่ 3 พัฒนาการด้านสังคมและวัฒนธรรม เพื่อศึกษาพัฒนาการ หลักคิดทางวัฒนธรรม และประเพณีดั้งเดิม ตลอดจนการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อวิถีชีวิตในปัจจุบัน

ตารางที่ 4 สรุปพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่ม

ยุคสมัย	เหตุการณ์สำคัญ	พัฒนาการในพื้นที่			
		ที่อยู่อาศัย	คติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม	วิถีชีวิต	ลักษณะ ความสัมพันธ์
ยุคที่ 1 ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24	<p>ช่วงที่ 1 (ก่อนปี พ.ศ.2000) จากหลักฐานโบราณสถานโบราณวัตถุ และจารึกการสร้างวัด - วัดช้างเค็ง พ.ศ.1970 - วัดเจียง พ.ศ.1974 - วัดยางหลวง พ.ศ. 2026</p> <p>ช่วงที่ 2 (หลังปี พ.ศ.2300) - วัดกองแขกเหนือ พ.ศ. 2356 - วัดสองยอด(บ้านแม่ศึก) พ.ศ.2358 - วัดน้อย พ.ศ.2370 - วัดพร้าวหนุ่ม พ.ศ. 2375</p>	<p>ตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ราบในหุบเขาแม่แจ่ม จากหลักฐานของโบราณสถานหอสังฆสถานได้ว่าชุมชนหลักน่าจะตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกตอนกลางของหุบเขาแม่แจ่ม แถบบ้านเจียง บ้านช้างเค็ง และตอนใต้ แถบบ้านยางหลวง และขยายตัวมาทางฝากตะวันตกแถบบ้านพร้าวหนุ่ม รวมถึงขยายตัวไปทางเหนือแถบบ้านแม่ศึก และทางใต้แถบบ้านกองแขก</p>	<p>การนับถือผีของกลุ่มลัวะ และยาง ต่อมาภายหลังทั้งสองกลุ่มหันมานับถือพุทธควบคู่ด้วย</p>	<p>วิถีชีวิตเป็นในลักษณะสังคมเกษตรกรรม ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ราบระหว่างหุบเขา</p>	<p>กลุ่มชนเผ่าดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้คือ ลัวะและยาง(กระเหรียง)</p>
ยุคที่ 2 การตั้งหลักปักฐาน	<p>(พ.ศ.2400-2450) - ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 สมัยพระเจ้ากาวิละ กวาดต้อนผู้คนจากเชียงแสน(คนเมือง/ไทยวน) มาตั้งแหล่งบริเวณแถบบึงเชียงใหม่ ในยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง - ภูเขาเขื่อนแก้วเป็นเจ้าเมือง กลุ่มบ้านและหมู่บ้านให้มีตำแหน่ง “ขุน” และ “ท้าว” ประกอบด้วย ขุนเพียรกำจัดภัย (บ้านแม่ศึก) ขุนประทีปบ้านทัพ (บ้านพร้าวหนุ่ม) ขุนอนุรักษ์ท่าผา (บ้านใต้) และขุนชาญช่างเค็ง (บ้านช่างเค็ง)</p>	<p>การตั้งถิ่นฐานในหุบเขาแม่แจ่ม แบ่งเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ คือบ้านเหนือกับบ้านใต้ โดยมีห้วยช่างเค็งเป็นตัวแบ่ง โดยมีศูนย์กลางของเมืองอยู่ที่บ้านอารามทางตอนใต้ของเมือง เนื่องจากภูเขาเขื่อนแก้วตั้งบ้านเรือนบริเวณนี้ ตั้ง “ศาล” และสร้าง “วัดป่าแดด” ขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกัน และหมู่บ้านต่างๆเริ่มมีครัวเรือนมาอาศัยอยู่มากขึ้น ดังที่มีตำแหน่งขุนปกครองทั้ง 4 ชุมชน</p>	<p>- ความเชื่อการนับถือผียังคงอยู่ โดยมีผีควบเมืองประกอบด้วยพ่อเจ้าหลวงคอนแดน (บริเวณน้ำออกอยู่) พ่อเจ้าหลวงคอนเมือง (บริเวณบ้านเจียง) และพ่อเจ้าหลวงม่วงก่อน (บริเวณดงหลวงบ้านใต้) - เริ่มมีการขยายชุมชนและสร้างวัดมากขึ้นในยุคนี้ ได้แก่ วัดป่าแดด, วัดบ้านทัพ, วัดพุทธเอ็น, วัดทุ่งยาว, วัดบนนา, วัดต่อเรือ และวัดห้วยริน</p>	<p>- เมืองแม่แจ่ม ปกครองขึ้นกับนครเชียงใหม่ เป็นแคว้นหนึ่งของแขวงจอมทอง - มีการเกษตรเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนาในที่ราบลุ่ม และบริเวณเชิงเขา มีการทำไร่ควบคู่กันไป - ระบบเหมืองฝาย ถูกพัฒนาระบบโครงข่ายในกับการบุกเบิกพื้นที่เกษตรกรรม</p>	<p>- ความสัมพันธ์ภายในชุมชน: การใช้พื้นที่ร่วมกัน หรือที่เรียกว่า “ของหน้าหมู่” และทำการเกษตรตามกลุ่มเครือญาติ ใช้ประเพณีจารีตร่วมกันในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน - ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน: การค้าว่าวต่างทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน</p>
ยุคที่ 3 การปฏิรูปการปกครอง	<p>(พ.ศ.2450-2500) - พ.ศ.2442 ยกเลิกการปกครองแบบเจ้าผู้ครองเมือง - พ.ศ.2447ยกฐานะขึ้น</p>	<p>- การตั้งถิ่นฐานมีความหนาแน่นมากขึ้น - เริ่มมีการขยายชุมชนไปตั้งถิ่นฐาน</p>	<p>- ปลายทศวรรษที่ 2500 ได้มีการบุกรุกตัดต้นไม้ที่ดงหอยเอาบริเวณพื้นที่ดงหอยของหน้าหมู่ไปเป็น</p>	<p>- อาชีพเกษตรกรรมมีการทำนาสลับกับทำไร่และยังคงเป็นวิถีชีวิตหลักของผู้คนในชุมชนแม่แจ่ม</p>	<p>- ความสัมพันธ์ภายในชุมชน: การใช้พื้นที่ “ของหน้าหมู่” ยังคงมีการใช้งานร่วมกัน เช่น วังปลา</p>

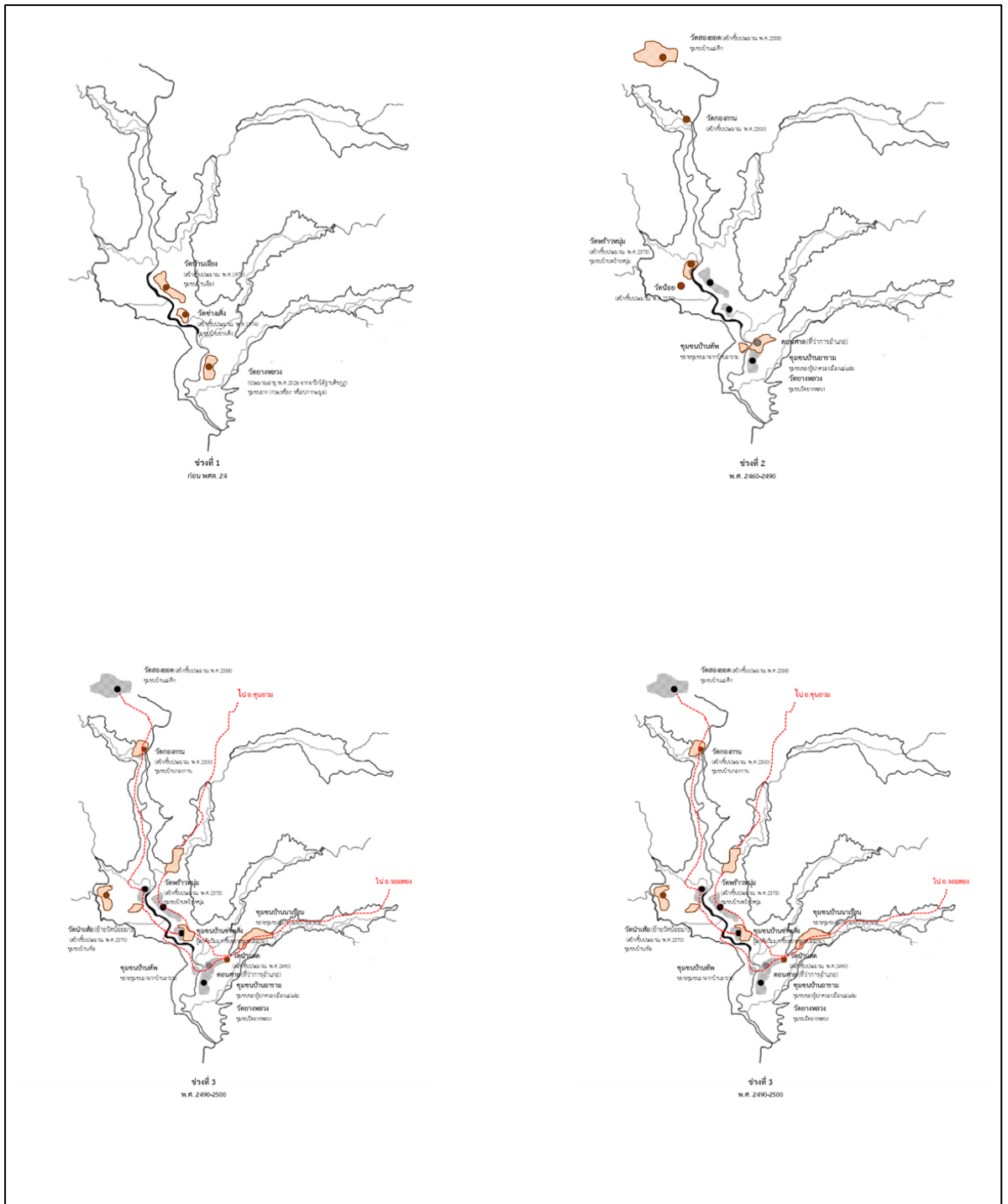
ยุคสมัย	เหตุการณ์สำคัญ	พัฒนาการในพื้นที่			
		ที่อยู่อาศัย	คติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม	วิถีชีวิต	ลักษณะ ความสัมพันธ์
	เป็นอำเภอข้างเค็ง - พ.ศ.2481ลดลงเป็นกิ่ง อำเภอแม่แจ่ม - พ.ศ.2499 ฐานะเป็น อำเภอแม่แจ่ม	ตามลำน้ำสายย่อย และแถบพื้นที่เชิงเขา มากขึ้น - ศูนย์กลางของเมือง แม่แจ่ม เมื่อช่วงแรก ตั้งตอนศาล บริเวณ บ้านอารามแถบบ้าน ใต้ จนเกิดเหตุการณ์ ผ่านอำเภอลงโขด ที่ว่าการอำเภอไปอยู่ ที่ วัด โท ล ง ข อ ด บริเวณ รร.ข้างเค็ง และย้ายอีกครั้งไปอยู่ ที่ “ท่าป่าแหว่บ้าน เกาะ” และย้ายครั้ง สุดท้ายมาตั้งในที่ตั้ง ปัจจุบัน	สมบัติส่วนบุคคล หอ ผีพ่อเจ้าหลวงจึงได้ ย้ายสถานที่มาอยู่คง หอบ้านกอก - เริ่มมีวัดสร้างเพิ่ม ในช่วงนี้เนื่องจาก เริ่ม มีการผู้คนหนาแน่น ขึ้นประกอบกับบ้าง วัดอยู่ไกลชุมชน จึงมี สร้างวัดเพิ่มขึ้น ได้แก่ วัดพระบาท วัดบ้านกู่ วัดแม่ปาน วัดบุปผาราม	- พ่อค้าวัวต่าง - มีการทำสัมปทานป่า ไม้ มีผลโดยตรงต่อการ กีดกันสิทธิของชาวบ้าน ในการเข้าถึงไม้เนื้อแข็ง ต่างๆ ที่มี อยู่ อย่าง มากมายในป่าแม่แจ่ม และเป็นยุคที่ทำให้ ชาวเมืองขาดข้าว เนื่องจากต้องนำผลผลิต ที่ได้ส่งให้ปางไม้ไป เลี้ยงแรงงาน - การทำไร่ฝิ่น: ภายหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 มี การขยาย และ เปลี่ยนแปลงพื้นที่ทาง เกษตรกรรม คือ ถาก ถางป่าเพื่อทำไร่ฝิ่น เปลี่ยนวิถีชีวิตจากทำแต่ นา ไร่ข้าว เป็นไร่ฝิ่น แลกรับเงิน ขายฝิ่น	บ่อน้ำ ป่าไม้ - ความสัมพันธ์ ระหว่างชุมชน: - ยุค “สัมปทานไม้” มีโรงฟรังทำไม้มาตั้ง ในพื้นที่ โดยมีคน พม่า ไทยใหญ่ และ ขมุ เข้า มา เป็น แรงงานในพื้นที่ - ยุค “ฝิ่น” เพียงพอ ขยายความสัมพันธ์ จากยาง(กะเหรี่ยง) มาเป็นม้ง เพราะ พวก ทำไร่ฝิ่นรุ่นแรก คือ ม้ง ต่อมาคนไต ได้ขอซื้อไร่จากม้ง บ้าง ช่วงนี้จะทำไร่ ฝิ่นร่วมกันทั้งคนไต ม้ง และกะเหรี่ยง
ยุคที่ 4 ถนนสายแรกที่เข้าเมืองแม่ แจ่ม	(พ.ศ.2500-2520) - พ.ศ. 2506 ตัดถนนที่ เป็นเส้นทางรถยนต์สาย แรกที่เข้าเมืองแม่แจ่ม (ทางหลวงหมายเลข 1088) - พ.ศ. 2510 ชาวแม่ แจ่มเริ่มมีไฟฟ้าใช้ - พ.ศ. 2518 ตัดถนน จากดอยอินทนนท์สู่ เมืองแม่แจ่ม - ช่วง พ.ศ. 2514-2518 การต่อสู้ที่ดินในโหล่งปง	- การตั้งถิ่นฐานมี ความหนาแน่นมาก ขึ้น - บ้านเหนือ: ปีกบ้าน พร้าว หนุม ช่วง ประมาณปี พ.ศ.2500 ได้มีการขยายบ้าน ออกไปอยู่ทุ่งนอก บ้าน ได้ช่วงสระหรือจุ่ม, บ้านเจียง การขยาย ขยายชุมชนอย่าง ต่อเนื่อง ที่ไร่เนา เปลี่ยนเป็นที่บ้าน วัด ร้างเปลี่ยน เป็นพื้นที่ อยู่อาศัย ยังคงเหลือ วัด เจียง และ วัด ปราสาทที่ดำรงสภาพ เป็น วัด อยู่ จน ถึง ปัจจุบัน - บ้านใต้ - เรือนแม่แจ่มแบบ ดั้งเดิม (กรณีศึกษา) ส่วนใหญ่เริ่มสร้างใน ช่วงเวลานี้	- มีการสืบทอดประเพณี และความเชื่อแบบ ดั้งเดิมที่สืบต่อมา - มีการย้าย “วัดน้อย” เดิมตั้งอยู่ที่กลางทุ่ง นาระหว่างบ้านพร้าว หนุมกับบ้านป่าเทื่อ ศรัทธา วัดป่าเทื่อ ลำบากในการเดินทาง ชาวบ้านจึงสร้างวัด ใหม่ขึ้นบริเวณวัดร้าง ในหมู่บ้าน ย้ายพระ พุทธมาแต่ยังคงใช้ชื่อ วัดน้อย ตามเดิม ส่วน “วัดบ้านเหล่า”เกิดจาก การรวมตัวของชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านเหล่า บ้านผานัง และบ้าน สามสบ รวมใจกันสร้าง วัดบริเวณ เชิง เขา ประมาณปี พ.ศ.2500	- เริ่มมีการขยายพื้นที่ เพาะปลูกไปบริเวณ “โหล่งปง” ในช่วงแรกมี ชาวบ้าน “บ้านข้างเค็ง บน ” ประมาณ 30 ครอบครัวเป็นผู้บุกเบิก ต่อมาในปี พ.ศ.2512 มี ชาวบ้านไปทำกินกัน มากขึ้น จาก บ้านทัพ, บ้านไร่, บ้านท้องผาย รวมพื้นที่เพาะปลูก ประมาณ 1,500 ไร่ ถัด มาปี พ.ศ.2513 มีม้ง 30 ครอบครัว และกะเหรี่ยง 18 ครอบครัว เข้ามา บุกเบิกพื้นที่เพิ่มขึ้น ในช่วงนี้ นิยม ปลูก ข้าวโพด และมันอาลู เป็นหลัก -เมื่อก่อนเข้าถึงชุมชน และการเดินทางสะดวก ขึ้น “พ่อค้าวัวต่าง” ลด บทบาทลง	-ความสัมพันธ์ภายใน ชุมชน: การใช้พื้นที่ ร่วมกัน หรือที่เรียกว่า “ของหน้าหมู” และ ทำการเกษตรตาม กลุ่มเครือญาติ ใช้ ประเพณีจกริตร่วมกัน ในกลุ่มชาติพันธุ์ เดียวกัน - ความสัมพันธ์ ระหว่างชุมชน:
ยุคที่ 5	(พ.ศ.2526-2560)	- การตั้งถิ่นฐานเริ่มมี	- ในปี พ.ศ.2541 มี	- เริ่มมีการจัดตั้งกลุ่มทอ	- ความสัมพันธ์

ยุคสมัย	เหตุการณ์สำคัญ	พัฒนาการในพื้นที่			
		ที่อยู่อาศัย	คติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม	วิถีชีวิต	ลักษณะ ความสัมพันธ์
แม่แจ่มกับการพัฒนา จนถึงปัจจุบัน	- พ.ศ.2526 โครงการ พัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม - พ.ศ.2545 น้ำท่วม ใหญ่บ้านยางหลวง ชาวบ้านบางส่วนอพยพ ออกจากพื้นที่ และการ ส่งเสริมวัฒนธรรมและ การท่องเที่ยว การ จัดการพื้นที่ป่า	ผู้คนมาตั้งบ้านเรือน ตามเส้นทางหลัก ที่ เชื่อมระหว่างแม่แจ่ม กับชุมชนภายนอก มากขึ้น - ในปี พ.ศ. 2548 หลัง เกิดอุทกภัยซ้ำในลำ น้ำแม่แจ่ม ชาวบ้านใน บ้านยางหลวงบางส่วน ย้ายการตั้งถิ่นฐานไป บริเวณม่อนบ่อเกาะ	การจัด “งานจุลกฐิน” ขึ้นเป็นปีแรกที่วัดยาง หลวง	ผ้า ในปี พ.ศ. 2522 จัดตั้งกลุ่มทอผ้าจาก “บ้านท้องผาย” - พ.ศ. 2524 โครงการ เริ่มพยายามผลักดันให้ ชาวบ้านเพิ่มผลผลิตด้วย การเปลี่ยนชนิดพันธุ์ข้าว จากข้าวพันธุ์พื้นเมือง (ข้าวแดงกุด)เป็นพันธุ์ ข้าว กข.	ภายในชุมชน: การใช้ พื้นที่ร่วมกัน - ความ สัม พันธ์ ระหว่างชุมชน: นักวิชาการ นักท่องเที่ยว

จากการศึกษาพบว่า พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน มีความต่อเนื่องในการตั้งถิ่นฐานของเมือง ทางด้านภูมิศาสตร์โดยระยะแรกของการอยู่อาศัย ภูมิศาสตร์ของเมืองเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำขนาดเล็ก มีภูเขาล้อมรอบ ทำให้เหมาะสมในการอยู่อาศัยและปลอดภัยในการรุกราน อีกปัจจัยสำหรับการมาตั้งถิ่นฐาน คือ การอยู่ระหว่างเส้นทางการติดต่อค้าขายของเมืองใหญ่ระหว่างอาณาจักรล้านนาและพุกาม ทำให้มีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มคน มีการสร้างระบบการแลกเปลี่ยนเกิดการค้าขาย เมื่อเมืองมีความเจริญมากขึ้น ทำให้มีผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐาน เกิดเป็นชุมชนเพิ่มมากขึ้น ส่วนระบบการเกษตร มีการปรับลำนน้ำธรรมชาติให้เป็นระบบชลประทานแบบเหมืองฝาย ทำให้ระบบการผลิตมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ทางด้านวัฒนธรรม ช่วงแรกมีแนวความคิดพึ่งพิงธรรมชาติค่อนข้างสูง ไม่ว่าจะเป็นด้านกรอยู่อาศัย การหาเลี้ยงชีพ รวมถึงการยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่ก่อให้เกิดเรื่องราวของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ พระธาตุฤๅษี การไหว้ผี เป็นต้น และระยะต่อมาเมื่อมีการรวมกลุ่มเป็นรูปแบบของเมือง มีการติดต่อสัมพันธ์และรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามา ทั้งพระพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิม ผสมผสานจนเกิดเป็นวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ดังปรากฏออกมาเป็น ประเพณี พิธีกรรม ศิลปและสถาปัตยกรรม ในพื้นที่ นอกจากนี้ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ เป็นที่ราบระหว่างหุบเขา อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครอง ทำให้เมืองแม่แจ่มจึงกลายเป็นพื้นที่ที่ปกครองและสร้างวัฒนธรรมที่เฉพาะตัวขึ้นในพื้นที่

ดังนั้น การศึกษาพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของพื้นที่ จะช่วยทำให้เข้าใจปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐาน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของเมืองแม่แจ่ม ซึ่งพอสรุปพัฒนาการทางกายภาพของเมืองได้ดังภาพที่ 29

ภาพที่ 29 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่แจ่ม

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวแม่แจ่ม มีการเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านไม่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่มีวิถีการผลิตแบบทำนาดำ โดยมักเลือกที่มีเชิงเขาเตี้ยๆ มีแหล่ง

น้ำไหลผ่านเพื่อใช้สอยภายในหมู่บ้าน และหล่อเลี้ยงผืนนาที่อยู่ต่ำถัดลงไปจากหมู่บ้าน แบ่งเขตพื้นที่บ้านเป็นหย่อมๆหรือป้อมบ้าน และมีพื้นที่ว่างสาธารณะของชุมชนที่มักใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในหมู่บ้านโดยเฉพาะที่สัมพันธ์กับความเชื่อ

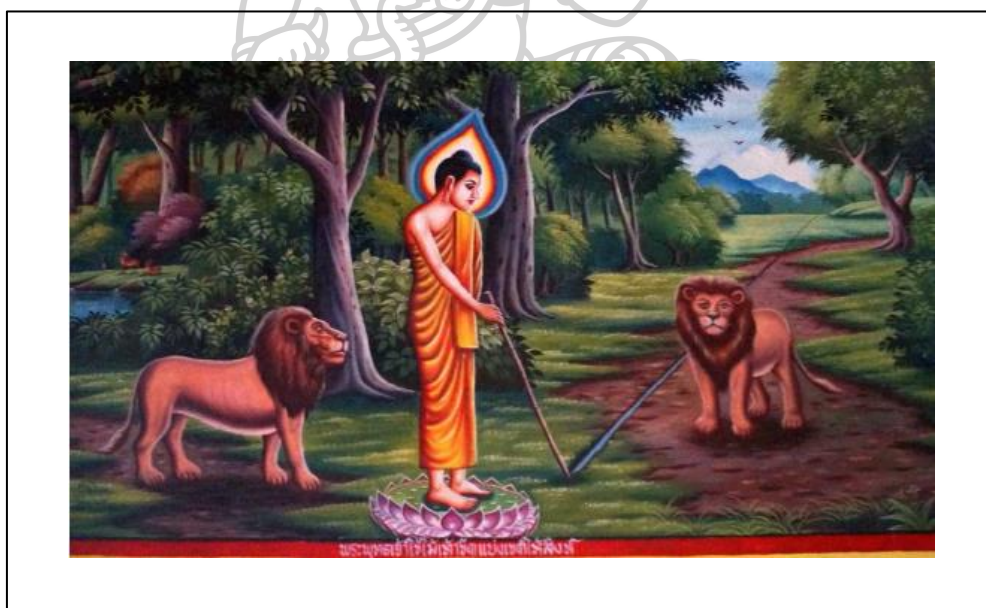
ภาพที่ 30 แสดงลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมของเมืองแม่แจ่มในปัจจุบัน

3.3 สภาพแวดล้อมสรรค์สร้างทางวัฒนธรรมของเมืองแม่แจ่ม

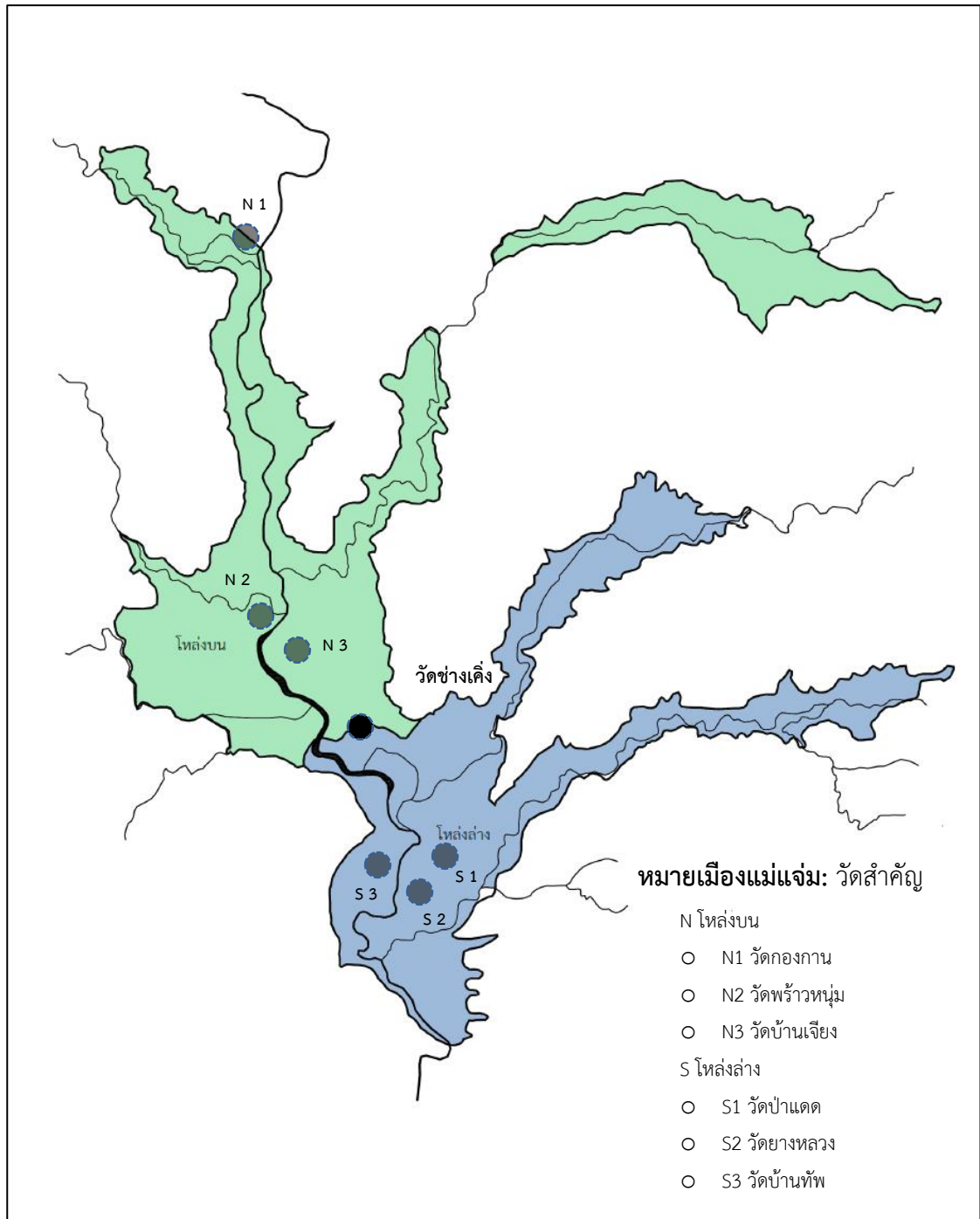
โครงสร้างของเมืองแม่แจ่มถูกวางไว้ด้วยรูปแบบของ “วัฒนธรรมล้านนา” ที่เกี่ยวเนื่องกับการเพาะปลูกโดยเฉพาะวัฒนธรรมข้าวในระบบสังคมแบบชาวนามีการรวมกลุ่มอยู่อาศัยกันแบบเครือญาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และแบ่งการทำงานกันเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อมทางกายภาพเหมาะสมกับวิถีการดำรงชีวิตได้อย่างสะดวกสบาย และอาศัยอยู่ร่วมกันของผู้คนได้อย่างสงบสุข จนเกิดเป็นรูปแบบการจัดการสภาพแวดล้อมหรือ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” เฉพาะของพื้นที่ได้อย่างน่าสนใจ อันประกอบด้วย

3.3.1 หมายเมือง

ลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ราบหุบเขาแม่แจ่มมีลักษณะแคบยาวในแนวแกนเหนือ-ใต้ โครงสร้างของเมืองแม่แจ่มเกิดจากภูมิปัญญาในการจัดการพื้นที่ โดยกำหนดตำแหน่งของบ้านหลวงหรือบ้านช่างเคิ่ง ตรงกลางของพื้นที่ระหว่างที่ราบแม่น้ำตอนบนและตอนล่าง มีวัดช่างเคิ่งเป็นวัดหลวง ซึ่งในปัจจุบันเป็นศูนย์กลางของเมืองแม่แจ่ม และทำให้เกิดการแบ่งพื้นที่ออกเป็น “โหล่งบน” และ “โหล่งล่าง” มีศูนย์กลางรอง เช่น วัด ป่าช้า ที่เป็นหลักของพื้นที่และใช้ประโยชน์ร่วมกัน โหล่งบนมีวัดกองกาน วัดเจียง และวัดพร้าวหนุ่ม โหล่งล่างมีวัดป่าแดด วัดยางหลวง วัดบ้านทัพ และป่าช้าไต้งก์ว่ม เป็นพื้นที่สาธารณะ ก่อนที่จะกระจายตัวเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กที่มีวัดประจำหมู่บ้าน (อิศรา กันแดง, 2557: 63) รวมถึงการแบ่งพื้นที่ “บ้านเหนือ (โหล่งบน)” และ “บ้านใต้ (โหล่งล่าง)” จากตำนานที่บอกไว้เพียง การแบ่งพื้นที่หากินของสิงห์ 2 ตัวแล้ว ยังปรากฏลักษณะทางธรรมชาติ คือ การแบ่งพื้นที่ให้หอยก้นแหลมหากินทางทิศเหนือ และหอยก้นสั้นหากินทางทิศใต้ รวมถึงลักษณะของไม้ฮวก (ไม้ไผ่) ลำคตพบได้ส่วนใหญ่ทางทิศเหนือ และลำตรงพบอยู่ทางทิศใต้ (ฝอยทอง สมวภา, 2549: 41)

ภาพที่ 31 จิตรกรรมฝาผนังวัดช่างเคิ่ง แสดงตำนานเมืองแม่แจ่ม

ภาพที่ 32 แสดงการรับรู้และแบ่งพื้นที่คร่าวๆ ของเมืองแม่แจ่ม

นอกจากนี้ที่ทำไร่บนดอย ยังแยกดอยฝั่งตะวันออกของลำน้ำแม่แจ่มเป็น “ดอยแม่” เนื่องจากปลูกพืชเจริญงอกงามได้ผลผลิตดี และดอยฝั่งตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่มเป็น “ดอยพ่อ” เนื่องจากปลูกพืชไม่งามได้ผลผลิตน้อย รวมถึงสำเนียงการพูด บ้านเหนือ จะมีสำเนียงสั้น และมี “สระเอี้ย” กำกับ ส่วน บ้านใต้ จะมีสำเนียงยาว และมี “สระเอื้อ” กำกับ และการทอผ้าและนิยมนุ่ง “ซิ่นตีนจก” ในอดีตพบในบ้านใต้เท่านั้น

ภาพที่ 33 ลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมบ้านเหนือและบ้านใต้ของเมืองแม่แจ่ม

3.3.2 คติความเชื่อ

3.3.2.1 ความเชื่อเรื่องผี

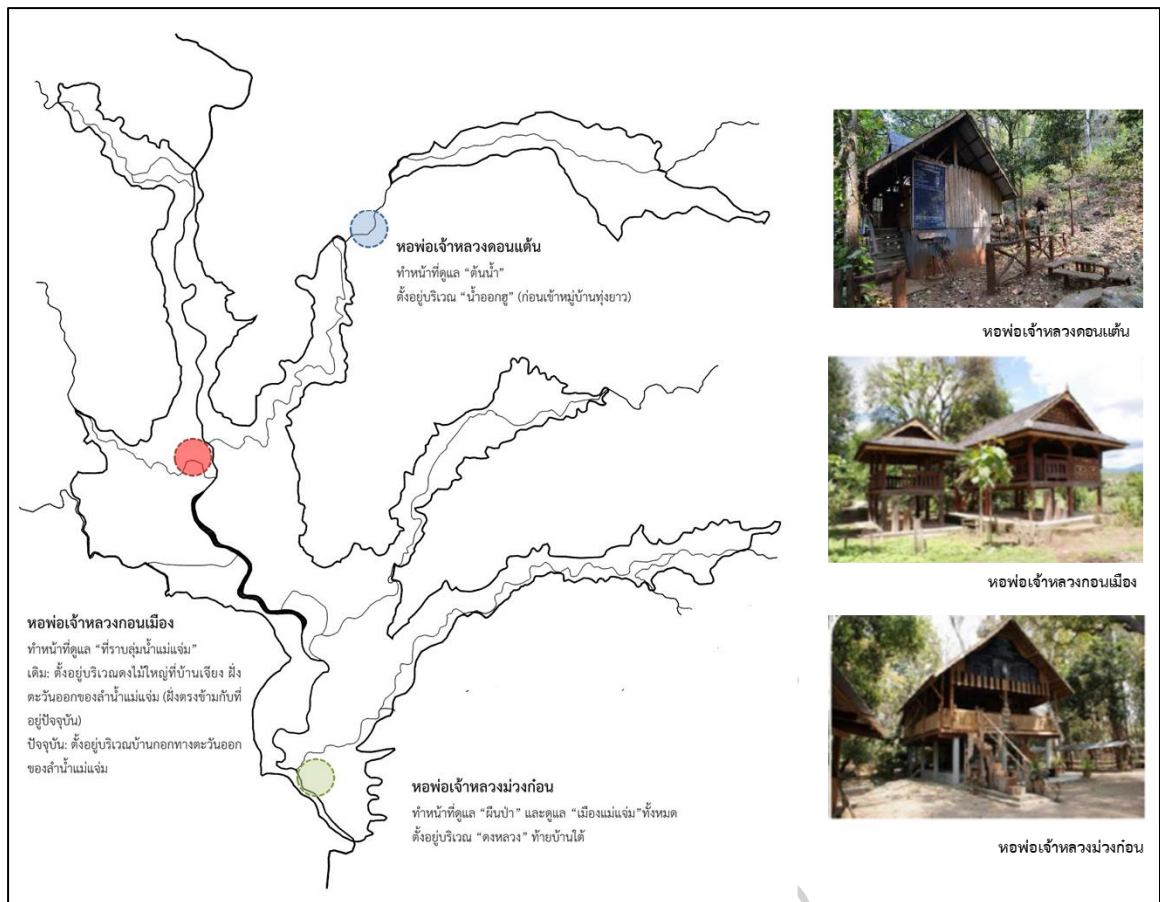
ผี สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือ

1) ระดับเมือง คติความเชื่อเรื่อง “ผีควบเมือง” หรือ พ่อเจ้าหลวง อันสะท้อนถึงวิถีคิดในการอยู่ร่วมกันของผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ให้เข้ามาอยู่ภายใต้ “กฎเกณฑ์อันศักดิ์สิทธิ์” ร่วมกัน คติความเชื่อดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับลักษณะการตั้งถิ่นฐาน โดยมี หอพ่อเจ้าหลวงทำหน้าที่ดูแลที่ราบหุบเขาแม่แจ่ม ทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ดังภาพที่ 3 อันประกอบไปด้วยหอพ่อเจ้าหลวงดอนแดน บริเวณ “น้ำออกฮู” (ก่อนเข้าหมู่บ้านทุ่งยาว) ทำหน้าที่ดูแลต้นน้ำ ถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์เขตตอนเหนือของเมือง หอพ่อเจ้าหลวงกอนเมือง เดิมตั้งอยู่บริเวณดงไม้ใหญ่ที่บ้านเจียงทางด้านทิศตะวันออกของลำน้ำแม่แจ่ม ปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณบ้านกอกทางด้านทิศตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่ม ทำหน้าที่ดูแลที่ราบลุ่มน้ำแม่แจ่ม ผู้คนที่อาศัยอยู่หมู่บ้านแถบโหล่งบน (ที่ราบหุบเขาแม่แจ่มตอนบน) ขึ้นที่หอนี้และหอพ่อเจ้าหลวงม่วงกอน เป็นหอผีระดับเมืองที่มีหอสถิตย์อยู่บริเวณ “ดงหลวง” ทางทิศใต้ของเมือง (ผืนป่าใหญ่ท้ายบ้านใต้) ทำหน้าที่ดูแลผืนป่า ซึ่งจะมีการจัดพิธีใหญ่ มีการเลี้ยงผีเมืองทุก 3 ปี และมีการจัดเลี้ยงผีเล็กทุกปี (สืบพงษ์ จรรย์สืบศรี และคณะ, 2558: 68) คนแม่แจ่มไม่ว่าจะขึ้นหอผีใด (สมาชิกหอผี) ทั้งหอเหนือและหอใต้ จะขึ้นอยู่กับหอนี้ทั้งหมด

2) ระดับเครือญาติ คือ ผีเชิงหรือแก้วผี ได้แก่ ผีปู่ย่า ผีสุ่ม ยกตัวอย่างเช่น “หอผามะฮง” เป็นหอเจ้านายสายตระกูลหนึ่ง แก้ว (ต้น) สายตระกูลอยู่ทางบ้านใต้ “หอศรีหวัน” แก้วหลัก บ้านทัพ ตั้งอยู่บริเวณกลางทุ่งท้ายบ้านทัพ ในระดับผีปู่ย่า พบที่ บ้านทัพ 2 เรือน บ้านท้องผาย 1 เรือน (สันติพงษ์ ช่างเผือก และคณะ, 254: 45)

3) ระดับบ้าน ได้แก่ ผีเจ้าบ้าน/ผีเสื้อบ้าน นับถือในกลุ่มบ้าน/ป้อกบ้านที่ตั้งอยู่ในละแวกเดียวกัน เป็นหน่วยความสัมพันธ์อ้างอิงของคนที่อยู่อาศัยในละแวกเดียวกัน

ความเชื่อเรื่องผีนี้สัมพันธ์กับการรักษาทรัพยากรของชุมชน ยกตัวอย่างเช่น “คนไต”(คนเมือง) เมืองแจ่ม มีที่นา ที่ไร่ ถึงแม้ไม่เพียงพอกิน ได้รับการบอกเล่าว่า “ดินไม่ดีปลูกข้าว ปลูกฝ้ายไม่งาม” ได้ผลน้อยไม่พอกินพอใช้ แต่จะไม่บุกรุกที่ที่เป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะแตะต้องไม่ได้ เช่น บริเวณดงหอบ้านใต้ และดอยหน้าม่อนหมากบ้านไร่(บ้านลัวะแก้ว) เพราะผีแสง เป็นต้น นอกจากนี้ตามฮีตฮอยของคนเมืองแจ่ม คือ ผีนา ผีอารักษ์ ผีเจ้านาย ผีผาย

ภาพที่ 34 แสดงตำแหน่งของที่ตั้งหอพ่อเจ้าหลวงทั้งสามในปัจจุบัน ถือเป็นหอผีที่สำคัญระดับเมือง

3.3.2.2 ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา

ตำนาน “พระเจ้าสิบโลก” ของล้านนานั้น ถือเป็นแผนในจินตนาการที่เชื่อมโยงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านและเมืองที่พระพุทธเจ้าเสด็จมา ทำให้เมืองเหล่านั้นมีความสำคัญ มีตัวตนเป็นหนึ่งเดียวกัน สัญลักษณ์แทนการยึดโยงได้แก่ พระธาตุและพระบาท (พรพิไล เลิศวิชา, 2552: 25, อิศรา กันแดง, 2557: 67)

ภายในเมืองแม่แจ่มก็เช่นกัน มีวัดสำคัญที่เป็นศูนย์กลางของเมืองคือ วัดช่างเค็ง ตามตำนานกล่าวว่า เป็นจุดที่พระพุทธเจ้าประทับในคราวที่จาริกผ่านมา และทรงใช้ไม้ขีดเส้นที่พื้นดินเพื่อแบ่งเขตให้สิ่งหนึ่งคู่หนึ่งที่ต้องสู้กัน เพื่อชิงความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน วัดช่างเค็ง เดิมชื่อ “วัดหลวงจั้งเค็ง” ตั้งอยู่บริเวณสะดือเมืองหรือศูนย์กลางของเมือง ในส่วนของโหลงบนนั้น วัดสำคัญ คือ วัดกองกานและวัดเจียง ส่วนโหลงล่างนั้น ได้แก่ วัดป่าแดด วัดยางหลวง และวัดบ้านทัพ (อิสรา กันแดง, 2557: 67) นอกจากนี้ยังมีวัดประจำแต่ละหมู่บ้านอีกด้วย

ส่วนกุฏิสี่มุมเมือง ตามประวัติวัดช่างเคิ่งได้กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้พระราชทานเกศา 8 เส้น ให้แก่พ่อก้าว 2 คน เพื่อนำไปบรรจุในสถูปเจดีย์หรือพระธาตุ อุภกรณที่รองรับพระเกศา 4 อย่าง ได้แก่ ไม้คาน หม้อ ผ้าขาว และไม้รวกทำเป็นผอบให้นำไปก่อสร้างเป็นสถูปไว้ 4 ทิศ เพื่อเป็นบริวารของพระเจดีย์หรือพระธาตุ พ่อก้าวทั้ง 2 คน ได้นำไปมอบให้ผู้นำหมู่บ้านเพื่อนำไปก่อสร้างสถูปหรือกุฏิตั้งนี้ ทิศเหนือ นำไม้คานไปบรรจุไว้ในกุฏิที่สร้างขึ้นที่วัดดอยสะเกษเรียก “กุฏิดอยสะเกษ” ทิศใต้ นำหม้อที่ใส่ผอบไปบรรจุไว้ในกุฏิที่สร้างที่วัดกุฏิดอยใต้ เรียก “กุฏิดอยใต้” ทิศตะวันออกนำผอบไม้รวกไปบรรจุในกุฏิที่สร้างเรียกว่า “กุฏิดอยฮวก” ทิศตะวันตกนำผ้าขาวไปบรรจุในกุฏิที่สร้างเรียกว่า “กุฏิดอยดินดั่ง” (อิสรา กันแตง, 2557: 68)

นอกจากนี้ ในอดีตวัดในเมืองแม่แจ่มยังมีการแบ่งความสัมพันธ์ของพื้นที่การปกครองของพระสงฆ์ออกเป็น “หมวดอุโบสถ” โดยแบ่งเป็น 3 หัวหมวด คือ 1. หัวหมวดวัดยางหลวง ได้แก่ วัดใหม่ (วัดป่าแดด) วัดยางหลวง วัดกองแขก วัดอมเม็ง วัดบ้านทัพ (วัดหัวริน) 2. หัวหมวดวัดโหลงช้าง ได้แก่ วัดช่างเคิ่ง วัดกุฏิ วัดเจียง วัดต่อเรือ 3. หัวหมวดวัดเอ็น (พุทธเอ็น) ได้แก่ วัดเอ็น วัดกองกาน วัดพร้าวหนุม วัดน้อย (อุไร ประสงค์ดี และคณะ, 2549: 37) มาภายหลังสยามเข้ามาปกครองได้ยกเลิกไป แต่ที่พบเห็นได้ในปัจจุบัน คือ คณะศรัทธาวัด โดยมีหัวหมวดเป็นผู้เชื่อมประสานกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาระหว่างพระสงฆ์ ปู่จารย์ และชาวบ้าน

ตารางที่ 5 แสดงประเพณีสิบสองเดือนของชุมชนต่างๆ ในเมืองแม่แจ่ม

ประเพณี	พิธีกรรมสำคัญ	สถานที่ประกอบพิธีกรรม	ช่วงเวลา
เดือน 7			เมษายน
1.1 ปีใหม่หลวง (ปีใหม่สงกรานต์)	- พิธีทางศาสนา	ทั้งแม่แจ่ม	วันสังฆานต์ล่อง, วันเนา, วันพญาวัน (13-15)
	- พิธีรดน้ำดำหัว		
	- การละเล่น		
1.2 ล่องสังฆานต์	- ส่งสะตวงและปั้นข้าวแบ่ง เช็ดตัวใส่สะตวงล่องน้ำแม่แจ่ม	บ้านยางหลวง บ้านทัพ บ้านไร่ บ้านท้องผาย	วันสังฆานต์ล่อง วันที่ 13
1.3 ดำหัวเจ้าหลวง	- ตั้งเช้า ม้าขี่ ลงมารับของดำหัว	ดงหลวง บ้านยางหลวง	
1.4 ขนทรายเข้าวัด	- ขนทรายเข้าวัด ก่อเจดีย์ทราย	วัด	วันเนา วันที่ 14
1.5 วันแตงดา	- เตรียมอาหาร เครื่องสักการะ	บ้าน และวัด	
1.6 ทานตุง และเจดีย์ทราย	- ถวายตุง	วัด	วันพญาวัน วันที่ 15
	- อาราธนาพระปริตร	วัด	
	- พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์	วัด	
	- ถวายน้ำส้มป่อย	วัด	
1.7 ดำหัว	- กราบ รดน้ำดำหัว ครูบาอาจารย์ พ่อแม่	บ้าน	วันปากปี วันที่ 16
1.8 ปลอยนกปลอยปลา	- ปลอยนกปลอยปลา	ริมน้ำแม่แจ่ม	
1.9 ขึ้นท้าวทังสี่	- บูชา สิ่งเวทย์เครื่องเซ่น		เดือน 7 เหนือ
1.10 สิบชะตา(คน/บ้าน/ เมือง)	- ฟังพระพุทธมนต์	วัด	
	- ถวายภัตตาหาร และไทยทาน	วัด	
	- ผูกข้อมือผู้สิบชะตา	วัด /บ้าน	
เดือน 8			พฤษภาคม
2.1 ปีใหม่หน้อย	ประเพณีขอฝน ของนาที่รับน้ำจากลำน้ำแม่อวม	- บ้านช่างเค็ง - บ้านเกาะ - บ้านสันหนอง - บ้านเจียง - บ้านป่าฝาง - บ้านต่อเรือ - บ้านแม่อวมใน (บ้านทุ่งยาว)	เดือน 8 แรม 8 ค่ำ
2.2 ประเพณีเดือนแปด		- วัดกองกาน - วัดบุปผาราม	แปดเป็ง
เดือน 9			มิถุนายน
3.1 เลี้ยงผี	- เลี้ยงผีปู่ย่า อารักษ์ต่างๆ		เก้าเป็ง
3.2 ประเพณีเดือนเก้า		- วัดบ้านแม่ปาน	
เดือน 10			กรกฎาคม
4.1 เข้าพรรษา	- ประเพณีเข้าพรรษา	ทั้งอำเภอมแม่แจ่ม	

ประเพณี	พิธีกรรมสำคัญ	สถานที่ประกอบพิธีกรรม	ช่วงเวลา
เดือน 11			สิงหาคม
5.1 นอนวัดจำศีล	- คนเฒ่าคนแก่นอนวัดจำศีลตลอดทั้งพรรษา		
เดือน 12			กันยายน
6.1 ตานสลาก	- ประเพณีทานสลากภัต แต่เดิมเริ่มจากวัดช่างเค็ง ปัจจุบันจัดพร้อมกัน	- ทุกวัดในอำเภอแม่แจ่ม	สิบสองเป็ง
เดือน 1 (เกียง)			ตุลาคม
7.1 กฐิน	- ถวายผ้ากฐิน		แรม 1 ค่ำ เดือนเกียง ต่อ ยี่เป็ง
7.2 จุลกฐิน	- ทอผ้าให้เสร็จภายในวันเดียว		
เดือน 2 (ยี่)			พฤศจิกายน
8.1 ฟังธรรม	- ฟังธรรมมหาชาติเวสสันดรชาดก	- ทุกวัดในอำเภอแม่แจ่ม	ยี่เป็ง
8.2 จุดโคม	- ชักโคมขึ้นเสา	- ทุกวัดในอำเภอแม่แจ่ม	
8.3 จุดผางประทีป	- จุดผางประทีปและฟังธรรมอาานิสงส์	- ทุกวัดในอำเภอแม่แจ่ม	
เดือน 3			ธันวาคม
9.1 เข้าก่า	- โสสานกรรม/รุกขมุลกรรม ให้พระสงฆ์ปฏิบัติธรรมในสถานที่สงัด และให้ประชาชนได้มาฟังธรรม		
9.2 เฝ้าหัวพระเจ้า	- นำพินไม้ซี่ ฯลฯ มาเฝ้าในวันสี่เป็ง เป็นพุทธบูชา	- วัดห้วยริน	สามเป็ง
เดือน 4			มกราคม
10.1 เฝ้าหัวพระเจ้า	- นำพินไม้ซี่ ฯลฯ มาเฝ้าในวันสี่เป็ง เป็นพุทธบูชา	- ทุกวัดในอำเภอแม่แจ่ม	สี่เป็ง
10.2 ทานข้าวใหม่	- นำข้าวเปลือกข้าวสารมาถวาย	- ทุกวัดในอำเภอแม่แจ่ม	
เดือน 5			กุมภาพันธ์
11.1 ปอยหลวง	- เถลิงฉลองเสนาสนะที่สร้างขึ้นใหม่		
11.2 ไหว้พระธาตุ	- ไหว้พระธาตุเดือนห้าเป็ง	- วัดเจียง	ห้าเป็ง
เดือน 6			มีนาคม
12.1 ปอยน้อย ปอยลูกแก้ว	- งานบรรพชาสามเณร		
12.2 ทกเป็ง	- งานประเพณีทกเป็ง	- วัดช่างเค็ง	ทกเป็ง

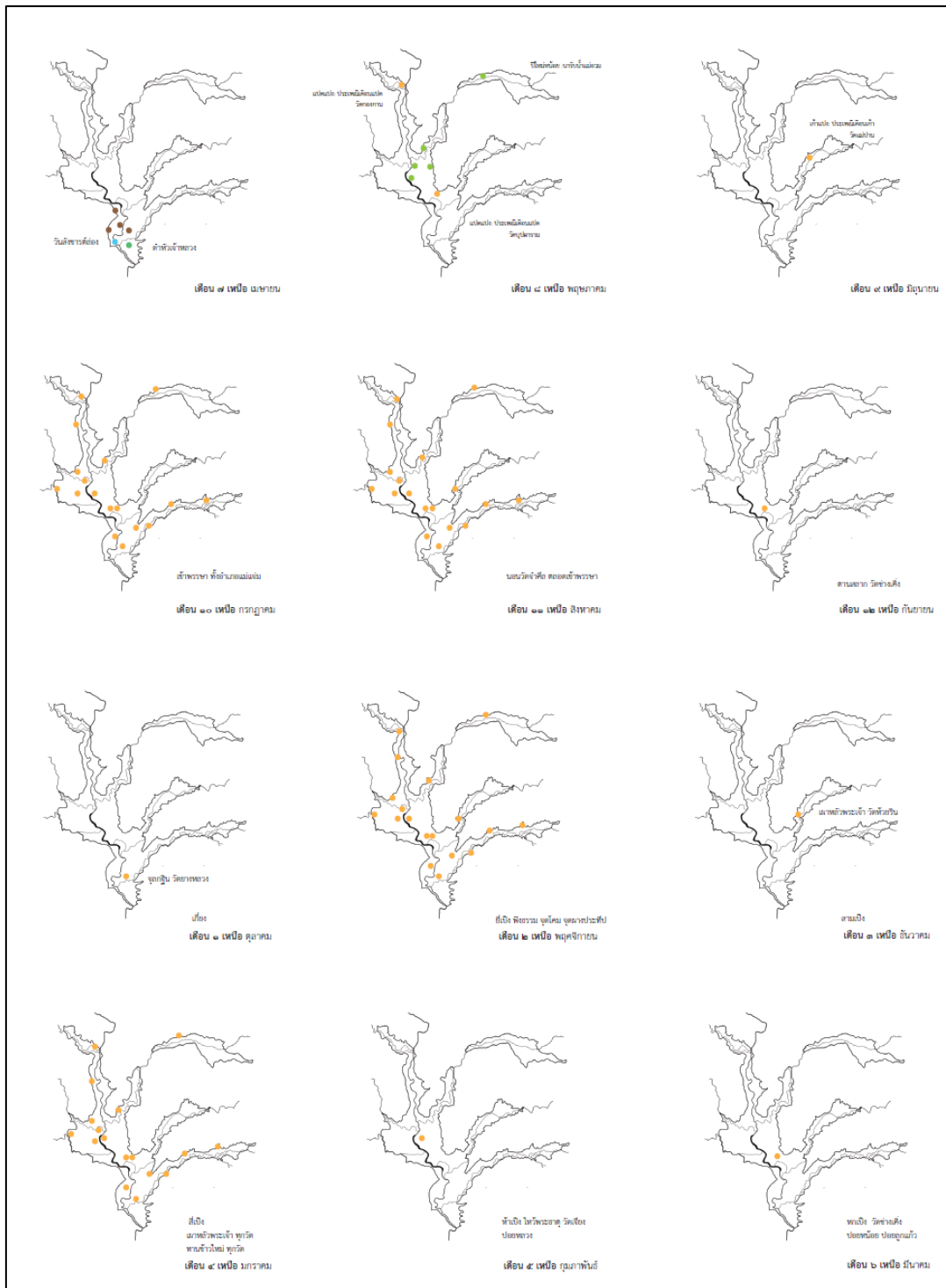
ที่มา : โครงการพัฒนาเชิงพื้นที่ผ่านทรัพยากรทางศิลปะและวัฒนธรรมเมืองแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา, เชียงใหม่: 2560.

จากตารางที่ 5 จะพบว่า มีระดับของประเพณี พิธีกรรมทั้งในส่วน
ของปวงชนทั่วไป และพระภิกษุสงฆ์ ในระดับครัวเรือนย่อย กลุ่มชุมชน และเมือง จากการเปรียบเทียบ
เกี่ยวกับประเพณีสิบสองเดือนของชาวแม่แจ่ม (ดังรูปที่ 36) พบว่า มีการดำรงอยู่ของประเพณีต่างๆ

โดยเฉพาะประเพณีหลักๆ ของทั้งสิบสองเดือนไว้นั้นทำให้สามารถเห็นการเคลื่อนย้ายพื้นที่จัดงานต่างๆ ไปทั่วทั้งหุบเขาแม่แจ่มทำให้เกิดสำนึกร่วมของการอยู่เป็นกลุ่มเหล่าภายในพื้นที่วัฒนธรรมเดียวกันที่นับแต่ชุมชนบ้านที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนครัวเรือนของหมู่บ้านนั้นหมู่บ้านนี้ หากอยู่ที่ **ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเห็นหน้าค่าตา (Face to face relation)** ของคนภายในที่ทำบุญวัดเดียวกัน ร่วมพิธีกรรมเดียวกัน

ภาพที่ 36 แสดงความสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมประเพณี ในงานจุลกฐินบ้านทัพ

ภาพที่ 37 แสดงความสัมพันธ์ของระหว่างพื้นที่กับประเพณีสิบสองเดือนของชุมชนต่างๆ ในเมืองแม่แจ่ม

และหากพิจารณาถึงกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่หุบเขาแม่แจ่มนั้น ประกอบด้วย กลุ่มหลักๆ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มไทยวน, กลุ่มปกากะญอ และกลุ่มลัวะ ซึ่งทั้งหมดต่างพึ่งพาอาศัย เป็นพี่เป็นน้อง ตลอดจนแต่งงานข้ามกลุ่มจนทำให้ประเพณีวัฒนธรรมผสมผสานกลมกลืนกัน จนเป็นเอกลักษณ์ของเมืองแม่แจ่ม ปรากฏเป็นปฏิทินกิจกรรมประเพณีต่างๆ ดังตารางด้านล่างนี้

ตารางที่ 6 ปฏิทินประเพณีสิบสองเดือนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในชุมชนเมืองแม่แจ่ม

เดือนล้านนา	ช่วงเวลา	ประเพณีไทยวน	ประเพณีปกากะญอ	ประเพณีลัวะ
เดือนเจ็ด	เมษายน	ปีใหม่หลวง	ลงพื้นที่เพาะปลูก/ มัดมือ	ประเพณีปีใหม่, เลี้ยงผีต้นไม้อายุที่อยู่ติดหมู่บ้าน
		ล่องสังขานต์		
		ดำหัวเจ้าหลวง		
		ประเพณีเดือนเจ็ด วัดพระบาท		
เดือนแปด	พฤษภาคม	ปีใหม่หน้อย	ลงพื้นที่เพาะปลูก/ มัดมือ	เลี้ยงผีกลางหมู่บ้าน (ปิดหมู่บ้าน)
		ประเพณีเดือนแปด		
เดือนเก้า	มิถุนายน	เลี้ยงผีปู่ย่า	-	ลงข้าวโพด
		ประเพณีเดือนเก้าวัดแม่ปาน		เลี้ยงเจ้าที่ที่สวน
เดือนสิบ	กรกฎาคม	เข้าพรรษา	-	ดูแลพืชไร่
เดือนสิบเอ็ด	สิงหาคม	นอนวัดจำศีล	-	
เดือนสิบสอง	กันยายน	ตานสลาก	-	เก็บเกี่ยวผลผลิต
				เลี้ยงเจ้าที่ที่สวน (เอาผลผลิตออก)
เดือนเกียง (หนึ่ง)	ตุลาคม	กฐิน	เก็บเกี่ยว	เริ่มเกี่ยวข้าว
		จุลกฐิน	เลี้ยงผีไร่	
เดือนยี่ (สอง)	พฤศจิกายน	พิธีกรรม	เก็บเกี่ยวผลผลิต	เลี้ยงผีเจ้าที่บ้าน/ไร่
		จุดโคม		
		จุดผางประทีป		
เดือนสาม	ธันวาคม	ข้าวกำ	เลี้ยงเจ้าที่ประจำปี	-
		เผาหิ้วพระเจ้า (วัดห้วยริน, วัดแม่ปาน, วัดบุปผาราม)	คริสต์มาส	
เดือนสี่	มกราคม	เผาหิ้วพระเจ้า	ปีใหม่	เริ่มเพาะปลูก
		ทานข้าวใหม่	มัดมือ	เลี้ยงผีหมู่บ้าน (ที่อยู่นอกหมู่บ้าน)
เดือนห้า	กุมภาพันธ์	ปอยหลวง	ถางไร่	เตรียมพื้นที่เพาะปลูก
		ไหว้พระธาตุเดือนห้าที่วัดเลียย	เลี้ยงผีไร่	
เดือนหก	มีนาคม	ปอยหน้อย ปอยลูกแก้ว	เตรียมไร่	เก็บผลผลิตทางการเกษตร
		งานประเพณีหกเป็งวัดช่างเคิ่ง		

ที่มา: โครงการพัฒนาเชิงพื้นที่ผ่านทรัพยากรทางศิลปะและวัฒนธรรมเมืองแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา, เชียงใหม่: 2560.

นอกจากประเพณีสิบสองเดือนแล้ว ยังมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิต และประเพณีพิเศษที่ไม่ได้มีกำหนดระยะเวลาที่ชัดเจน สามารถทำได้ในทุกช่วงเวลา

ตารางที่ 7 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีพิเศษ (ฝอยทอง สมวธา, 2546, p. 23)

ประเพณี	พิธีกรรมสำคัญ/สถานที่ประกอบพิธีกรรม
1. ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต	
1.1 ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด	รับขวัญ สู่วัย/บ้าน
1.2 ประเพณีแต่งงาน	ทำบุญตักบาตร สืบชะตา ผูกข้อมือ/บ้าน
1.3 ประเพณีขึ้นบ้านใหม่	ทำบุญเลี้ยงพระ, ชันถอนไม้/บ้าน
1.4 ประเพณีงานศพ(เฮือนเย็น)	พิธีทางศาสนา พิธีถอนศพ/บ้าน, ป่าช้า
2. ประเพณีพิเศษ	
2.1 ขึ้นท้าวทั้งสี่(ขึ้นดาวตั่งสี่)	ขอให้ท้าวทั้งสี่คุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข/บ้าน, หมู่บ้าน, วัด
2.2 บูชาเทียน(ปูจาเทียน)	เทียนที่ทำขึ้นเป็นพิเศษ มักบูชาวันปากปี (16 เม.ย.), 12 เป็ง, เข้าพรรษา, ออกพรรษา/วัด
2.3 สืบชะตา(หลวง)	ทำบุญครั้งใหญ่/บ้าน
2.4 เรียกขวัญ, จูขวัญ	จูขวัญข้าว/ตรงที่แรกนาเมื่อปลูกข้าว จูขวัญควาย (ขอสุมาลาโทษควายที่ใช้แรงงาน) เมื่อทำนาแล้วเสร็จ/ที่บ้าน
2.5 ปอยเข้าสังข์	อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับผู้ตาย/ที่บ้าน

จากตารางที่ 7 แสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น มีทั้งเกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะ พื้นที่พักอาศัย และพื้นที่เกษตรกรรม โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต และพิธีกรรมพิเศษ จะสัมพันธ์กับพื้นที่บ้านและเรือน ดังนั้น จึงมีความน่าสนใจในการศึกษาความสัมพันธ์ดังกล่าว กับพื้นที่ของเรือนในลำดับถัดไป

3.3.3 พื้นที่สาธารณะ

พื้นที่สาธารณะของเมืองและของหมู่บ้าน ในวัฒนธรรมล้านนา ของหน้าหมู่บ้าน ถือเป็นพื้นที่ที่คนในหมู่บ้านมาใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งในความหมายของ “ของหน้าหมู่บ้าน” คือ สถานที่ที่ชาวบ้านทั่วไปมีสิทธิใช้ร่วมกันไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ เช่น น้ำบ่อหลวง วังปลา เป็นต้น ในอดีตที่เมืองแม่แจ่มมีของหน้าหมู่บ้านอยู่มาก ทั้งในหมู่บ้าน ในแม่น้ำ บนภูเขา และตามทุ่งนา สันติพงษ์ ช้างเผือก (2546)

อธิบายว่า เมืองแจ่ม หรือเมืองแม่แจ่มในอดีตมีระบบการผลิตแบบยังชีพเป็นสำคัญ ระบบการผลิต และวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนใหญ่สัมพันธ์อยู่กับฐานทรัพยากรที่เป็น “ของหน้าหมู” หลายประเภท การใช้ “ของหน้าหมู” แต่ละประเภทยังใช้ในการใช้ชีวิตประจำวัน และใช้เฉพาะฤดูกาลหรือเฉพาะช่วง ประเพณีพิธีกรรมของชุมชน อาทิ การใช้บ่อน้ำ การจับปลา/ล่าสัตว์ การใช้ที่นาในแต่ละฤดูกาล โดยการใช้ “ของหน้าหมู” จะให้สิทธิแก่คนที่มาก่อน คน (กลุ่ม) ที่ทำหรือใช้แรงงานของตน (ของบรรพบุรุษของตน) เป็นลำดับแรกที่มีสิทธิ์หรือความชอบธรรมในการเข้าถึง เก็บเกี่ยวดอกผลของแรงงานนั้น เช่น เครื่องนุ่งห่มที่ทำจากผ้าฝ้ายที่ปลูกที่นา คนที่ไปแบ่งไร่จับปลา ไปหมายต้นไม้ที่จะนำมาทำฝืนหรือเจ้าของนาที่ปลูกข้าว ทำไร่ แต่ก็ไม่ได้มีนัยว่า การใช้สิทธินั้นจะมีความเป็นเจ้าของที่กีดกันสิทธิของคนอื่นได้ หากว่าเป็นลักษณะที่มีการใช้หลักการเชิงซ้อนของพื้นที่หรือในทรัพยากรหนึ่งๆ เช่น การใช้น้ำบ่อร่วมของชาวบ้านหลายครัวเรือน การใช้ที่นาเพื่อหาผัก หญ้า อาหาร ปู ปลา ที่มีตามธรรมชาติ หลังจากเจ้าของนาเก็บเกี่ยวก็สามารถไปขอเก็บข้าวที่เหลืออยู่ตามรวง หรือปล่อยให้กินต่อซึ่งข้าว เป็นต้น

แต่ในปัจจุบันที่วางสาธารณประโยชน์ของเมืองแม่แจ่มส่วนใหญ่ คือ ที่ว่างหน้าวัดและในวัด “ช่วงวัด” ชาวแม่แจ่มใช้เป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและการละเล่น อีกพื้นที่ที่ยังปรากฏในปัจจุบัน คือ พื้นที่ “ป่าช้า” ใช้เป็นฌาปนสถาน มักตั้งอยู่ท้ายหมู่บ้าน เลยกุ่มบ้านออกไป ชาวแม่แจ่มและล้านนาไม่เผาศพที่วัด หมู่บ้านขนาดใหญ่จะมีป่าช้าของตนเอง (อิสรา กันแดง, 2557) เนื่องจากการอ้างสิทธิ์ความเป็นเจ้าของและควบคุมพื้นที่สาธารณะโดยรัฐ ทำให้ “ของหน้าหมู” กลายเป็น “ขอส่วนตัว” และ “ของหลวง-ของรัฐ” ไปในที่สุด

(ก) ช่างวัด

(ข) บ่อน้ำ

(ค) วังปลา

(ค) ทุ่งนา

(ง) เขื่อนฝาย

(จ) ป่าช้า

ภาพที่ 38 แสดงลักษณะพื้นที่สาธารณะในเมืองแม่แจ่ม

ที่มา : (ก) และ (ข) ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดห้วยริน, (ค) สันติพงษ์ ช้างเผือก

นอกจากนี้ ยังแบ่ง เป็น *หมวดวัดหรือหัววัด* คือการจัดการทางสังคม คือผู้คนในแต่ละบ้านมีหน้าที่ดูแลวัด หรือกิจกรรมทางศาสนา เพราะวัดมีหน้าที่ในการดำรงสมบัติกลางของชุมชน ถือเป็นพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ วัดจึงมีระบบเครือข่ายหมวดวัด เพื่อดำเนินทั้งกิจกรรมทางศาสนาโดยตรง กิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมโดยรวมของชุมชน ระบบหัววัดจะสร้างเครือข่าย “ศรัทธาวัด” ขึ้น เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ของกิจกรรมทางศาสนา เช่น งานปอยหลวง งานดำหัวในวันสงกรานต์ งานเข้าปริวาสกรรม เมื่อมีกิจกรรมขึ้นที่วัดใด วัดนั้นก็จะมีนิมนต์หัววัดต่างๆ ที่มีสายสัมพันธ์กันมาร่วมงาน เรียกว่า “เดินหัววัด” พระสงฆ์ก็จะนำคณะศรัทธาชาวบ้านมาร่วมงาน รวมทั้งทำบุญที่เรียกว่า “ฮอมปอย” เป็นสื่อแทนความสัมพันธ์อันแนบแน่นนั้น (รังสรรค์ จันต๊ะ, 2552:117-118 และ อิศรา กันแดง, 2557: 68)

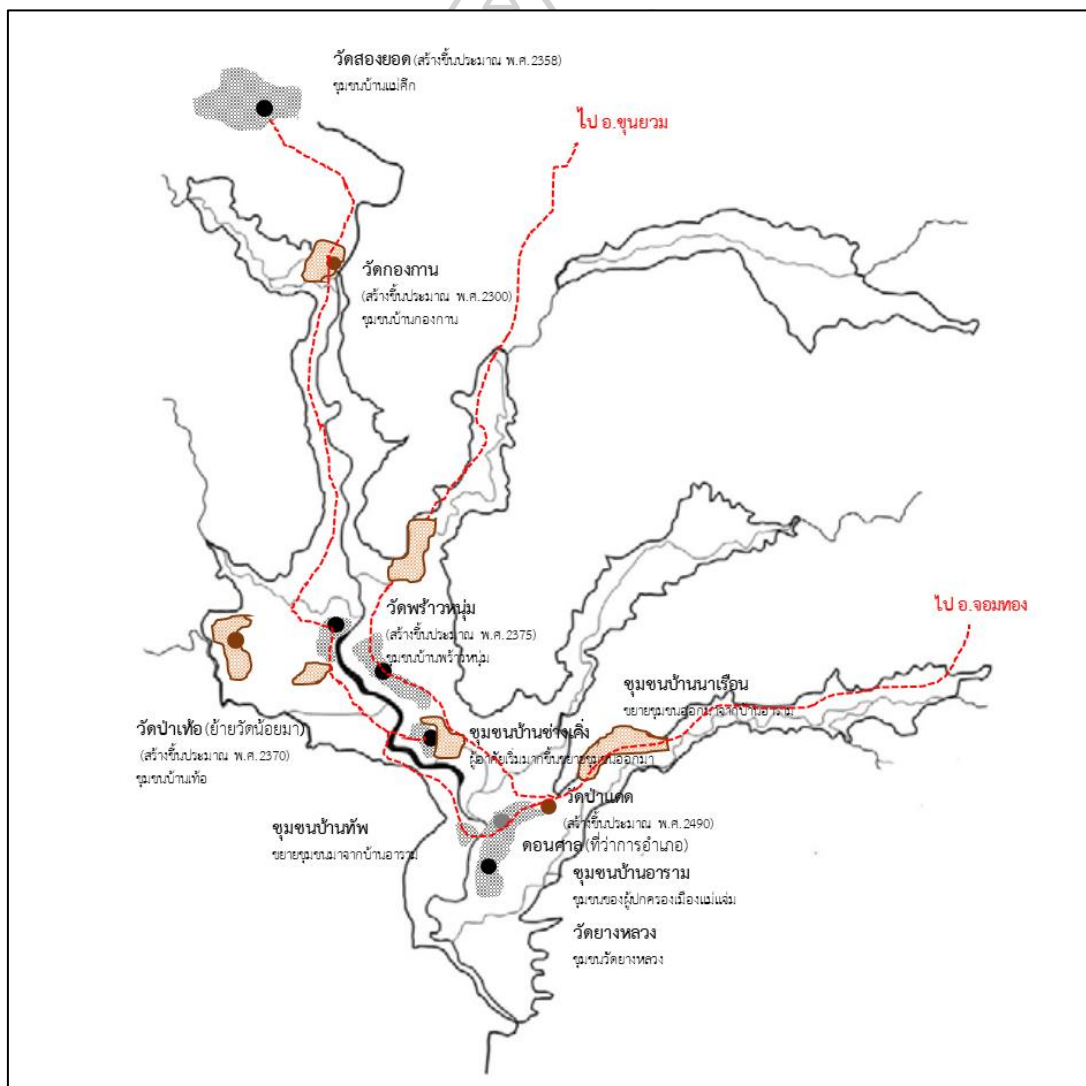
ภาพที่ 39 แสดงความสัมพันธ์ของคณะศรัทธาวัดในเมืองแม่แจ่ม

3.3.4 พื้นที่ทางเศรษฐกิจ (กาด หรือ ตลาด)

กาด หรือ ตลาด ในวัฒนธรรมล้านนา สามารถอธิบายลักษณะต่างๆ ของตลาดได้ ดังนี้ คือ “กาดก้อม” หมายถึง ตลาดขนาดเล็กที่ใช้ช่วงเวลาสั้นๆ ในการขาย แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ตลาดเช้า “กาดเช้า” ขายช่วงเช้า ประมาณ 5-8 โมงเช้า (5.00-8.00 น.) ตลาดเย็น “กาด

แลง” ขายช่วงบ่าย ประมาณ 3 โมง–6 โมงเย็น (13.00-18.00 น.) ส่วนตลาดขนาดเล็ก “กาดย่อย” ตั้งขายเฉพาะหน้าบ้าน

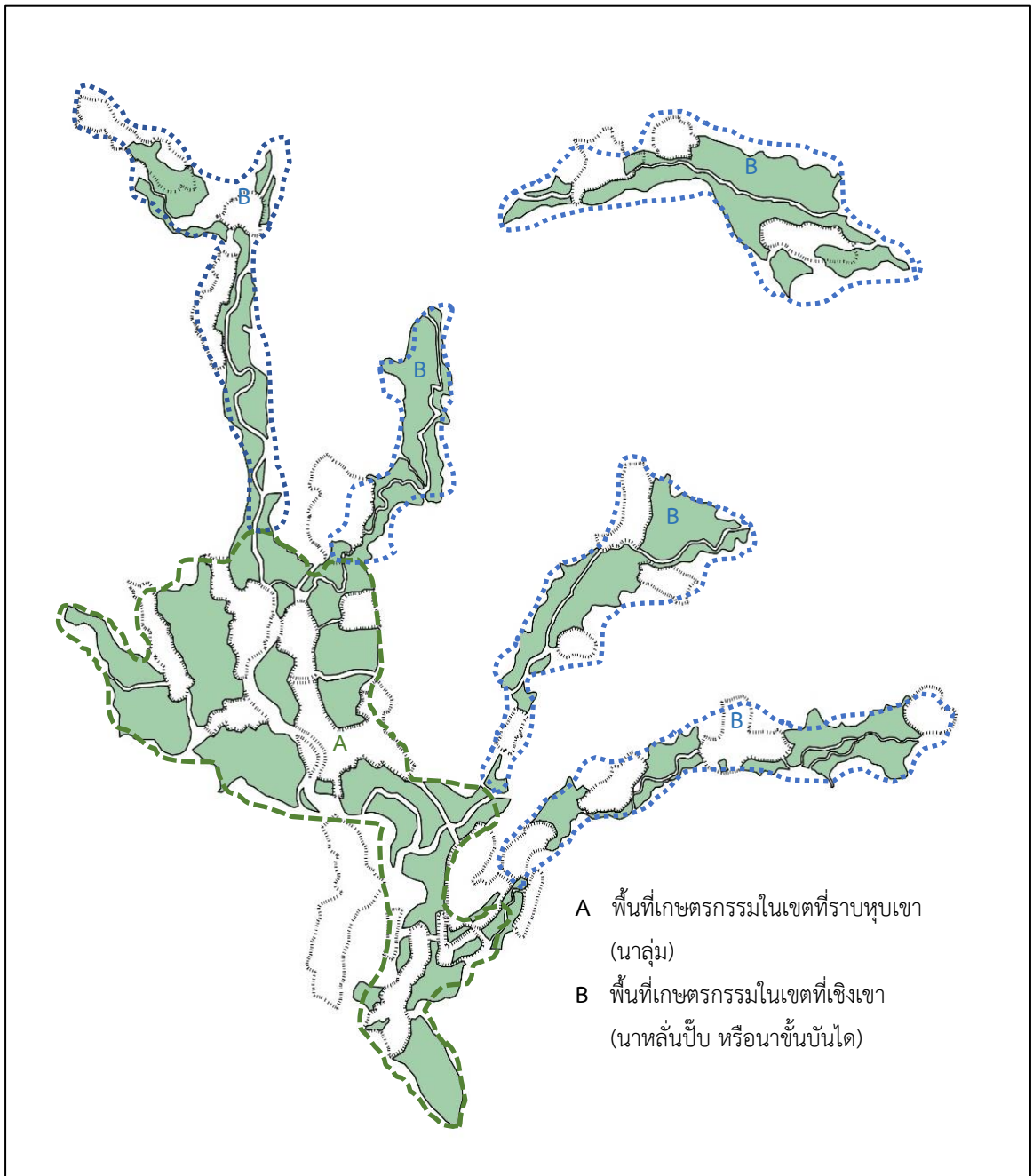
เมืองแม่แจ่มในระดับเมืองมีตลาดกลาง หรือ “ตลาดประจำโหลง” ทำหน้าที่เป็นตัวกลางรับซื้อสินค้าจากท้องถิ่นเพื่อส่งต่อไปยังจังหวัด และซื้อของจากตลาดใหญ่ในตัวจังหวัดมาขายปลีกขายย่อยจากหมู่บ้าน (รังสรรค์ จันดี 2552: 123-127, อิศรา กันแดง, 2557) ซึ่งในเมืองแม่แจ่มก็ยังคงพบลักษณะของตลาดเทศบาลเมืองแม่แจ่มตั้งอยู่ริมน้ำใกล้ที่ว่าการอำเภอเป็นตลาดประจำโหลง มี “กาดเช้า” เพื่อขายสินค้าเกษตรที่ผลิตได้ แล้วซื้อสินค้าที่จำเป็นจากภายนอก เช่น น้ำมันก๊าด เกลือ ปลาแห้ง เป็นต้น ไม่มี กาดก้อมหรือตลาดขนาดเล็ก แต่จะมี กาดนัดหรือตลาดนัดบริเวณหน้าวัดช้างเค็ง ในตามหมู่บ้านจะมี “กาดย่อย” และ “เรือนร้านค้า” อยู่บ้างตามหมู่บ้านต่างๆ

ภาพที่ 40 แสดงความสัมพันธ์ของระหว่างพื้นที่ทางเศรษฐกิจในเมืองแม่แจ่ม

3.3.5 พื้นที่เกษตรกรรม

พื้นที่เกษตรกรรม คือ ชาวแม่แจ่มทำนาบนที่ราบลุ่มแม่น้ำ และนาขั้นบันได ระดับต่ำทำไร่หมุนเวียนในที่นา เช่น กระเทียม หอมแดง มันฝรั่ง ทำสวนในพื้นที่รอบบ้าน เช่น สวนหมาก มะพร้าว ส้มโอ ขนุน ฯลฯ และมีการทำไร่บนที่สูง เพื่อปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด

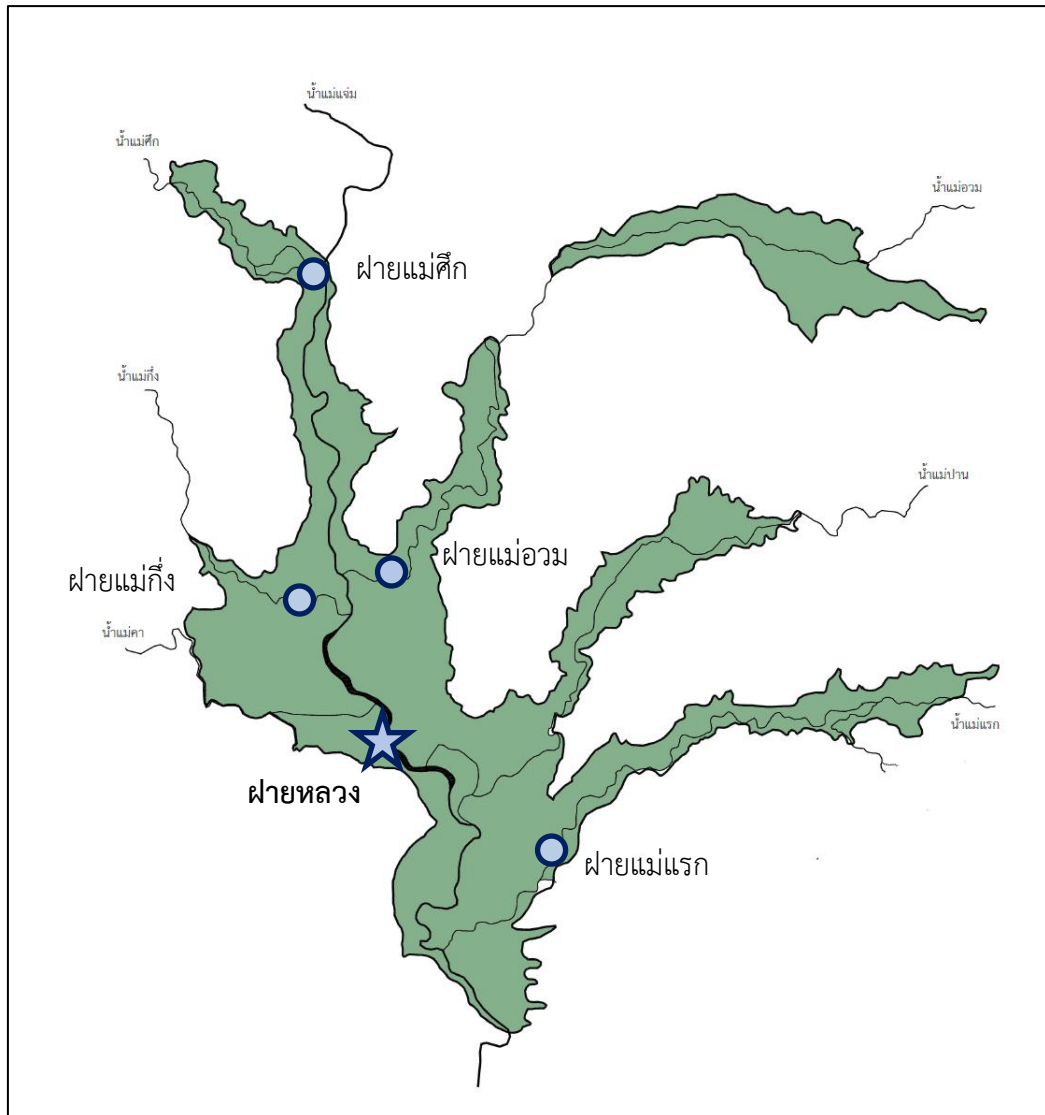

ภาพที่ 41 แสดงความสัมพันธ์ของระหว่างพื้นที่เกษตรกรรมกับตำแหน่งของชุมชนต่างๆ ในเมืองแม่แจ่ม

ภาพที่ 42 แสดงสภาพแวดล้อม และลักษณะของพื้นที่เกษตรกรรมในเมืองแม่แจ่ม

ระบบเหมืองฝาย คือ การจัดการเพื่อทดน้ำเข้าใช้ในพื้นที่เกษตรกรรม เป็นรูปแบบของการจัดการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรทั้งน้ำ ดิน และป่า ถ้าตัวระบบมีประสิทธิภาพ และอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่กำกับอยู่พึงใจก็เป็นหลักประกันข้างต้นได้ว่า ชีวิตของชุมชนในการผลิตข้าวและพืชอื่นๆ จะอยู่รอดได้ อย่างไรก็ตามพื้นที่ที่โอบคลุมทั้งสวนฝาย ลำเหมือง และทุ่งนา ไม่ได้เป็นพื้นที่ปิดเฉพาะเพื่อการผลิตข้าวสำหรับเจ้าของนาเพียงอย่างเดียว เพราะในลำเหมืองหลังฝาย หน้าฝาย ตามทุ่งตามนาฤดูฝน-หนาว ก็เหมาะสำหรับการเสาะหาปู ปลา เขียด หอย ผัก

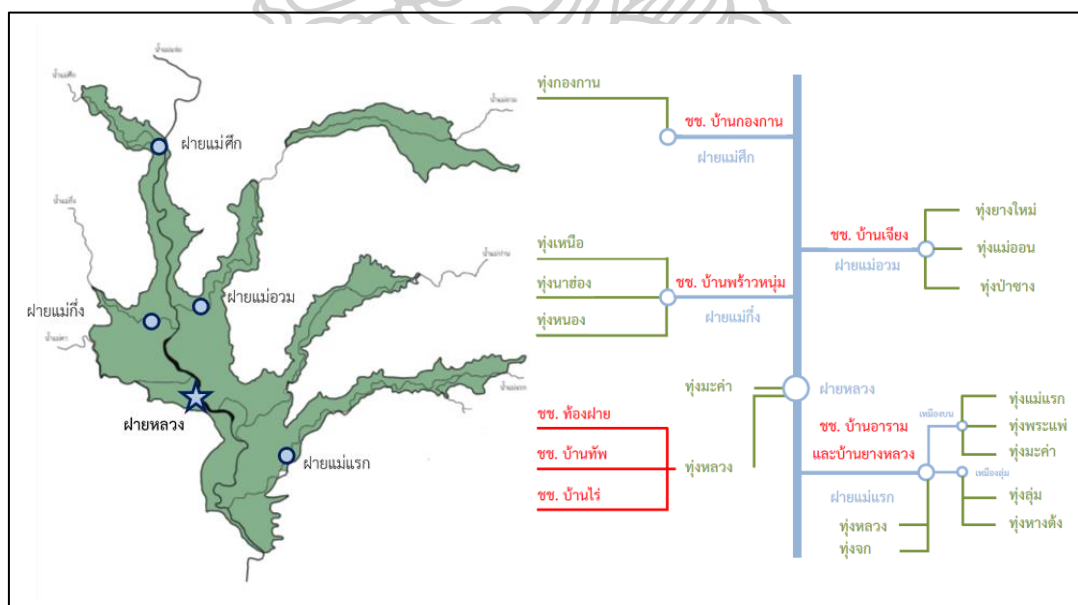

ภาพที่ 44 แสดงโครงข่ายของลำน้ำและระบบเหมืองฝายในเมืองแม่แจ่ม

นาและระบบเหมืองฝายในเมืองแม่แจ่มสามารถแบ่งอธิบายคร่าวๆ ได้เป็น 2 โซนใหญ่ๆ คือ โซน 1 โหล่งบน ประกอบด้วย ฝายแม่ศึก ฝายแม่กิ่ง และฝายแม่ฮ่อม และโซน 2 โหล่งล่าง ประกอบด้วย ฝายหลวง และฝายกั้นลำน้ำแม่แรก ดังตารางข้างล่าง

ตารางที่ 8 แสดงฝายในลำน้ำแม่แจ่ม

โหล่งบน (แจ่มเหนือ)			
ฝาย	นากินน้ำ	ทุ่ง	ชุมชน
ฝายแม่ศึก	แม่ศึก	ทุ่งกองกาน	บ้านกองกาน
ฝายแม่กึ่ง	แม่กึ่ง	ทุ่งนาฮ่อง, ทุ่งเหนือ, บวกลวง, ทุ่งหนอง	บ้านพร้าวหนุ่ม
ฝายแม่อวม	แม่อวม	ทุ่งยางใหม่ ทุ่งแม่ออน ทุ่งป่าซาง	ชุมชนบ้านเจียง
โหล่งล่าง (แจ่มใต้)			
ฝายหลวง	แม่แจ่ม	ทุ่งหลวง ทุ่งมะค่า	ชุมชนบ้านท้องฝาย บ้าน ทัพ และบ้านไร่
ฝายแม่แรก	แม่แรก	ทุ่งหลวง ทุ่งจก ในฟากขวาของลำน้ำแม่แรก และ ทุ่งแม่แรก ทุ่งพระแพ่ ทุ่งมะค่า	บ้านอาราม บ้านยางหลวง
ฝายเหมืองบน	แม่แรก	ทุ่งลุ่ม ทุ่งหางตั้ง	บ้านนาเรื่อน บ้านเหล่า
ฝายเหมืองลุ่ม	แม่แรก	ทางฟากขวาของลำน้ำแม่แรก	บ้านป่าแดด

ภาพที่ 45 ไดอะแกรมแสดงความสัมพันธ์ของระบบเหมืองฝาย ชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรม

ที่มา : จากการสัมภาษณ์และรายงานวิจัย ชุดโครงการการศึกษาประวัติศาสตร์ “การมีส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์แม่แจ่ม 100 ปี จากเมืองแจ่มสู่แม่แจ่ม, 2546.

3.4 สรุปท้ายบทที่ 3

เนื้อหาจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่เมืองแม่แจ่มในบทนี้ แสดงให้เห็นถึงประเด็นที่ให้ความสำคัญกับพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน และการปรับตัวของชุมชนในหุบเขาแม่แจ่ม จากกลุ่มคน และปรากฏการณ์ของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ โดยการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ และสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเมืองจากการทบทวนข้อมูลทางเอกสาร ภาพถ่าย แผนที่ และการสัมภาษณ์ อันเป็นเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดรูปแบบของการอยู่อาศัยในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการกำหนดพื้นที่ และขอบเขตในการศึกษาที่สัมพันธ์กับประเด็นของการศึกษา ความสัมพันธ์ของนิเวศวัฒนธรรมกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

และจากการศึกษารูปแบบของกลุ่ม การดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ และช่วงเวลาในการดำเนินกิจกรรม จะทำให้สามารถเข้าใจถึงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน การใช้พื้นที่ของเมืองแม่แจ่ม อันจะนำไปสู่การอธิบายความสัมพันธ์ของระบบนิเวศกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม และการปรับตัวในการอยู่อาศัยในลำดับถัดไป

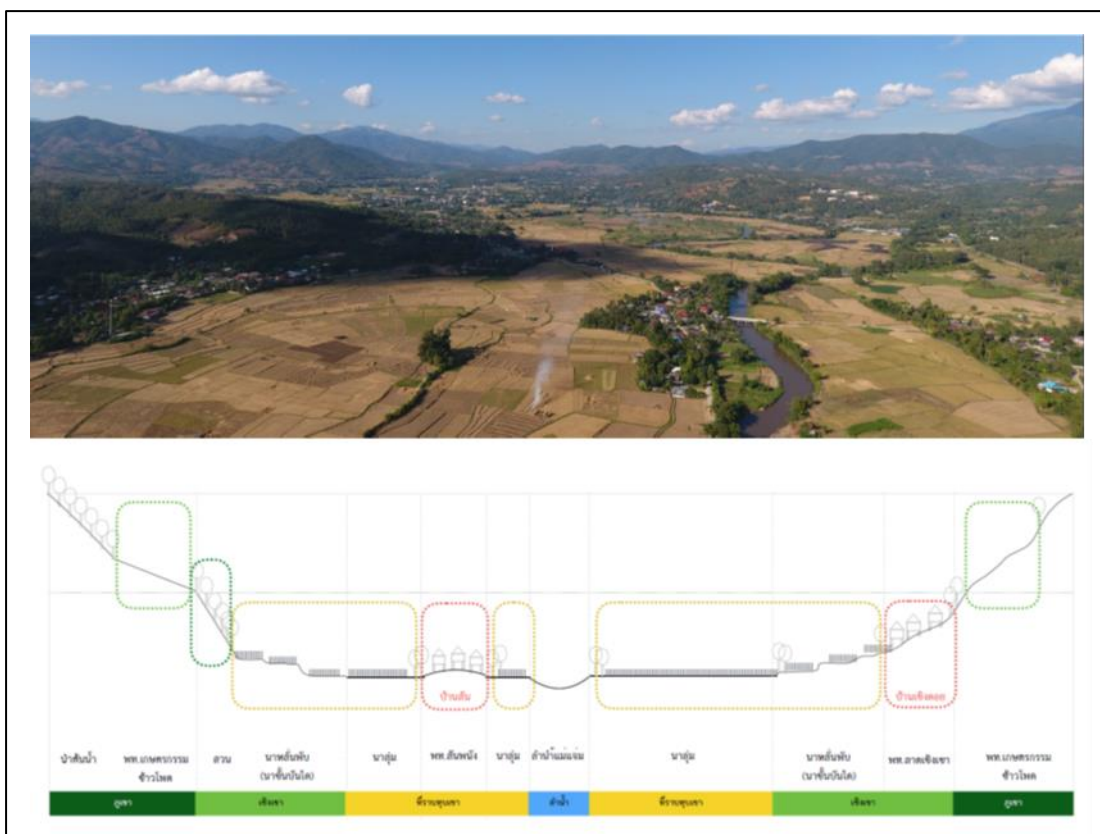
บทที่ 4 หมู่บ้านกรณีศึกษา

การมองและความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นและชุมชนในปัจจุบัน นั้นคือ ชุมชน หมายถึง ชุมชนของครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันที่นับเป็นหมู่ๆ เช่น หมู่หนึ่ง หมู่สอง ทำนองนั้น แม้จะเป็นชื่อเดียวกัน ส่วน *ท้องถิ่น* หมายถึงหลายชุมชน หลายหมู่บ้าน ที่อยู่ในเขตการปกครองเดียวกันในระดับตำบล และอำเภอ จากการมองดังกล่าวจึงแลเห็นแต่ลักษณะกายภาพตามจำนวนผู้คนที่อยู่ในถิ่นฐานเดียวกัน แต่มองไม่เห็นคนกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดการเกี่ยวดองกันของผู้คนจากข้างในที่เน้น *ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ* ที่ทำให้เกิดสำนึกร่วมของการอยู่เป็นกลุ่มเหล่าภายในพื้นที่วัฒนธรรมเดียวกันที่นับแต่ชุมชนบ้านที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนครัวเรือนของหมู่บ้านนั้น หมู่นี้ หากอยู่ที่ *ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเห็นหน้าค่าตา (Face to face relation)* ของคนภายในที่ทำบุญวัดเดียวกัน และคนในเท่านั้นจะรู้ขอบเขตชุมชนของบ้านคนว่าไปถึงไหน โดยมีชื่อบ้านและวัดเป็นชื่อเดียวกัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2557, p. 10)

ดังนั้น การเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ จึงพิจารณาจากความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยอาศัยข้อมูลจากงานวิจัยในชุดโครงการเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์แม่แจ่ม 100 ปี จากเมืองแจ่มสู่เมืองแจ่ม” โดย สันติ ช่างเผือก และคณะ (2549) ได้ทำการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชนแม่แจ่มไว้อย่างดีและอธิบายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมไว้อย่างชัดเจน ในงานวิจัยย่อยเรื่อง ประวัติศาสตร์ “ของหน้าหมู่บ้านเหนือ” ของ ประเสริฐ ปันศิริ และคณะ อธิบายถึงพัฒนาการ และความสัมพันธ์ของผู้คนในกลุ่มบ้านเหนือ และ “ของหน้าหมู่บ้านประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม” ของ สันติพงษ์ ช่างเผือกและคณะ อธิบายถึงพัฒนาการ และความสัมพันธ์ของกลุ่มบ้านใต้ มาเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการพิจารณาเลือกกรณีศึกษา

4.1 เกณฑ์ในการเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาในเบื้องต้น พิจารณาจากการทบทวนเอกสารที่กล่าวถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านในหุบเขาแม่แจ่ม พบว่า มีการแบ่งรูปแบบในการพิจารณา เป็น 2 ลักษณะ คือ **แบบที่ 1** แบ่งตามความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตและลักษณะการใช้พื้นที่ โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มหลักๆ คือ บ้านเหนือกับบ้านใต้ โดยมีลำน้ำแม่แจ่มเป็นแกนกลางเชื่อมความสัมพันธ์ ส่วน **แบบที่ 2** แบ่งตามลักษณะทางกายภาพของการตั้งถิ่นฐาน โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มที่ 1 หมู่บ้านบนสันดอน (สันพนังตามธรรมชาติ) คือ มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานตามสันพนังดินตะกอนธรรมชาติ และกลุ่มที่ 2 หมู่บ้านเชิงดอย (เชิงเขา) คือ มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานตามเชิงเขา

ภาพที่ 46 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานในโหล่ง (หุบเขา) แม่แจ่ม โดยพิจารณาจากลักษณะการตั้งถิ่นฐานทางกายภาพ

เมื่อพิจารณาแล้ว ในการศึกษาครั้งนี้ต้องการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่ใช้ฐานของทรัพยากรการผลิตร่วมกัน จึงพิจารณาจากการใช้ลำน้ำสาขาเดียวกัน มีพื้นที่ไร่นาต่อเนื่องกัน และเป็นกลุ่มบ้าน (ป๊อกบ้าน) เดียวกันเป็นหลักในการพิจารณา โดยพิจารณาจากงานวิจัยในชุดโครงการประวัติศาสตร์เมืองแจ่ม 100 ปี ซึ่งมีการแบ่งกลุ่มความสัมพันธ์ตามลักษณะของวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม เป็นกลุ่มบ้านเหนือ เลือกพิจารณาหมู่บ้านที่อยู่ในลำน้ำแม่กึ่ง โดยมีป๊อกบ้านพร้าว หมู่เลือกเป็นกรณี ส่วนกลุ่มบ้านใต้ เลือกพิจารณาหมู่บ้านที่อยู่ในลำน้ำแม่แรก โดยมีป๊อกบ้านนาเรื่อนและบ้านยางหลวงเป็นกรณีศึกษา เพื่อศึกษาการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ในสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนา (Peasant society) ผ่านการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ซึ่งสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนานี้เป็นสังคมที่ผู้คนมีชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเหล่าที่สัมพันธ์กันในระบบเครือญาติกับทางสายเดียว และการแต่งงานกันดองกันกับการเป็นพี่น้องร่วมบ้านที่อยู่กัน

ในลักษณะอย่างเท่าเทียม (Egalitarian) จะเหลื่อมล้ำกันก็มีแต่เรื่องอาวุโส คุณวุฒิและคุณธรรม มีการทำมาหากินกับความเป็นอยู่แบบร่วมแรงแบ่งปันและใช้ทรัพยากรร่วมกัน โดยต่างจากสังคมเกษตรแบบกสิกร (Farmer society) คือ คนที่เป็นชาวนาอยู่ในสังคมประเพณีอย่างเป็นหมู่เหล่า ฟังฟังซึ่งกันและกันทั้งในด้านแรงงานและทรัพยากร คิดอะไรทำอะไรคล้ายคลึงกันและมีความรู้สึกนึกคิดที่เป็นปัจเจกน้อย ในขณะที่คนที่เป็นกสิกรคือผู้ประกอบการที่มีความเป็นปัจเจกและประกอบกิจกรรมเพื่อตัวเอง ครอบครัว และกลุ่มเหล่านั้นมีผลประโยชน์ร่วมกัน

การศึกษาและการเลือกพื้นที่ที่กรณีศึกษาอ้างอิงจาก การวิจัยในชุดโครงการ การมีส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์แม่แจ่ม 100 ปี จากเมืองแจ่มสู่เมืองแจ่ม โดย สันติพงษ์ ช่างเผือก และคณะ (2549) โดยพิจารณาความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือข่าย และความสัมพันธ์ของการใช้น้ำ (ลำน้ำ) สายเดียวกันจนเกิดเป็นชุมชน โดยคณะวิจัยได้แบ่งการวิจัยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

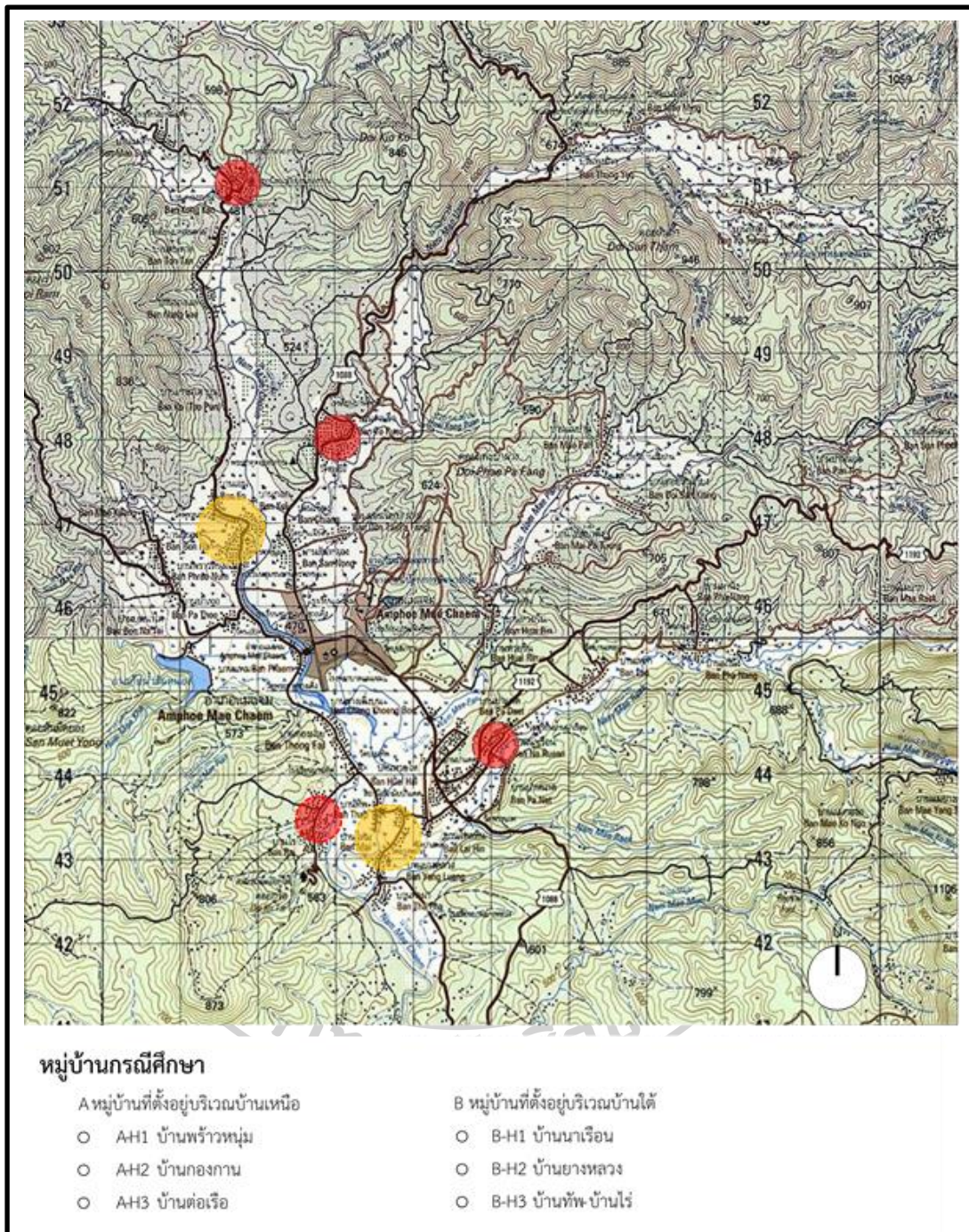
1. **กลุ่มบ้านเหนือ** คือ กลุ่มบ้านที่อยู่เหนือวัดช้างเค็งขึ้นไป กลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่วิจัย ได้แก่

- 1.1 บ้านพร้าวหนุ่ม หมู่ 6 ต.ช้างเค็ง 1.2 บ้านเจียง หมู่ 18 ต.ช้างเค็ง
1.3 บ้านกองกาน หมู่ 7 ต.แม่ศึก 1.4 บ้านแม่นาจร หมู่ 5 ต.แม่นาจร

2. **กลุ่มบ้านใต้** คือ กลุ่มบ้าน

- 2.1 บ้านยางหลวง หมู่ 6 ต.ท่าผา 2.2 บ้านท้องผาย หมู่ 8 ต.ช้างเค็ง
2.3 บ้านทัพ หมู่ 5 ต.ท่าผา 2.4 บ้านไร่ หมู่ 10 ต.ท่าผา

ขั้นตอนการเลือกพื้นที่ศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คัดเลือกจากหมู่บ้านข้างต้นที่มีการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม การตั้งถิ่นฐาน และการเกษตรมาบ้างแล้วในเบื้องต้น จากจุดประสงค์ของงานวิจัยที่เน้นศึกษาถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวแม่แจ่มในการสร้างที่อยู่อาศัยที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมการเกษตร จึงคัดเลือกหมู่บ้านที่เป็นตัวแทนของลำน้ำสายย่อยทั้งสองฝากฝั่งลำน้ำแม่แจ่ม คือ หมู่บ้านที่อยู่บนลำน้ำแม่กึ่งและแม่แรก เนื่องจากยังมีสภาพแวดล้อมและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่สามารถศึกษาได้ปรากฏอยู่

ภาพที่ 47 แสดงลักษณะตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านกรณีศึกษา

ในการศึกษานี้มีเกณฑ์การคัดเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษา ดังนี้

เกณฑ์การเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษา พิจารณาจากความเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อม ผ่านการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยได้กำหนดเกณฑ์การเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษาดังนี้

1. เป็นหมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐาน “โหล่งแม่แจ่ม” (หุบเขาแม่แจ่ม)
2. หมู่บ้านกรณีศึกษาสามารถเป็นตัวแทนของหมู่บ้านอื่นๆ ได้ กล่าวคือ ประชากรส่วนใหญ่ของหมู่บ้านยังคงดำรงวิถีชีวิตในระบบเกษตรกรรมเป็นหลัก

3. มีลักษณะการวางผังหมู่บ้านและสภาพแวดล้อมที่น่าสนใจ มีลักษณะที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ตลอดจนความสัมพันธ์ในชุมชนยังคงลักษณะของความสัมพันธ์เป็นสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนา (Peasant) เป็นหลัก

4. หมู่บ้านที่ศึกษาจะต้องมีสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในรูปแบบที่มีความน่าสนใจและสามารถใช้เป็นกรณีศึกษาได้ต่อไป

5. เป็นหมู่บ้านที่ผู้อยู่อาศัยและผู้นำชุมชนอนุญาตให้ทำการสำรวจศึกษาในภาคสนาม และสามารถเก็บข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้านและเรือนได้โดยสะดวก

จากการสำรวจเบื้องต้น โดยการเดินทางไปสำรวจหมู่บ้านในหุบเขาแม่แจ่ม เพื่อดูความน่าสนใจและความเหมาะสมในการศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น พบว่า หมู่บ้านที่อยู่ตรงกลางหุบเขาแม่แจ่ม บริเวณศูนย์กลางของเมืองแม่แจ่มนั้น ประชากรส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพ รับราชการ และค้าขาย ถัดออกมาจึงเป็นหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยมีการตั้งถิ่นฐานใน 2 ลักษณะ คือ 1. หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในหุบเขาแม่แจ่มบริเวณสันพะนั่งดินตะกอนแม่น้ำ และ 2. หมู่บ้านที่ตั้งบริเวณเชิงเขา จึงทำการคัดเลือกจาก ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในเบื้องต้น เป็น 2 กลุ่มใหญ่ และเลือกหมู่บ้านจากโหล่งบนและโหล่งล่าง เพื่อเป็นตัวแทนของกลุ่ม โดยพิจารณาตัวแทนของกลุ่มแม่น้ำสาขาอีกทีในการพิจารณาตัวแทนย่อย เพื่อสามารถนำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบการวางผังหมู่บ้านของแต่ละพื้นที่ได้ชัดเจนขึ้น โดยเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษาจากลักษณะของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นมาใช้ในการพิจารณา สรุปได้ว่า การศึกษาครั้งนี้ได้เลือกพื้นที่ศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม ตามความสัมพันธ์ของพื้นที่ กลุ่มละ 3 หมู่บ้าน ดังนี้

กลุ่มที่ 1 หมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านเหนือ ได้แก่

1.1 หมู่บ้านพร้าวห่ม ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

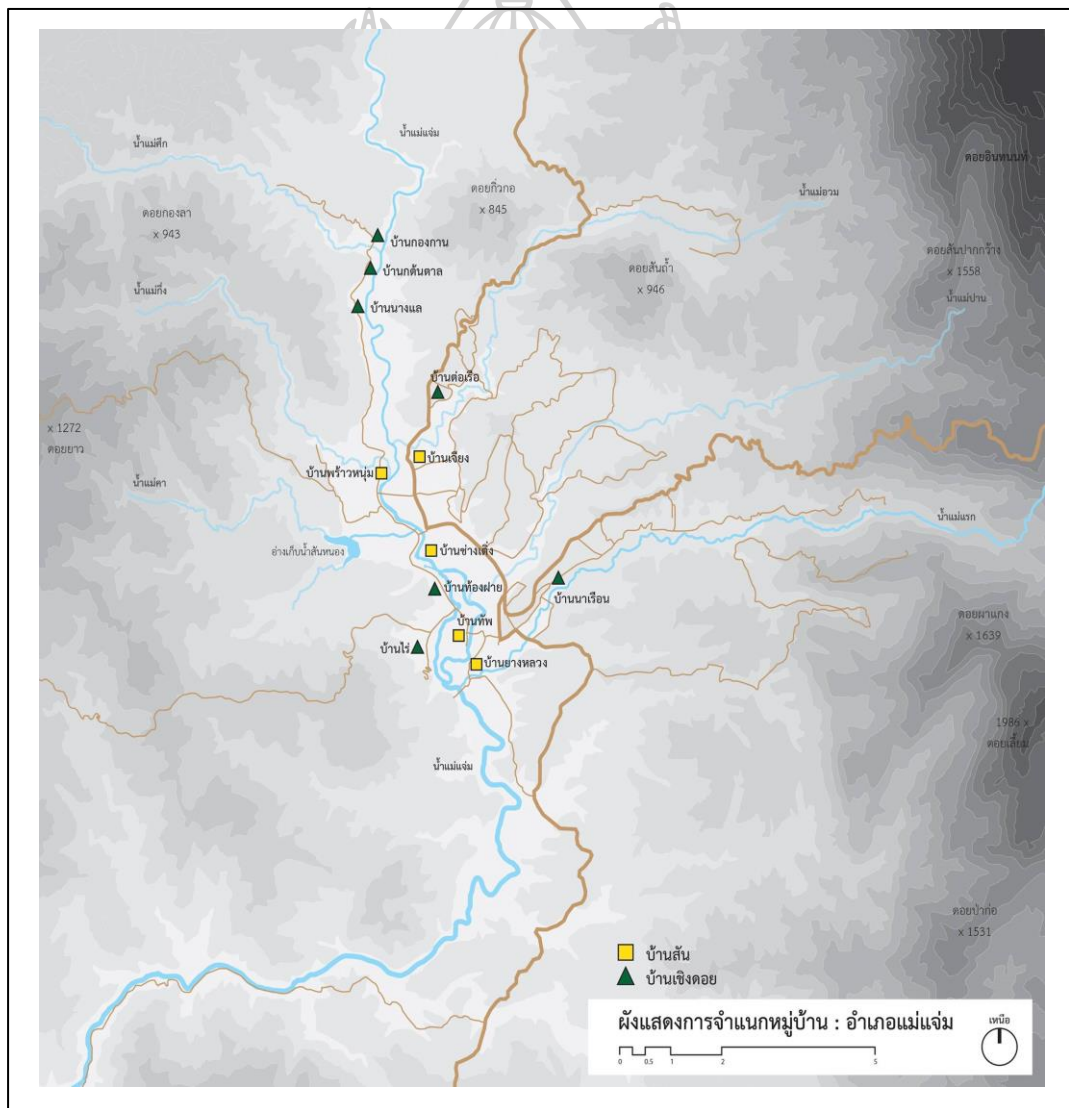
1.2 หมู่บ้านกองกาน ตำบลบ้านทัพ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

กลุ่มที่ 2 หมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านใต้ ได้แก่

2.1 หมู่บ้านนาเรื่อน ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

2.2 หมู่บ้านยางหลวง ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

หมู่บ้านกรณีศึกษาทั้ง 4 หมู่บ้าน เป็นพื้นที่ในเขตหุบเขาแม่แจ่ม เป็นหมู่บ้านที่มีความน่าสนใจ และเป็นกรณีซึ่งสามารถใช้เป็นตัวแทนหมู่บ้านในหุบเขาแม่แจ่มได้

ภาพที่ 48 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านในหุบเขาแม่แจ่ม

ตารางที่ 9 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะการตั้งถิ่นฐานกับรูปแบบของหมู่บ้านในหุบเขาแม่แจ่ม

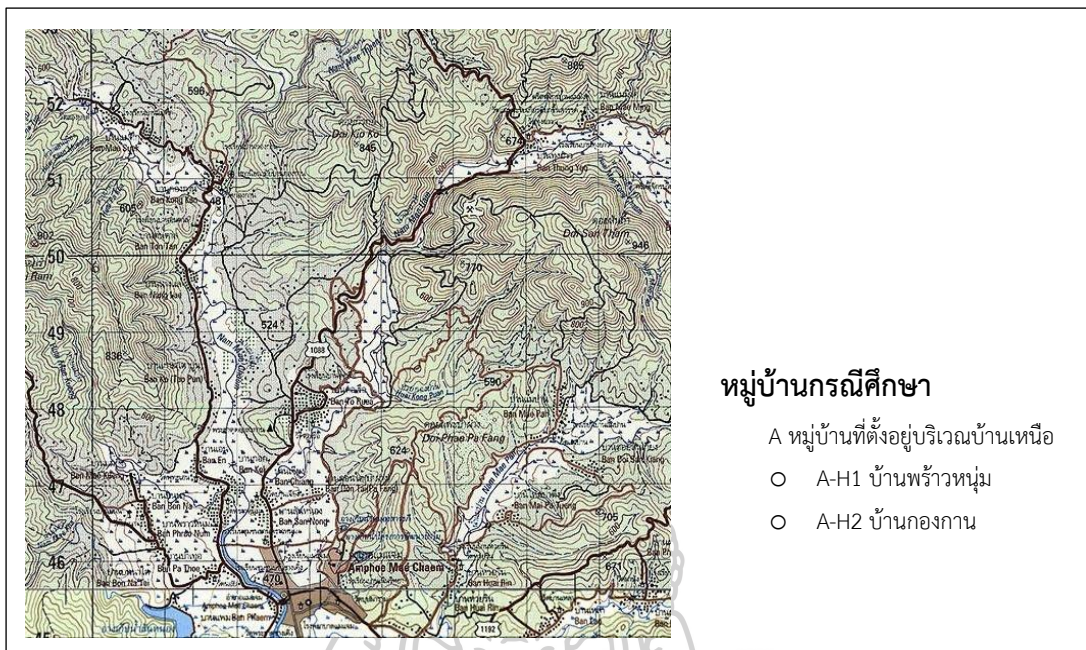
เกณฑ์การพิจารณา		เมืองแม่แจ่ม							
		บ้านกองกาน	บ้านต่อเรือ	บ้านพร้าวหนุ่ม	บ้านเจียง-บ้านช่างเค็ง	บ้านทับ	บ้านต้องผ่าย-บ้านไร่	บ้านอาราม-ยางพกลาง	บ้านนาเรือน
ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน	บริเวณสันปันน้ำธรรมชาติ			●	●	●		●	
	บริเวณเชิงเขา	●	●				●		●
รูปแบบของหมู่บ้าน (Settlement pattern)	แบบกลุ่ม (Cluster settlement)	●	●	●	●	●	○	○	
	แบบกระจาย (Scattered settlement)								○
	แบบแนวยาว (Linear settlement)						●	●	●

จากการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท โดยอ้างอิงจาก Leong and Morgan (1982: 50-52) ซึ่งสรุปไว้ว่า สามารถแบ่งรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน (Settlement patterns) ได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1. การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม/กระจุกตัว (Cluster settlements) 2. การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Scattered settlements) และ 3. การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (Linear settlements)

พบว่า รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน (Settlement patterns) ส่วนใหญ่ในเมืองแม่แจ่ม มีลักษณะแบบกลุ่มหรือกระจุกตัว (Cluster settlements) โดยเฉพาะในที่ราบลุ่มบนสันปันน้ำธรรมชาติ ส่วนการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เชิงเขา จะเป็นไปในรูปแบบแนวยาว (Linear settlements) ชนานไปกับแนวเขา

4.2 การศึกษาด้านการวางผังและรายละเอียดอื่นๆ ของหมู่บ้าน

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์ (2548: 24) กล่าวถึง การพิจารณาลักษณะทางกายภาพของผังหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นแก่นของวัฒนธรรม 3 ประการ คือ การเคารพในธรรมชาติที่เชื่อมโยงจิตวิญญาณกับระบบนิเวศ การเคารพบรรพบุรุษและเครือญาติ และการพึ่งพาตนเองในระบบของชุมชน ดังนั้น การศึกษาในบทนี้เป็นการศึกษาในบริบทของหมู่บ้านชาวนาในแม่แจ่ม เพื่อความเข้าใจจึงได้แยกอธิบายทีละกลุ่มบ้าน โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ตามการตั้งถิ่นฐานในแต่ละลุ่มน้ำย่อย ดังภาพที่ 50

ภาพที่ 50 แสดงตำแหน่งของหมู่บ้านในบ้านเหนือ (ไหล่งบน)

1.1) บ้านพร้าวหนุ่ม ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

1.1.1) ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ชื่อชุมชน “บ้านพร้าวหนุ่ม” จากตำนาน “ลัวะพ่ายแพ้อำแม่จามเทวี” ลัวะครองเมืองเชียงใหม่และเมืองแจ่ม ขุนลัวะอยากได้เมืองลำพูนและเจ้าแม่จามเทวีมาเป็นของตน ฝ่ายท้าวสุทนต์เมืองลำพูน เจ้าแม่จามเทวีจึงใช้กลอุบายให้ขุนลัวะแสดงฝีมือพุ่งเสนาะเข้าเมือง และทำลายอำนาจเวทย์มนต์ของขุนหลวงลัวะ หลังจากนั้นก็ขับไล่ออกจากเมืองที่ตนปกครอง ขุนลัวะพร้อมบริวารหนีการขับไล่เข้าเมืองแจ่ม

กลุ่มลัวะหนีมาเรื่อยๆ หุดค้ำพักแรมที่ไหนก็เกิดเป็นชื่อหมู่บ้านต่างๆ ในเมืองแม่แจ่ม หนีมาจนมาถึงริมฝั่งน้ำแม่กิง ป่าแห่งนี้มีต้นไม้ใหญ่ๆ แต่ละต้นแผ่กิ่งก้านพุ่มใบเขียวขจี ป่าหนุ่ม ที่กลุ่มลัวะหยุดทัพที่ตรงนี้ เพื่อพักก่อนเดินทางมุ่งหาขุนเขาทางทิศเหนือ เพื่อหาที่อยู่แห่งใหม่เมื่อผ่านพ้นสมัยการปกครองของลัวะ กลุ่มคนไต่ก็เข้ามาสร้างแปงเรือนอยู่ในป่าหนุ่มแห่งนี้ จึงมีชื่อว่า ชุมชนหมู่บ้านป่าหนุ่ม เมื่อนานวันเข้าก็เรียกเป็น บ้านพร้าวหนุ่ม (ประเสริฐ ปันศิริ และคณะ, 2549, pp. 53-54)

1.1.2) ตำแหน่งที่ตั้งหมู่บ้าน

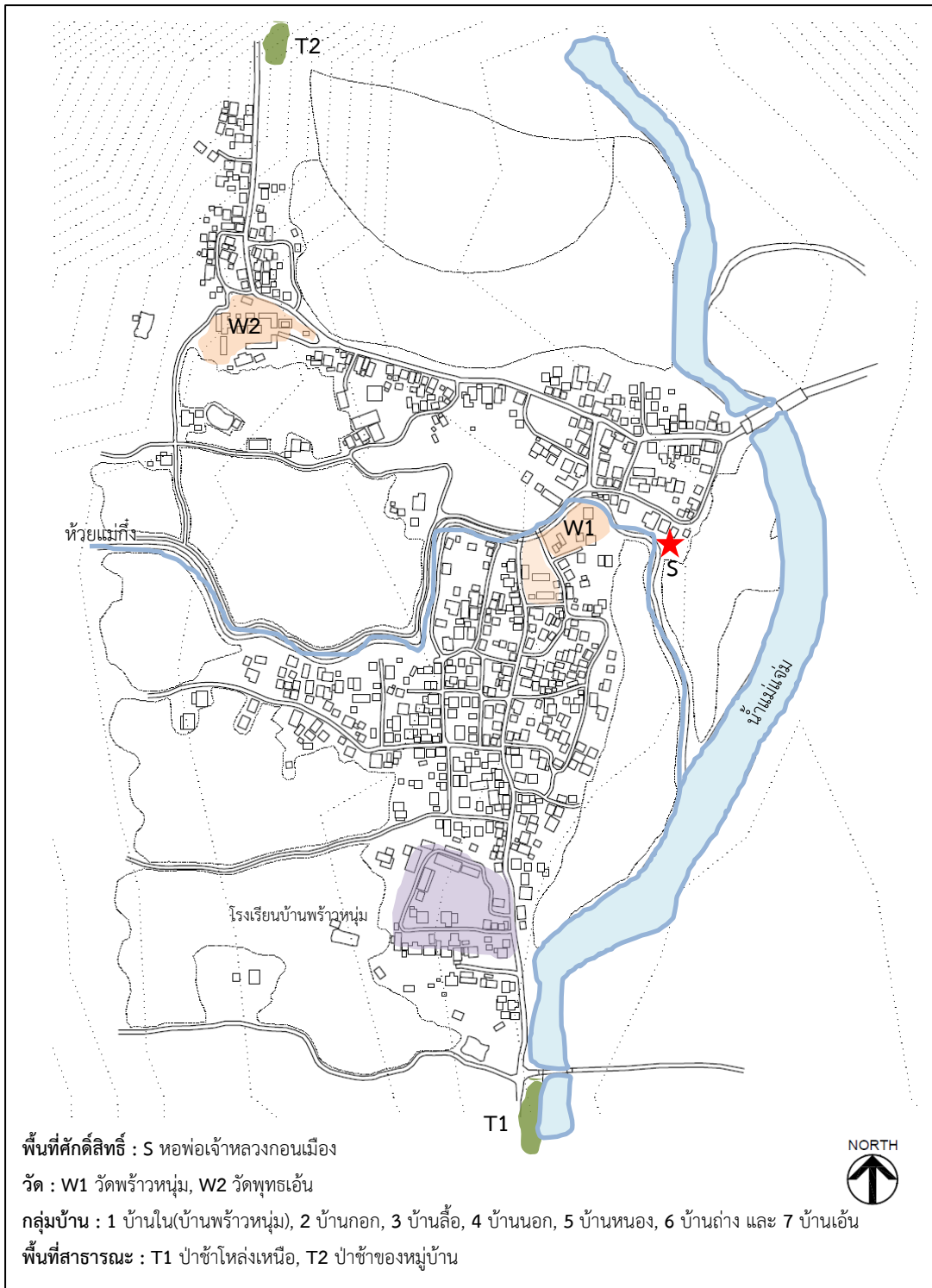
บ้านพร้าวหนุ่ม ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 6 ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่แจ่มไปทางทิศเหนือประมาณ 2 กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มบนสันตะกอนแม่น้ำ ริมฝั่งด้านตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่ม มีลำห้วยแม่กึ่ง สาขาหนึ่งของลำน้ำแม่แจ่มไหลผ่านกลางหมู่บ้าน และไหลมาสบกับลำน้ำแม่แจ่มช่วงปลายหมู่บ้าน

1.1.3) ฝั่งบริเวณและสภาพแวดล้อม

บ้านพร้าวหนุ่ม มีการตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวขนานไปกับสันดินตะกอนและเชิงเขา อยู่ระหว่างลำน้ำแม่กึ่ง (ลำน้ำสายรอง) กับลำน้ำแม่แจ่ม (ลำน้ำสายหลัก) มีลำเหมืองรับน้ำจากลำน้ำแม่กึ่งผ่านทุ่งนาผ่านตัวหมู่บ้าน ตั้งบ้านเรือนโดยรอบช่วงท้ายลำน้ำแม่กึ่งก่อนไหลลงสู่ลำน้ำแม่แจ่ม มีวัดพร้าวหนุ่มเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ลักษณะการอยู่อาศัยของผู้คนในชุมชนจะตั้งบ้านเรือนหนาแน่น เป็นกลุ่มชุมชนหมู่บ้านที่ถือว่าใหญ่

ลักษณะของหมู่บ้านประกอบด้วย แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มบ้าน ได้แก่ กลุ่มป่อกบ้านเหนือ (กลุ่มบ้าน (ป่อกบ้าน) ที่ตั้งอยู่ปากซ้ายของลำน้ำแม่กึ่ง) ได้แก่ บ้านกอก บ้านถ่าง บ้านหนอง บ้านอั้น และบ้านพักท่า กับกลุ่มป่อกใต้ (กลุ่มบ้าน (ป่อกบ้าน) ที่ตั้งอยู่ปากขวาของลำน้ำแม่กึ่ง) ได้แก่ บ้านโน บ้านนอก บ้านลุ่ม บ้านลือ ดังภาพที่ 55

ภาพที่ 51 แสดงลักษณะของผังหมู่บ้านพร้าวหนุ่ม และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา

1.1.4) ระบบสังคมของหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณารูปแบบของการกำหนดตัวเรือนในผังหมู่บ้าน รูปแบบทางสัญจร รูปแบบของการวางกลุ่มบ้าน จะเห็นได้ว่า รูปแบบของทางสัญจรเกิดจากเชื่อมกันกับการวางตำแหน่งบ้าน การเกาะกลุ่มของบ้านมีพื้นที่ส่วนกลางร่วมกันเป็นกลุ่มๆ

ป้อมบ้าน (กลุ่มบ้าน) ต่างๆ แยกตามลักษณะของสถานที่ตั้งและประวัติตำนานของแต่ละกลุ่มบ้าน ป้อมบ้านนอก ป้อมบ้านใน ป้อมบ้านลือ (อยู่ในบริเวณบ้านพร้าวหนุ่ม (เขตใต้)) ป้อมบ้านกอก ป้อมบ้านถ่าง ป้อมบ้านหนอง ป้อมบ้านเอน ป้อมบ้านพักท่า (อยู่ในบริเวณเขตเหนือหรือฝั่งซ้ายของน้ำแม่กึ่ง) ดังแผนภาพที่ 56

1.1.5) ระบบการจัดการน้ำที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศ

ลักษณะการใช้น้ำของหมู่บ้านมีสองรูปแบบทั้งการอุปโภคและบริโภค คือ การใช้น้ำเหมืองและการใช้น้ำบ่อ

1.1.6) น้ำเหมือง

บ้านพร้าวหนุ่ม การเบิกนาชุดเหมืองสายทุ่งเหนือนอกบ้านสายแม่กึ่ง ฟากขวามือบ้านใต้ ลุ่มบ้านกึ่ง ฝ่ายนี้ทตน้ำเหมืองทุ่งบนหลายแห่ง ในยุคบุกเบิกที่มีบ้านเรือนไม่ถึง 30 หลังคาเรือน ได้ผืนนาอาศัยทำกินครัวเรือนละ 10-25 ไร่

เหมืองหลวง ชุมชนกลุ่มป้อมบ้านพร้าวหนุ่มทั้งสองฝั่งฟากน้ำแม่กึ่งเหนือ-ใต้ อาศัยลำน้ำแม่กึ่งตีฝาย ทตน้ำเข้าทุ่งนา ไร่ และสวน ทางฟากใต้น้ำแม่กึ่งประกอบด้วย ฝ่ายหลวงแม่กึ่ง ทตน้ำเข้าทุ่ง มีทุ่งนาควม ทุ่งนาปึง นาทราย นาทุ่งผาฮอง นานอกบ้าน

เหมืองบ้าน จะอยู่ขนานไปกับถนนซอย (ชาวบ้านเรียกว่า กองบ้านนอก) จากไม้สะหรี่จุ่มไปทางตะวันตก เหมืองบ้านรับน้ำจากลำน้ำแม่กึ่งเข้ามาหล่อเลี้ยงในลำเหมือง

แจ่งหัวริน หัวแจ่งหัวรินเหมือนเป็นขอบเขตกั้นหมู่บ้าน แม้ร่องหัวรินจะ ไม่ยาวแต่มีร่องกว้างลึกลงสบน้ำแม่กึ่งใช้ขัง (เสีย) น้ำก่อนจะเข้าหมู่บ้าน ทางด้านตะวันตกของหัวรินแจ่งหัวริน เป็นทุ่งนากว้างไปถึงตีนดอยชายเขานาคินดั่ง ห่างจากบ้านพร้าวหนุ่มประมาณ 800 เมตร ในอดีตชาวบ้านได้ตัดแคว่กลางชายเขานาคินดั่ง ขอบทุ่งนาไว้ทำไร่ ปลูกข้าว ปลูกฝ้าย ปลูกพืชผักสวนครัว บางคนก็ทำห้างพัก มีโรงวัวควาย อยู่กับไร่สวนชั่วคราว ในที่สุดก็มีคนไปอยู่อย่างถาวร เรียกว่าบ้านบนนา(ประเสริฐ ปันศิริ และคณะ, 2549, p. 58)

ฝายทุ่งเหนือ ทตน้ำเข้าเหมืองทุ่งแม่กึ่ง เหนือลุ่มบ้านพักท่า นาขีด นานาย ลำเหมืองมาถึงบ้านถ่างบ้านกอก

เหมืองมะนาว กินน้ำเหนือบ้านแม่กึ่ง บ้านใช้น้ำ ได้แก่ บ้านแม่กึ่งบ้านบนนา บ้านน้อย

1.1.7) น้ำบ่อ

ชุมชนบ้านพร้าวหนุ่ม เดิมที (ในช่วงศตวรรษที่ 25) ชาวบ้านอาศัยบ่อน้ำในการอุปโภคบริโภค หลายแห่งผู้ที่ใช้น้ำมักนิยมไปตักน้ำบ่อที่ใกล้หรือบ่อที่ตัวเองเห็นว่าสะดวก บ่อหลัก ได้แก่ น้ำบ่อพุทธเอ็น น้ำบ่อบ้านหนอง และน้ำบ่อหลวง บ่อย่อย น้ำบ่อนาริว น้ำบ่อเย็น น้ำบ่อห้วยแจ่งหัวริน น้ำบ่อแม่เฒ่าเรือมมูล น้ำบ่อแม่เฒ่าม่าน

ภาพที่ 52 แสดงบริบทของหมู่บ้านพร้าวหนุ่ม และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา

1.2) บ้านกองกาน ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

1.2.1) ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ตามตำนาน มีผู้มาพบเห็น “พระเจ้าตนหลวง” ตั้งอยู่ที่วัดร้างบนเขา ใกล้กับสบน้ำแม่ศึก ทั้งกลุ่มคนไตและชนเผ่าอื่นต่างมาสักการบูชาพระเจ้าตนหลวง เป็นที่นับถือไป ไกล แรงศรัทธาต่างช่วยกันสร้างวิหารและเสนาสนะอื่นๆ ไว้เป็นที่อยู่อาศัยของพระเจ้าพระสงฆ์ และ ร่วมถวาย ศาสนวัตถุที่สร้างขึ้นใหม่ให้เป็นสมบัติของพระพุทธศาสนา งานบุญปอยหลวง ถวายทาน วิหาร กุฏิ ที่มี พระเจ้าตนหลวงเป็นที่นับถือ แม้เส้นทางจะไกลไปลำบากก็ไม่สามารถกีดกันแรงศรัทธา ต่อพระเจ้าตนหลวงได้ ต่างคนต่างได้จัดเตรียมเสวยอาหาร ผ่าผ่อนท่อนสไบ รวมทั้งผลหมากรากไม้ โอตานะอาหาร จะนำมาถวายแก่พระเจ้าตนหลวง ยิ่งคนที่เป็นท้าวขุนมูลนาย ก็ให้คนใช้ไพร่บ่าวของตนหาบหามกองคานกันมาเป็นหมู่คณะ เมื่อหาบมาถึงบริเวณวัดที่พระเจ้าตนหลวงประดิษฐานอยู่ก็ ถอดถอนเอาไม้คานที่หาบไปกองรวมกันเป็นกองใหญ่ ต่อมาจึงได้นามว่า บ้านกองกาน (ไม้คาน คนเหนือเรียกว่า ไม้กาน) คือ กองไม้ของไม้หาบคานจากผู้มีศรัทธามาทำบุญปอยหลวงวิหารพระเจ้าตนหลวง (ประเสริฐ ปันศิริ และคณะ, 2549, p. 69)

บ้านกองกาน เริ่มมีผู้บุกเบิกอยู่อาศัยในช่วงปลายทศวรรษที่ 24 พ่อเฒ่าเปี้ยว แม่เฒ่าหมอนคำ ย้ายจากบ้านพร้าวหนุ่ม เป็นครอบครัวแรกที่มาบุกเบิกทำไร่ นา สวน ต่อมา มีผู้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมเป็นเพื่อนบ้าน กับพ่อเฒ่าเปี้ยวประมาณ 4-5 ครอบครัว เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ทั้งชุมชนหมู่บ้านมีไม่เกิน 25 หลังคาเรือน ปัจจุบันชุมชนบ้านกองกานมีสมาชิกภายในชุมชนประมาณ 80 หลังคาเรือน (ประเสริฐ ปันศิริ และคณะ, 2549, p. 69)

1.2.2) ตำแหน่งที่ตั้งหมู่บ้าน

บ้านกองกาน ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 7 ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่แจ่มไปทางทิศเหนือประมาณ 6 กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณเชิงดอย ริมฝั่งด้านตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่ม มีลำห้วยแม่ศึก สาขาหนึ่งของลำน้ำแม่แจ่มไหลผ่านด้านล่างของหมู่บ้าน และไหลมาสบกับลำน้ำแม่แจ่มช่วงปลายหมู่บ้าน

1.2.3) ฝั่งบริเวณและสภาพแวดล้อม

บ้านกองกาน มีการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มบริเวณเชิงเขา อยู่บริเวณลำน้ำแม่ศึก (ลำน้ำสายรอง) สบกับลำน้ำแม่แจ่ม (ลำน้ำสายหลัก) มีลำเหมืองรับน้ำจากลำน้ำแม่ศึกผ่านทุ่งนาผ่านตัวหมู่บ้าน ตั้งบ้านเรือนโดยรอบช่วงท้ายลำน้ำแม่ก็งก่อนไหลลงสู่ลำน้ำแม่แจ่ม มีวัดกองกานเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ลักษณะการอยู่อาศัยของผู้คนในชุมชนจะตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มๆ ประมาณ 80 หลังคาเรือน เป็นกลุ่มชุมชนหมู่บ้านที่ไม่ใหญ่มากนัก

อาณาเขตของหมู่บ้านทิศเหนือติดชายป่า และห่อพ่อเจ้าหลวง ทิศตะวันออกติดกับลำน้ำแม่แจ่ม ทิศใต้ติดกับลำน้ำแม่ศึกบริเวณสบกับลำน้ำแม่แจ่ม ส่วนทิศตะวันตกติดกับทุ่งนาที่มีลักษณะเป็นนาขั้นบันได เนื่องจากเป็นพื้นที่เชิงดอย

ภาพที่ 54 แสดงลักษณะของผังหมู่บ้านกองกาน และตำแหน่งที่ตั้งของโรงเรียนศึกษา

1.2.4) ระบบสังคมของหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณารูปแบบของการกำหนดตัวเรือนในผังหมู่บ้าน รูปแบบทางสัญจร รูปแบบของการวางกลุ่มบ้าน จะเห็นได้ว่า รูปแบบของทางสัญจรเกิดจากเชื่อมกันกับการวางตำแหน่งบ้าน การเกาะกลุ่มของบ้านมีพื้นที่ส่วนกลางร่วมกันเป็นกลุ่มๆ ขนาดไม่ใหญ่นัก

คติความเชื่อ หมู่บ้านกองกาน มีการอัญเชิญพ่อเจ้าหลวงทั้ง 3 มาสถิตย์ไว้ที่ศาลประจำหมู่บ้าน โดยตั้งศาลขนาดเล็ก 3 ศาล ประกอบด้วย ศาลพ่อเจ้าหลวงดอนแต่น ศาลพ่อเจ้าหลวงกอนเมือง และศาลพ่อเจ้าหลวงม่วงก้อน ตั้งอยู่บริเวณป่าท้ายหมู่บ้าน

1.2.5) ระบบการจัดการน้ำที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศ

ห้วยแม่ศึกเป็นลำน้ำสาขาแม่แจ่มปากตะวันตกที่ไหลมาบรรจบลำน้ำแจ่มใต้วัดดงกองกาน เนื้อชุมชนบ้านต้นตาล ชาวบ้านบุกเบิกพื้นที่ริมขอบเขาเชิงดอยทำไร่ทำนา และร่วมกันขุดเหมืองตีฝายหลายลูก ทดน้ำเข้าทุ่งนา เข้าสวนในบ้านทั้งสองฝั่งลำน้ำแม่ศึกซ้ายขวา ปากเหนือปากใต้

น้ำเหมือง ฝ่ายน้ำแม่ศึกลูกสุดท้ายอยู่ที่หน้าถ้ำดอยลำ คานฝายลูกนี้ลำเหมืองอยู่ฝั่งใต้แม่ศึก ลำเหมืองจะขนานกับลำน้ำเลียบเลาะชายเขาตอยลำอ้อมเลี้ยวมาทางใต้ ลุ่มบ้านต้นตาลถึงบ้านนาแล เหมืองเส้นนี้ทางบ้านพร้าวหนุ่มต่อลำเหมืองล่องมายังเกาะนางแล เกาะน้ำจาด ผ่านห้วยวังปลิง ห้วยช้าง เกาะน้ำจาด เนื้อบ้านอื่น

น้ำบ่อ ดอยสันป่าดิงบนบ้าน คือ ป่าชุมชนของหมู่บ้านกองกาน เมื่อถึงฤดู “ตองตึงหล่น” ช่วงเดือนมกราคม-เดือนมีนาคม หรือเดือน 4 เดือน 5 เนื้อ

ภาพที่ 55 แสดงบริบทของหมู่บ้านพร้าวหนุ่ม และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา

2) หมู่บ้านกลุ่มบ้านใต้

กลุ่มบ้านแจ่มใต้ เลือกศึกษาใน 2 พื้นที่ คือ กลุ่มฟากตะวันออกของลำน้ำแม่แจ่ม พื้นที่นาгинน้ำแม่แรก ประกอบด้วย บ้านท้องฝาย บ้านทัพ บ้านไร่ และกลุ่มฟากตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่ม พื้นที่นาгинน้ำแม่แจ่ม ประกอบด้วย บ้านอาราม บ้านยางหลวง บ้านนาเรื่อน เพื่ออธิบายลักษณะรูปแบบ พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานตลอดจนความสัมพันธ์ของชุมชนทางตอนใต้ในหุบเขาแม่แจ่ม

ภาพที่ 57 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มบ้านใต้ (โหล่งล่าง)

2.1) บ้านท้องฝาย บ้านทัพ และบ้านไร่ ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

2.1.1) ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 บริเวณด้านฝั่งตะวันตกของน้ำแม่แจ่มตอนล่างของเมือง มีกลุ่มบ้านมาตั้งถิ่นฐาน คือ บ้านทัพ เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ในหุบเขาแม่แจ่ม จำนวนหลังคาเรือนราว 50 หลัง บ้านทัพเป็นบ้านใหญ่มีพื้นที่กว้างและอุดมสมบูรณ์ พอถึงช่วงประมาณ พ.ศ. 2460-พ.ศ.2490 บ้านทัพเริ่มมีการขยายตัวของครัวเรือนจนมีผู้คนมาอาศัยอยู่เพิ่มขึ้นราว 60-70 หลังคาเรือน มีถนนกลางบ้าน 2 เส้น โดยป๊อก (กลุ่มบ้าน) บนเหมืองจะมีมากกว่าป๊อก (กลุ่มบ้าน) ลุ่ม

เหมือง เพราะป๊อกลุ่มเหมืองมีปัญหาน้ำกัดเซาะและเรื่องน้ำท่วมถึง ราว 30 กว่าหลังคาเรือนของบ้าน
ท้องฟาย จนราวปี พ.ศ.2471 ร่องน้ำแจ่มเปลี่ยนทิศมาใกล้บ้านที่พามากขึ้น เป็นเหตุให้ชาวบ้าน
บางส่วนอพยพย้ายไปอยู่บริเวณชายป่าด้านตะวันตกที่เคยเป็นพื้นที่ทำไร่ เมื่อจำนวนบ้านเรือนที่หนี
น้ำมาขยายมากขึ้น ผืนดินที่เคยเป็นที่ตั้งเรือนเก่าก็เริ่มเปลี่ยนเป็นที่นา ต่อมาช่วงต้นปี พ.ศ. 2490
ชาวบ้านมีครัวเรือนลดลงเหลือไม่ถึง 30 หลังคาเรือน แต่ถัดมาในช่วงกลางปีเดียวกัน (พ.ศ.249) การ
ผลิตฝิ่นเป็นที่แพร่หลายแต่ละบ้านเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของประชากร และมีคน
จากภายนอกหุบเขาอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของพื้นที่ คือ การ
สละเปลี่ยนทิศทางของลำน้ำแม่แจ่มและน้ำท่วมใหญ่ ส่งผลกระทบต่อการเคลื่อนย้าย และการ
เปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ทั้ง 3 หมู่บ้าน ดังนี้ *บ้านท้องฟาย* ป๊อกลุ่มเหมือง ทอย
กันย้ายขึ้นมาอยู่สายบนเหมือง และขยับข้ามฝั่งถนนไปยังป่าแพะปากตะวันตก มีบางครัวเรือนย้ายไป
อยู่บ้านไร่ *บ้านทัพ* ยังคงถูกน้ำแจ่มเซาะตลิ่งอยู่ตลอดเวลา คนในบ้านย้ายไปอยู่บ้านไร่ ส่วน *บ้านลัวะ*
ที่เคยรองรับการอพยพจากบ้านทัพในช่วงเวลาที่ผ่านมา และมีการขยายตัวมากถึง 20 หลัง ภายนี้
เริ่มได้รับผลกระทบจากแม่น้ำแจ่ม เช่นเดียวกับบ้านทัพ จนในที่สุดชาวบ้านทั้งหมดพากันย้ายหนีน้ำ
ไปอยู่บ้านอื่น (สันติพงษ์ ช่างเผือก และคณะ, 2546, p. 32)

2.1.2) ตำแหน่งที่ตั้งหมู่บ้าน

บ้านท้องฟาย ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 8 ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม
จังหวัดเชียงใหม่ *บ้านทับ* ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ *บ้านไร่*
ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 10 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่แจ่มไป
ทางทิศใต้ประมาณ 2 กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มบนสันตะกอนแม่น้ำ และเชิงเขา ริมฝั่งด้าน
ตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่ม

2.1.3) ฝั่งบริเวณและสภาพแวดล้อม

สามารถแบ่งคร่าวๆ ได้เป็น 2 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนที่ตั้งบ้านเรือนในที่
ลุ่มได้แก่ *บ้านทัพ* และส่วนที่ตั้งบ้านเรือนบริเวณเชิงเขา ได้แก่ *บ้านท้องฟาย* และ *บ้านไร่* โดยอาศัยลำ
น้ำแม่แจ่มทอน้ำเข้าสู่ระบบเหมืองฝาย และมีฝินนาบนที่ราบกว้างใหญ่ที่สุดในเมืองแม่แจ่ม

2.1.4) ระบบสังคมของหมู่บ้าน

คติความเชื่อ

ผี สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือ ระดับเมือง ได้แก่ ผีควบเมือง
ประกอบด้วย ระดับเชิง (เครือญาติ) ได้แก่ ผีปู่ย่า ผีสุ่ม ประกอบด้วย หอผามะสง หอศรีหวัน (เจ้าหลัก
บ้านทัพ) ตั้งอยู่บริเวณท้ายบ้านทัพ ในระดับผีปู่ย่า พบที่ บ้านทัพ 2 เรือน บ้านท้องฟาย 1 เรือน และ
ระดับบ้าน ได้แก่ ผีเจ้าบ้าน/ผีเสื่อบ้าน นับถือในกลุ่มบ้าน/ป๊อกบ้านที่ตั้งอยู่ในละแวกเดียวกัน เป็น
หน่วยความสัมพันธ์อ้างอิงของคนที่อยู่อาศัยในละแวกเดียวกัน

พุทธ มีวัดหลักของทั้ง 3 หมู่บ้าน คือ วัดบ้านทัพ โดยมีคณะศรัทธาวัดประกอบด้วย คณะศรัทธาวัดบ้านทัพ คณะศรัทธาวัดบ้านท้องฝาย และคณะศรัทธาวัดบ้านไร่ (บ้านลี้วะ)

2.1.5) ของหน้าหมู่บ้าน

การใช้ของหน้าหมู่บ้านสามารถแบ่งได้เป็น 4 ระดับ คือ ระดับครัวเรือน ระดับสายตระกูล ระดับบ้าน และระหว่างบ้านจนถึงเมือง ในกลุ่มบ้านใต้ฝั่งตะวันตกนี้ ได้แก่ วัดบ้านทัพ ย้ายตำแหน่งมาแล้ว 2 ครั้ง เนื่องจากการกัดเซาะและเปลี่ยนทิศทางของลำน้ำแม่แจ่ม

2.1.6) นาและระบบเหมืองฝาย

นาและระบบเหมืองฝายในกลุ่มบ้าน (แจ่ม) ใต้ นี้ สามารถแบ่งพื้นที่คร่าวๆออกได้เป็นสองส่วน คือ ส่วนที่ 1 นากินน้ำแม่แจ่ม และส่วนที่ 2 นากินน้ำแม่แรก สำหรับในบ้านใต้ฝั่งตะวันตก คือ พื้นที่นาที่ใช้ในลำน้ำแม่แจ่มและห้วยเปียน โดยนาของบ้านทัพ บ้านไร่ และบ้านท้องฝาย เป็นนาผืนเดียวของเมืองแม่แจ่ม ที่กินใช้น้ำแม่แจ่ม ผ่านการตี “ฝายหลวง” ทดน้ำเข้านา สถานที่ตั้งฝายหลวงจะอยู่บริเวณโค้งน้ำระหว่างใต้ตั้ง(ทุ่ง)แพมถึงหัวบ้านท้องฝายซึ่งมีก้อนหินใหญ่สองก้อนตั้งอยู่สถานที่ ตั้งฝาย เรียกว่า หาดบะต๊ะคำ (หาดผาต๊ะคำ)

ในช่วงทศวรรษที่ 2460 ฝายหลวงมีลำเหมืองทั้งหมด 11 เส้น คือ 1. เหมืองข้าวสะเล 2. เหมืองดู 3. เหมืองเกาะใหม่ 4. เหมืองน้ำละ 5. เหมืองแต่ไม้ส่อน 6. เหมืองปู่ยายตองตึง 7. เหมืองตาโอ้ 8. เหมืองบ้านลี้วะ 9. เหมืองกลาง 10. เหมืองบอกป่า 11. เหมืองนกระถั่ว (นารับน้ำฝายหลวงมีประมาณ 100 ตางเศษ หรือราว 200 ไร่(นา 1 ตาง เท่ากับ 12-14 กิโลกรัม เทียบกับไร่เกษี ราวๆ 2 ไร่) (สันติพงษ์ ช้างเผือก, 2546, p. 50)

ฝายหลวง: ฝายกั้นลำน้ำแม่แจ่ม เพื่อนำน้ำไปหล่อเลี้ยงนาในที่ราบหุบเขาแม่แจ่ม

วัดบ้านทัพ : วัดที่เป็นศูนย์กลางของทั้ง 3 หมู่บ้าน (บ้านฝายหลวง บ้านทัพ บ้านไร่)

ภาพที่ 58 แสดงบริบทแวดล้อมของพื้นที่ของหมู่บ้านฝายหลวง บ้านทัพ และบ้านไร่ และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา

ภาพที่ 59 แสดงลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านฝายหลวง บ้านทัพ และบ้านไร่ และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา

2.2) บ้านยางหลวง(บ้านใต้) ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

2.2.1) ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ชื่อชุมชน “ยางหลวง” มีผู้สันนิษฐานว่าไว้ 2 กรณี กรณีแรกมาจากคำว่า “ยาง” ซึ่งหมายถึง ชาวกระเหรี่ยง ส่วนคำว่า “หลวง” น่าจะมาจากคำว่า “พ่อหลวง” ซึ่งแปลว่า ผู้นำชุมชนหรือผู้ใหญ่บ้าน ดังนั้น คำว่า “ยางหลวง” น่าจะหมายถึงชุมชนที่มีกระเหรี่ยงเป็นผู้นำ เพราะในยุคเริ่มแรกบริเวณนี้น่าจะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวกระเหรี่ยงมาก่อน กรณีที่ 2 สันนิษฐานว่าในอดีตอาจมีต้นยางใหญ่ขึ้นอยู่ในบริเวณชุมชนก็ได้ เพราะคำว่า “หลวง” ในภาษาถิ่นภาคเหนือ แปลว่าใหญ่ จึงเรียกต้นยางขนาดใหญ่ขึ้นว่า “ยางหลวง” และจากหลักฐานที่พบจารึกบน “กัจจุก” ในบริเวณวัดยางหลวง เป็นอักษรล้านนา มีใจความว่า “สกราชได้ 2026 ตัวเดือนสิปถมแล้ว” (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2534, p. 60) ดังนั้นจึงสันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่ามีชุมชนตั้งอยู่บริเวณนี้มาประมาณ 500 ปีมาแล้ว

2.2.2) ตำแหน่งที่ตั้งหมู่บ้าน

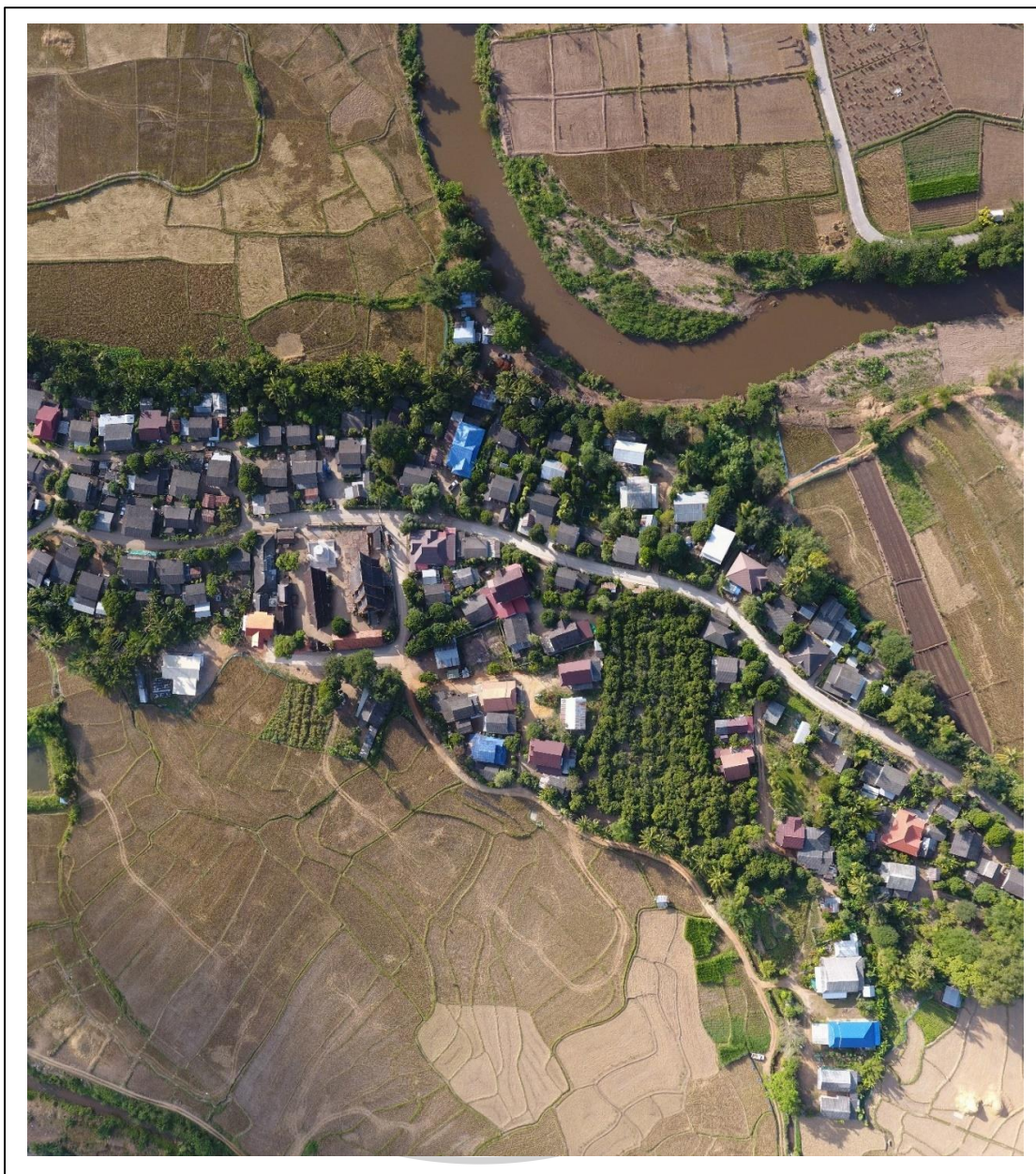
บ้านยางหลวง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 6 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ บนระดับความสูงประมาณ 456 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง อยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่แจ่ม ไปทางทิศใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มบนสันตะกอนแม่น้ำ ริมฝั่งด้านตะวันออกของลำน้ำแม่แจ่ม อาณาเขตของหมู่บ้านทาง ด้านทิศเหนือติดต่อกับบ้านอาราม หมู่ 4 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ด้านทิศใต้ติดต่อกับบ้านแม่หม่ม ตำบลท่าผา และบ้านกองแขกเหนือ ตำบลกองแขก ด้านทิศตะวันออกติดต่อกับบ้านป่าหนาด หมู่ที่ 9 ตำบลท่าผา ส่วนทิศตะวันตกติดต่อกับบ้านไร่ หมู่ที่ 10 ตำบลท่าผา จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 165 ครัวเรือน ประชากร 739 คน มีพื้นที่การใช้ที่ดินของชุมชนประมาณ 1,990.5 ไร่ แบ่งออกเป็นการใช้ที่ดินประเภทต่างๆ ดังนี้ พื้นที่สวน 108 ไร่ พื้นที่สวนผสมพืชไร่ 36 ไร่ พื้นที่พืชไร่ 1,302 ไร่ พื้นที่นาข้าว 506 ไร่ (จิระปรังเชียว, 2543: 66)

2.2.3) ผังบริเวณและสภาพแวดล้อม

บ้านยางหลวง มีการตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวขนานไปกับสันดินตะกอน อยู่ระหว่างลำน้ำแม่แรก (ลำน้ำสายรอง) กับลำน้ำแม่แจ่ม (ลำน้ำสายหลัก) มีลำเหมืองรับน้ำจากลำน้ำแม่แรกผ่านทุ่งนาผ่านตัวหมู่บ้าน และผ่านทุ่งนาอีกครั้งก่อนลงสู่ลำน้ำแม่แจ่ม มีวัดยางหลวงเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ลักษณะการอยู่อาศัยของผู้คนในชุมชนจะตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มบ้านหรือที่เรียกว่า (ป้อกบ้าน) โดยผู้ที่อาศัยในกลุ่มบ้านเดียวกัน มักจะเป็นเครือญาติกันเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มบ้านหนึ่งๆ จะมีเรือนพักอาศัยประมาณ 4-5 หลัง

ภาพที่ 61 แสดงลักษณะของฝั้งหมู่บ้านยางหลวง และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา

ภาพที่ 62 ภาพถ่ายมุมสูงแสดงลักษณะของผังหมู่บ้านและบรรยากาศของสภาพแวดล้อมบ้าน
ยางหลวง

2.2.4) ระบบสังคมของหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณารูปแบบของการกำหนดตัวเรือนในผังหมู่บ้าน รูปแบบทาง
สัญจร รูปแบบของการวางกลุ่มบ้าน จะเห็นได้ว่า รูปแบบของทางสัญจรเกิดจากเชื่อมกันกับการวาง
ตำแหน่งบ้าน การเกาะกลุ่มของบ้านมีพื้นที่ส่วนกลางร่วมกันเป็นกลุ่มๆ

ภาพที่ 63 ภาพถ่ายมุมสูงแสดงลักษณะของหมู่บ้านและสภาพแวดล้อมบ้านยางหลวง

2.2.5 นาและระบบเหมืองฝาย

สำหรับที่นาของบ้านยางหลวง(บ้านใต้) เป็น “นากินน้ำแม่แรก” มีลักษณะภูมิประเทศแบบนาขั้นบันได ตามความลาดเทของพื้นที่ นาทั้งหมดมีอยู่หลายทุ่งแต่ละทุ่งกินน้ำจากลำน้ำแม่แรก โดยใช้ฝายทั้งสิ้น 3 ตัว เริ่มจาก ฝายตัวแรก คือ“ฝายเหมืองหลวง” เป็นฝายตัวบนสุด ทดน้ำเข้านาทางปากขวาของลำน้ำ (ฝั่งเดียวกับตัวบ้านโน) 2 ทุ่ง คือ ตั้ง (ทุ่ง) หลวง พื้นที่นาขนาดใหญ่ทางบ้านใต้ และ ตั้ง (ทุ่ง) จก ซึ่งอยู่ชิดกับลำน้ำแม่แจ่มทางตะวันออกของป๊อก (กลุ่ม) บ้านเกาะ ฝายตัวที่สอง“ฝายเหมืองบน” ทดน้ำแม่แรกไปยังตั้ง (ทุ่ง) แม่แรก ตั้ง (ทุ่ง) พระแพ่ และตั้ง (ทุ่ง) มะค่า ส่วนฝายตัวที่สาม คือ ฝายเหมืองลุ่ม ทดน้ำแม่แรกไปยังตั้ง (ทุ่ง) ลุ่ม และตั้ง (ทุ่ง) หางตั้ง

ภาพที่ 64 เส้นลำเหมืองแม่แก้วที่ผ่านนา บ้านอารามและบ้านยางหลวง

2.3) บ้านนาเรือน ตำบลท่าผา อำเภอมะเข่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

2.3.1) ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

แต่เดิมพื้นที่บริเวณบ้านนาเรือนและบ้านป่าหนาดเป็นพื้นที่สำหรับการเกษตรทั้งไร่และนา ต่อมาเมื่อมีคนมาตั้งถิ่นฐานและพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยประมาณ 10 กว่าหลังคาเรือน บริเวณบ้านป่าหนาดนั้นแต่เดิมเป็นที่ไร่ มีต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ชาวบ้าน เรียกว่า ไม้หนาด ขึ้นอยู่จำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านป่าหนาด โดยในระยะแรกทั้งสองหมู่บ้านรวมกันเป็นหมู่ที่ 2 บ้านป่าแ่จ มีนายโปลา สุปิณะ เป็นผู้ใหญ่บ้าน ต่อมาอำเภอข้างเคื่งเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอมะเข่แจ่ม และเริ่มมีผู้นอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่มากขึ้นเกิดบ่อกบ้านเหล่าขึ้นมาอีกกลุ่มบ้านหนึ่ง ทำให้บ้านนาเรือน-ป่าหนาด ขยับเป็นหมู่ที่ 3 ของตำบลท่าผา จนกระทั่งปี พ.ศ.2537 บ้านนาเรือน-ป่า

ขนาดจึงได้แยกตัวออกจากหมู่ที่ 3 มาเป็นหมู่ที่ 9 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

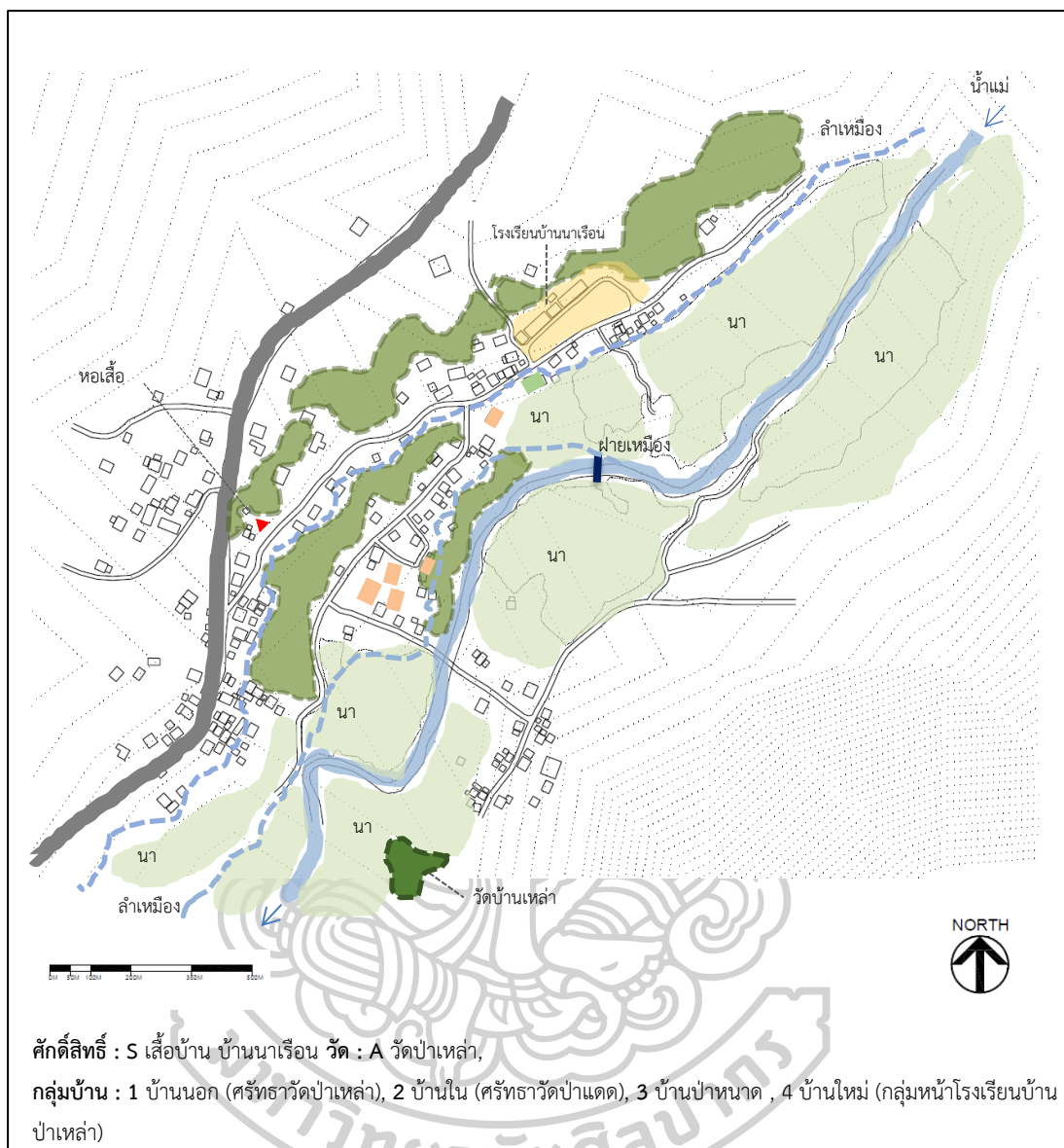
2.3.2) ตำแหน่งที่ตั้งหมู่บ้าน

หมู่บ้านนาเรื่อน-ป่าหนาด ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่แจ่มประมาณ 4 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศเป็นเชิงเขา และที่ราบหุบเขาแคบๆ ขนานไปกับลำน้ำแม่แจ่ม มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,500 ไร่ อาณาเขตของ หมู่บ้าน ทิศเหนือติดกับบ้านเหล่า ทิศใต้ติดกับถนนสายฮอด-แม่สะเรียง ทิศตะวันออกป่าอนุรักษ์ม่อน ผาดำ ทิศตะวันตกติดกับหมู่ที่ 7 บ้านห้วยโฮ พื้นที่ทั้งหมด ซึ่งรวมพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่า พื้นที่รกร้างว่างเปล่า หนอง บึง และอื่นๆ ในหมู่บ้าน รวมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3,750 ไร่

2.3.3) ผังบริเวณและสภาพแวดล้อม

บ้านนาเรื่อน มีการตั้งบ้านเรือนอยู่ในแนวเชิงเขา เทลาดลงมาในที่ราบ ลำน้ำแม่แจ่ม มีลำเหมืองรับน้ำจากลำน้ำแม่แจ่มผ่านทุ่งนา และตัวหมู่บ้าน ลักษณะการอยู่อาศัยของ ผู้คนในชุมชนจะตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มบ้านหรือที่เรียกว่า (ป๊อกบ้าน) โดยผู้ที่อาศัยในกลุ่มบ้านเดียวกัน มักจะเป็นเครือญาติกันเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มบ้านหนึ่งๆจะมีเรือนพักอาศัยประมาณ 4-5 หลัง

ภาพที่ 65 แสดงลักษณะของผังหมู่บ้านนาเรื่อน และตำแหน่งที่ตั้งของกรณีศึกษา

2.3.4) ระบบสังคมของหมู่บ้าน

ลักษณะชุมชนหมู่บ้านนาเรื่อน-ป่าหนาดเป็นชุมชนชนบทขนาดเล็กทำการเกษตรเป็นหลัก มีประชากรประมาณ 65 ครัวเรือน 73 หลังคาเรือน เป็นเพศชาย 124 คน เพศหญิง 137 คน รวมประชากรทั้งหมด 261 คน (ปี พ.ศ.2560) แบ่งการอยู่อาศัยตามกลุ่มความสัมพันธ์เป็น 2 ปีกบ้าน (กลุ่มบ้าน) โดยมีบ้านนาเรื่อนเป็นบ้านหลัก และบ้านป่าหนาดเป็นบ้านรอง

ภาพที่ 66 แสดงลักษณะของกลุ่มบ้านที่มีความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายของหมู่บ้านนาเรือน

2.3.5) นาและระบบเหมืองฝาย

สำหรับที่นาของบ้านนาเรือน เป็น “นากินน้ำแม่แรก” เช่นเดียวกับบ้านยางหลวง มีลักษณะภูมิประเทศแบบนาขั้นบันได ตามความลาดเทของ พื้นที่นาส่วนใหญ่กั้นน้ำจากลำน้ำแม่แรก ระบบการจัดการไม่ซับซ้อนมากนัก โดยใช้ฝายทั้งสิ้น 3 ตัว เริ่มจาก ฝายตัวแรก คือ “ฝายเหมืองหลวง” เป็นฝายตัวบนสุด ทดน้ำเข้านาทางปากขวาของลำน้ำ (ฝั่งเดียวกับตัวบ้านใน) 2 ทุ่ง คือ ตั้ง (ทุ่ง) หลวง พื้นที่นาขนาดใหญ่ทางบ้านใต้ และ ตั้ง (ทุ่ง) จก ซึ่งอยู่ชิดกับลำน้ำแม่แจ่มทางตะวันออกของป้อม (กลุ่ม) บ้านเกาะ ฝายตัวที่สอง “ฝายเหมืองบน” ทดน้ำแม่แรกไปยังตั้ง (ทุ่ง) แม่แรก ตั้ง (ทุ่ง) พระแพ่ และตั้ง (ทุ่ง) มะค่า ส่วนฝายตัวที่สาม คือ ฝายเหมืองลุ่ม ทดน้ำแม่แรกไปยังตั้ง (ทุ่ง) ลุ่ม และตั้ง (ทุ่ง) ทางตั้ง

ภาพที่ 67 แสดงลักษณะความสัมพันธ์ของนิเวศวัฒนธรรมในระบบเหมืองฝายลำน้ำแม่แจ่มแรก

4.3 สรุปท้ายบทที่ 4

เนื้อหาของบทนี้กล่าวถึงลักษณะของการเลือกทำเลที่ตั้งของหมู่บ้าน องค์ประกอบของหมู่บ้าน และความสัมพันธ์ทางสังคมที่สะท้อนออกมาทางกายภาพผ่านลักษณะการวางผังและโครงสร้างของหมู่บ้าน

1) ทำเลที่ตั้ง และการจัดการสภาพแวดล้อม

นอกจากการเลือกการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่ม และที่เชิงเขา ดังรายละเอียดในตอนต้นของบท การจัดการกับสภาพแวดล้อมเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ได้ชัดจากการลงพื้นที่สำรวจ โดยเฉพาะการใช้ระบบลำเหมือง เริ่มจากฝาย น้ำผ่านลำเหมืองเข้าพื้นที่นา (พบทั้งส่วนที่เป็นนาขั้นบันได และนาลุ่ม) ผ่านหมู่บ้าน (อาจจะเป็นหน้าหรือหลังของบ้านแล้วแต่กรณี) น้ำในลำเหมืองส่วนนี้ ส่วนใหญ่จะถูกนำมาใช้ในสวนของพืชพรรณที่ปลูกไว้ภายในบริเวณบ้าน เช่น สวนครัว และพืชพรรณต่างๆ และไหลลงสู่ลำน้ำสายหลัก คือ ลำน้ำแม่แจ่มในลำดับสุดท้าย เส้นลำเหมืองที่ลัดเลาะ

ผ่านบ้านเรือน และทุ่งนา โดยในแต่ละช่วงของลำเหมืองจะมีฝายเล็กกั้น หรือสะพานข้ามลำเหมืองอยู่ เป็นระยะ บางแห่งพบพืชพรรณขึ้นในลำเหมืองอีกด้วย ภูมิทัศน์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบลำนนาได้อย่างชัดเจน

2) องค์ประกอบของหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบของหมู่บ้านในวัฒนธรรมลำนนา พบว่า ลักษณะขององค์ประกอบในแต่ละหมู่บ้านคล้ายกัน แต่จะมีความต่างกันในรายละเอียด ดังตารางที่ 10

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบขององค์ประกอบของหมู่บ้านต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในเมืองแม่แจ่ม จะเห็นได้ว่า ในองค์ประกอบของการวางผังชุมชนนั้น สามารถแบ่งพื้นที่การใช้สอยได้เป็น 4 ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ พื้นที่ทางความเชื่อ พื้นที่สาธารณประโยชน์ พื้นที่ทางเศรษฐกิจ และพื้นที่ประกอบอาชีพ โดยพื้นที่ทั้ง 4 ส่วนนี้มีความสัมพันธ์ร่วมกัน ทั้งนี้บางพื้นที่มีความสัมพันธ์ในระดับเมืองด้วยเช่นกัน อย่างเช่นบ้านพร้าวหนุ่ม เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ในเขตบ้านเหนือ (โหลงบน) เป็นที่ตั้งของหอพ่อเจ้าหลวงระดับเมือง และมีนาปนสถาน (ป่าช้า) ขนาดใหญ่ เป็นพื้นที่สาธารณะของหลายหมู่บ้าน บ้านช่างเค็ง เป็นศูนย์กลางของเมืองในโหลงแม่แจ่ม มีวัดช่างเค็งเป็นวัดสำคัญของเมือง วัดบ้านทัพ เป็นวัดศูนย์กลางของหลายหมู่บ้านในเขตบ้านใต้ (โหลงล่าง) ตั้งอยู่ทางตะวันตกของลำน้ำแม่แจ่ม และตั้งอยู่ในพื้นที่บริเวณทุ่งหลวง เป็นพื้นที่นาที่รับน้ำจากฝายหลวงซึ่งเป็นฝายใหญ่ฝายเดียวที่กั้นลำน้ำแม่แจ่ม

3) ความสัมพันธ์ทางสังคม

จากการสำรวจ พบว่า มีการตั้งบ้านเรือนกันเป็นกลุ่ม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ปोकบ้าน” ซึ่งหมายถึง กลุ่มเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กันหรือละแวกเดียวกัน หรือเป็นคนในหน่วยความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “คนบ้านเดียวกัน” กลุ่มความสัมพันธ์ของบ้านเรือนในแม่แจ่ม สันติพงษ์ ช่างเผือกให้ข้อสังเกตไว้ว่า สิ่งบ่งชี้ที่ง่ายที่สุดก็คือ การพิจารณาว่าคนที่อยู่อาศัยอยู่ในละแวกนั้นอ้างอิงตัวเองกับอำนาจพี่เจ้าบ้านหรือเสื่อบ้านไหน ก็มักจะเป็นคนหมู่เดียวกัน ข้อสังเกตอันเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่พบอีกอย่าง คือ ลักษณะของวัดในแม่แจ่มมักไม่มีวัดประจำหมู่บ้านโดยตรง ชาวบ้านมักเลือกไปทำบุญที่วัดที่ตนศรัทธา หรือกลุ่มเครือญาติและบรรพบุรุษเป็นศรัทธาของวัดนั้นมาก่อน นอกจากนี้ยังพิจารณาได้จากการใช้ “ของหน้าหมู่” ร่วมกัน ยกตัวอย่างเช่น น้ำบ่อเดียวกัน เป็นต้น

ตารางที่ 10 ตารางเปรียบเทียบองค์ประกอบของหมู่บ้านต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในเมืองแม่แจ่ม

องค์ประกอบของหมู่บ้าน			เมืองแม่แจ่ม						
			บ้านกองกาน	บ้านพร้าวหม่ม	บ้านเจียง - บ้านช่างเคิ่ง	บ้านท้องฝาย - บ้านไร่ - บ้านทัพ	บ้านอราม - บ้านยางหลวง	บ้านนาเรือน	หมายเหตุ
พื้นที่ทางความเชื่อ	ผี	ผีควบเมือง	○	●	○		●		
		ผีเสื้อบ้าน	●	●	●	●	●	●	
	พุทธ	วัด	●	●	●	●	●	●	
พื้นที่ สาธารณประโยชน์	ของหน้าหมู่บ้าน		●	●	●	●	●	●	
	ข่วงวัด		●	●	●	●	●	●	
	ป่าช้า		●	●	●	●	●		
พื้นที่ทางเศรษฐกิจ	กาดเช้า				●				
	กาดแลง				●				
	กาดย่อย		●	●	●	●	●	●	
พื้นที่ประกอบอาชีพ	พื้นที่เกษตรกรรม		●	●	●	●	●	●	
	ระบบเหมืองฝาย		●	●	●	●	●	●	
หมายเหตุ			<ul style="list-style-type: none"> ● มีพ่อผีควบเมืองทั้ง 3 ทอ ● ผายแม่ศึก ● หอพ่อเจ้าหลวงกองเมือง (ผีควบเมือง) ● ผายแม่เก็ง 	<ul style="list-style-type: none"> ● วัดช่างเคิ่ง ศูนย์กลางของเมืองแม่แจ่ม 	<ul style="list-style-type: none"> ● วัดบ้านทัพ ● ผายหลวง 	<ul style="list-style-type: none"> ● หอพ่อเจ้าหลวงวังก่อน(ผีควบเมือง) ● วัดยางหลวง ผายแม่แรก (เหมืองกลาง) 	<ul style="list-style-type: none"> ● เรือนดั้งเดิม ● ผายแม่แรก(เหมืองบน) 	<ul style="list-style-type: none"> ● ความสำคัญระดับเมือง ● ความสำคัญระดับหมู่บ้าน 	

บทที่ 5 กรณีศึกษา

5.1 เกณฑ์ในการเลือกกรณีศึกษา

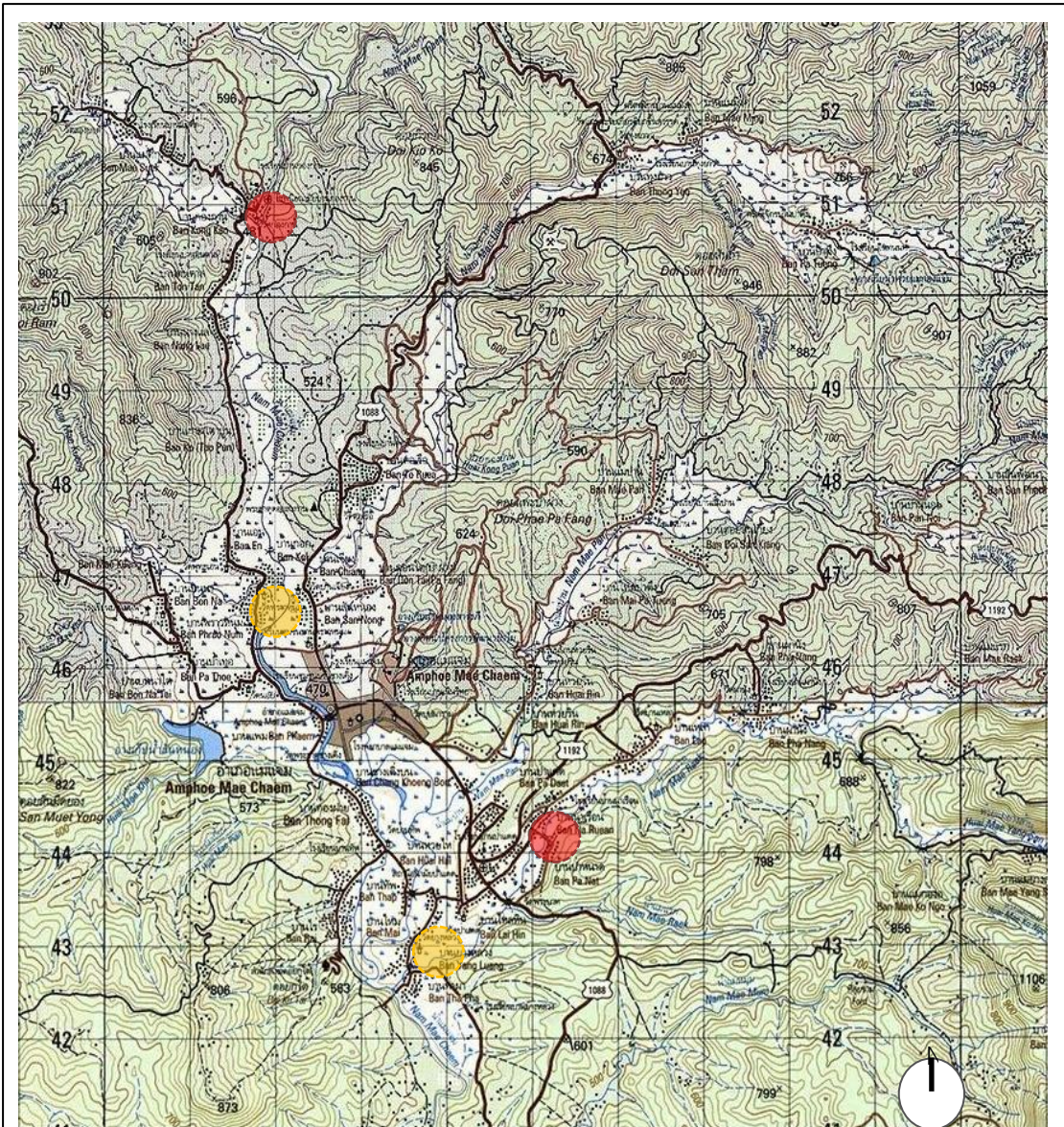
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์ (2546) กล่าวถึงคุณค่าของเรือนพื้นถิ่นไว้ในหนังสือ *ความแปรเปลี่ยนของเรือนและสภาพแวดล้อมพื้นถิ่น* ว่า “จากการศึกษาเรือนพื้นถิ่นทั้งในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านในแถบอุษาคเนย์ พบว่า คุณค่าของเรือนพื้นถิ่นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของตัวเรือน รูปทรง การใช้วัสดุก่อสร้างที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและลักษณะเฉพาะทางสุนทรียศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น แต่ลักษณะดังกล่าวเป็นเพียงปัจจัยส่วนหนึ่งที่สัมพันธ์กับการประเมินคุณค่าเท่านั้น ความสำคัญและความน่าสนใจที่แท้จริง ขึ้นอยู่กับชีวิตและวงจรของชีวิต ที่สัมพันธ์แนบแน่นกับสภาพแวดล้อมของที่ตั้งของตัวเรือน รวมทั้งสภาพแวดล้อมธรรมชาติอันผนวกกับระบบนิเวศและนิเวศวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน” (อรศิริ ปาณินท์, 2546, pp. 33-34)

หลังการสำรวจผังหมู่บ้าน เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการอยู่อาศัยกับระบบนิเวศและบันทึกตำแหน่งเรือนทั้งหมดแล้ว ในการสำรวจเบื้องต้นสามารถทำการเลือกเรือนที่จะเป็นกรณีศึกษาในลำดับถัดไป

ในการหาตัวอย่างกรณีศึกษา ผู้วิจัยใช้วิธีการแยกส่วนแบบแยกประเภท (stratified sampling) โดยแบ่งเป็นกลุ่มตามลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งสรุปจำนวนกรณีศึกษาได้ดังนี้

ตารางที่ 11 แสดงลักษณะจำนวนเรือนกรณีศึกษา

การตั้งถิ่นฐาน	หมู่บ้าน	กรณีศึกษา
บ้านเหนือ [VN]	บ้านพร้าวห่ม	3
บ้านใต้ [VS]	บ้านยางหลวง	2
	บ้านนาเรือน	7
รวม		12

หมู่บ้านกรณีศึกษา

A หมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณโหล่งบน (บ้านเหนือ)	B หมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณโหล่งล่าง (บ้านใต้)
○ A-H1 บ้านพร้าวหนุ่ม	○ B-H1 บ้านยางหลวง
○ A-H2 บ้านกองกาน	○ B-H3 บ้านนาเรื่อน

ภาพที่ 68 แสดงลักษณะตำแหน่งของหมู่บ้านกรณีศึกษา

เกณฑ์การเลือกเรือนกรณีศึกษา พิจารณาจากความเป็นเรือนที่พักอาศัยในชุมชนเกษตรกรรมเป็นหลัก เพื่ออธิบายวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และนิเวศวัฒนธรรมทางการเกษตร การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยได้กำหนดเกณฑ์การเลือกเรือนกรณีศึกษา ดังนี้

1. เรือนที่เลือกต้องเป็นเรือนในกลุ่มเรือนแม่แจ่มแบบดั้งเดิม (เฮือนบะเก๋า) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาเรื่องการดำรงอยู่และความสัมพันธ์ของเรือนกับระบบนิเวศ สภาพแวดล้อมและการตั้งถิ่นฐานที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับระบบนิเวศ
2. มีลักษณะที่เป็นตัวแทนของเรือนอื่นๆ ได้ กล่าวคือ มีความคล้ายคลึงกับเรือนอื่นๆ ที่เป็นกรณีศึกษา ทั้งด้านรูปทรง วัสดุ และผังเรือนอย่างคร่าวๆ เมื่อดูจากภายนอก
3. มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจเป็นพิเศษ มีลักษณะเฉพาะทางสุนทรียศาสตร์ มีความสวยงามและสมบูรณ์ทางสถาปัตยกรรม อันได้แก่ สัดส่วน ที่ว่าง และรูปทรง
4. ผู้อยู่อาศัยวิถีชีวิตในวัฒนธรรมทางการเกษตร เจ้าของเรือนหรือผู้อยู่อาศัยต้องอยู่เรือนเพื่อการสัมภาษณ์ ที่เกี่ยวเนื่องกับเรือน
5. มีความน่าสนใจขององค์ประกอบอื่นๆ อาทิ มีพื้นที่ประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เช่น ทอผ้า จักสาน โรงครัว กังพิน เป็นต้น และพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม เช่น หลองข้าว (ยุ้งข้าว) โรงหอม คอกสัตว์ เป็นต้น

5.2 การจำแนกเรือนตามลักษณะทางกายภาพ

องค์ประกอบของผังบริเวณเรือนแม่แจ่ม ประกอบด้วย เรือน โรงมอ หลองข้าว คอกวัว คอกควาย ไร่สวนผสม (สวนครัวในบ้าน)

พัฒนาการของเรือนแม่แจ่ม มีแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ทั้งรูปแบบ วัสดุ และวิถีชีวิตที่แปรเปลี่ยนไป รูปแบบเรือน จากการสำรวจทางกายภาพของหมู่บ้านสามารถแยกรูปแบบเรือนพักอาศัยได้เป็น 3 ลักษณะด้วยกัน ดังนี้

ก. *แบบดั้งเดิม* มีชื่อเรียกในภาษาถิ่นว่า “เฮือนบะเก๋า” (เรือนแบบโบราณ) พบในสองลักษณะ คือ เฮือนบะเก๋าจั่วแฝด (เรือนสองจั่ว) ลักษณะเป็นเรือนชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูง ทำเป็นเรือนแฝดหลังคาทรงมะนิลา คลุมเรือนแต่ละหลัง ทำให้ต้องมีรางน้ำอยู่ตรงกลางในตำแหน่งนี้เป็นทางเดินทาง

เชื่อมไปด้านหลังเรือน เรียกว่า ฮ่อมริน บริเวณด้านหน้าเรือนจะมีเต็น และด้านของเรือนจะมีทางเดินเชื่อมไปด้านหลังเรือนโดยไม่ผ่านเต็น เรียกว่า เลียบ ส่วนอีกลักษณะหนึ่ง คือเฮือนบะเก่าจั่วเดี่ยว (เรือนจ่อเดี่ยว) ลักษณะเป็นเรือนแบบเดียวกับเรือนจั่วแฝด มีองค์ประกอบต่างๆคล้ายเรือนจั่วแฝด ต่างกันที่หลังคาจั่วเดี่ยว เพราะมีขนาดเล็กกว่าหรือมีห้องเพียงห้องเดียว

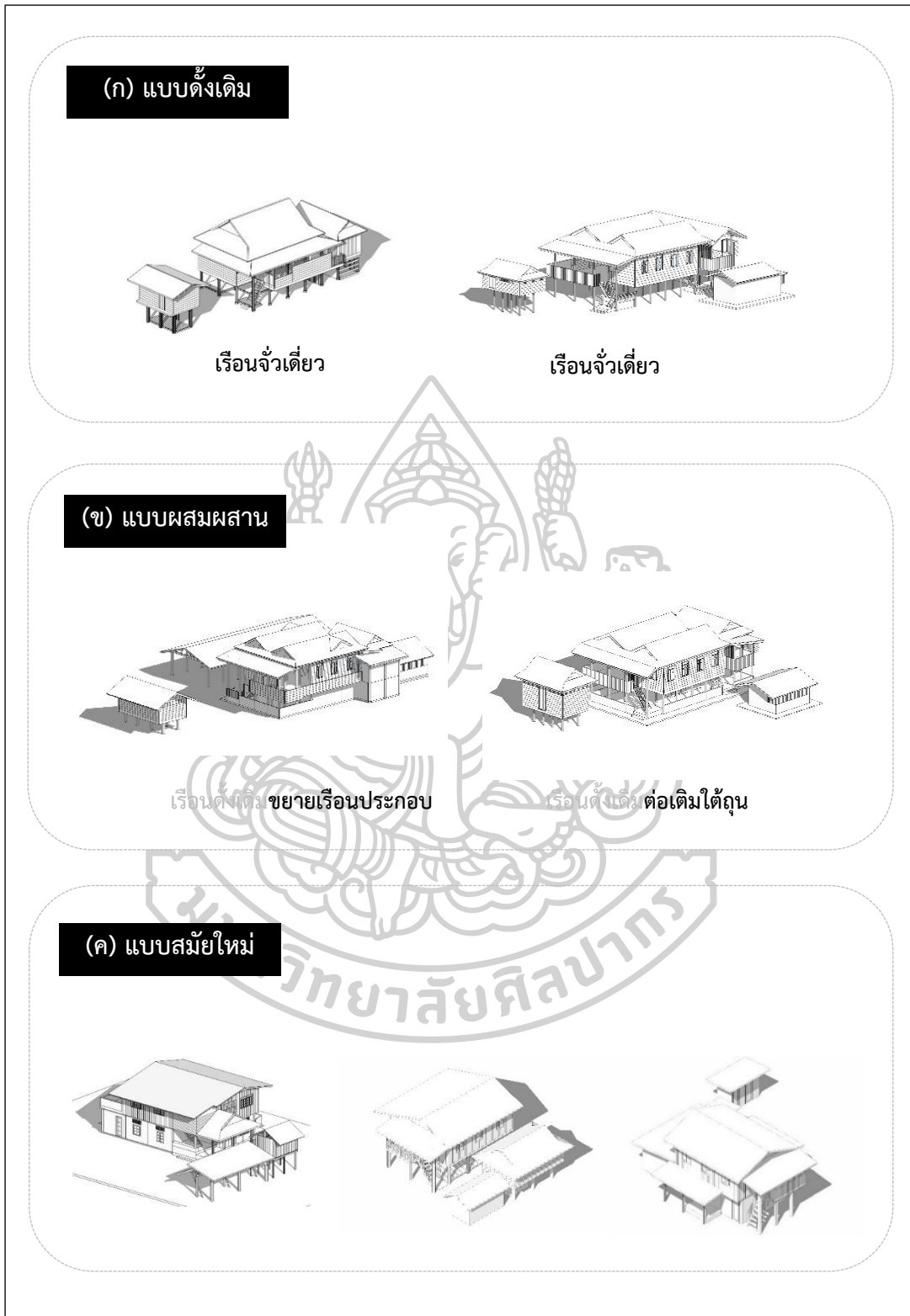
ข. *แบบผสมผสาน* ที่พบส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นทรงแบบบังกะโล คือ คล้ายกับบ้านที่มักนิยมปลูกกันในยุคหลัง คือ เป็นทรงสี่เหลี่ยมมีหลังคาลาดชันต่ำ ยกพื้นสูงประมาณ 2.00-2.50 เมตร

โครงสร้างเป็นโครงสร้างไม้เนื้อแข็ง เสาใช้ไม้จริงขนาดใหญ่ พื้นและผนังไม้จริง มีหน้าต่างและประตูเป็นบานไม้ หลังคามักมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่

ค. *แบบสมัยใหม่* เรือนชั้นเดียวและเรือนสองชั้น ที่พบส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นทรงแบบเรือนที่พบนอกหุบเขาแม่แจ่มในปัจจุบัน คือ เป็นทรงสี่เหลี่ยมมีหลังคาลาดชันต่ำ ยกพื้นสูงประมาณ 2.00-2.50 เมตร โครงสร้างเป็นโครงสร้างไม้เนื้อแข็ง เสาใช้ไม้จริงขนาดใหญ่ พื้นและผนังไม้จริง มีหน้าต่างและประตูเป็นบานไม้ หลังคามักมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่

ภาพที่ 69 แสดงลักษณะของเรือนแม่แจ่มที่ทั้ง 3 ประเภท

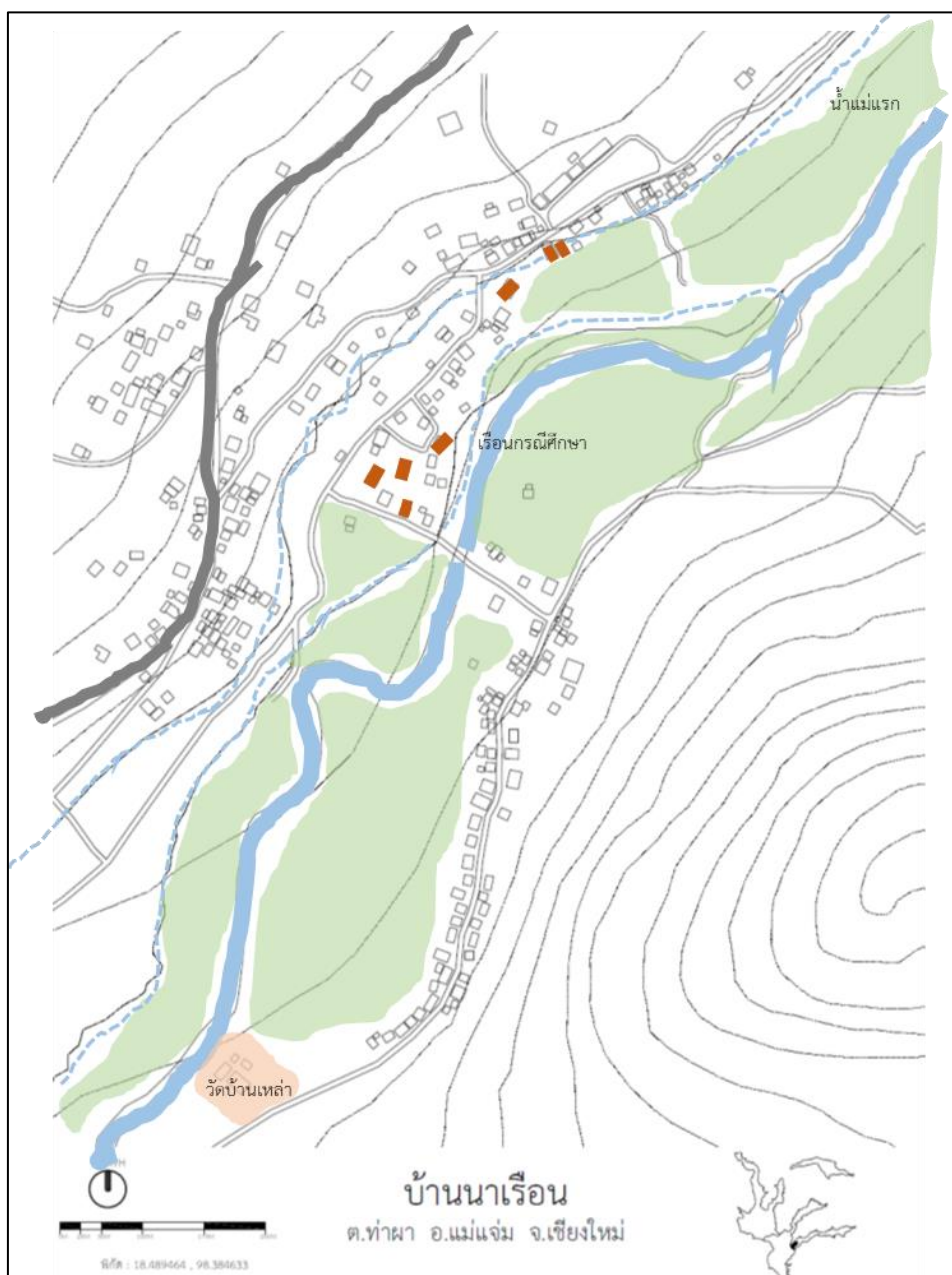

ภาพที่ 70 แสดงรูปแบบเรือนแม่แจ่มจำแนกตามรูปร่างภายนอก 3 ประเภท

5.3 ตำแหน่งเรือนกรณีศึกษา

จากการสำรวจผังหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง ได้ทำการเลือกเบื้องต้นโดยจำแนกเป็น 3 กลุ่ม คือ เรือนแบบดั้งเดิม เรือนแบบผสมผสาน และเรือนสมัยใหม่ ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้เน้นการศึกษาเรือนแม่แจ่มแบบดั้งเดิมเป็นหลัก ทำให้พอจัดกลุ่มที่เลือกมาศึกษาได้ดังนี้

1) หมู่บ้านนาเรือน ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 71 แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งของเรือนกรณีศึกษาและเรือนอื่นๆ ที่น่าสนใจ หมู่บ้านบ้านนาเรือน

เรือนที่เลือกศึกษาบ้านนาเรือน ตำบลท่าผา มีทั้งหมด 7 หลัง ดังนี้

Na-01 เรือนแม่แจ่มดั้งเดิม มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ใช้สอย ปรับปรุงเรือนเดิม ในส่วนใต้ถุนเรือนเดิม มีการสร้างเรือนประกอบเพื่อขยายพื้นที่ใช้สอย ได้แก่ เรือนครัว และโรงรถ

Na-02 เรือนแม่แจ่มดั้งเดิม ปรับพื้นที่ใช้สอย โดยเฉพาะในส่วนใต้ถุนเรือนปรับเป็นพื้นที่ปิดล้อม โดยการก่อผนังสูงประมาณ 1.20 เมตร และส่วนด้านบนใช้ไม้ระแนงตีเป็นซี่จิงดูไม้ทึบมากนั้ก สร้างความเป็นส่วนตัว แต่เมื่อเข้าไปได้ในยังคงให้ความรู้สึกโปร่ง โล่ง สบาย และยังคงมองเห็นกิจกรรมภายนอก รอบเรือนได้

Na-03 เรือนแม่แจ่มดั้งเดิม แบบจั่วเดี่ยว รูปทรงและวัสดุยังคงเป็นวัสดุเดิมเมื่อแรกสร้าง พื้นที่ใช้สอยมีการปรับเปลี่ยนไม่มากนัก มีเฉพาะครัวบนเรือนที่เลิกใช้ ในส่วนใต้ถุนเรือนยังคงเป็นพื้นที่ทำงานจักรสานและทอผ้า

Na-04 เรือนแม่แจ่มดั้งเดิม แบบจั่วแฝดใต้ถุนโล่ง หล่องข้าวมีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมสวยงาม และมีองค์ประกอบของเรือนและสภาพแวดล้อมที่น่าสนใจ

Na-05 เรือนแม่แจ่มดั้งเดิม แบบจั่วแฝดใต้ถุนโล่ง เรือนของพ่อหนานอินทอง (หลานพระยาไชยเจ้าเมืองแม่แจ่ม) เป็นเรือนที่เก่าแก่ที่สุดในบ้านนาเรือน

Na-06 เรือนแม่แจ่มดั้งเดิม แบบจั่วแฝด ลักษณะที่น่าสนใจของเรือนหลังนี้ คือ ลวดลายฉลุของราวระเบียง ช่องลม และสัดส่วนของเรือน รวมถึงการต่อเติมเรือน

Na-07 เรือนสมัยใหม่ ในบ้านนาเรือน รูปทรงของเรือนเป็นเรือนที่พบเห็นได้ทั่วไปในยุคหลัง แต่ยังคงปรากฏพื้นที่บางส่วนคล้ายเรือนดั้งเดิม เช่น ชานพักบันไดขนาดใหญ่ และพื้นที่ทอผ้า เป็นต้น

ภาพที่ 72 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษานานาเรือน

2) หมู่บ้านพร้าวหน่อม ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 73 แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งของเรือนกรณีศึกษาและเรือนอื่นๆ ที่น่าสนใจ หมู่บ้านพร้าวหน่อม

เรือนที่เลือกศึกษาบ้านพร้าวหนุ่ม ตำบลช่างเคิ่ง มีทั้งหมด 4 หลัง ดังนี้

Pr-01 เรือนแม่แจ่มแบบดั้งเดิม จั่วแฝดขนาดใหญ่ รูปทรงสัดส่วนสวยงาม มีความน่าสนใจในส่วนโครงสร้างและองค์ประกอบของเรือน แสดงถึงภูมิปัญญาเชิงช่างของแม่แจ่มได้เป็นอย่างดี

Pr-02 เรือนแม่แจ่มแบบดั้งเดิม จั่วแฝด เรือนมีความน่าสนใจในการจัดพื้นที่ใช้งาน แสงภายในเรือน และการจัดวางอาคารประกอบรอบเรือน

Pr-03 เรือนแม่แจ่มแบบผสมผสาน คือ มีการนำเรือนเดิมมาปรุงขึ้นใหม่ ทำให้เรือนมีลักษณะเฉพาะ แต่ยังคงพื้นที่การใช้งานแบบเรือนดั้งเดิม

Pr-04 เรือนแม่แจ่มแบบผสมผสาน มีลักษณะเหมือนเรือนดั้งเดิมแบบจั่วแฝด แต่มีการเพิ่มพื้นที่ใช้งานจนกลายเป็นเรือนสามจั่ว ซึ่งเราพบเห็นไม่มากนักในแม่แจ่ม การวางเรือนและสภาพแวดล้อมโดยรอบเรือนมีความน่าสนใจ

ภาพที่ 74 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา บ้านพร้าวหนุ่ม ตำบลช่างเคิ่ง

3) หมู่บ้านยางหลวง ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

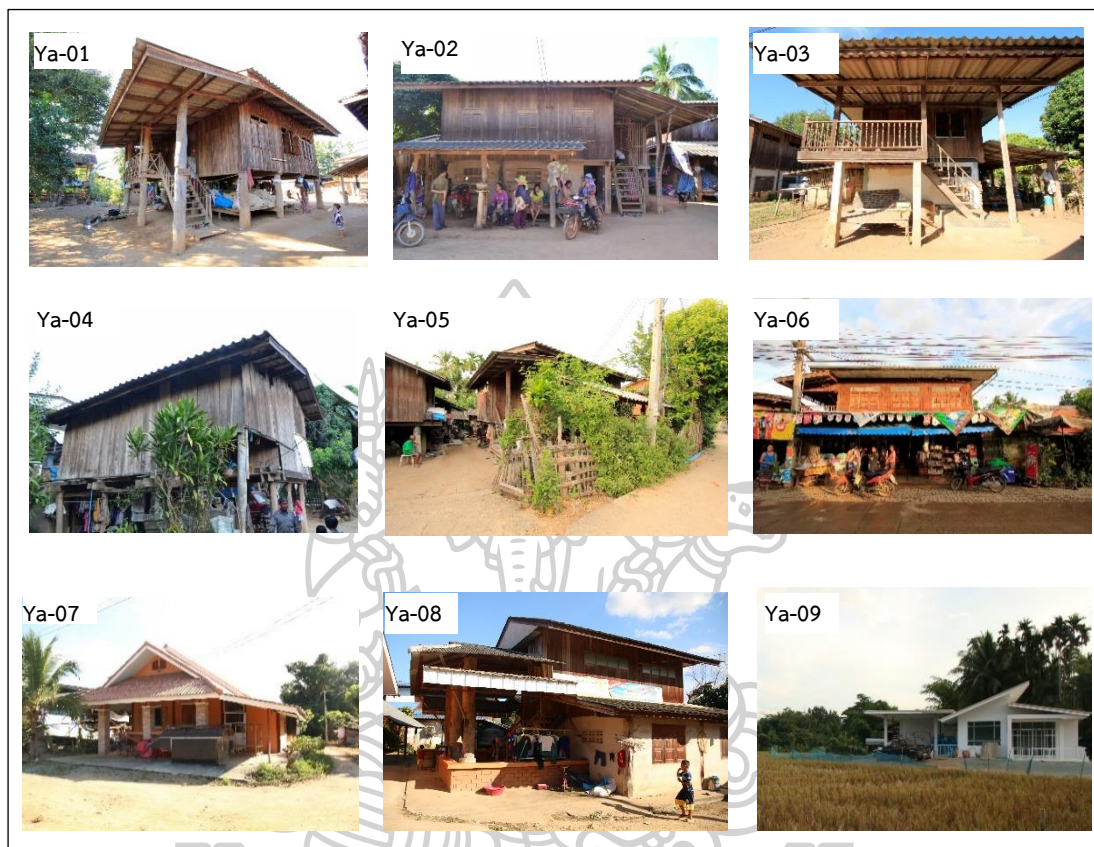
ภาพที่ 75 แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งของเรือนกรณีศึกษาและเรือนอื่นๆ ที่น่าสนใจ หมู่บ้านยางหลวง

เรือนที่เลือกศึกษาบ้านยางหลวง ตำบลช่างเคิ่ง มีทั้งหมด 4 หลัง ดังนี้

Ya-01 เรือนแม่แจ่มในบ้านยางหลวง รูปแบบเรือนสมัยใหม่ แต่ยังคงพื้นที่ใต้ถุนเรือน และยังมีกิจกรรมการทอผ้าในเรือน

Ya-02 เรือนรูปแบบเรือนสมัยใหม่ บริเวณกลุ่มบ้านเดียวกับเรือน Ya-01 พื้นที่ใต้ถุนมีการกั้นเป็นห้องสำหรับใช้เป็นที่พัก และพื้นที่เก็บของ

Ya-05 เรือนรูปแบบเรือนสมัยใหม่ ความน่าสนใจคือองค์ประกอบของผังบริเวณ
เรือน มีลักษณะคล้ายกับเรือนแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 76 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา บ้านยางหลวง ตำบลท่าผา

สรุป เรือนกรณีศึกษาทั้งหมด 16 หลัง ในพื้นที่ 4 หมู่บ้าน

ภาพที่ 77 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา

5.4 รายละเอียดของเรือนกรณีศึกษา

1. กรณีศึกษาที่ 1 หมู่บ้าน A

สำรวจเก็บข้อมูลภาคสนาม สิงหาคม พ.ศ. 2561

อาชีพ ทำการเกษตร และงานจักรสาน

จำนวนผู้อาศัยในเรือน 2 คน

เรือนสร้างเมื่อ ปี พ.ศ.2517

อายุเรือน 44 ปี

ภาพที่ 78 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 1

1.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาถัดเข้ามาจากทางสัญจรหลัก จากตัวเรือนเป็นสวนปลูกต้นไม้ใหญ่ปกคลุมอย่างหนาแน่นเป็นแนวกันระหว่างน้ำแม่แรกกับเรือน

1.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนจะวางตามแนวเหนือใต้หันหน้าเรือนไปทางทิศเหนือ องค์ประกอบต่างๆในผังบริเวณประกอบไปด้วยตัวเรือน หลอมข้าว เล้าหมู ครัวไฟ ชักล้าง ลานตากของแห้งและสวนล้อมเรือนปลูกกล้วย หนาก มะพร้าว และพันธุ์ไม้ต่างๆ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่นั่งเล่น ทำงานจักรสาน ทอผ้า และเก็บของ

ภาพที่ 79 แสดงลักษณะผังบริเวณของเรือนกรณีศึกษาที่ 1

1.3 ลักษณะเรือน

แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ เมตร ยาว เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ยกเว้นส่วนชานแดดด้านหลัง ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

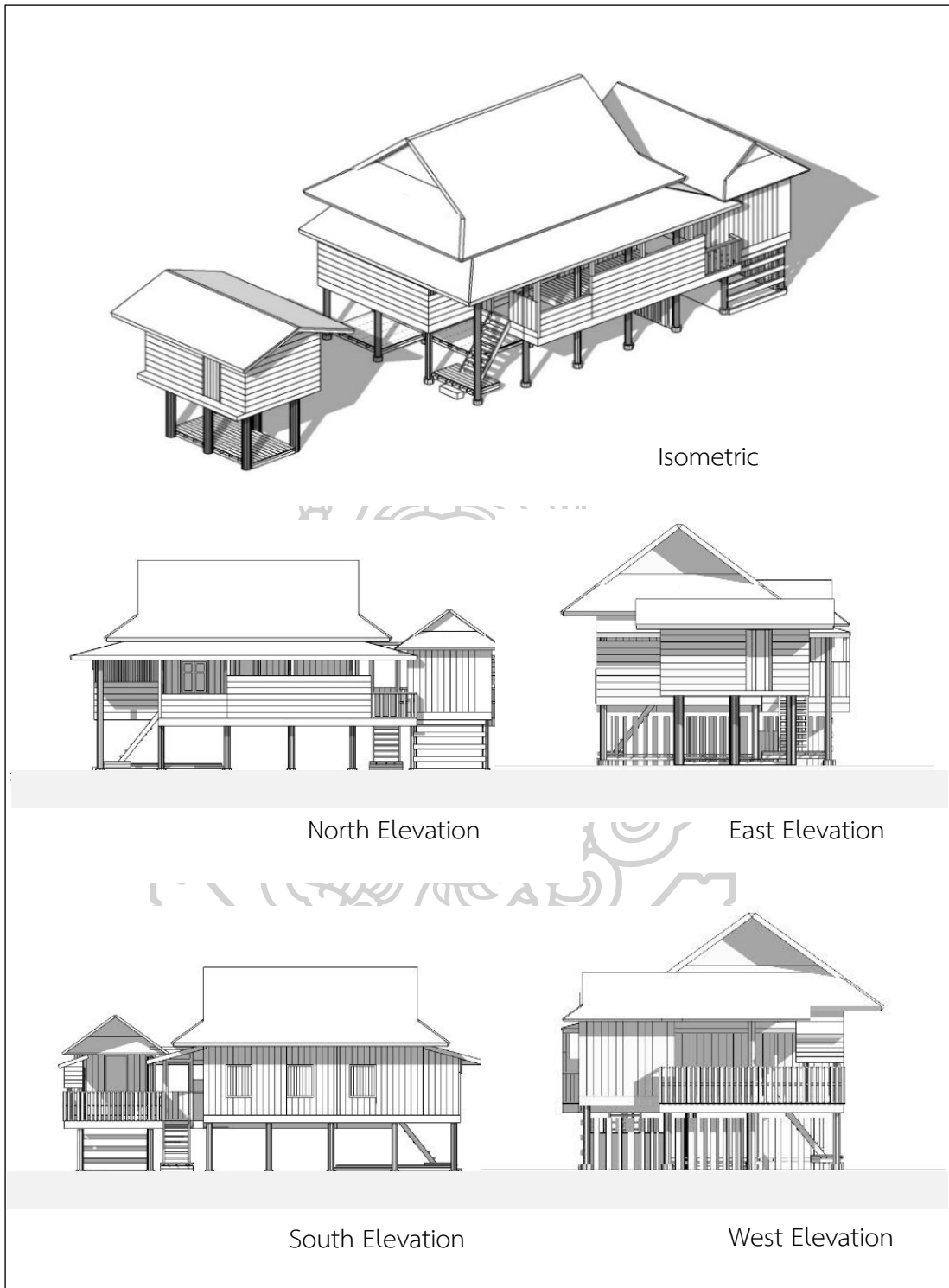
ส่วนที่ 1 หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 3 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 25 องศา

ส่วนที่ 2 หลังคาเรือนขวาง เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 1 ช่วงเสา บริเวณครัวและเต็น้อย มีความลาดชันประมาณ 25 องศา เช่นกัน

ส่วนที่ 3 หลังคาปีกนก ปกคลุมบันไดในส่วนทางขึ้นชาน ชานพัก เต็น และ ระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 14 องศา

ภาพที่ 80 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 1

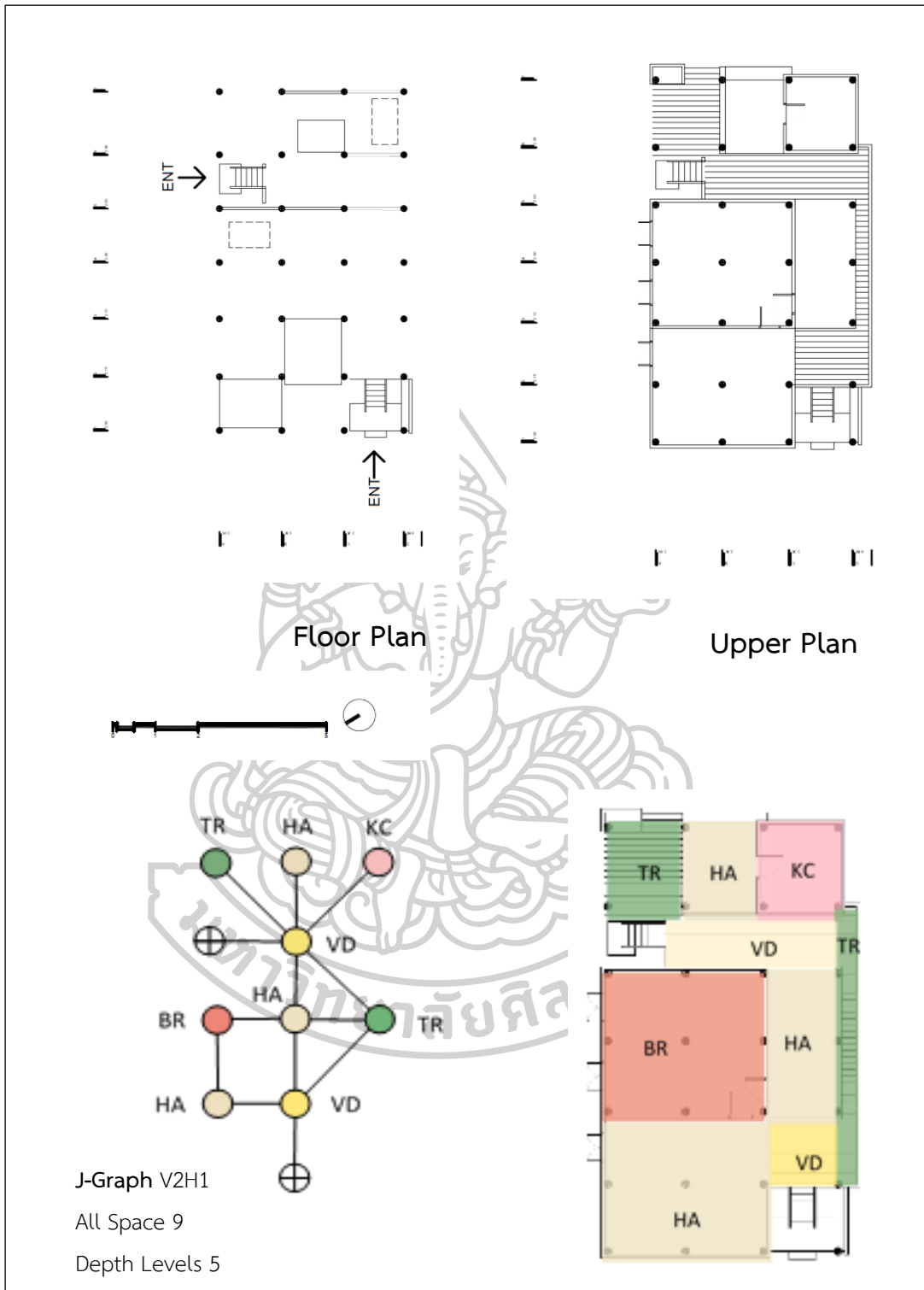

ภาพที่ 81 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 1

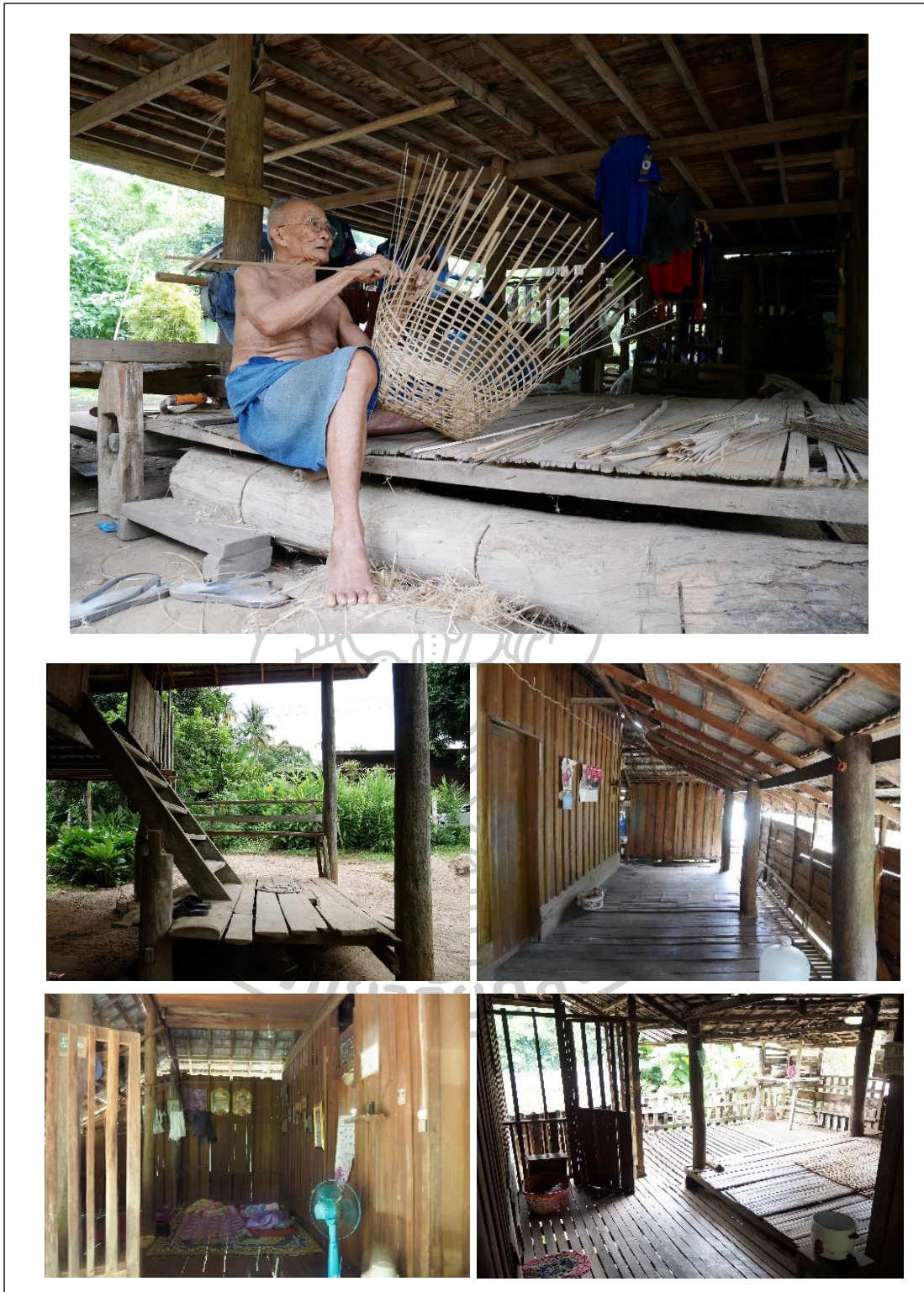
1.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่

- 1) **บันได และชานพัก**
- 2) **ชาน และเลียบ (ระเบียงทางเดิน)** เป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าบ้านกับส่วนหลังบ้านเข้าด้วยกันโดยไม่ต้องเปลี่ยนระดับ บริเวณชานด้านหลังเรือนเต็นน้อยเดิมเป็นที่สำหรับพักผ่อนและรับประทานอาหาร พื้นของระเบียงทางเดินเป็นพื้นไม้ตีเว้นร่อง
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก ปัจจุบันใช้เป็นส่วนนอนของหลานพ่ออู๋คำอ้าย
- 4) **ห้องนอน** มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน มีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับชานด้านข้างเรือน ภายในห้องนอนใช้เป็นส่วนนอนของพ่ออู๋คำอ้าย
- 5) **ชานข้างเรือน** ทำหน้าที่คล้ายเต็น คือเป็นพื้นที่พักผ่อนของคนในครอบครัว
- 6) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็นน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 7) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นพื้นที่กินข้าวและพักผ่อนหลังอาหารของคนในครอบครัว ปัจจุบันไม่ค่อยได้ใช้งานมากนัก
- 8) **ชานแดด** เรือนหลังนี้ยังคงมีลักษณะของชานแดด คือเป็นพื้นที่ที่ไม่มีหลังคาคลุม
- 9) **ฮ้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้นประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหมอนน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันฮ้านน้ำหลังนี้ไม่ได้ใช้งานแล้ว

ภาพที่ 82 แสดงลักษณะผังพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 1

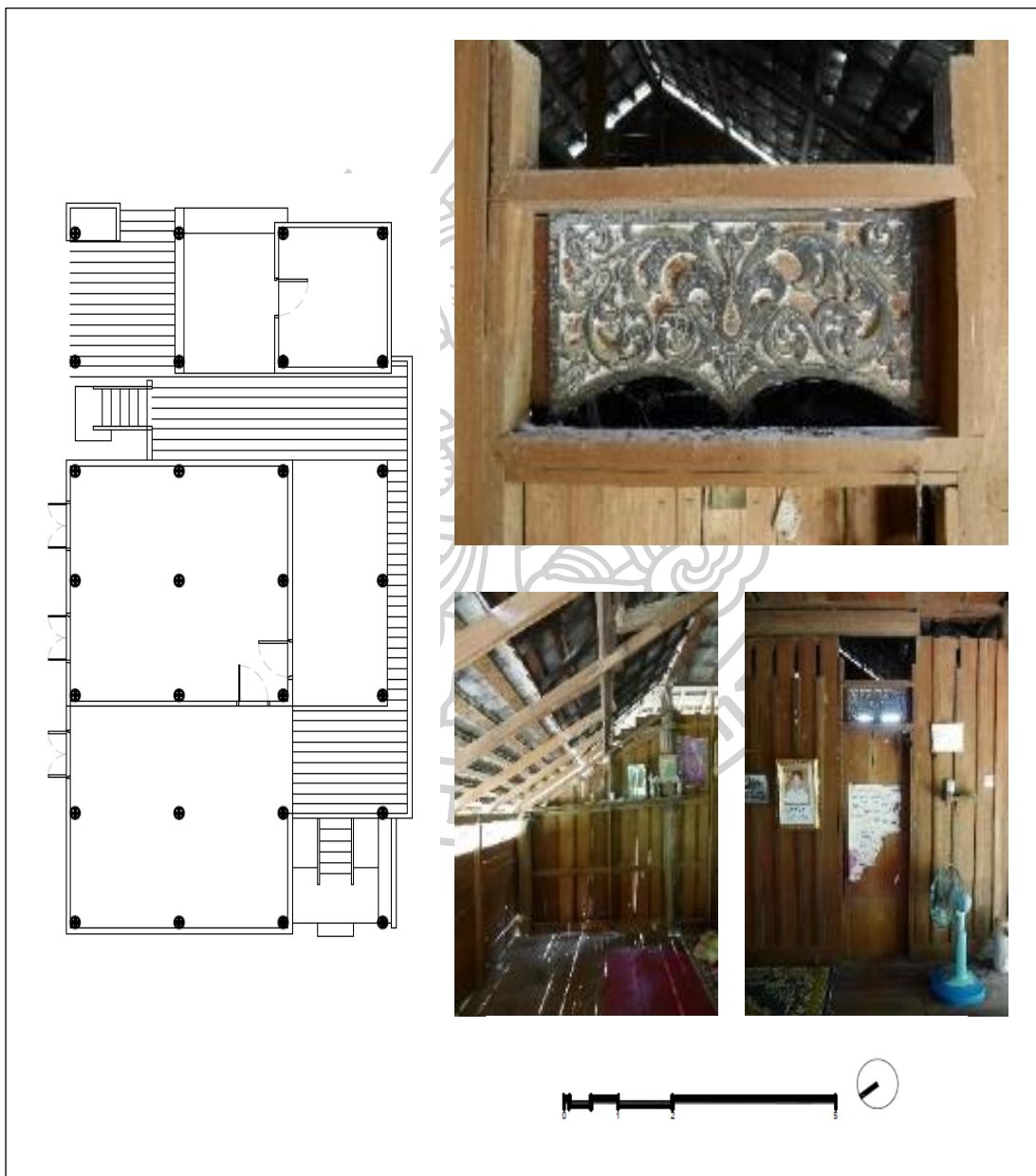

ภาพที่ 83 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 1

1.5 องค์ประกอบของเรือน

1.5.1 องค์ประกอบทางคติความเชื่อ

- 1) ห้ายนต์ ติดประดับอยู่เหนือประตูเข้าห้องนอนทางทิศเหนือเชื่อมกับดิน
- 2) เสามงคล อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 3) หิ้งพระ ติดอยู่ตรงผนังฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

ภาพที่ 84 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 1

1.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

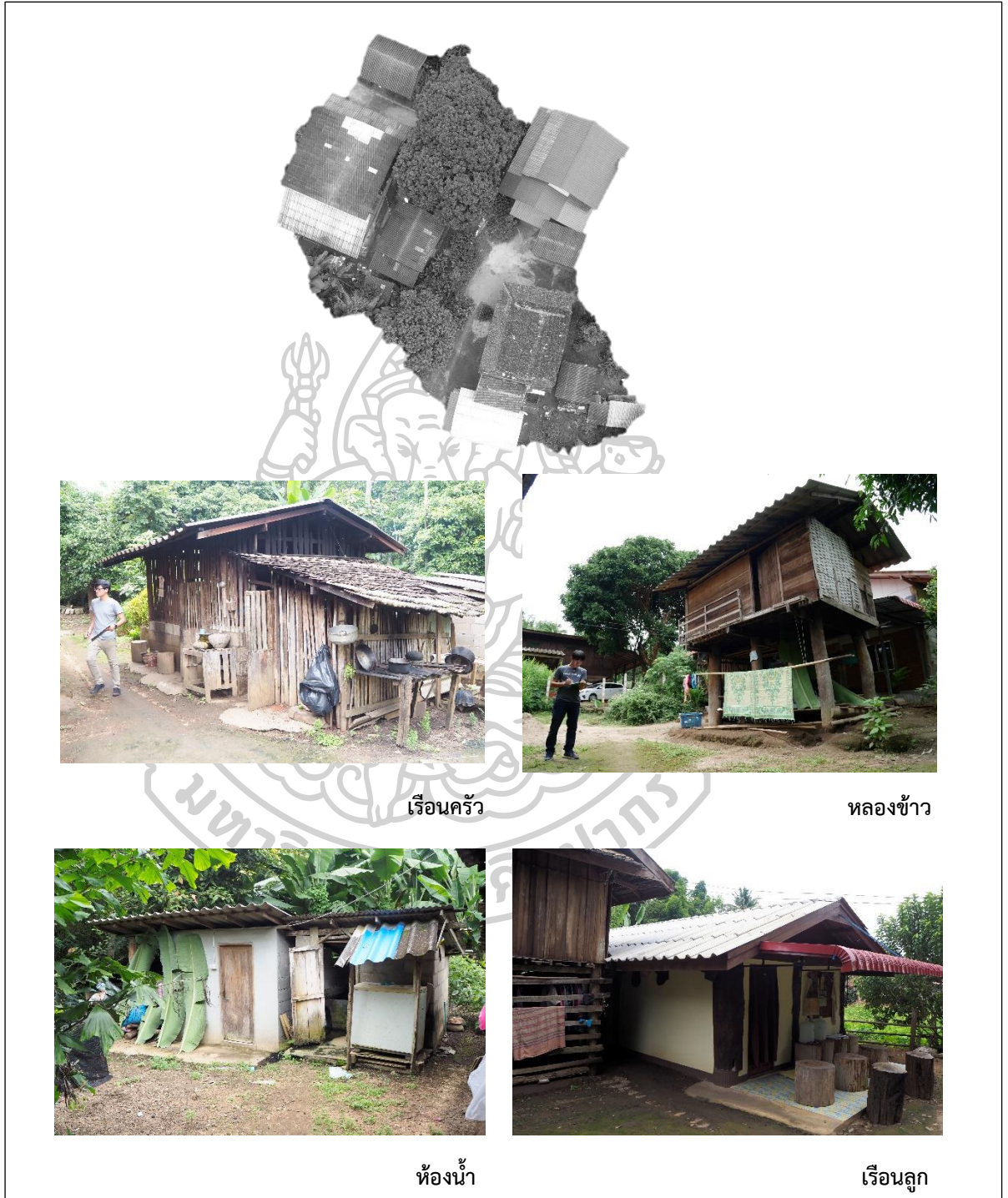
โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) พื้น พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลักและเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นระเบียงและชานเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) ผนัง ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามตั้งในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัวและตีตามนอนในส่วนด้านสกัดทางทิศเหนือ และด้านตะวันตก โดยยึดกับโครงคร่าวไม้
- 3) หลังคา โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อกเส ซี่จันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 85 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 1

1.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 86 แสดงอาคารประกอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 1

2. กรณีศึกษาที่ 2 (Na-05) บ้านนาเรื่อน เรือนเลขที่ หมู่ที่ 9 ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม สิงหาคม พ.ศ. 2561
 เจ้าของเรือน แม่ศรี เจริญโรจน์
 อาชีพ ทำการเกษตร และทอผ้า
 จำนวนผู้อาศัยในเรือน 2 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2501

ภาพที่ 87 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 2

2.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาติดเส้นทางสัญจรหลัก มีการปรับระดับดินให้เป็นลานกว้าง ถัดจากบ้านเป็นสวนล้อมบ้าน มีการปลูกต้นไม้พืชพรรณต่างๆหนาแน่น และปลูกเป็นแนวกันระหว่างที่เรือนข้างเคียง

2.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนจะวางตามแนวเหนือใต้ โดยหันหน้าเรือนไปทางทิศใต้ องค์ประกอบต่างๆในผังบริเวณประกอบไปด้วยตัวเรือน หลงข้าว เล้าหมู ครั้วไฟ บ่อน้ำ ซักล้าง ลาน และสวนรอบๆ เรือนปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ บริเวณทางขึ้นบันไดปลูกโกสน และไม้ดอกหอมต่างๆ เพื่อใช้ทำบุญ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่ทอผ้า นั่งเล่น และเก็บเครื่องมือทางการเกษตร ใต้หลงข้าวใช้เป็นพื้นที่เก็บฟืน

ภาพที่ 88 แสดงลักษณะผังบริเวณของเรือนกรณีศึกษาที่ 2

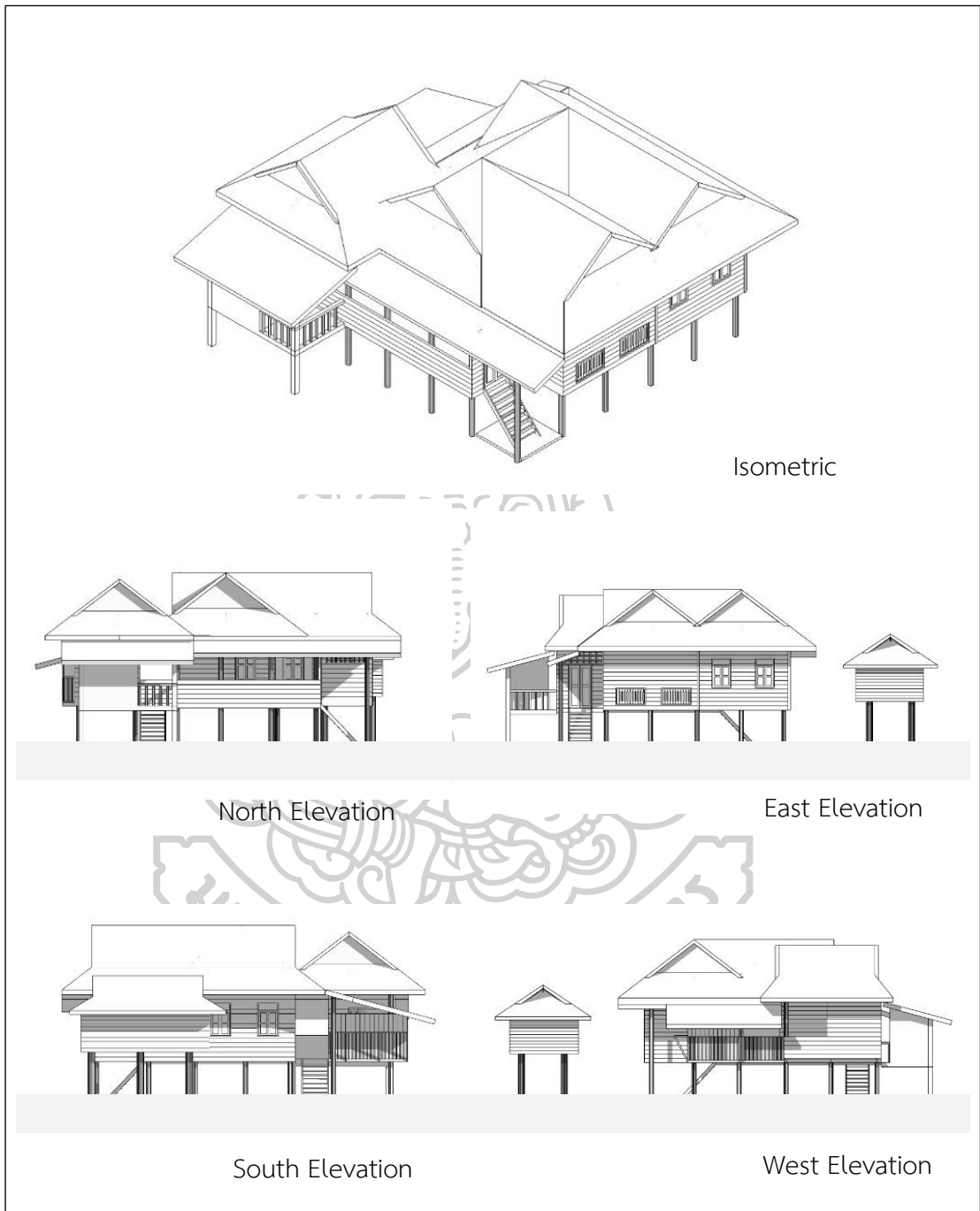
2.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนปิด บริเวณชานหรือระเบียงไม่เปิดโล่งเหมือนเรือนหลังอื่น แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ยกเว้นส่วนชานแดดด้านหลัง ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 30 องศา
- 2) หลังคาเรือนขวาง เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 1 ช่วงเสา บริเวณครัวและเต็นน้อย มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน
- 3) หลังคาปีกนก แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในสวนทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 60 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณชานแดดเต็ม มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 89 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 2

ภาพที่ 90 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 2

2.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว ไม่มีชานพักบันได
- 2) **ชาน และเลียบ (ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันได และเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อกับส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโถงกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็นน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นพื้นที่กินข้าวและพักผ่อนหลังอาหารของคนในครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัดจากเต็นน้อย สังกेतจากพื้นที่ที่เว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้น ประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหม้อน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 91 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 2

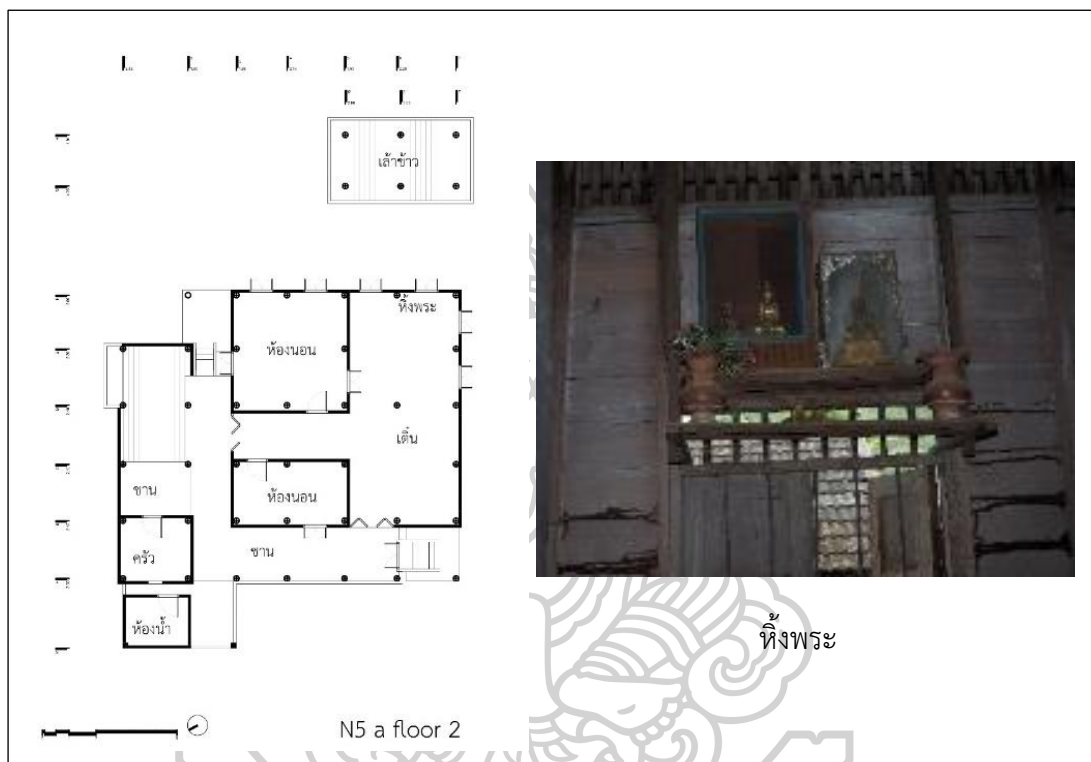

ภาพที่ 92 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 2

2.5 องค์ประกอบของเรือน

2.5.1 องค์ประกอบทางคติความเชื่อ

- 1) **เสามงคล** อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 2) **หิ้งพระ** ติดอยู่ตรงผนังเหนือหน้าต่าง ฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

ภาพที่ 93 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 2

2.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) **พื้น** พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลักและเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) **ผนัง** ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าวไม้
- 3) **หลังคา** โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส ชื่อจันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 94 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 2

3. กรณีศึกษาที่ 3 (Na-04) บ้านนาเรือน เรือนเลขที่ 46 หมู่ที่ 9 ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม สิงหาคม พ.ศ. 2561
 เจ้าของเรือน พ่อพรหมมา กองจันทร์
 อาชีพ ทำการเกษตร และทอผ้า
 จำนวนผู้อาศัยในเรือน 6 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2511

ภาพที่ 96 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 3

3.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาบริเวณเดียวกับกรณีศึกษาที่ 1 และ 2 มีการปรับระดับดินให้เป็นลานกว้าง ถัดจากเรือนเป็นสวนล้อมเรือน มีการปลูกต้นไม้พืชพรรณต่างๆหนาแน่น และปลูกเป็นแนวกันระหว่างที่เรือนข้างเคียง

3.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนจะวางตามแนวเหนือใต้ โดยหันหน้าเรือนไปทางทิศใต้ องค์ประกอบต่างๆในผังบริเวณประกอบไปด้วยตัวเรือน หลงซ้าว ครัวไฟ บ่อน้ำ ชักล้าง ลาน และสวนรอบๆ เรือนปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ บริเวณทางขึ้นบันไดปลูกโกสน และไม้ดอกหอมต่างๆ เพื่อใช้ทำบุญ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่ทอผ้า นั่งเล่น และเก็บเครื่องมือทางการเกษตร ใต้หลงซ้าวใช้เป็นพื้นที่เก็บฟืน

ภาพที่ 97 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 3

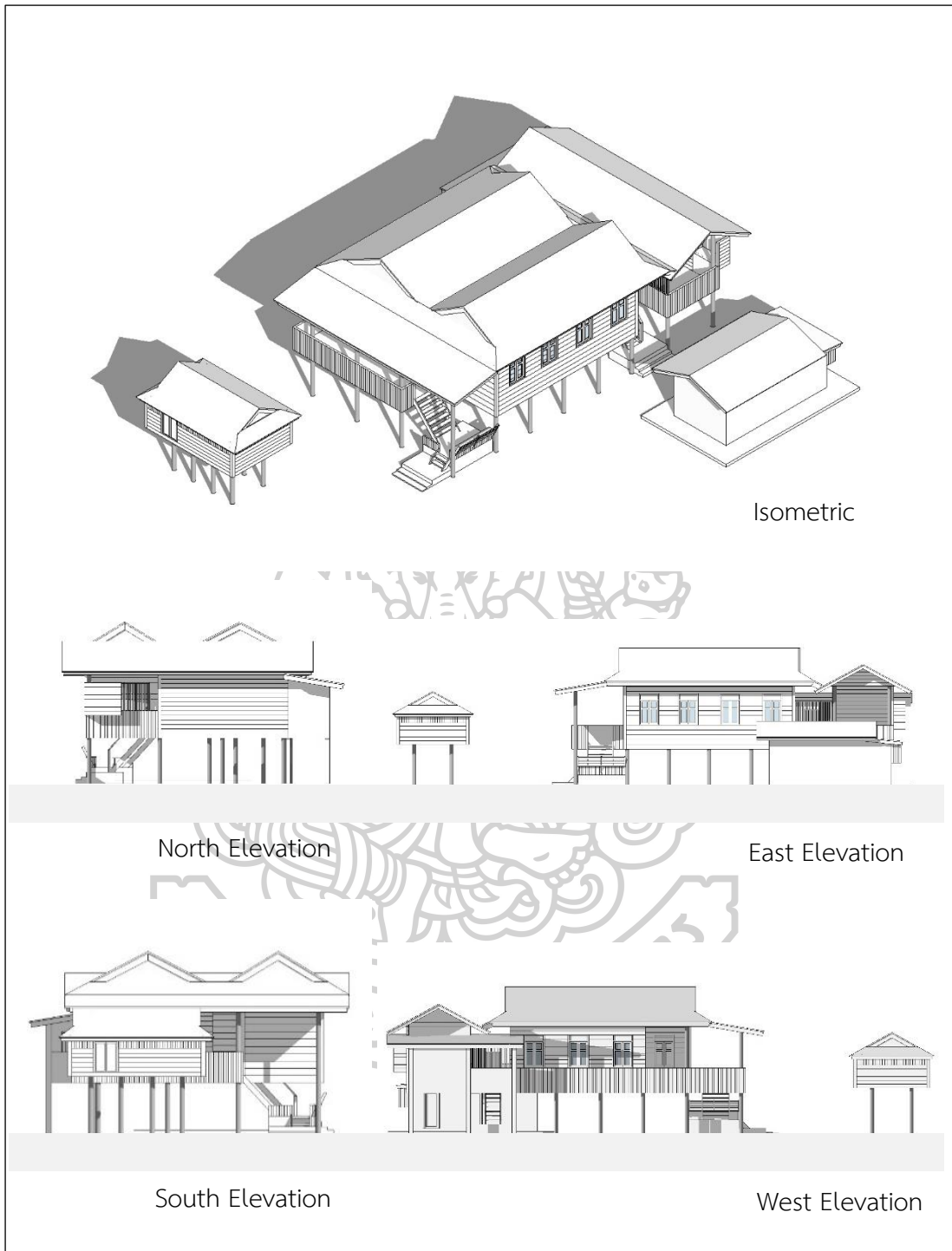
3.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ แพนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 30 องศา
- 2) หลังคาเรือนขวาง เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 3 ช่วงเสา บริเวณครัว เต็นน้อย และชานแดดเดิม มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน
- 3) หลังคาปีกนก แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในเส้นทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 30 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณห้องน้ำ มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 98 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 3

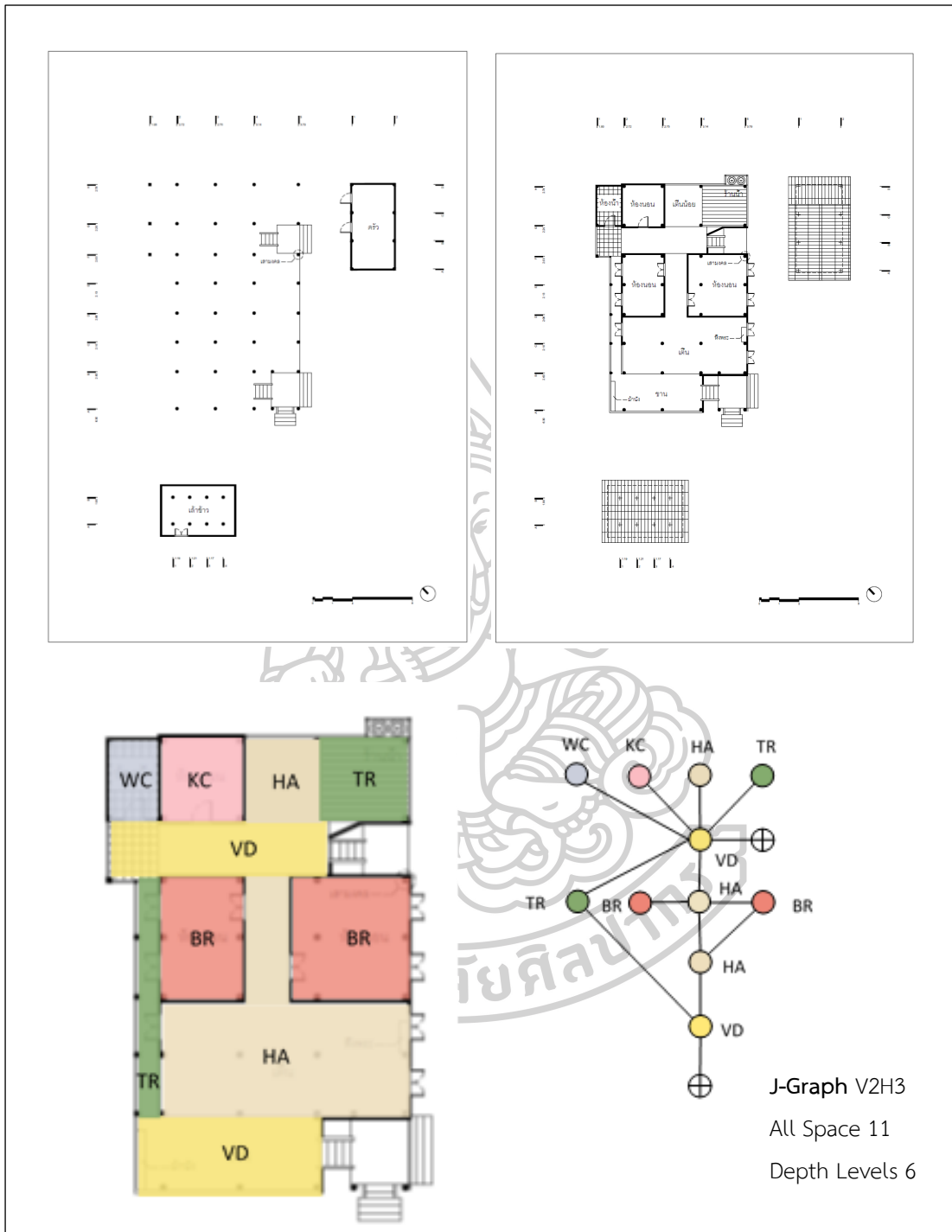

ภาพที่ 99 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 3

3.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **ชาน และเลียบ (ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันได และเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโถงกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศ ตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมี ประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบาน หนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มี ประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็น น้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบ อาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นพื้นที่กินข้าว และพักผ่อนหลังอาหารของคนใน ครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัด จากเต็นน้อย สังกेतจากพื้นที่ที่ตีเว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับ ร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้น ประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหม้อน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 100 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 3

ภาพที่ 101 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 3

3.5 องค์ประกอบของเรือน

3.5.1 องค์ประกอบทางคติความเชื่อ

- 1) **เสามงคล** อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 2) **หิ้งพระ** ติดอยู่ตรงผนังเหนือหน้าต่าง ฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

ภาพที่ 102 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 2

3.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) **พื้น** พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลักและเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) **ผนัง** ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าวไม้
- 3) **หลังคา** โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส ื่อจันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 103 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 3

3.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 104 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3

4. กรณีศึกษาที่ 4 (Na-06) บ้านนาเรื่อน เรือนเลขที่ 46 หมู่ที่ 9 ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม สิงหาคม พ.ศ. 2561
 เจ้าของเรือน แม่นี ฐานะเพิ่ม
 อาชีพ ทำการเกษตร
 จำนวนผู้อาศัยในเรือน 6 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ.2508

ภาพที่ 105 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 4

4.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาบริเวณเดียวกับกรณีศึกษาที่ 1 -3 ติดกับเส้นทางสัญจรสายหลัก มีการปรับระดับดินให้เป็นลานกว้าง ถัดจากเรือนเป็นสวนล้อมเรือน มีการปลูกต้นไม้พืชพรรณต่างๆ หนาแน่น มีการขยายเรือนของลูกปลูกไว้ใกล้ๆ ในบริเวณเดียวกัน ถัดจากสวนและกลุ่มเรือนทางด้านทิศตะวันออกติดกับลำน้ำแม่แรก

4.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนจะวางตามแนวเหนือใต้ โดยหันหน้าเรือนไปทางทิศใต้ องค์ประกอบต่างๆ ในผังบริเวณประกอบไปด้วยตัวเรือน หลงข้าว ครัวไฟ บ่อน้ำ ชักล้าง ลาน และสวนรอบๆ เรือนปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ บริเวณทางขึ้นบันไดปลูกโกสน และไม้ดอกหอมต่างๆ เพื่อใช้ทำบุญ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่ทอผ้า นั่งเล่น และเก็บเครื่องมือทางการเกษตร ใต้หลงข้าวใช้เป็นพื้นที่เก็บฟืน

ภาพที่ 106 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 4

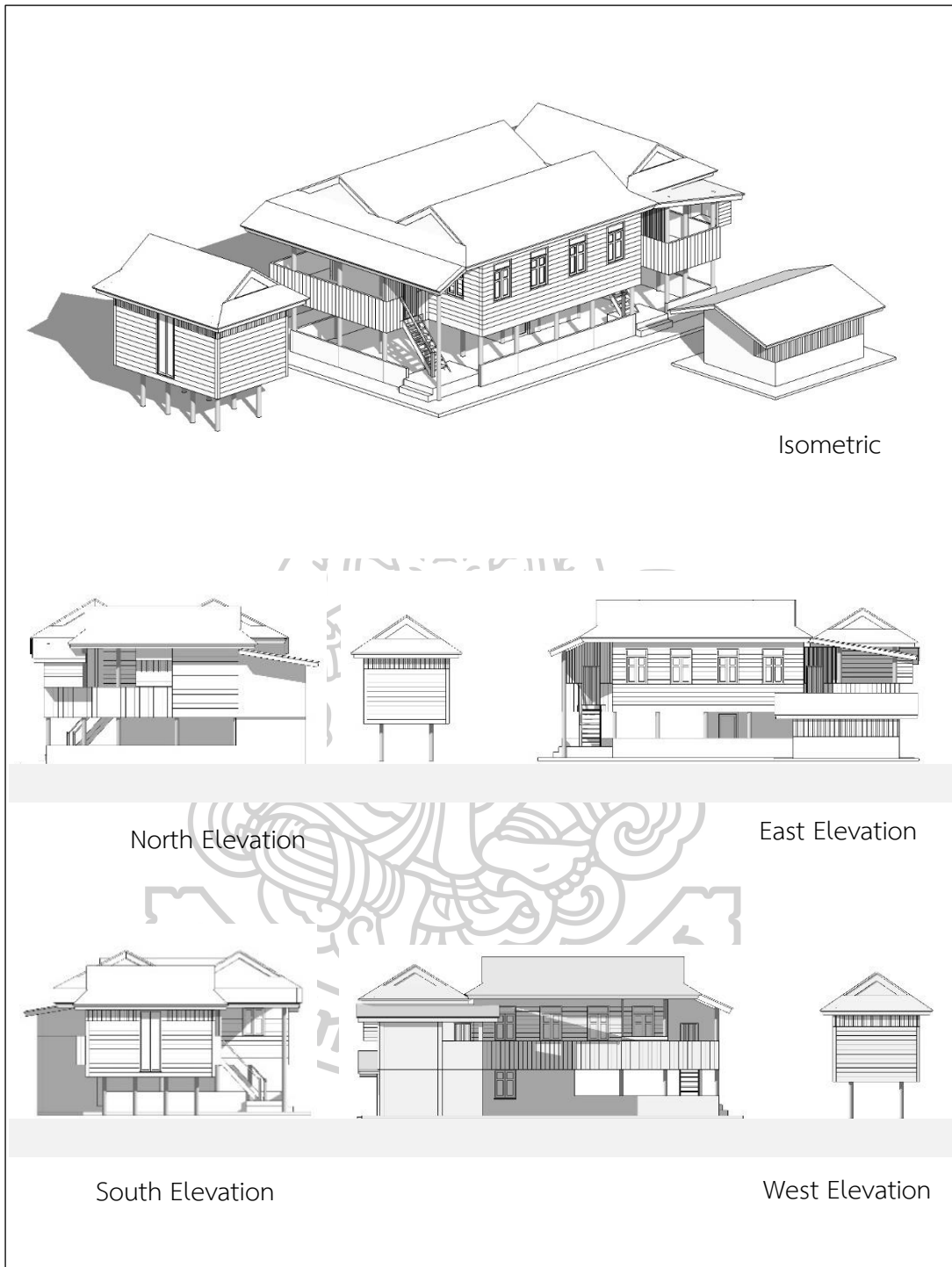
4.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แพนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 30 องศา
- 2) หลังคาเรือนขวาง เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 3 ช่วงเสา บริเวณครัว เต็นน้อย และชานแดดเดิม มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน
- 3) หลังคาปีกนก แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในเส้นทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 30 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณห้องน้ำ มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 107 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 4

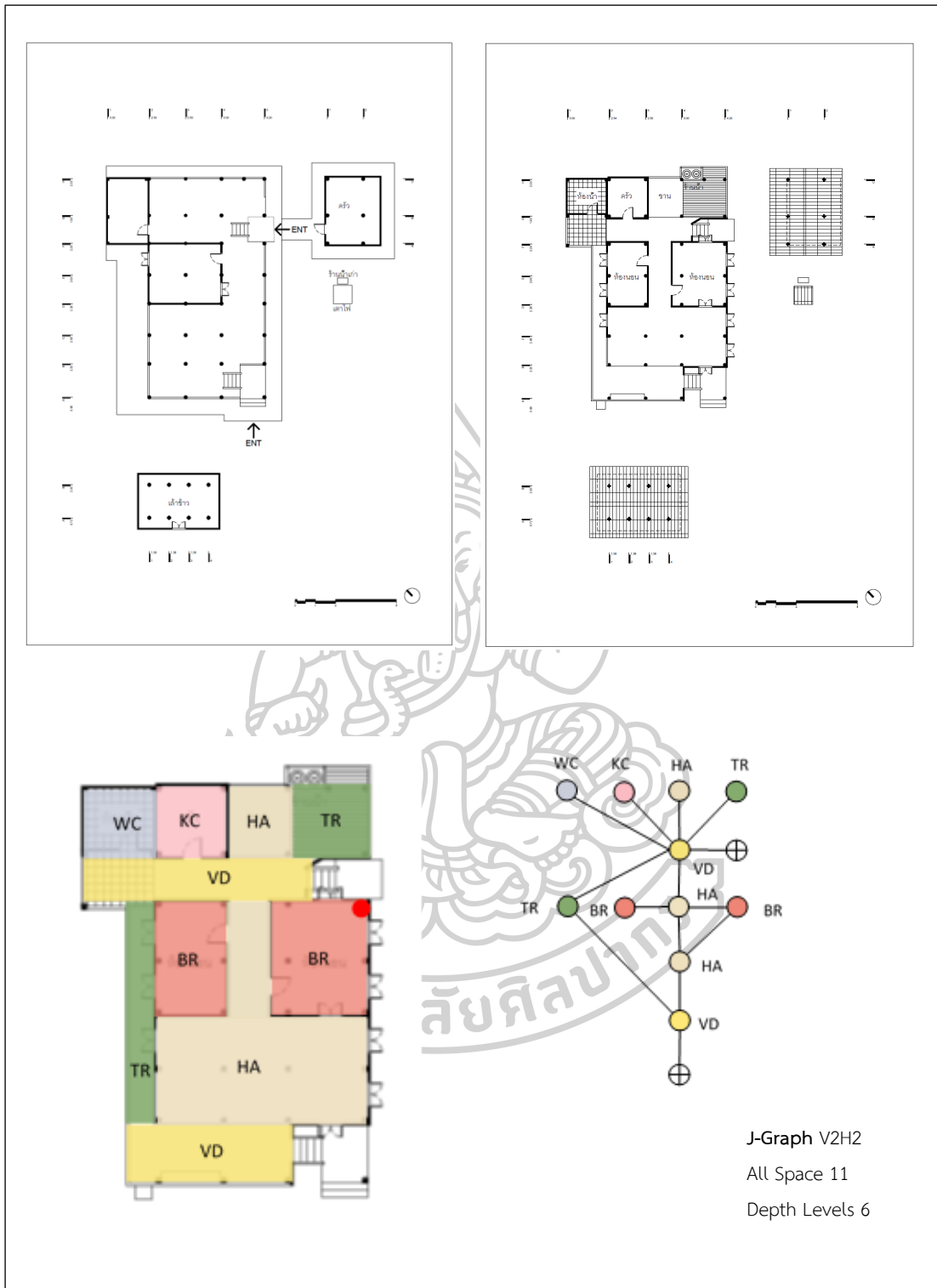

ภาพที่ 108 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 4

4.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **ชาน และเลียบ (ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันได และเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็นน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นพื้นที่กินข้าว และพักผ่อนหลังอาหารของคนในครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัดจากเต็นน้อย สังกะเกตจากพื้นที่ที่ตีเว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้น ประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหม้อน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 109 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 4

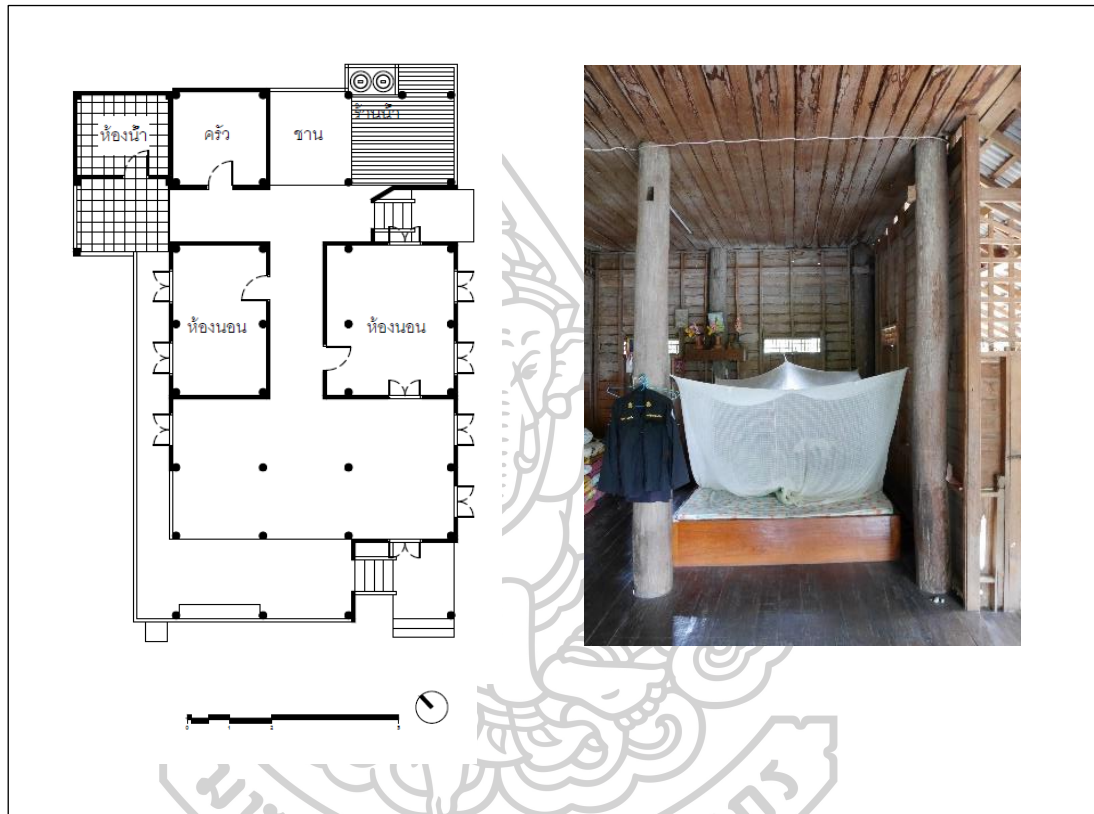

ภาพที่ 110 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 4

4.5 องค์ประกอบของเรือน

4.5.1 องค์ประกอบทางคติความเชื่อ

- 1) เสามงคล อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 2) ทิ้งพระ ติดอยู่ตรงผนังเหนือหน้าต่าง ฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

ภาพที่ 111 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางคติความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 4

4.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) พื้น พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลัก และเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) ผนัง ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าไม้
- 3) หลังคา โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส ชื่อจันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

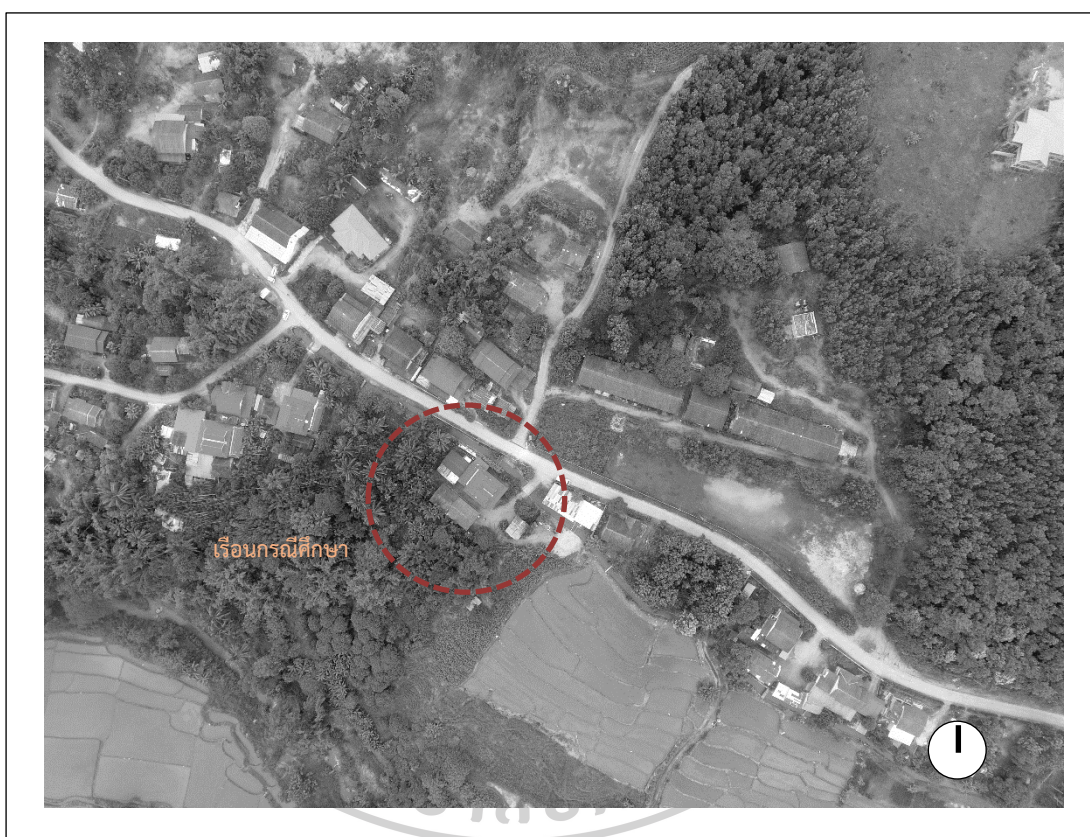
ภาพที่ 112 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 4

4.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 113 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 4

5. กรณีศึกษาที่ 5 (Na-01) เรือนแม่สุนันทา เรือนเลขที่ 20 หมู่ที่ 9 ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม สิงหาคม พ.ศ. 2561
 เจ้าของเรือน พี่จู่พร จรียา (ลูกแม่อ้อยสุนันทา จรียา)
 อาชีพ ทำการเกษตร และโรงสีขนาดเล็ก
 จำนวนผู้อาศัยในเรือน 4 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2503

ภาพที่ 114 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 5

5.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาบริเวณเดียวกับกรณีศึกษาที่ 1 -3 ติดกับเส้นทางสัญจรสายหลัก มีการปรับระดับดินให้เป็นลานกว้าง ถัดจากเรือนเป็นสวนล้อมเรือน มีการปลูกต้นไม้พืชพรรณต่างๆหนาแน่น มีการขยายเรือนของลูกปลูกไว้ใกล้ๆในบริเวณเดียวกัน ถัดจากสวนและกลุ่มเรือนทางด้านทิศตะวันออกติดกับลำน้ำแม่แจ่ม

5.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนจะวางตามแนวเหนือใต้ โดยหันหน้าเรือนไปทางทิศใต้ องค์ประกอบต่างๆ ในผังบริเวณประกอบไปด้วยตัวเรือน หลงข้าว ครัวไฟ บ่อน้ำ ชักล้าง ลาน และสวนรอบๆ เรือนปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ บริเวณทางขึ้นบันไดปลูกโกสน และไม้ดอกหอมต่างๆ เพื่อใช้ทำบุญ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่ทอผ้า นั่งเล่น และเก็บเครื่องมือทางการเกษตร ใต้หลงข้าวใช้เป็นพื้นที่เก็บฟืน

ภาพที่ 115 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 5

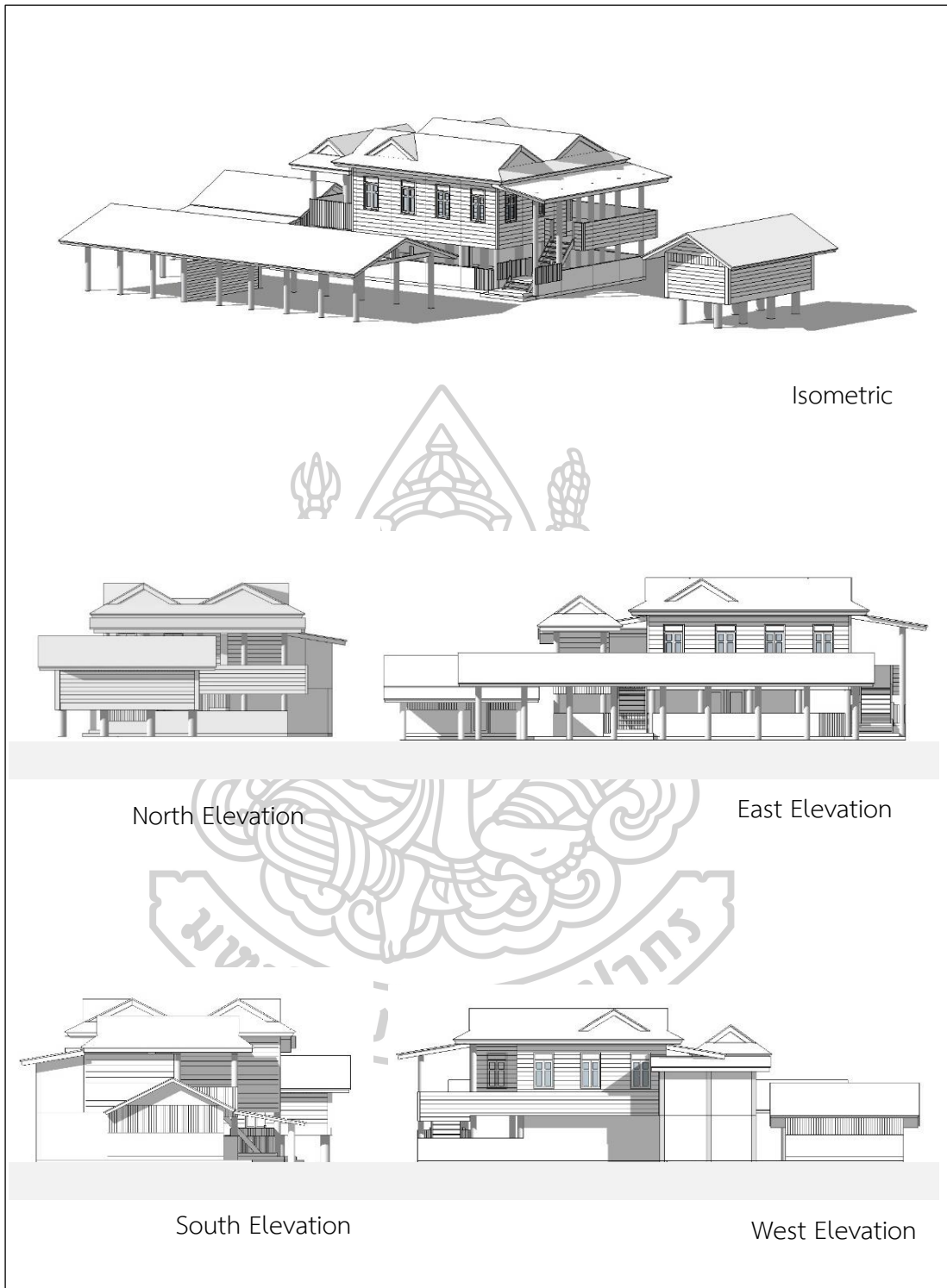
5.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 30 องศา
- 2) หลังคาเรือนขวาง เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 3 ช่วงเสา บริเวณครัว เต็นน้อย และชานแดดเดิม มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน
- 3) หลังคาปีกนก แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในสวนทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 30 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณห้องน้ำ มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 116 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 5

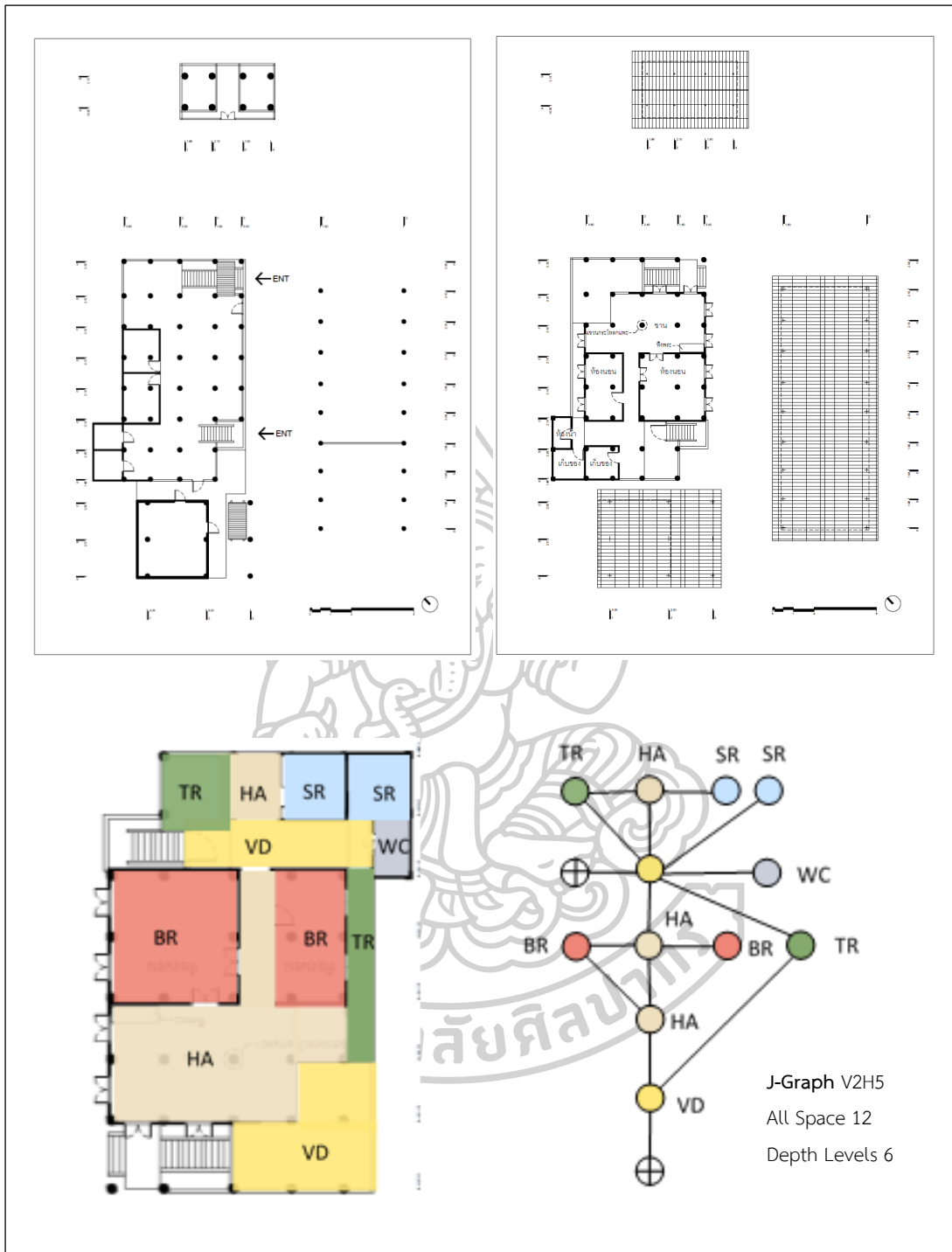

ภาพที่ 117 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 5

5.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **ชาน และเลียบ (ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันได และเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศ ตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมี ประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบาน หนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มี ประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็น น้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการ ประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นพื้นที่กินข้าวและพักผ่อนหลังอาหารของคนใน ครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัด จากเต็นน้อย สังกะตจากพื้นที่ที่ตีเว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับ ร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้น ประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหม้อน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 118 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 5

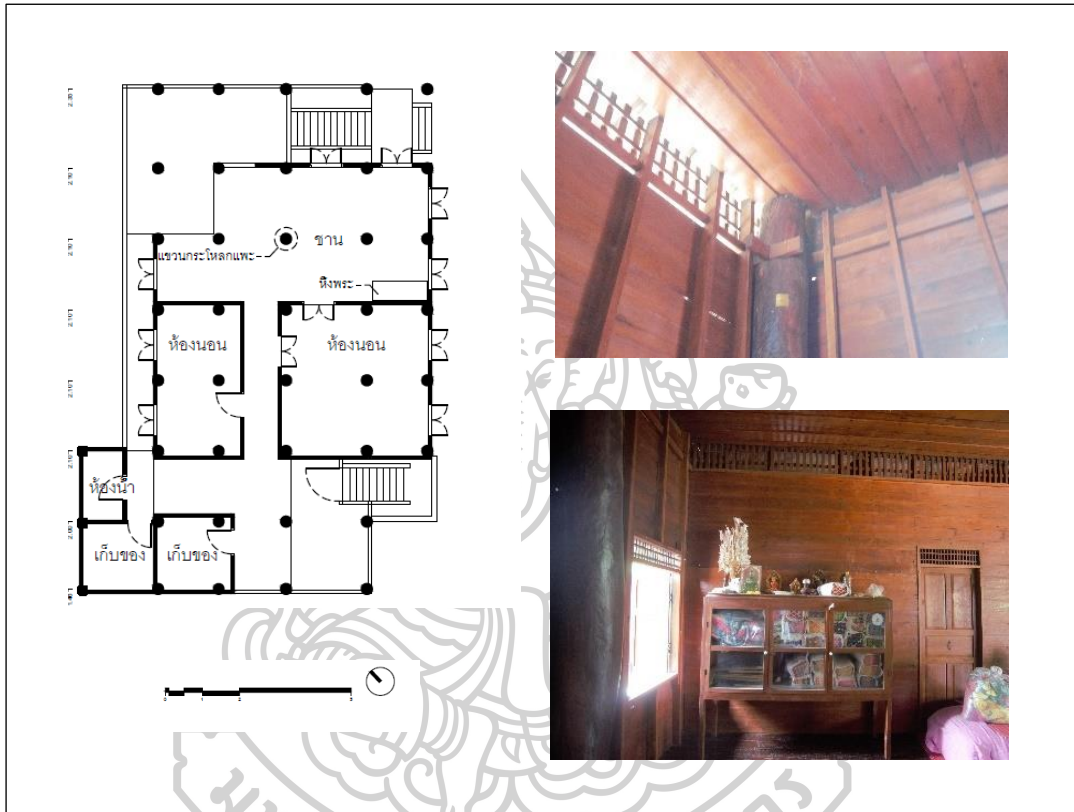

ภาพที่ 119 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 5

5.5 องค์ประกอบของเรือน

5.5.1 องค์ประกอบทางคติความเชื่อ

- 1) เสามงคล อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 2) หิ้งพระ ติดอยู่ตรงผนังเหนือหน้าต่าง ฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

ภาพที่ 120 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางคติความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 5

5.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) ฝ้า ฝ้าเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลักและเรือนครัว ฝ้าไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) ผนัง ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าไม้

3) หลังคา โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส ชื่อ
จันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

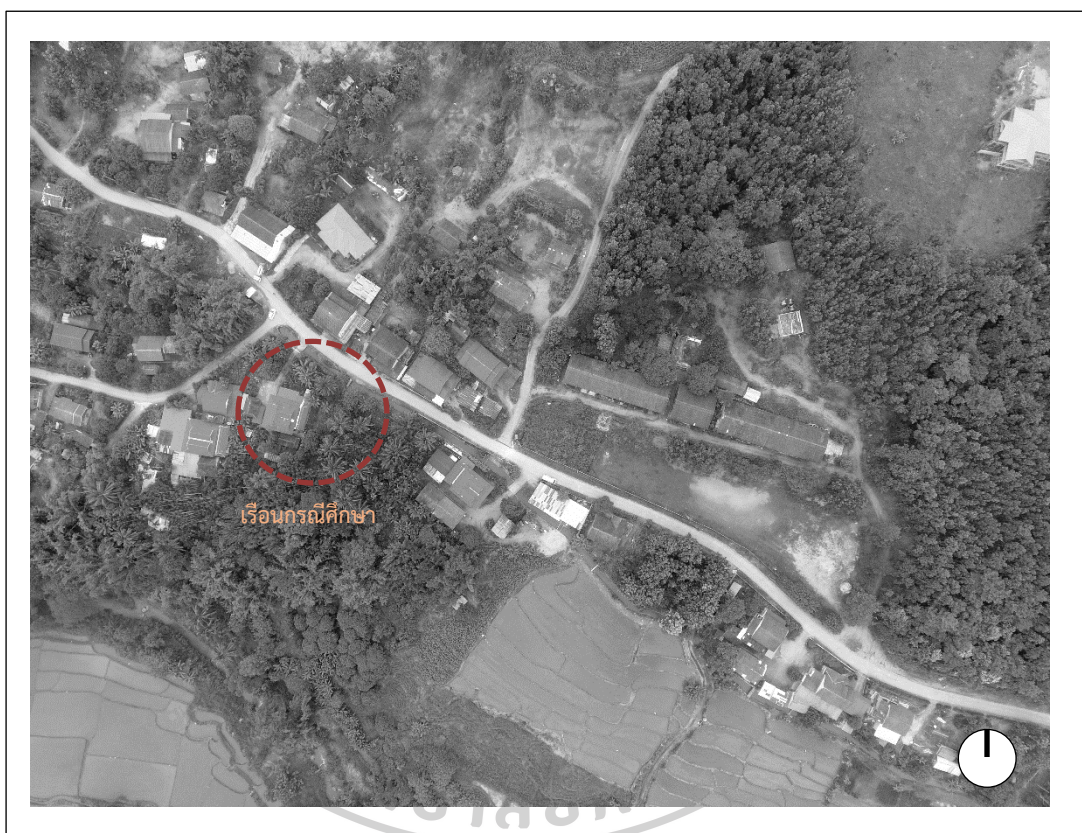
ภาพที่ 121 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 5

5.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 122 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 5

6. กรณีศึกษาที่ 6 (Na-02) เรือนแม่หล้า เรือนเลขที่ 16 หมู่ที่ 9 ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม สิงหาคม พ.ศ. 2561
 เจ้าของเรือน แม่หล้า กาศย์คุ้ม
 อาชีพ ทำการเกษตร ทอผ้า และเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ดอยอินทนนท์
 จำนวนผู้อาศัยในเรือน 6 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2506

ภาพที่ 123 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 6

6.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาบริเวณเดียวกับกรณีศึกษาที่ 1 -3 ติดกับเส้นทางสัญจรสายหลัก มีการปรับระดับดินให้เป็นลานกว้าง ถัดจากเรือนเป็นสวนล้อมเรือน มีการปลูกต้นไม้พืชพรรณต่างๆหนาแน่น มีการขยายเรือนของลูกปลูกไว้ใกล้ๆในบริเวณเดียวกัน ถัดจากสวนและกลุ่มเรือนทางด้านทิศตะวันออกติดกับลำน้ำแม่แจ่ม

6.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนจะวางตามแนวเหนือใต้ โดยหันหน้าเรือนไปทางทิศใต้ องค์ประกอบต่างๆในผังบริเวณประกอบไปด้วยตัวเรือน หลงซ้าว ครัวไฟ บ่อน้ำ ซักล้าง ลาน และสวนรอบๆเรือนปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ บริเวณทางขึ้นบันไดปลูกโกสน และไม้ดอกหอมต่างๆเพื่อใช้ทำบุญ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่ทอผ้า นั่งเล่น และเก็บเครื่องมือทางการเกษตร ใต้หลงซ้าวใช้เป็นพื้นที่เก็บฟืน

ภาพที่ 124 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 6

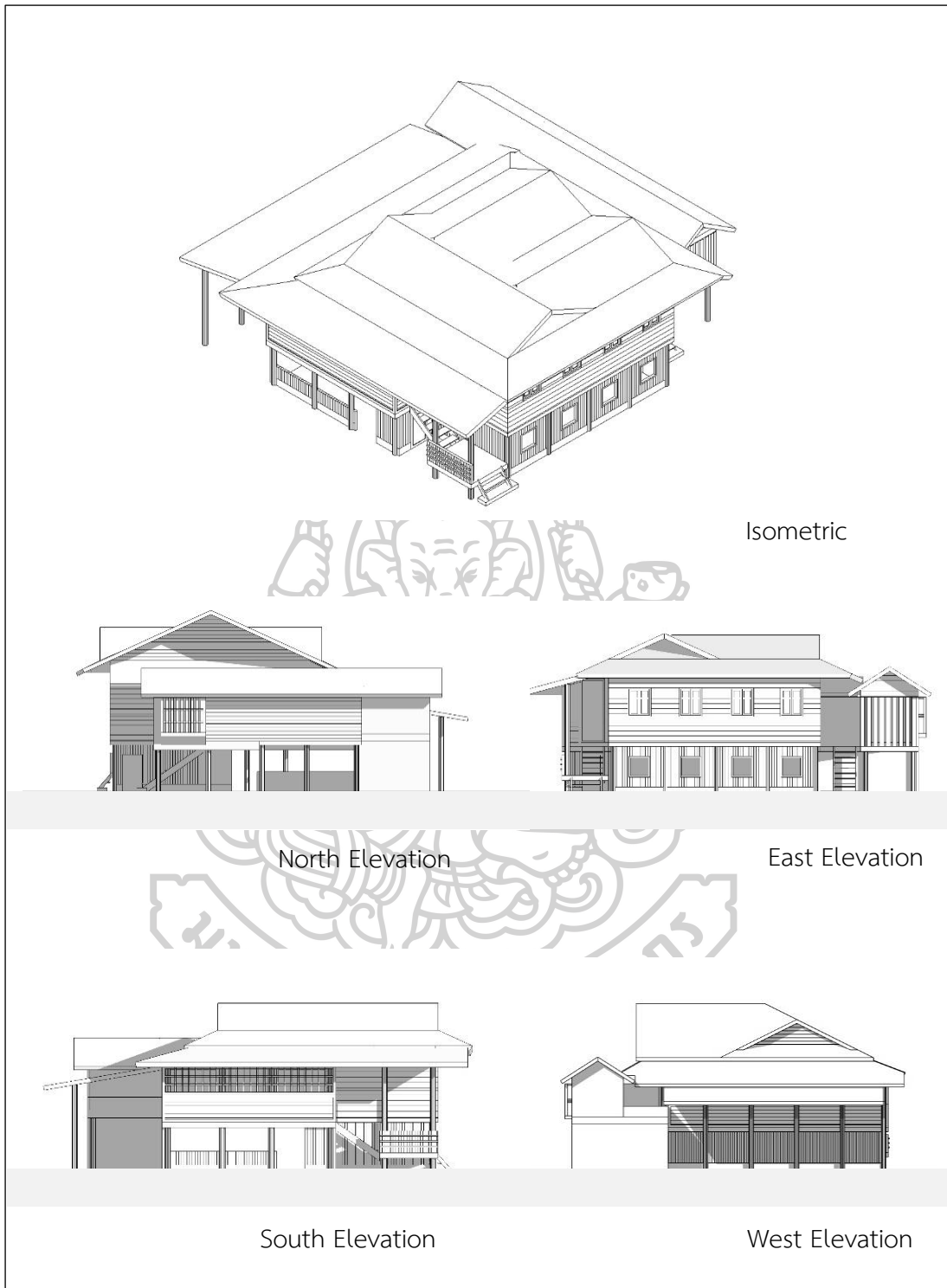
6.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แพนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 30 องศา
- 2) หลังคาเรือนขวาง เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 3 ช่วงเสา บริเวณครัว เต็นน้อย และชานแดดเดิม มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน
- 3) หลังคาปีกนก แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในเส้นทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 30 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณห้องน้ำ มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 125 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 6

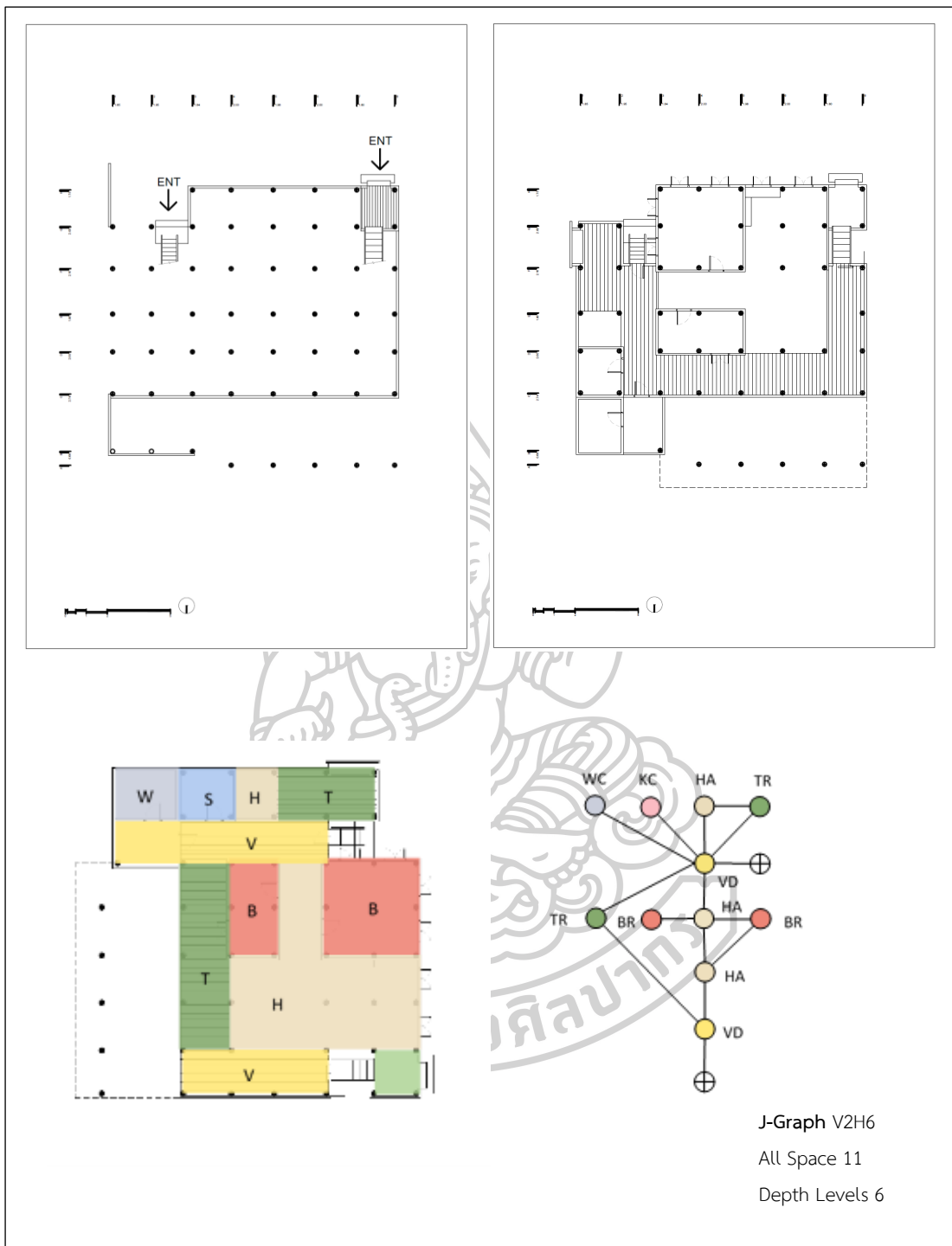

ภาพที่ 126 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 6

6.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **ชาน และเลียบ(ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันไดและเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็นน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นที่กินข้าวและพักผ่อนหลังอาหารของคนในครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัดจากเต็นน้อย สังกेतจากพื้นที่ที่เว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้นประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหมอน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 127 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 6

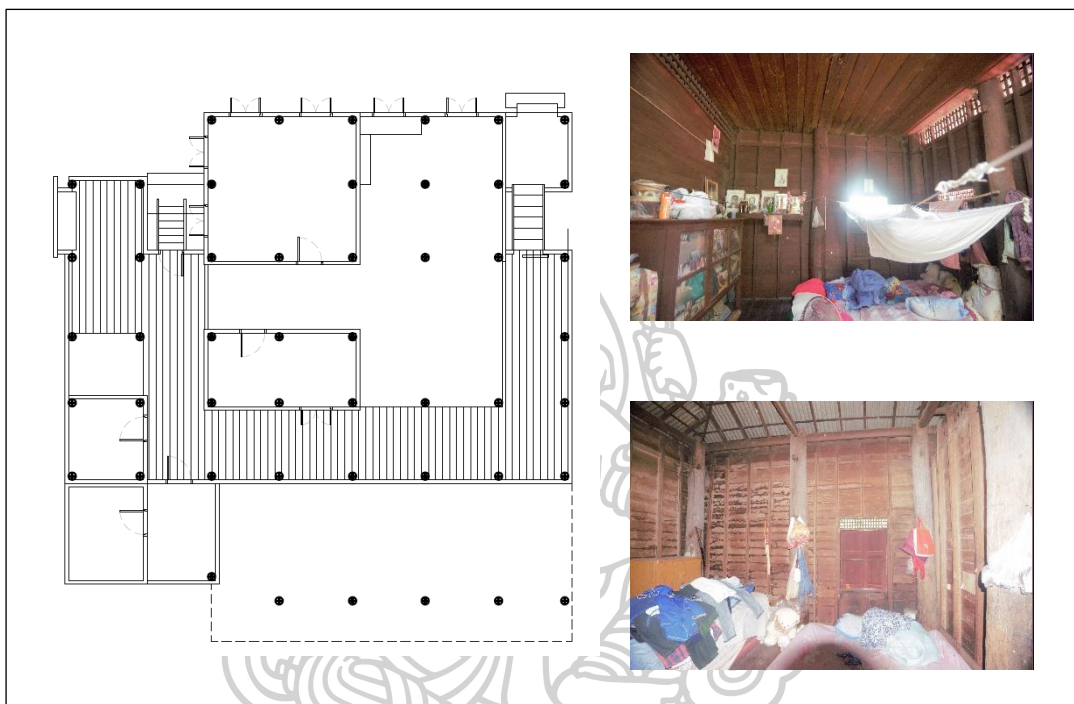

ภาพที่ 128 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 6

6.5 องค์ประกอบของเรือน

6.5.1 องค์ประกอบทางคติความเชื่อ

- 1) **เสามงคล** อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 2) **ทั่งพระ** ติดอยู่ตรงผนังเหนือหน้าต่าง ฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

ภาพที่ 129 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางคติความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 6

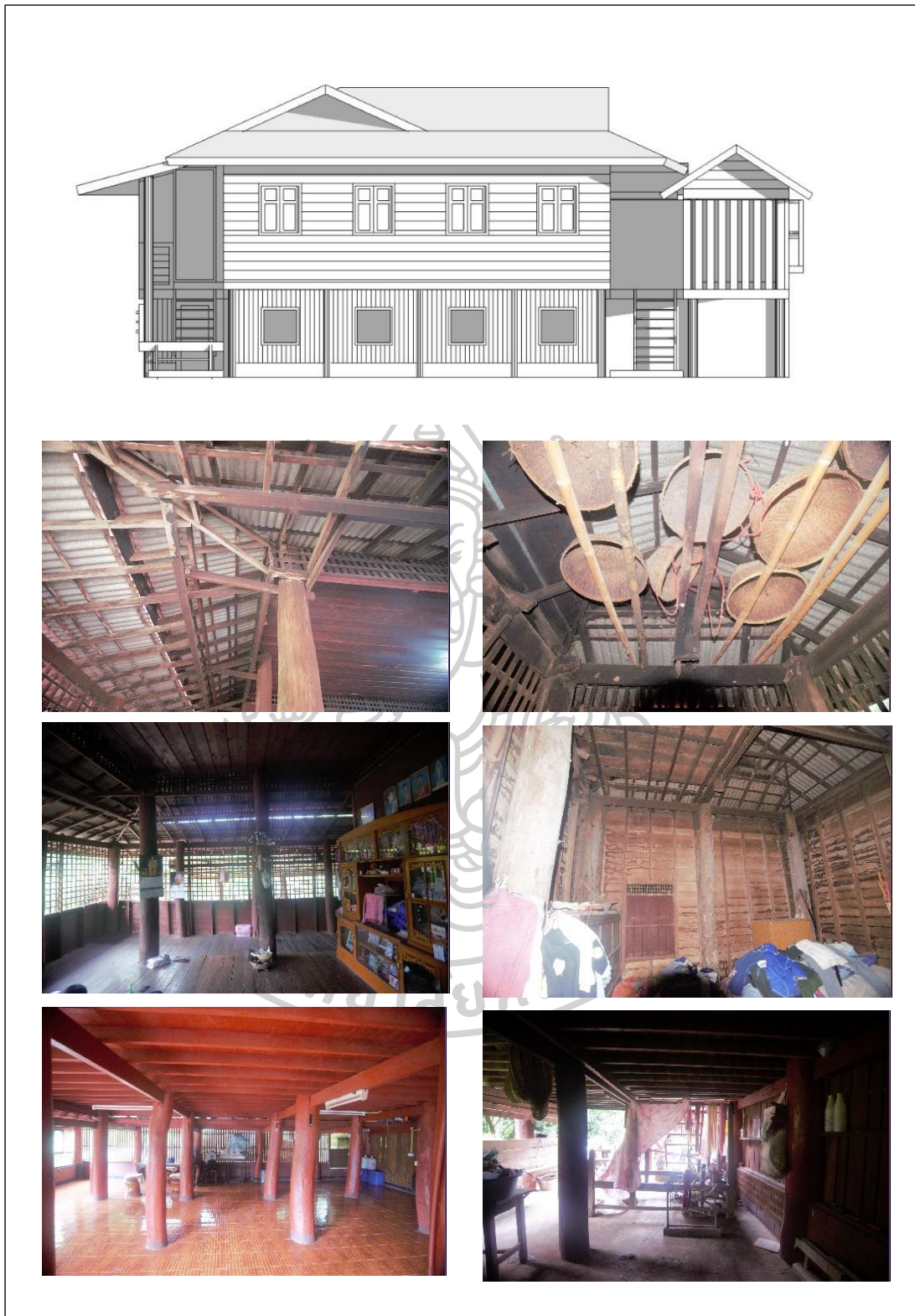
6.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

1) **พื้น** พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลักและเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง

2) **ผนัง** ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าวไม้

3) **หลังคา** โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส ชื่อจันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 130 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 6

6.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 131 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 6

7. กรณีศึกษาที่ 7 หมู่บ้าน B

สำรวจเก็บข้อมูลภาคสนาม ธันวาคม พ.ศ. 2560

อาชีพ ทำการเกษตร

จำนวนผู้อาศัยในเรือน 6 คน

เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2504

ภาพที่ 132 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 7

7.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนเนินบริเวณที่ราบ ใกล้วัดพร้าวหนุ่ม ในละแวกเดียวกันมีเรือนตั้งอยู่ 3-4 หลัง ตำแหน่งของเรือนเป็นทางโค้งใกล้สามแยกจึงมีทางเข้าสู่บริเวณเรือนได้สองทางทั้งทางด้านหน้าและทางด้านข้าง

7.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนวางตัวในแนวทิศตะวันออก-ตก ด้านหน้าเรือนหันไปทางทิศตะวันออก องค์ประกอบต่างๆในผังบริเวณประกอบไปด้วย ตัวเรือน ยุ้งข้าว ที่จอดรถ ครุฑไฟ ซักล้าง เรือนลูก โรงไม้ หองน้ำ และลานบ้าน โดยมีสวนเล็กๆล้อมรอบ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่นอน นั่งเล่น ทอผ้า และเก็บของ

1. เรือนกรณีศึกษา 2. เรือนครุฑ 3. หองข้าว 4. ช่วงเรือน 5. เรือนลูกชาย 6.

ภาพที่ 133 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 7

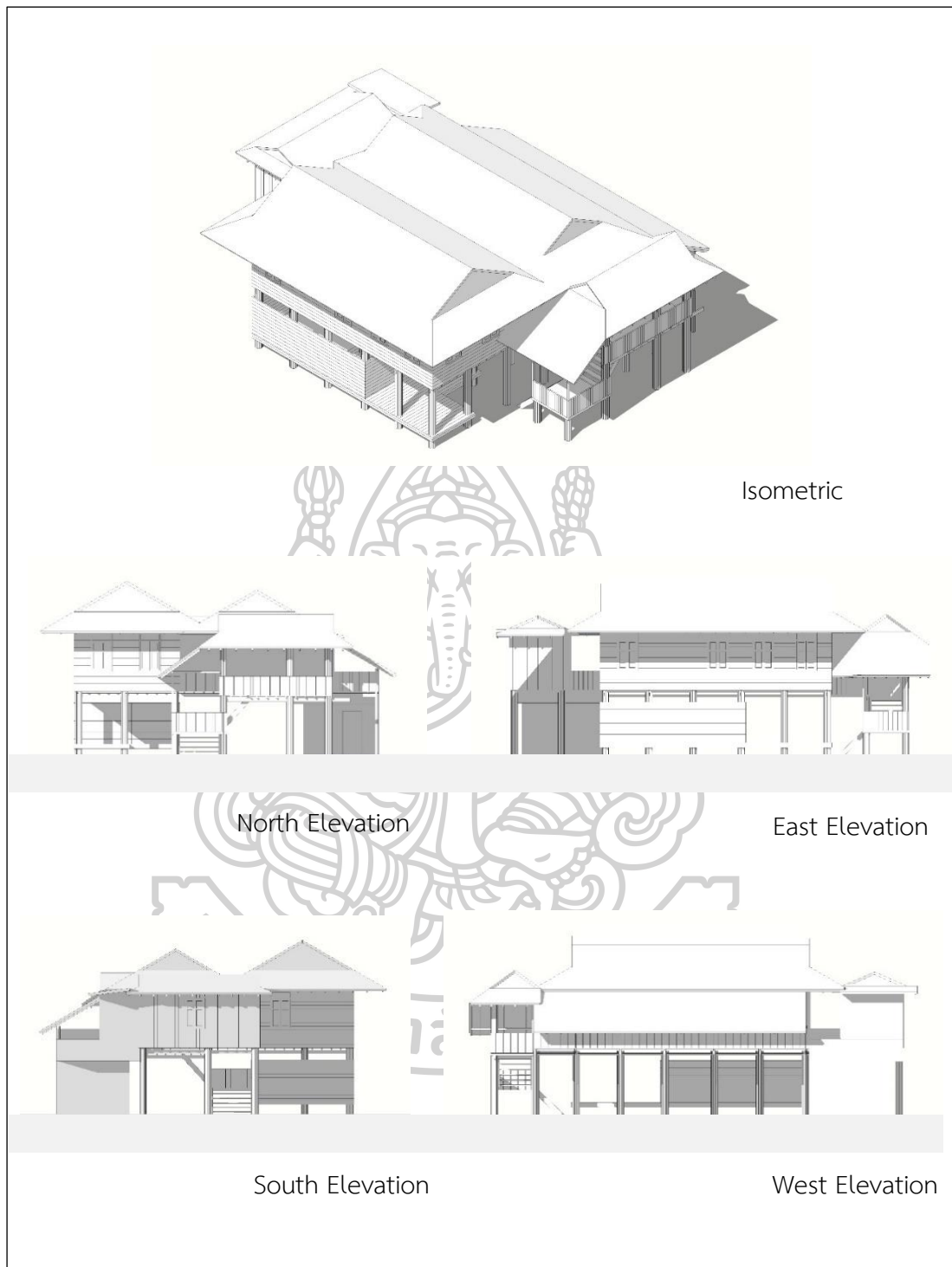
7.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แผ่นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 30 องศา
- 2) หลังคาเรือนขวาง เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 3 ช่วงเสา บริเวณครัว เต็นน้อย และชานแดดเดิม มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน
- 3) หลังคาปีกนก แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในส่วนทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 30 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณห้องน้ำ มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 134 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 7

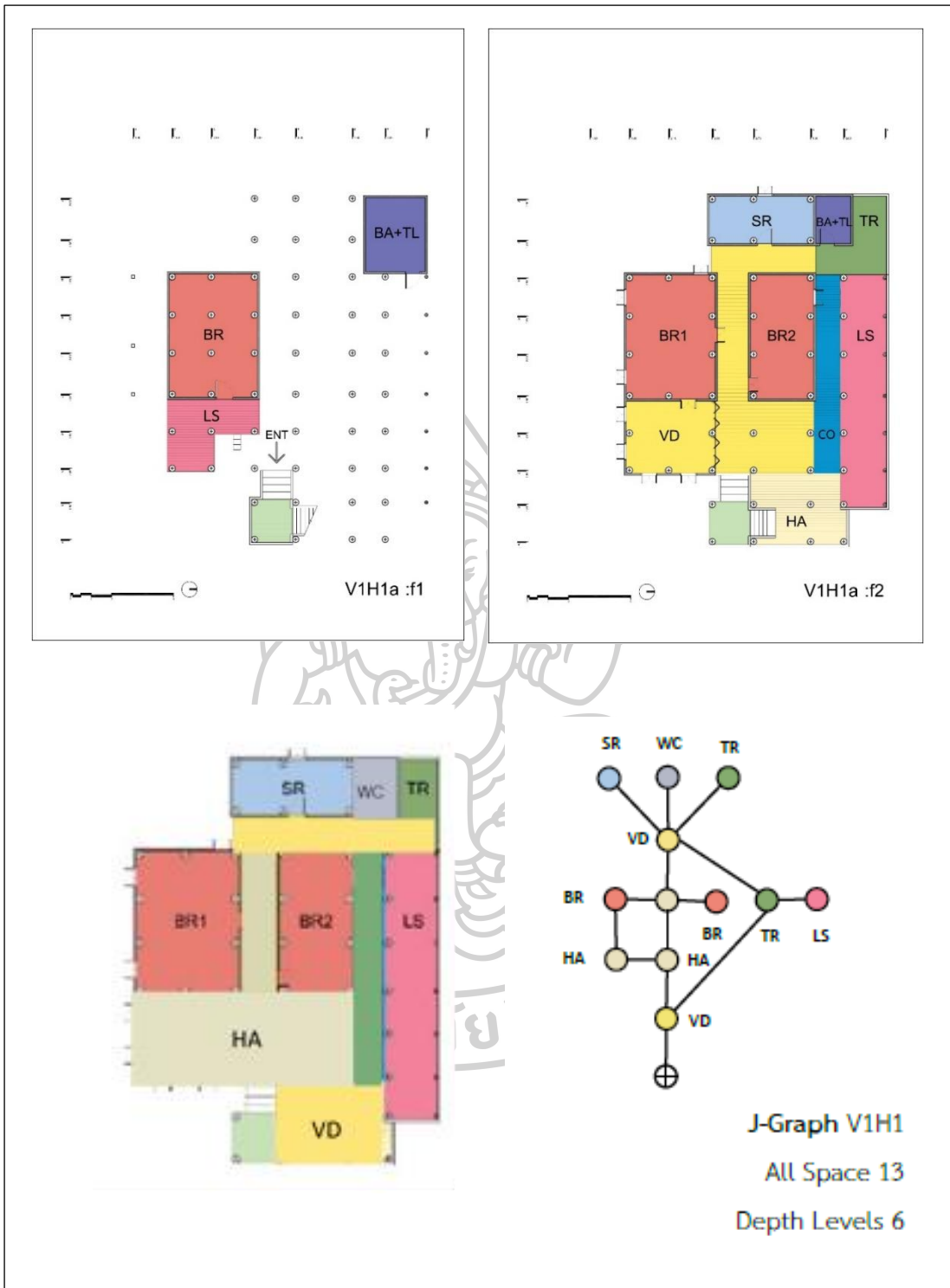

ภาพที่ 135 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 7

7.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **ชาน และเลียบ(ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันไดและเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็นน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นพื้นที่กินข้าวและพักผ่อนหลังอาหารของคนในครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัดจากเต็นน้อย สังกะเกตจากพื้นที่ตีเว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้นประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหม้อน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 136 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 7

ภาพที่ 137 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 7

7.5 องค์ประกอบของเรือน

7.5.1 องค์ประกอบทางจิตความเชื่อ

- 1) **ห้ายนต์** ติดอยู่เหนือประตูทางเข้าห้องนอนเล็ก
- 2) **เสามงคล** อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 3) **หิ้งพระ** ติดอยู่ตรงผนังเหนือหน้าต่าง ฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

ภาพที่ 138 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางจิตความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 7

7.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) **พื้น** พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลัก และเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) **ผนัง** ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าวไม้
- 3) **หลังคา** โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส อดซี่ อดจันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 139 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 7

7.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 140 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 7

8. กรณีศึกษาที่ 8 (P-02) บ้านพร้าวหนุ่ม เรือนเลขที่ 13 หมู่ที่ 6 ต.ช่างเคิ่ง อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม ธันวาคม พ.ศ. 2560
 เจ้าของเรือน พ่อหนานประเสริฐ ปันศิริ
 อาชีพ ทำการเกษตร ทอผ้า และงานแกะสลัก
 จำนวนผู้อยู่อาศัยในเรือน 3 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2515

ภาพที่ 141 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 8

8.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนเนินบริเวณที่ราบ ใกล้วัดพร้าวหนุ่ม ในละแวกเดียวกันมีเรือนตั้งอยู่ 3-4 หลัง ตำแหน่งของเรือนเป็นทางโค้งใกล้สามแยกจึงมีทางเข้าสู่บริเวณเรือนได้สองทางทั้งทางด้านหน้าและทางด้านข้าง

8.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนวางตัวในแนวทิศตะวันออก-ตก ด้านหน้าเรือนหันไปทางทิศตะวันออก องค์ประกอบต่างๆในผังบริเวณประกอบไปด้วย ตัวเรือน ยุ้งข้าว ที่จอดรถ ครีวไฟ ซักล้าง เรือนลูก โรงไม้ ห้องน้ำ และลานบ้าน โดยมีสวนเล็กๆล้อมรอบ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่นอน นั่งเล่น ทอผ้า และเก็บของ

1. เรือนกรณีศึกษา 2. เรือนครัว 3. หลงข้าว 4. ช่วงเรือน 5. เรือนลูกชาย 6. โรงรถ

ภาพที่ 142 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 8 (เดิม 145 เดิมตำแหน่ง)

8.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวันออก-ตก หันหน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แผนผังรูป

สี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

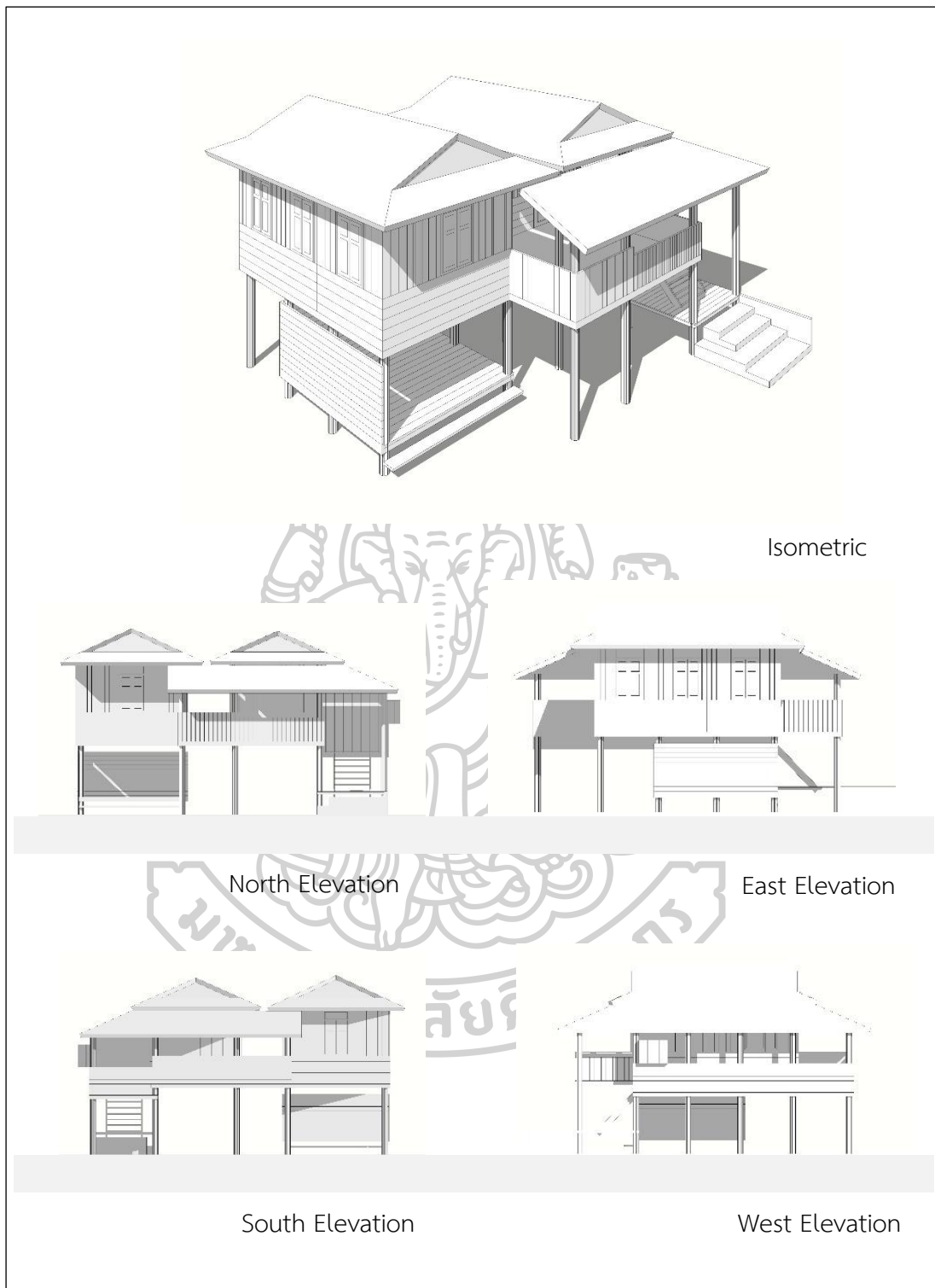
1) **หลังคาเรือนประธาน** เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคาีความลาดชันประมาณ 30 องศา

2) **หลังคาเรือนขวาง** เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 3 ช่วงเสา บริเวณครัว เต็นน้อย และชานแดดเดิม มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน

3) **หลังคาปีกนก** แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในสวนทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 30 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณห้องน้ำ มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 143 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 8

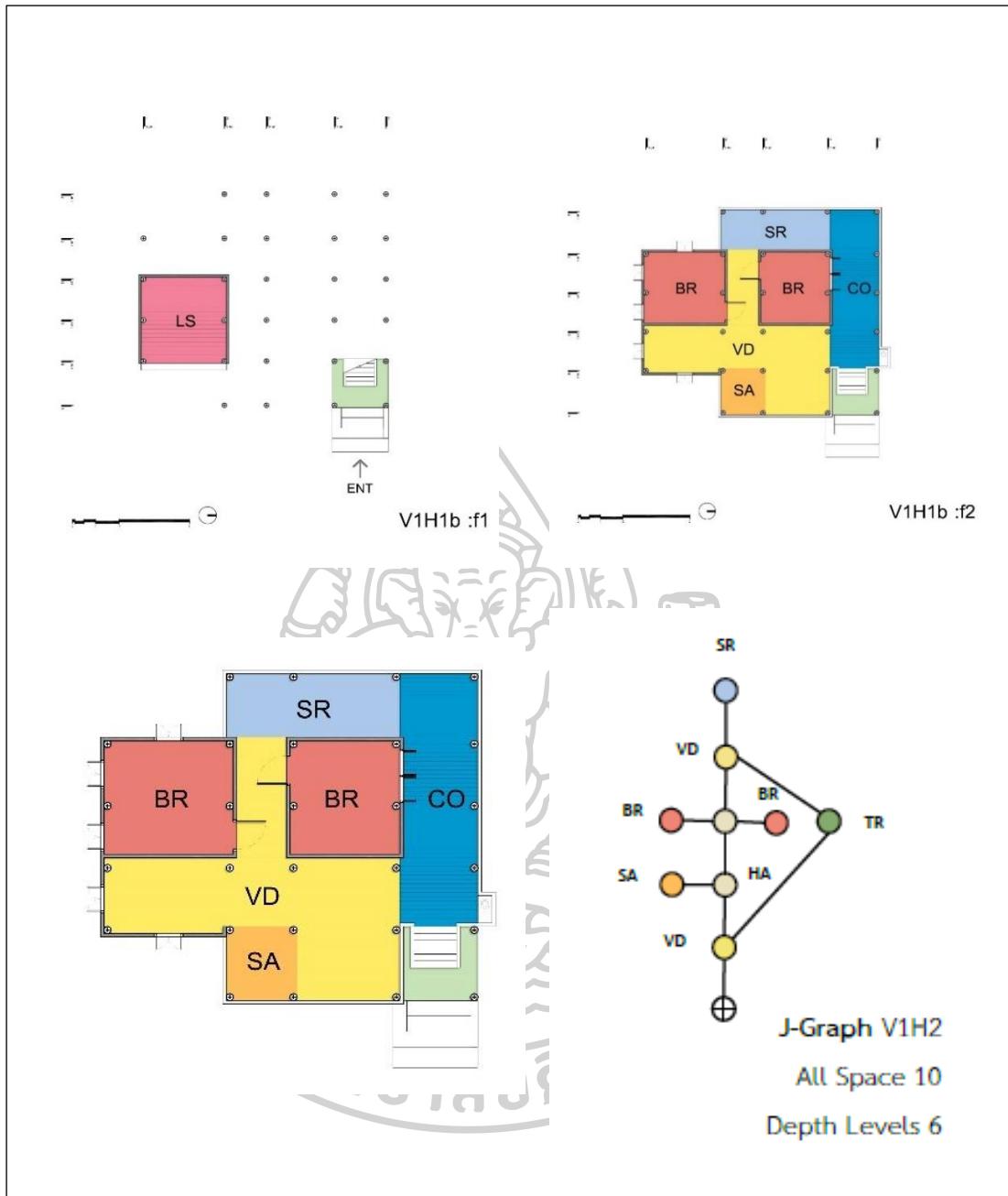

ภาพที่ 144 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 8

8.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **ชาน และเลียบ (ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันได และเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝากั้นทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็นน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นที่กินข้าวและพักผ่อนหลังอาหารของคนในครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัดจากเต็นน้อย สังกัดจากพื้นที่ที่ตีเว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้น ประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหม้อน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 145 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 8

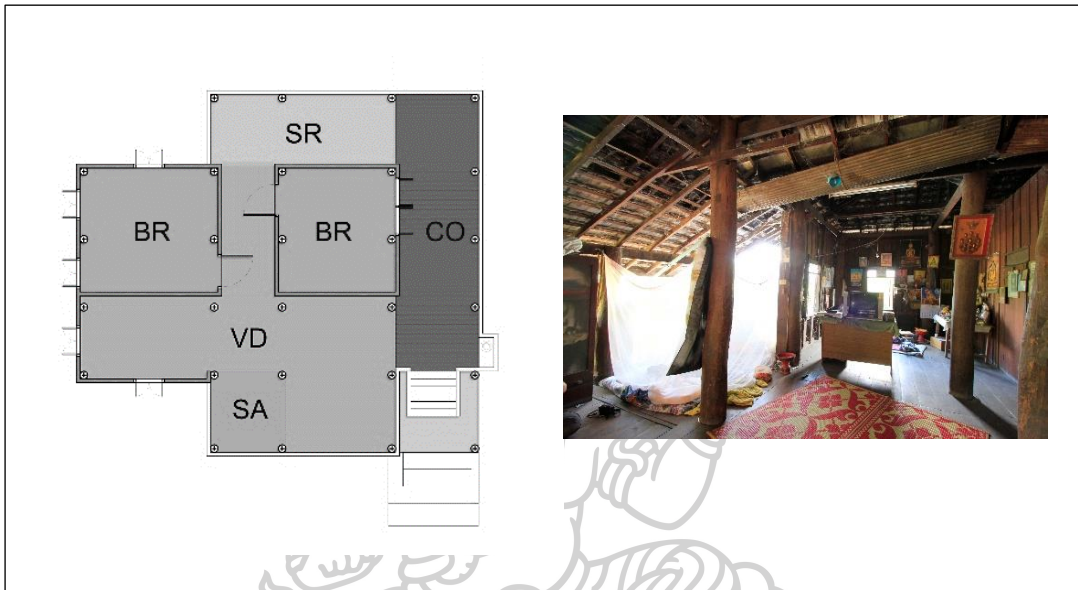

ภาพที่ 146 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 8

8.5 องค์ประกอบของเรือน

8.5.1 องค์ประกอบทางคติความเชื่อ

- 1) **เสามงคล** อยู่ตรงมุมภายในห้องนอนทางทิศตะวันออกของเรือน
- 2) **ทั่งพระ** ติดอยู่ตรงผนังเหนือหน้าต่าง ฝั่งตะวันออกบริเวณเดิน

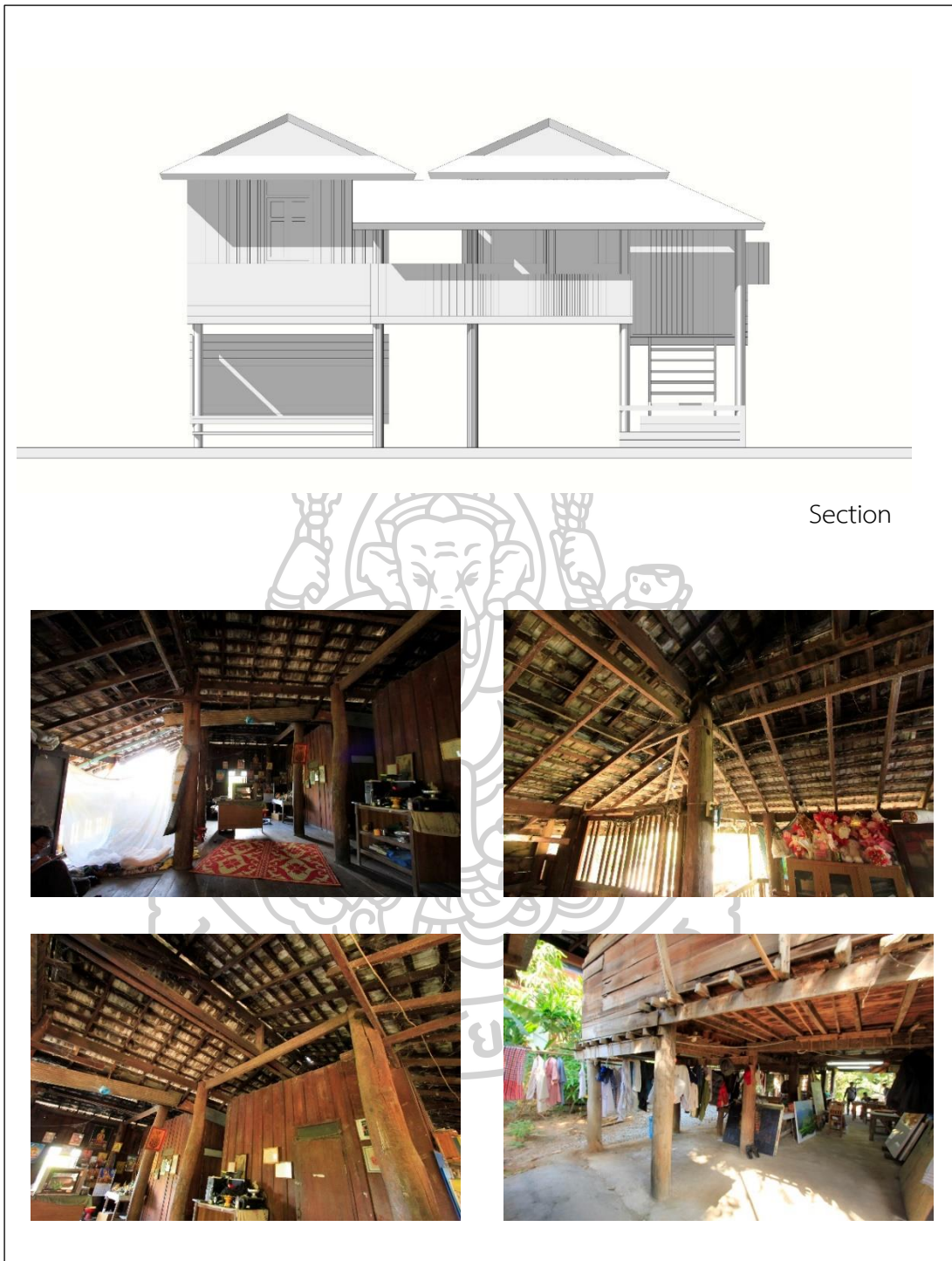

ภาพที่ 147 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางคติความเชื่อในเรือนกรณีศึกษาที่ 8

8.5.2 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) **พื้น** พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลัก และเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) **ผนัง** ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าไม้
- 3) **หลังคา** โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส ซี่จันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 148 แสดงโครงสร้างของเรือนกรณีศึกษาที่ 8

8.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 149 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 8

9. กรณีศึกษาที่ 9 (P-02) บ้านพร้าวหนุ่ม เรือนเลขที่ 46 หมู่ที่ 6 ต.ช่างเคิ่ง อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม ธันวาคม พ.ศ. 2560
 เจ้าของเรือน แม่บัวชุม สนธิ
 อาชีพ ทำการเกษตร
 จำนวนผู้อยู่อาศัยในเรือน 2 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2514

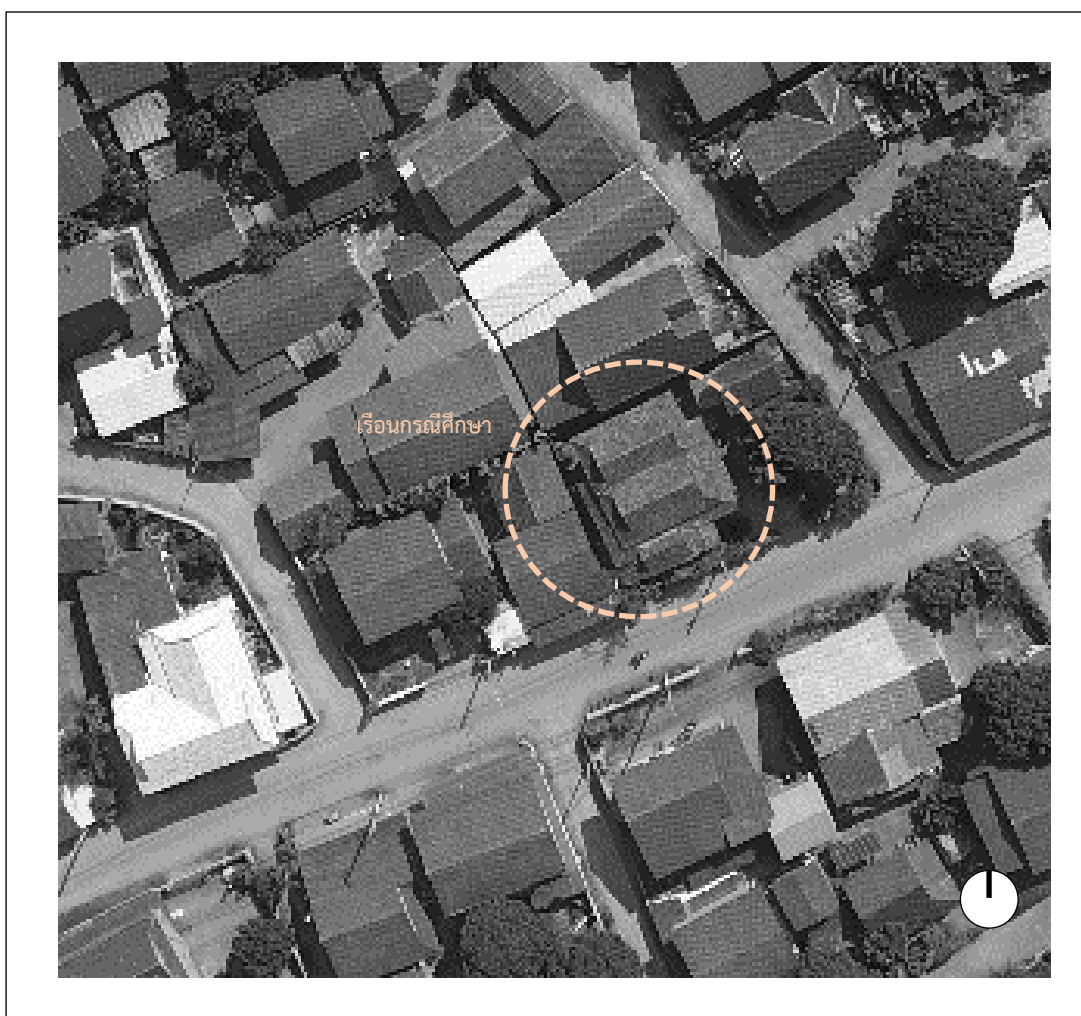
ภาพที่ 150 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 9

9.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนเนินบริเวณที่ราบ ใกล้วัดพร้าวหนุ่ม ในละแวกเดียวกันมีเรือนตั้งอยู่ 3-4 หลัง ตำแหน่งของเรือนเป็นทางโค้งใกล้สามแยกจึงมีทางเข้าสู่บริเวณเรือนได้สองทางทั้งทางด้านหน้าและทางด้านข้าง

9.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนวางตัวในแนวทิศตะวันออก-ตก ด้านหน้าเรือนหันไปทางทิศตะวันออก องค์ประกอบต่างๆในผังบริเวณประกอบไปด้วย ตัวเรือน ยุ้งข้าว ที่จอดรถ ครุฑไฟ ซักล้าง เรือนลูก โรงไม้ ห้องน้ำ และลานบ้าน โดยมีสวนเล็กๆล้อมรอบ พื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่นอน นั่งเล่น ทอผ้า และเก็บของ

ภาพที่ 151 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 9

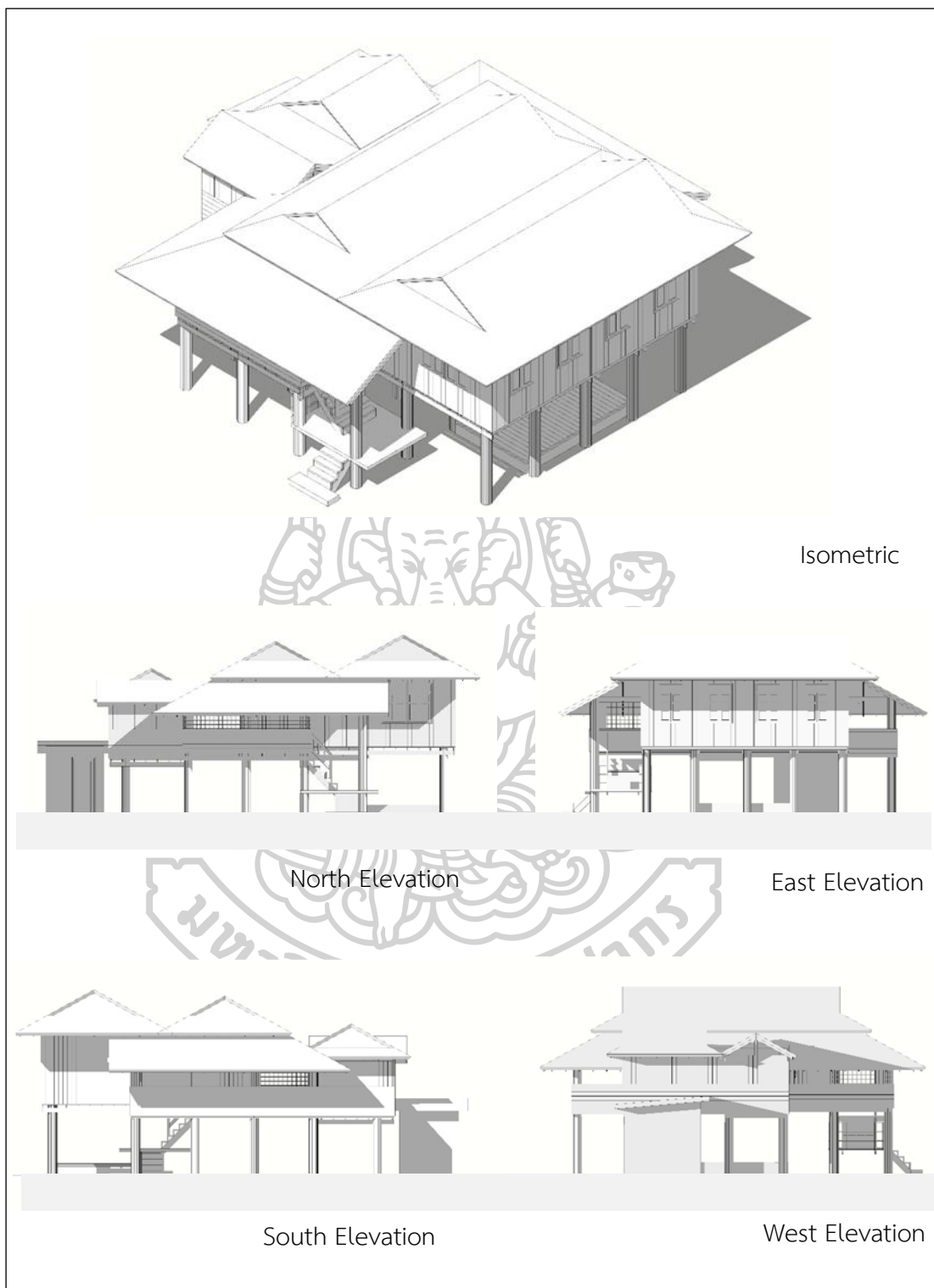
9.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) **หลังคาเรือนประธาน** เป็นหลังคาจั่วปกคลุม 4 ช่วงเสา บริเวณห้องนอนและเต็น หลังคามีความลาดชันประมาณ 30 องศา
- 2) **หลังคาเรือนขวาง** เป็นหลังคาจั่วขนาดเล็กกว่าปกคลุมประมาณ 3 ช่วงเสา บริเวณครัว เต็นน้อย และชานแดดเดิม มีความลาดชันประมาณ 30 องศา เช่นกัน
- 3) **หลังคาปีกนก** แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ปกคลุมบันไดในส่วนทางขึ้นชานและระเบียงทางเดิน มีความลาดชันประมาณ 30 องศา และด้านหลังเรือนบริเวณห้องน้ำ มีความลาดชันไม่มากนักประมาณ 25 องศา

ภาพที่ 152 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 9

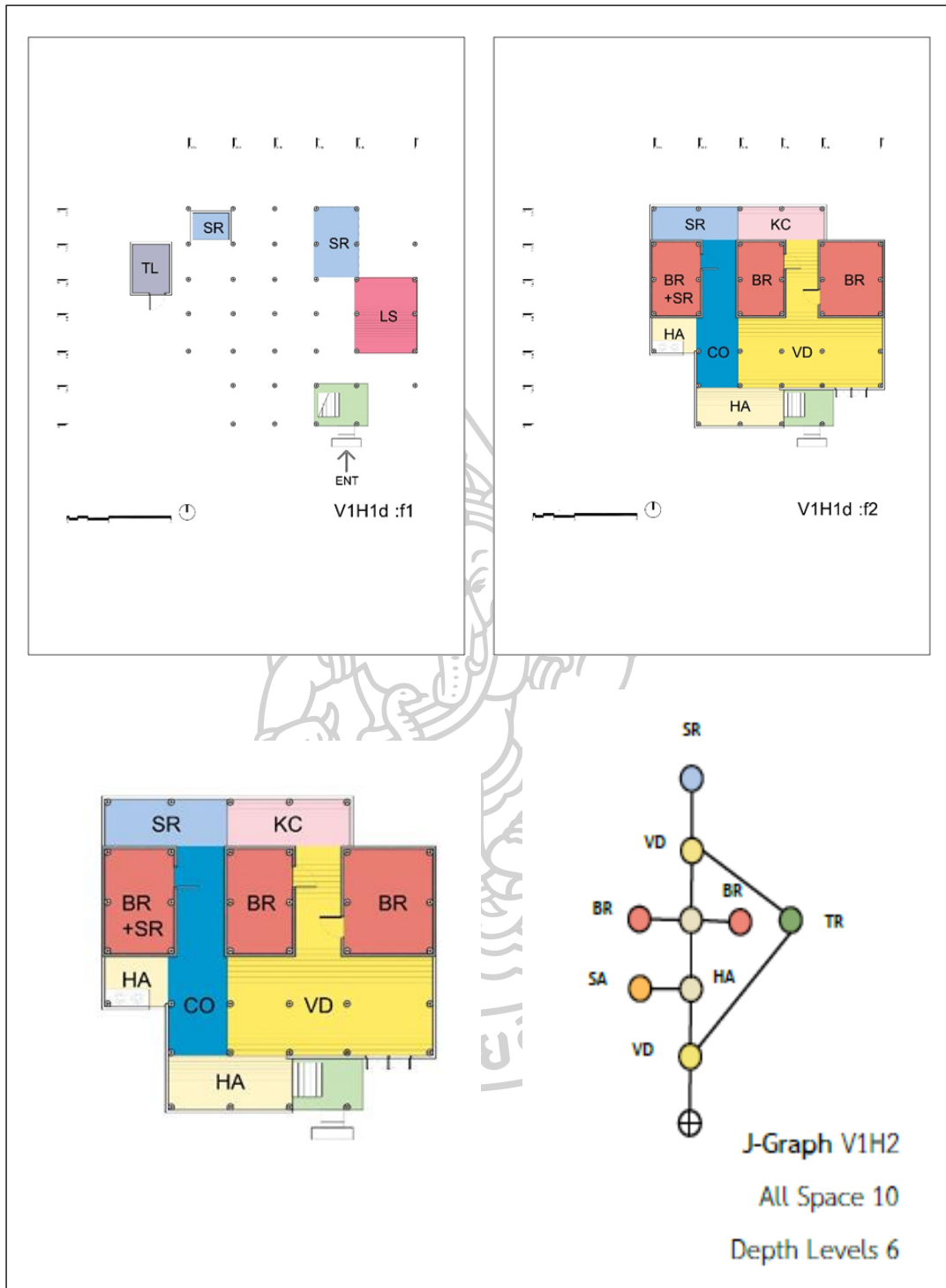

ภาพที่ 153 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 9

9.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **ชาน และเลียบ(ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน)** เรือนหลังนี้ส่วนบันไดและเลียบเชื่อมต่อกันโดยตรง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อส่วนหน้าเรือนกับส่วนหลังเรือนโดยไม่ผ่านเรือนหลัก ทำให้เรือนหลังนี้ไม่มีชานหน้าเรือน
- 3) **เต็น** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลักมีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **ครัว และเก็บของ** เป็นห้องที่มีฝากั้นทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเต็นน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมาจากตัวเรือน
- 6) **เต็นน้อย** เดิมใช้เป็นพื้นที่กินข้าวและพักผ่อนหลังอาหารของคนในครอบครัว ปัจจุบันยังคงได้ใช้งานอยู่
- 7) **ชานแดด** เรือนหลังนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า เคยมีชานแดด บริเวณถัดจากเต็นน้อย สังกेतจากพื้นที่ตีเว้นร่อง แต่ในปัจจุบันพื้นที่นี้มีหลังคาคลุมเชื่อมระหว่างเรือนครัวกับร้านน้ำ
- 8) **ร้านน้ำ** ตั้งอยู่ตรงปลายสุดของเรือน มีลักษณะทำเป็นเรือนยกจากพื้นประมาณ 1.20 เมตร ไว้สำหรับวางหม้อน้ำด้านบนทำเป็นหลังคาจั่วเล็กคลุมไว้ ปัจจุบันร้านน้ำหลังนี้ไม่ได้ใช้งานแล้ว
- 9) **ห้องน้ำ** เป็นส่วนที่ต่อเติมมาภายหลัง เชื่อมต่อกับเลียบ ติดกับห้องครัวเดิม

ภาพที่ 154 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 9

10. กรณีศึกษาที่ 10 (Y-01) บ้านยางหลวง เรือนเลขที่ 37 หมู่ที่ 6 ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม ธันวาคม พ.ศ. 2560
 เจ้าของเรือน พ่อคำป็น จันตะมิง
 อาชีพ ทำการเกษตร
 จำนวนผู้อาศัยในเรือน 6 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2532

ภาพที่ 156 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 10

10.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนเนินบริเวณที่ราบ ท้ายหมู่บ้านยางหลวง ในแนวเดียวกันมีเรือนตั้งอยู่ 3-4 หลัง ตำแหน่งของเรือนกรณีศึกษาเป็นเรือนหลังแรกของกลุ่มบ้าน

10.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนวางตัวในแนวทิศเหนือใต้ ด้านหน้าเรือนหันไปทางทิศเหนือ องค์ประกอบต่างๆ ในผังบริเวณประกอบไปด้วย ตัวเรือน หลงซ่าว ครีวไฟ ซักล้าง ห้องน้ำ และลานบ้าน โดยมีสวนเล็กๆ ล้อมรอบ พื้นที่ใต้ถุนเรือน ทอผ้า และเก็บของ

ภาพที่ 157 แสดงสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 10

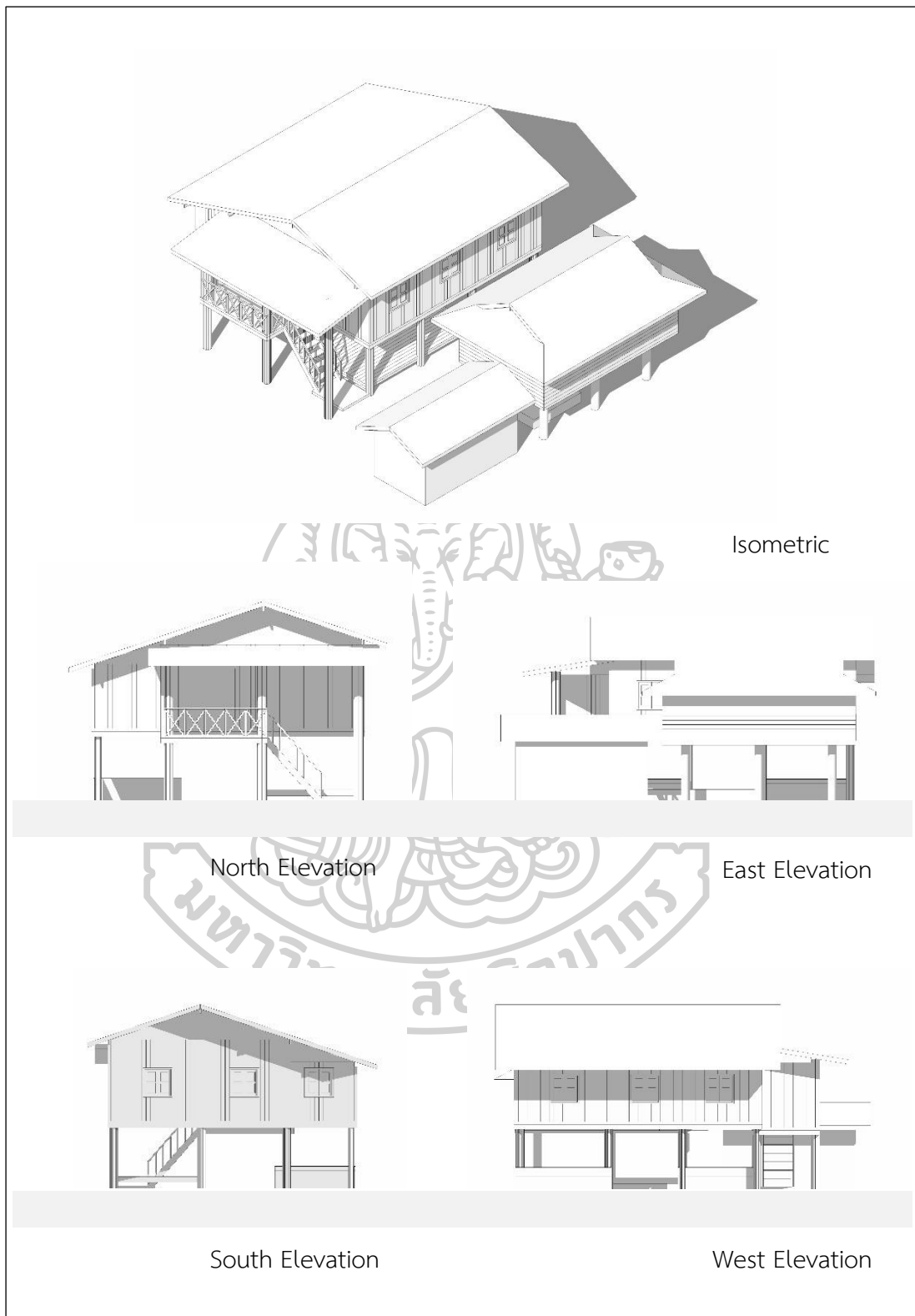
10.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หันหน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แพนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่ว บริเวณห้องนอนและพื้นที่
อเนกประสงค์ หลังคามีความลาดชันน้อย มุงด้วยกระเบื้องลอนคู่
- 2) หลังคาระเบียงหน้าเรือน เป็นหลังคาหมาแหงน กลุ่มส่วนระเบียง
เชื่อมต่อกับส่วนที่เป็นจั่วหลัก

ภาพที่ 158 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 10

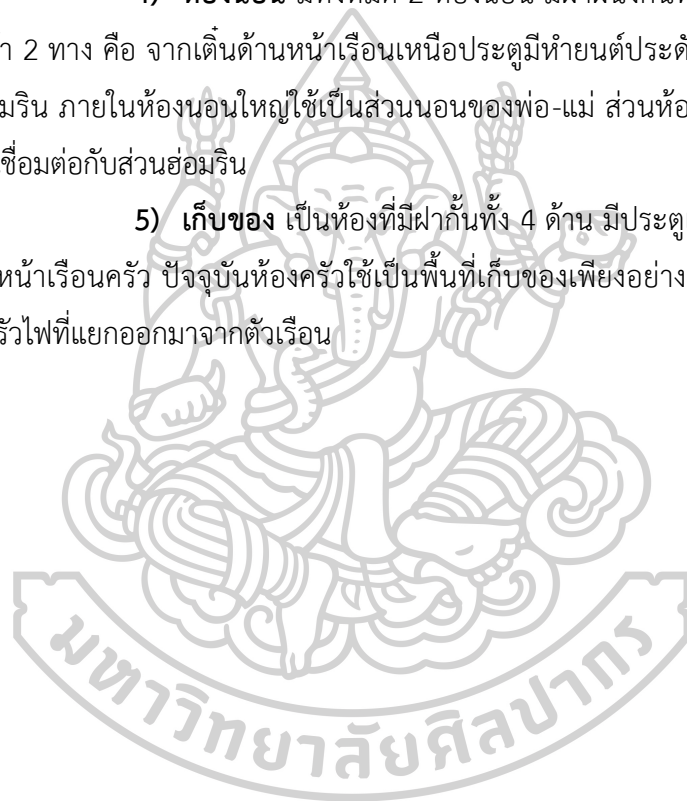

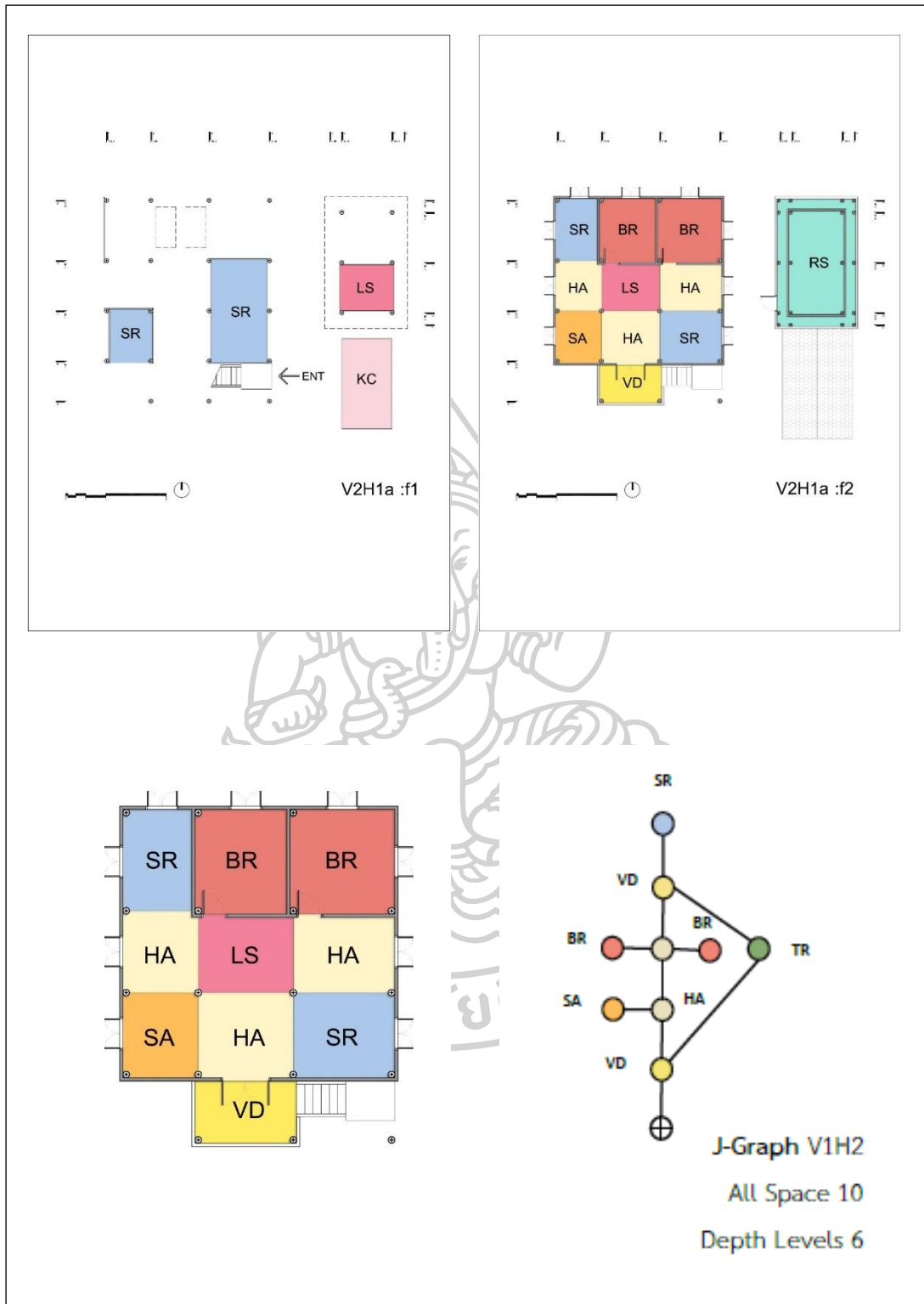
ภาพที่ 159 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 10

10.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีขนาดพักขนาดใหญ่
- 2) **ระเบียงด้านหน้า** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 3) **พื้นที่อเนกประสงค์**
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลัก มีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **เก็บของ** เป็นห้องที่มีฝากันทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเดินน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมาจากตัวเรือน

ภาพที่ 160 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 10

ภาพที่ 161 แสดงบรรยากาศในเรือนกรณีศึกษาที่ 10

10.5 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

10.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 163 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 10

11. กรณีศึกษาที่ 11 หมู่บ้าน C

สำรวจเก็บข้อมูลภาคสนาม ธันวาคม พ.ศ. 2560

อาชีพ ทำการเกษตร

จำนวนผู้อาศัยในเรือน 6 คน

เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2535

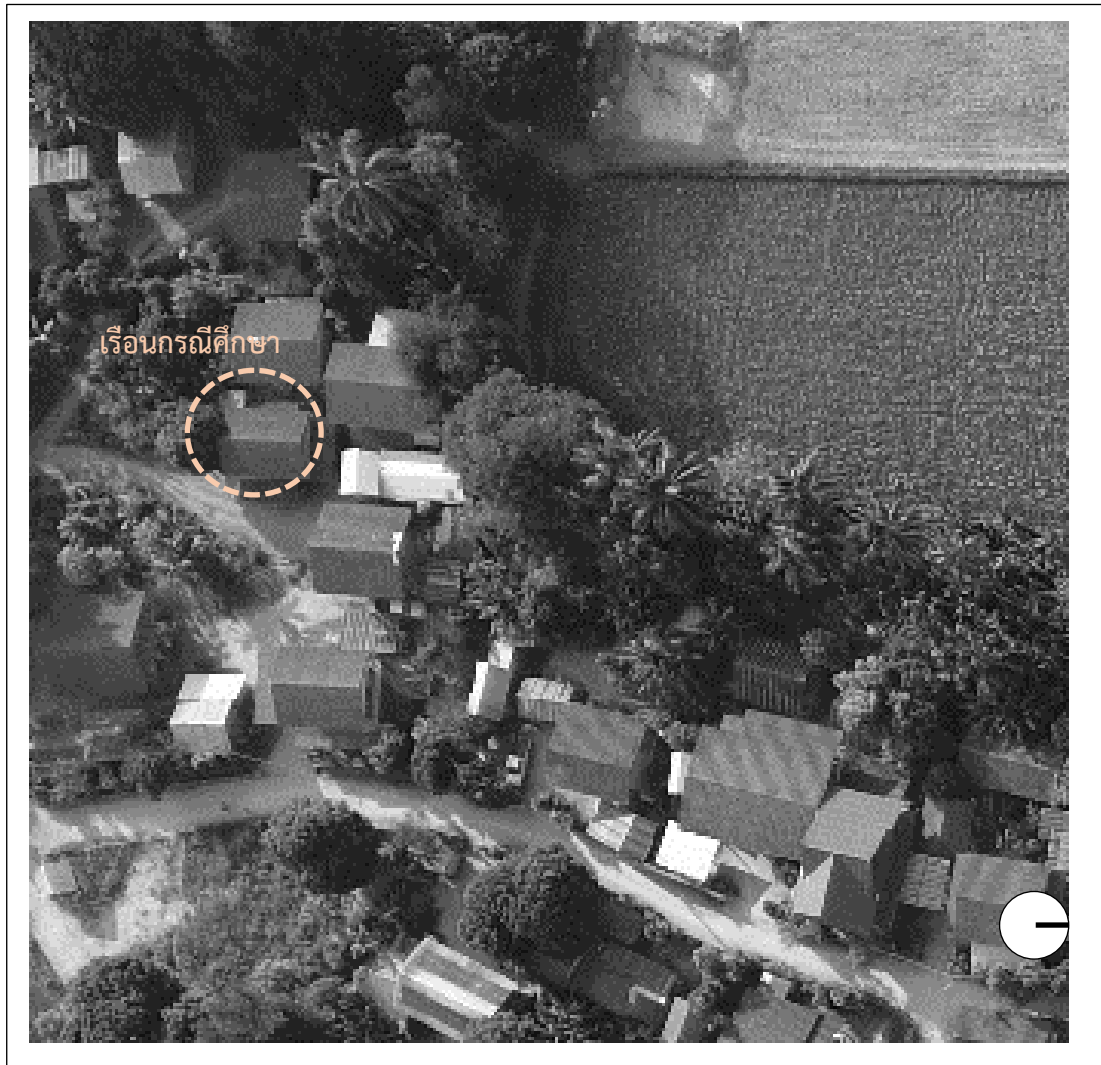
ภาพที่ 164 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 11

11.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนเนินบริเวณที่ราบ ท้ายหมู่บ้านยางหลวง ในละแวกเดียวกันมีเรือนตั้งอยู่ 3-4 หลัง ตำแหน่งของเรือนกรณีศึกษาเป็นเรือนหลังแรกของกลุ่มบ้าน

11.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนวางตัวในแนวทิศเหนือใต้ ด้านหน้าเรือนหันไปทางทิศเหนือ องค์กรประกอบต่างๆ ในผังบริเวณประกอบไปด้วย ตัวเรือน หลงข้าว ครั้วไฟ ซักล้าง ห้องน้ำ และลานบ้าน โดยมีสวนเล็กๆ ล้อมรอบ พื้นที่ใต้ถุนเรือน ทอผ้า และเก็บของ

ภาพที่ 165 แสดงสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 11

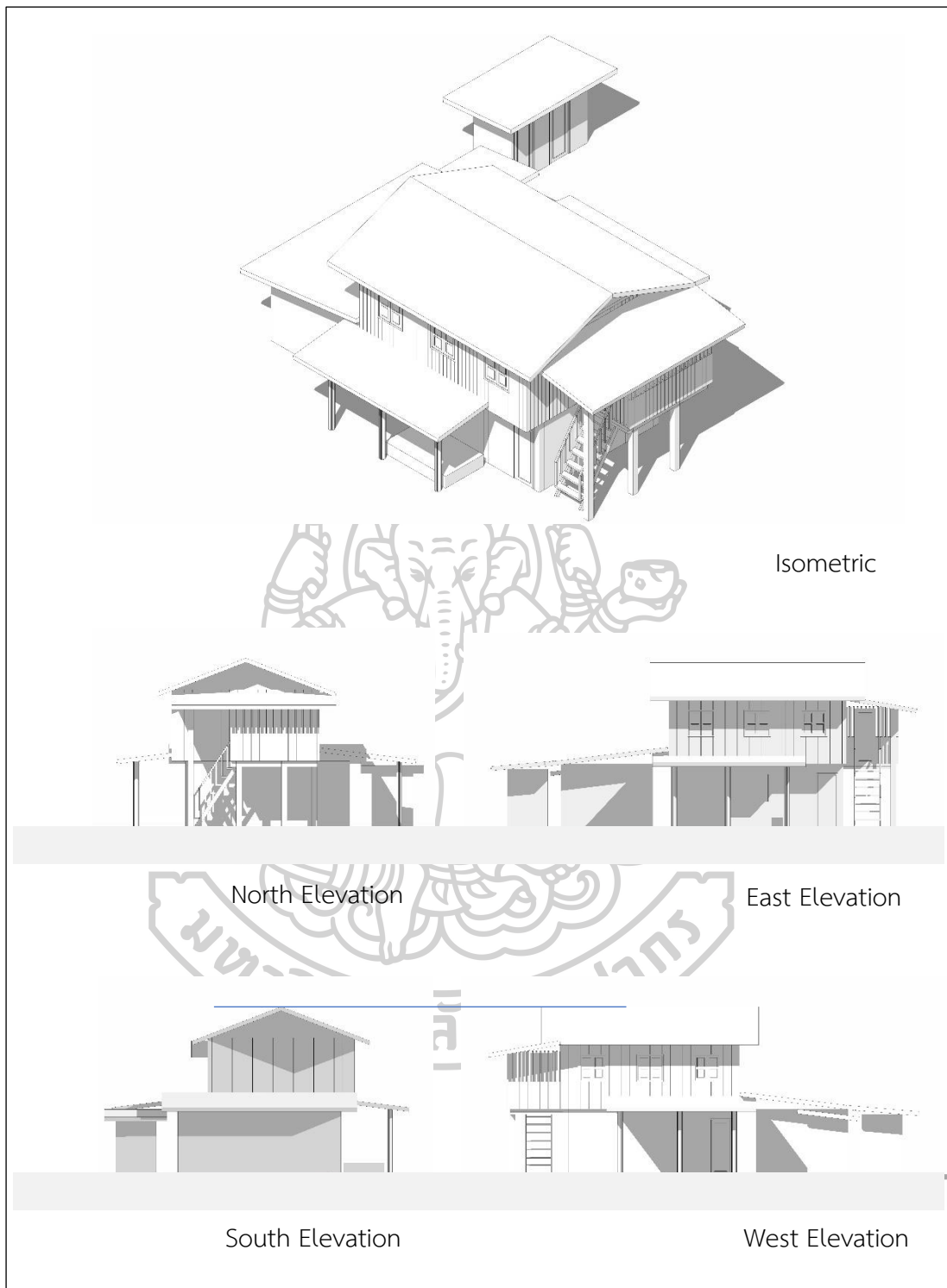
11.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าหน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

- 1) **หลังคาเรือนประธาน** เป็นหลังคาจั่ว บริเวณห้องนอนและพื้นที่อเนกประสงค์ หลังคามีความลาดชันน้อย มุงด้วยกระเบื้องลอนคู่
- 2) **หลังคาระเบียงหน้าเรือน** เป็นหลังคาหมาแหงน กลุ่มส่วนระเบียงเชื่อมต่อกับส่วนที่เป็นจั่วหลัก

ภาพที่ 166 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 11

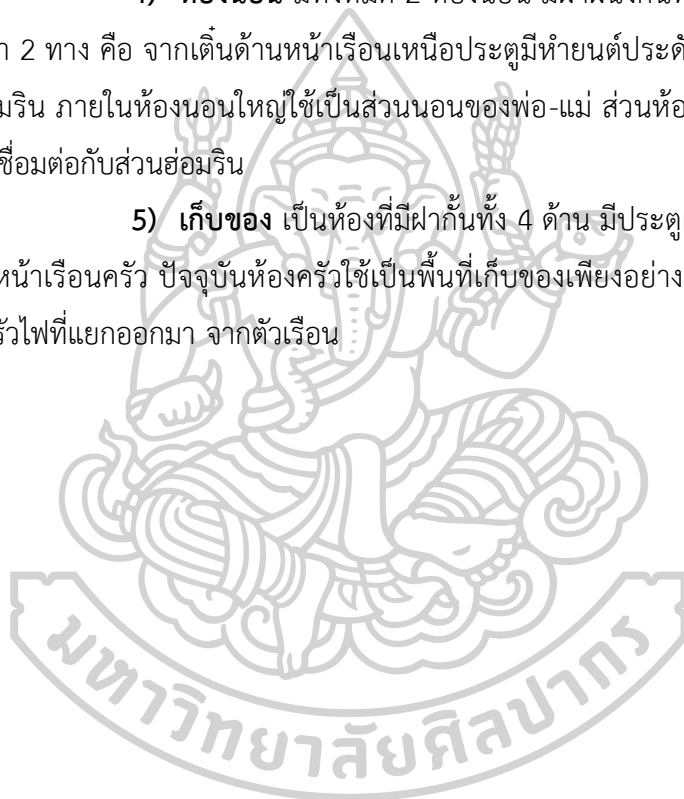

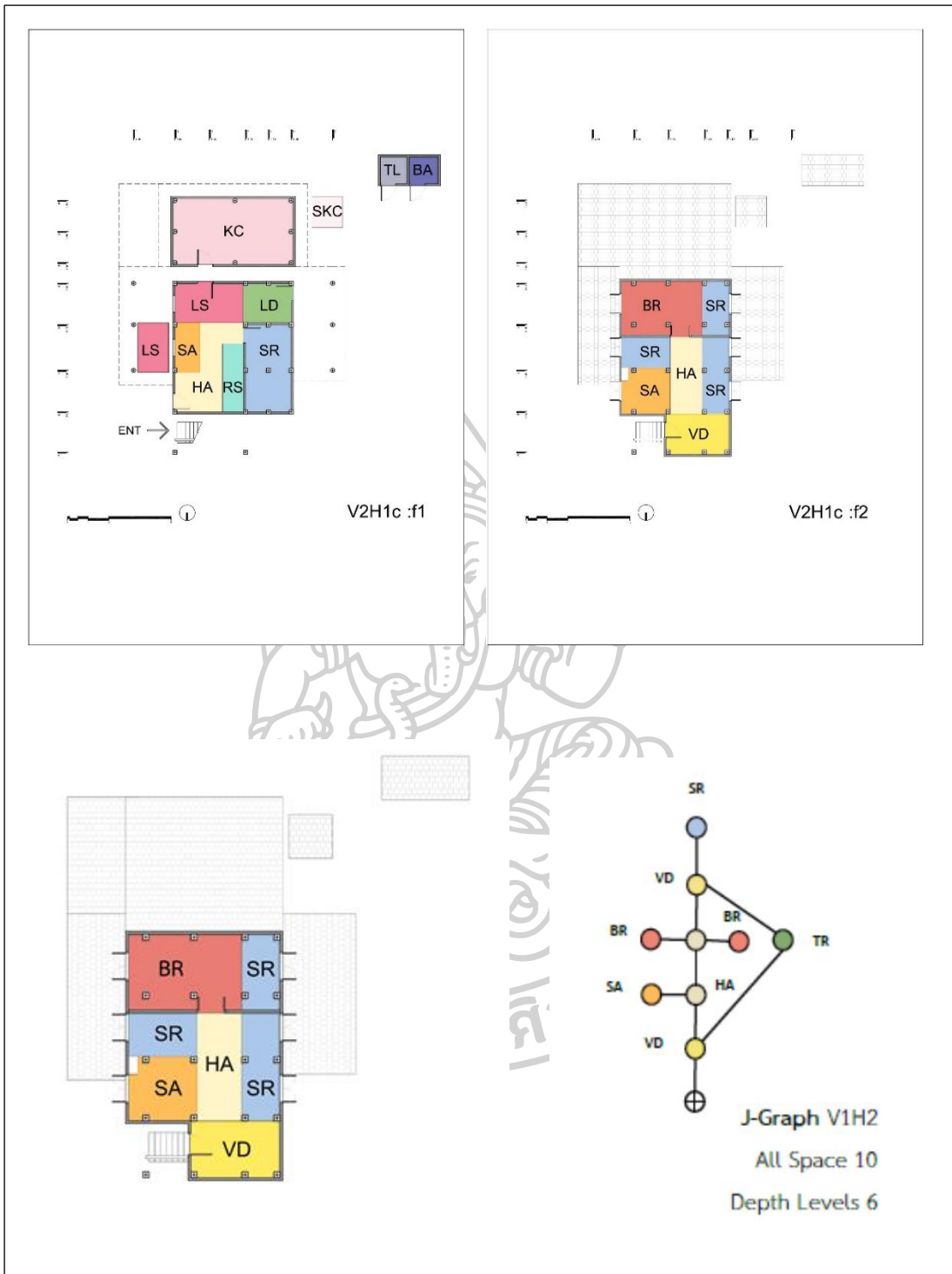
ภาพที่ 167 แสดงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ 11

11.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

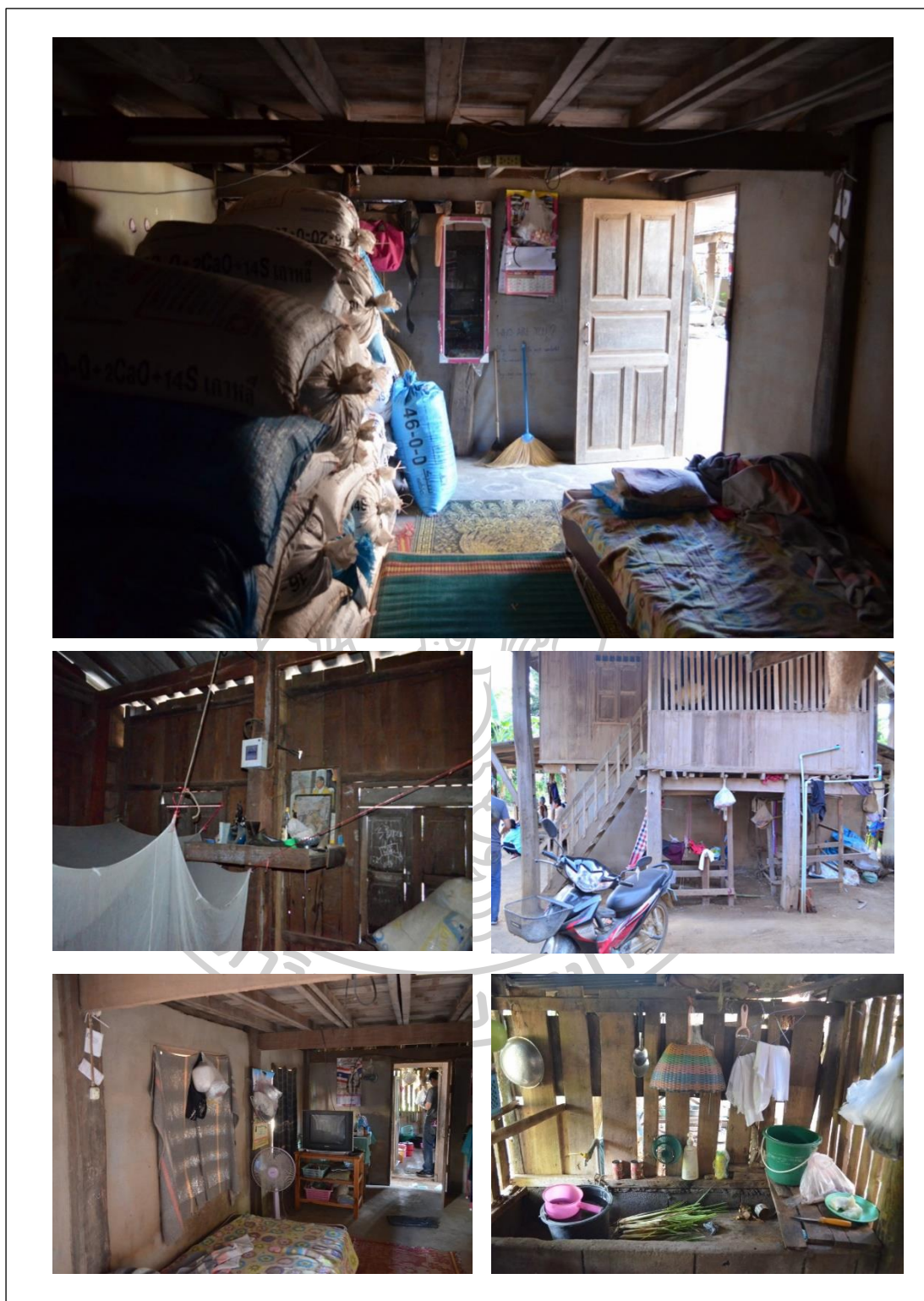
สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีขนาดพักขนาดใหญ่
- 2) **ระเบียงด้านหน้า** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็นโถงโล่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝาผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 3) **พื้นที่อเนกประสงค์**
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลัก มีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเต็นด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบานหนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มีประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน
- 5) **เก็บของ** เป็นห้องที่มีฝากันทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเดินน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน

ภาพที่ 168 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 11

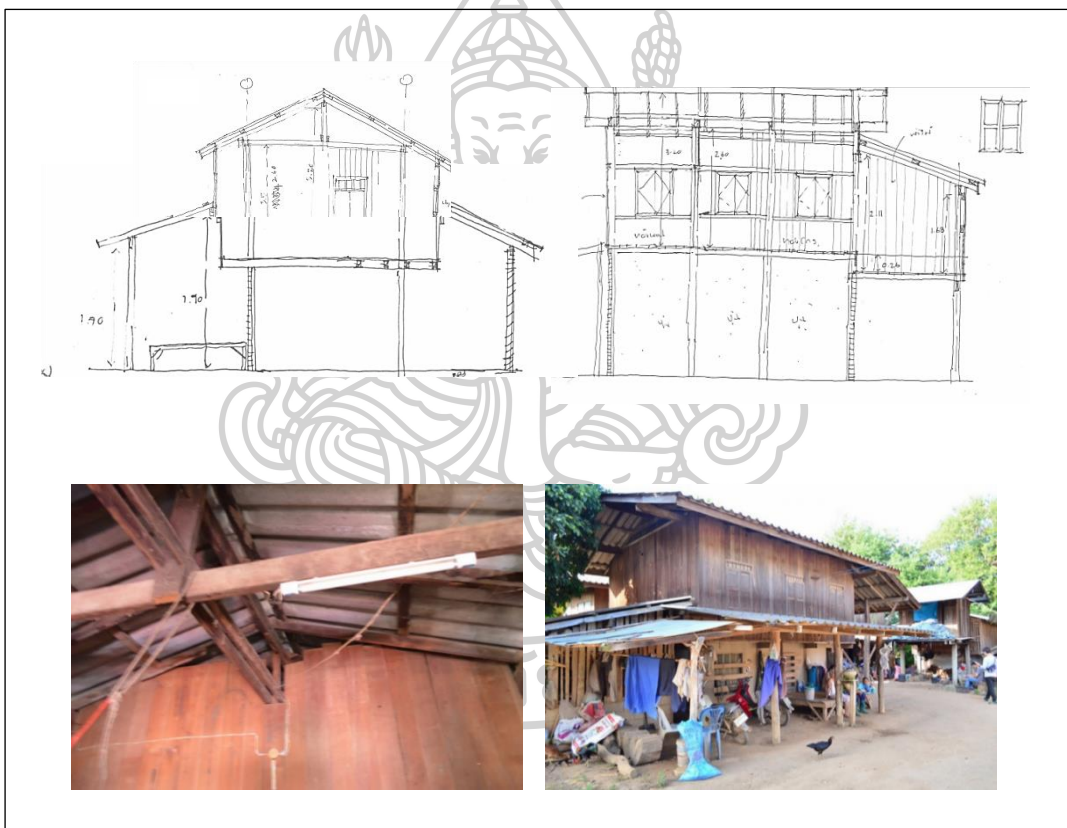

ภาพที่ 169 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 11

11.5 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

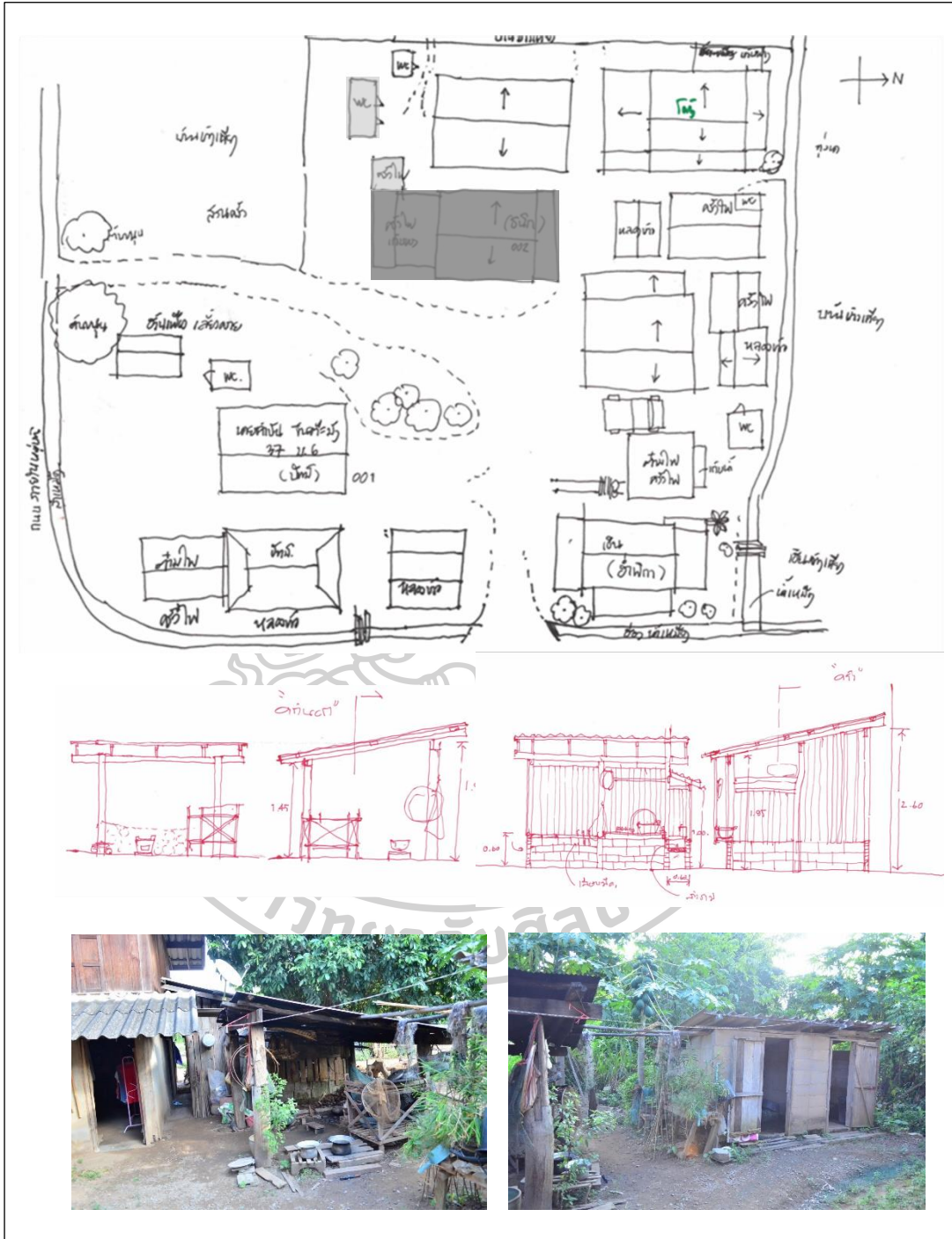
โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) พื้นพื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลักและเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) ผนัง ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าวไม้
- 3) หลังคา โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อดเส ื่อจันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 170 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางโครงสร้างในเรือนกรณีศึกษาที่ 11

11.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 171 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 11

12. กรณีศึกษาที่ 12 (Y-03) บ้านยางหลวง เรือนเลขที่ 24 หมู่ที่ 6 ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม
 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนาม ธันวาคม พ.ศ. 2560
 เจ้าของเรือน พ่ออู๋อู๋ จันตะ
 อาชีพ ทำการเกษตร
 จำนวนผู้อยู่อาศัยในเรือน 6 คน
 เรือนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2530

ภาพที่ 172 แสดงทำเลที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 12

12.1 ทำเลที่ตั้ง

เรือนตั้งอยู่บนเนินบริเวณที่ราบ ท้ายหมู่บ้านยางหลวง ในละแวกเดียวกันมีเรือนตั้งอยู่ 3-4 หลัง ตำแหน่งของเรือนกรณีศึกษาเป็นเรือนหลังแรกของกลุ่มบ้าน

12.2 ผังบริเวณ

แกนยาวของเรือนวางตัวในแนวทิศเหนือใต้ ด้านหน้าเรือนหันไปทางทิศเหนือ องค์กรประกอบต่างๆ ในผังบริเวณประกอบไปด้วย ตัวเรือน หลงซ่าว ครุฑไฟ ซักล้าง ห้องน้ำ และลานบ้าน โดยมีสวนเล็กๆ ล้อมรอบ พื้นที่ใต้ถุนเรือน ท่อผ้า และเก็บของ

ภาพที่ 173 แสดงสภาพแวดล้อมของเรือนกรณีศึกษาที่ 12

12.3 ลักษณะเรือน

เรือนหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝดแบบดั้งเดิม โดยวางเรือนขวางตะวัน หน้าหน้าจั่วด้านหน้าเรือนไปทางทิศใต้ เป็นเรือนต้นแบบของเรือนกรณีศึกษาที่ 3 แพนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10.55 เมตร ยาว 12.40 เมตร ยกใต้ถุนสูงประมาณ 2.10 เมตร ตัวเรือนทั้งหมดอยู่ใต้หลังคา ส่วนของหลังคาแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

1) หลังคาเรือนประธาน เป็นหลังคาจั่ว บริเวณห้องนอนและพื้นที่อเนกประสงค์ หลังคามีความลาดชันน้อย มุงด้วยกระเบื้องลอนคู่

2) หลังคากระเบื้องหน้าเรือน เป็นหลังคาหมาแหงน คลุมส่วนกระเบื้อง
เชื่อมต่อกับส่วนที่เป็นจั่วหลัก

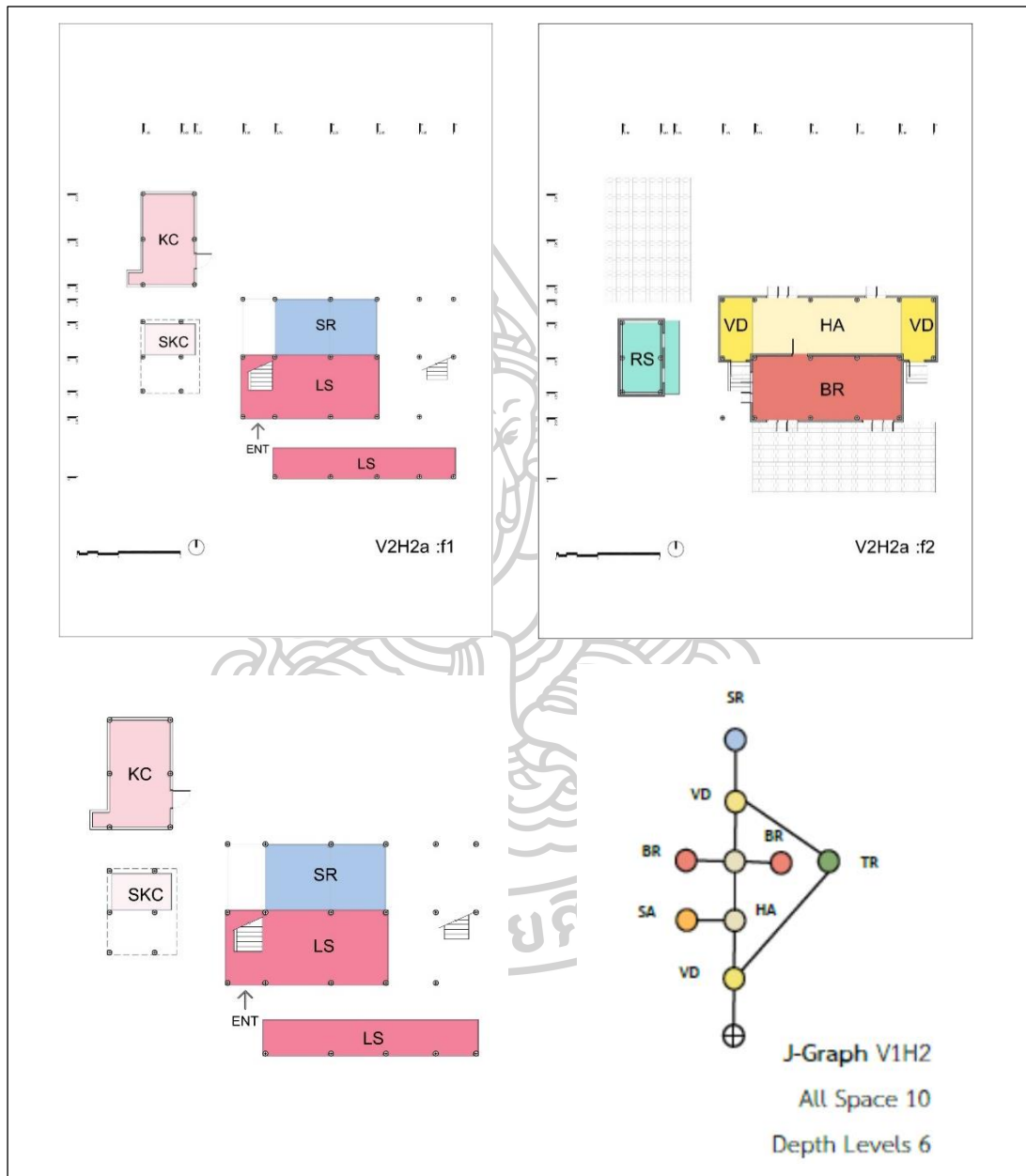
ภาพที่ 174 แสดงลักษณะเรือนกรณีศึกษาที่ 12

12.4 ผังพื้น และประโยชน์ใช้สอย

สามารถแบ่งอธิบายออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่

- 1) **บันได** เป็นลักษณะบันไดทางเดียว มีชานพักขนาดใหญ่
- 2) **กระเบื้องด้านหน้า** เป็นพื้นที่ด้านหน้าก่อนเข้าห้องนอน มีลักษณะเป็น
โถงโถ่งกว้าง มีลักษณะปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน เชื่อมต่อหน้าเรือนด้วยประตูบานเฟี้ยม มีหิ้งพระตั้งอยู่ที่ฝา
ผนังด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่พักผ่อน และสำหรับนอนของแขกที่มาเยือน
- 3) **พื้นที่อเนกประสงค์**
- 4) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้องนอน มีฝาผนังกันทั้ง 4 ด้าน ห้องนอนหลัก
มีประตูทางเข้า 2 ทาง คือ จากเดินด้านหน้าเรือนเหนือประตูมีห้ายนต์ประดับอยู่ ส่วนประตูอีกบาน
หนึ่งติดกับฮ่อมริน ภายในห้องนอนใหญ่ใช้เป็นส่วนนอนของพ่อ-แม่ ส่วนห้องนอนเล็กเป็นของลูก มี
ประตูทางเข้าเชื่อมต่อกับส่วนฮ่อมริน

5) **เก็บของ** เป็นห้องที่มีฝาผนังทั้ง 4 ด้าน มีประตูเชื่อมกับบริเวณเดินน้อยหรือชานด้านหน้าเรือนครัว ปัจจุบันห้องครัวใช้เป็นพื้นที่เก็บของเพียงอย่างเดียว ส่วนการประกอบอาหารจะใช้ครัวไฟที่แยกออกมา จากตัวเรือน

ภาพที่ 175 แสดงลักษณะพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 12

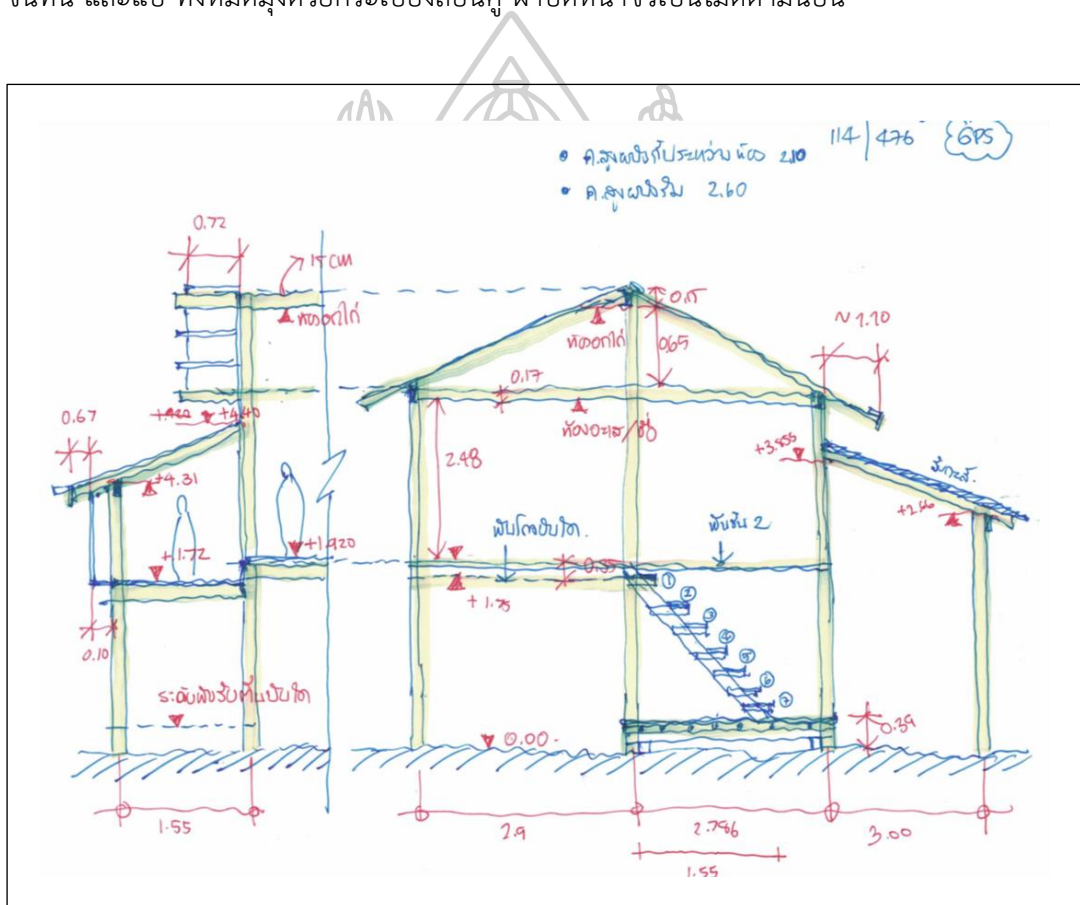

ภาพที่ 176 แสดงบรรยากาศภายในเรือนกรณีศึกษาที่ 12

12.5 องค์ประกอบด้านทางโครงสร้าง และวัสดุ

โครงสร้างเรือนเป็นโครงสร้างไม้ ในระบบเสา-คาน

- 1) พื้น พื้นเรือนเป็นไม้ มีโครงสร้างของตงและคานรองรับ ส่วนเรือนหลักและเรือนครัว พื้นไม้เป็นลักษณะตีชิดติดกัน ส่วนพื้นชานบริเวณเรือนครัวเป็นในลักษณะตีเว้นร่อง
- 2) ผนัง ฝาผนังเป็นฝาไม้ตีตามนอนในส่วนของเรือนหลัก รวมถึงเรือนครัว โดยยึดกับโครงคร่าวไม้
- 3) หลังคา โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ประกอบด้วย อกเส ชื่อจันทัน และแป ทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ ฝาปิดหน้าจั่วเป็นไม้ตีตามนอน

ภาพที่ 177 แสดงตำแหน่งขององค์ประกอบทางโครงสร้างในเรือนกรณีศึกษาที่ 12

12.6 อาคารประกอบรอบเรือน

ภาพที่ 178 แสดงอาคารประกอบรอบของเรือนกรณีศึกษาที่ 12

5.5 สรุปท้ายบทที่ 5

จากการลงพื้นที่สำรวจปฏิบัติการภาคสนาม (Fieldwork) พบเรือนกรณีศึกษาที่น่าสนใจ และสามารถนำรายละเอียดมาอธิบายเพื่อนำมาวิเคราะห์ และนำไปตอบคำถามของการศึกษาได้ในลำดับถัดไป โดยสามารถจำแนกลักษณะที่พบในเรือนกรณีศึกษาได้ดังนี้

1) ผนังบริเวณ พบว่า มีลักษณะการวางผังเป็น 2 รูปแบบ คือ การวางผังเป็นกลุ่มเรือนมีลาน (ช่วงบ้าน) เชื่อมเรือนแต่ละหลังไว้ด้วยกัน และการวางผังแบบเรือนหลังเดียว คือมี อาณาเขตล้อมรอบด้วยรั้ว แต่จะพบลักษณะพิเศษ คือการมีประตู หรือช่องทางเดินสำหรับเชื่อมต่อกันในเรือนแต่ละหลัง

2) รูปแบบเรือน สามารถพิจารณาแยกกลุ่มเรือนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เรือนกลุ่มเก่าและกลุ่มใหม่ เนื่องจาก มีรูปแบบที่มีการก่อรูปที่แตกต่างกัน แต่สามารถนำมาพิจารณาเพื่ออธิบายการดำรงอยู่ของการใช้แบบแผนพื้นที่ภายในเรือน

3) พื้นที่ใช้สอย

4) โครงสร้างและวัสดุ เมื่อพิจารณาวิธีการก่อสร้าง ลักษณะโครงสร้าง และการเลือกใช้วัสดุ พบการผสมผสานการใช้วัสดุทั้งการต่อเติม ตกแต่ง และซ่อมแซม ส่งผลต่อรูปแบบเรือนที่เปลี่ยนไป

การจำแนกรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวข้างต้น เพื่อสามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ออกเป็นประเด็นต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น

บทที่ 6

บทวิเคราะห์

6.1 กรอบการศึกษาและเรียบเรียงข้อมูล

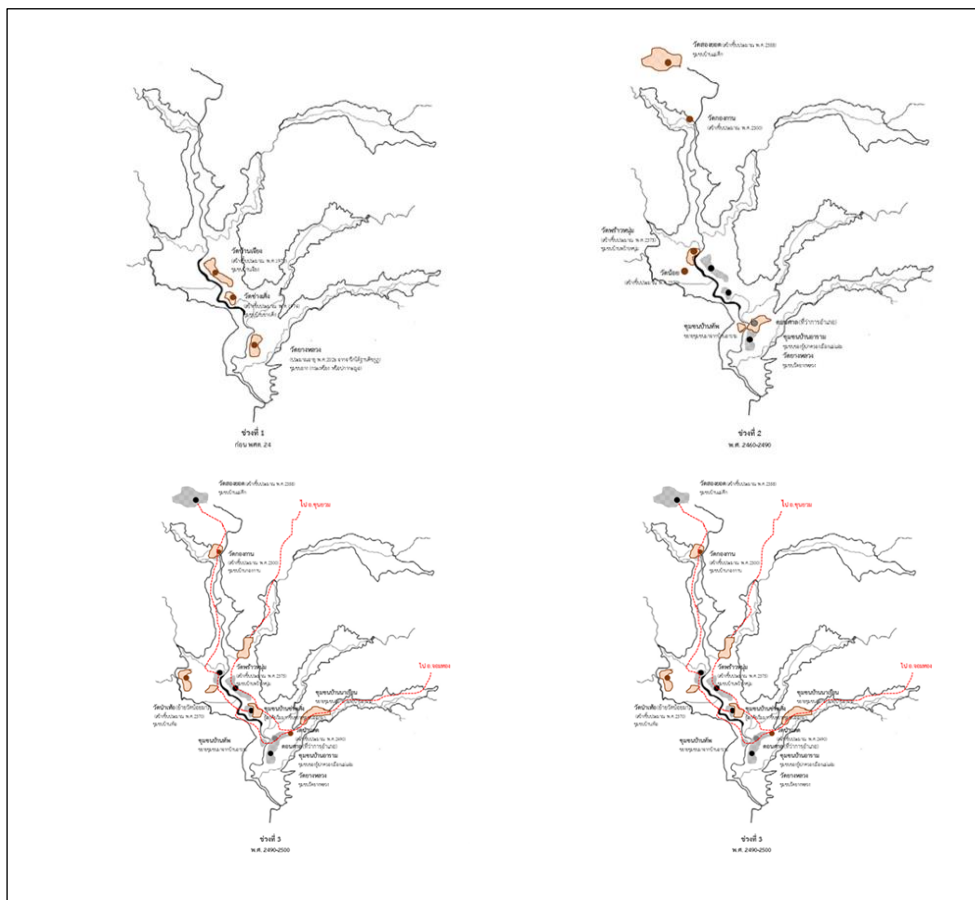
ขอบเขตการศึกษาได้กำหนดกรอบที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์ คือ การศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และการเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่สำรวจโดยเฉพาะ รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม จากการศึกษาและข้อจำกัดในการเก็บข้อมูล จึงต้องกำหนดอายุของ เรือนเป็นเกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษา โดยแยกวิเคราะห์รายละเอียดแบบสังเขปและสมมุติฐานของ การกำหนดกรอบการศึกษาดังนี้

1. การวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐาน จากข้อมูลที่ได้ศึกษาและสำรวจลักษณะทางกายภาพ และรายละเอียดทางสถาปัตยกรรม เพื่ออธิบายถึงสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตการอยู่อาศัย
2. การวิเคราะห์ลักษณะผังบริเวณ และองค์ประกอบผัง แสดงข้อมูลที่ได้ศึกษาตามที่ได้ จัดทำรายละเอียดทางสถาปัตยกรรม เพื่ออธิบายถึงวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัย
3. การวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรม จากข้อมูลที่ได้ศึกษาผังพื้นเรือน รูปตัด และรูปด้าน ตามที่ได้จัดทำรายละเอียดทางสถาปัตยกรรม เพื่ออธิบายการใช้สอยพื้นที่อาคารต่างๆ และวิถีชีวิตของ ผู้อยู่อาศัยในเรือน โดยแบ่งกรอบการวิเคราะห์ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเพื่อแยกการวิเคราะห์ได้ดังนี้
 - 3.1 การวิเคราะห์ลักษณะแผนผังอาคารจากการแบ่งช่วงอายุเรือน วิเคราะห์ตาม การแบ่งอายุการก่อสร้างเรือน เพื่อแบ่งประเด็นการศึกษาให้ได้อย่างเหมาะสม จึงแบ่งกลุ่มเรือนเป็น กรณีศึกษาตามลักษณะรูปแบบเรือน ได้ 2 กลุ่ม คือ
 - 3.1.1 เรือนที่มีรูปแบบดั้งเดิม (หรือมีอายุการก่อสร้างตั้งแต่ 50 ปี ขึ้นไป) เป็นตัวแทนของข้อมูล “เรือนกลุ่มเก่า” เป็นเรือนรูปแบบดั้งเดิม ที่พบทั่วไปในเมืองแม่แจ่ม
 - 3.1.2 เรือนที่มีรูปแบบใหม่ (หรือมีอายุการก่อสร้างไม่ถึง 50 ปี) เป็นตัวแทน ของข้อมูล “เรือนกลุ่มใหม่” เป็นเรือนรูปแบบดั้งเดิมที่ส่งต่อสู่รุ่นลูกหลาน และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเรือน
 - 3.2 วิเคราะห์รูปแบบหลังคาและโครงสร้าง ศึกษาตามลักษณะหลังคาที่นิยมสร้าง ทั้งจากการสำรวจและเรือนกรณีศึกษา เพื่ออธิบายถึงรูปแบบที่ใช้และเทคนิคการก่อสร้าง
 - 3.3 วิเคราะห์ลักษณะการก่อสร้างเรือนและเทคโนโลยีท้องถิ่น สะท้อนให้เห็น การปรับตัวและพัฒนาการทางความคิดผ่านงานก่อสร้างที่ปรากฏอยู่ อันเป็นผลต่องานสถาปัตยกรรม และวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัย

6.2 การวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐาน

6.2.1 การวิเคราะห์ตำแหน่ง และการขยายตัวของหมู่บ้าน

จากการศึกษาถึงพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน พบว่า ที่แรกที่มีการตั้งถิ่นฐานในหุบเขาแม่แจ่มนั้นไม่สามารถระบุได้ชัดเจน แต่สามารถพอสันนิษฐานได้คร่าวๆว่าน่าจะเริ่มบริเวณทางตอนใต้ของหุบเขาบริเวณที่ราบลุ่ม และขยายตัวขึ้นไปทางตอนเหนือในพื้นที่ราบลุ่ม ก่อนจะขยับขยายอีกครั้งไปสู่บริเวณเชิงดอย และลึกเข้าไปตามลำน้ำสาขาต่างๆ ของน้ำแม่แจ่ม

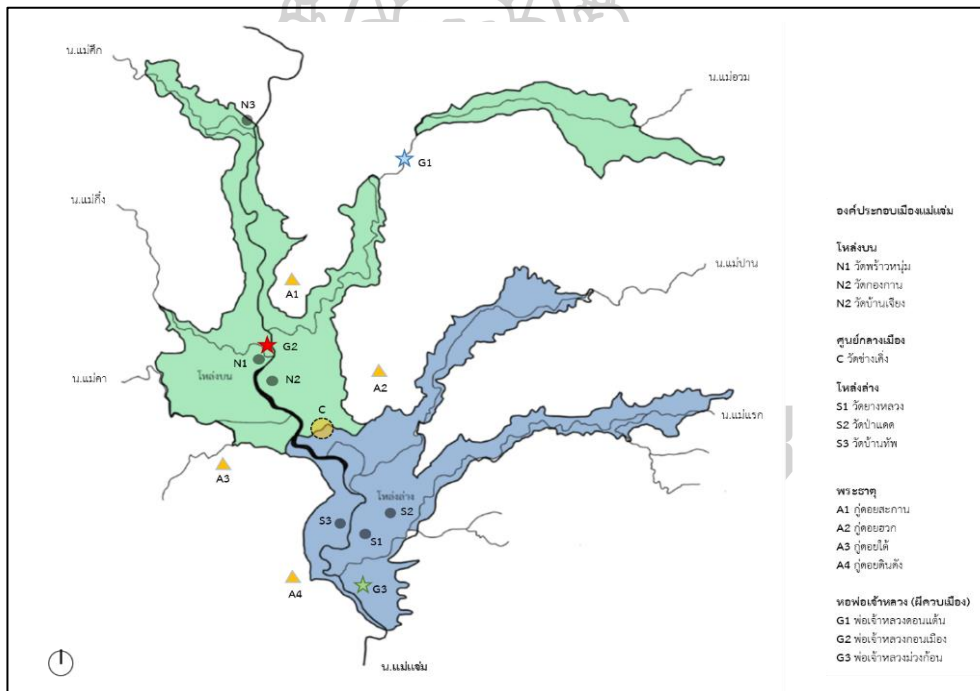

ภาพที่ 179 แสดงพัฒนาการของตั้งถิ่นฐานภายในหุบเขาแม่แจ่ม

6.2.2 การวิเคราะห์การวางผังหมู่บ้าน

จากการเปรียบเทียบการวางผังบริเวณหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้ง 3 หมู่บ้าน พบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ ที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ในหุบเขาใกล้กับแหล่งน้ำ ตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ในลำน้ำสาขาของลำน้ำแม่แจ่ม ส่วนใหญ่หมู่บ้านจะไม่ครอบคลุมทั้งสองฝั่ง มักอยู่ฝั่งใดฝั่งหนึ่งของลำน้ำ หมู่บ้านใหญ่มักอยู่ปลายน้ำของลำน้ำสาขานั้น วิวัฒน์ เตมียพันธ์ อธิบายไว้ว่า หมู่บ้านชนบทนั้นจะมีหมู่บ้าน

ขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลางรายล้อมด้วยทุ่งนาและหมู่บ้านขนาดเล็ก หมู่บ้านใหญ่จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้า มีตลาดขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลางชุมชน โดยมีหมู่บ้านปบริวาร กระจายตัวอยู่ตามทุ่งนา รอบหมู่บ้านใหญ่ ในเมืองแม่แจ่มก็เช่นกัน หมู่บ้านใหญ่อันเป็นศูนย์กลางของหุบเขา คือ “บ้านช่างเคิ่ง” โดยมี “วัดช่างเคิ่ง” และมีตลาดขนาดใหญ่ เป็นวัดและตลาดประจำเมืองแม่แจ่ม ส่วนในแต่ละหมู่บ้าน มีองค์ประกอบของหมู่บ้านชนบทแบบวัฒนธรรมล้านนา อันประกอบไปด้วย ลานบ้าน หรือ “ช่วงบ้าน” ลักษณะเป็นลานดินกวาดเรียบกว้างเป็นลานอเนกประสงค์ ริมขอบของช่วงมักมีไม้ยืนต้นขนาดใหญ่รายรอบ หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะมีต้นไม้ใหญ่หรือดงไม้อยู่แห่งหนึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของ “ผีประจำหมู่บ้าน” หรือ “ผีเสื้อบ้าน” แต่ละหมู่บ้านมีวัดหลักประจำของหมู่บ้าน มีถนนหลักและถนนซอยเชื่อมโยงหมู่บ้านต่างๆ ให้เชื่อมโยงถึงกัน ระบบลำเหมืองภายในหมู่บ้านมีความสัมพันธ์ต่อระบบการดำรงชีวิต ลำเหมืองมีลักษณะไหลวกวนตามระดับความลาดเอียงของพื้นที่ในหมู่บ้าน

ภาพที่ 180 ผังแสดงสภาพแวดล้อมและลักษณะที่ตั้งหมู่บ้าน

6.3 การวิเคราะห์ลักษณะการวางพื้นที่

6.3.1 การวิเคราะห์การวางอาคารและตำแหน่งของเรือน

การวางผังบริเวณส่วนใหญ่จะอยู่ตำแหน่งกึ่งกลางของพื้นที่ค่อนข้างด้านหลัง เหลือพื้นที่ว่างด้านหน้า เรียกว่า “ช่วงบ้าน” พื้นที่บริเวณนี้ใช้เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ ตำแหน่งของ “หลองข้าว” พบว่า จะอยู่หน้าเรือนติดกับบริเวณช่วงเรือน ส่วนใหญ่มักพบทางด้านทิศตะวันออก

สอดคล้องกับทิศหัวนอน ถัดจากหลองข้าวมักจะเป็น “น้ำบ่อ”(บ่อน้ำ) เพราะคนเมืองถือน้ำบ่อเป็นสิ่งที่สะอาดให้คุณประโยชน์ใช้ชำระร่างกาย รับประทาน และรดน้ำต้นไม้

จากการสำรวจ พบว่า ลักษณะขอบเขตของบ้านหนึ่งๆ นั้น มักจะมีการปลูกแนวทิวไม้เป็นตัวคั่นกลางระหว่างตัวบ้านกับท้องนา ดังจะเห็นได้จากภาพที่ 3 ส่วนในผังบริเวณของเรือนจะคั่นด้วยแนวรั้วไม้และพีชริมรั้วแทน ซึ่งลักษณะการสร้างสิ่งแวดล้อมรอบตนเองนี้ สอดคล้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริเวณพักอาศัยของชาวล้านนา โดยทั่วไปน่าจะมีมาจากเพื่อป้องกันตนเองจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังที่ รองศาสตราจารย์ วิวัฒน์ เตมียพันธ์ เขียนไว้ในหนังสือ *เรือนล้านนาและประเพณีการปลูกเรือน* ว่า สภาพแวดล้อมของบริเวณพักอาศัยของชาวล้านนา เป็นผลมาจากการต่อสู้ของมนุษย์กับแรงบีบคั้น ธรรมชาติเพื่อการดำรงอยู่อย่างสะดวกสบายและเหมาะสมของชุมชนล้านนา ด้วยการตัดแปลง ปรับเปลี่ยน สร้างเสริมสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่มีอยู่เดิม ให้เกิดภาวะที่เหมาะสมต่อการดำรงชีพอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้เงื่อนไขและข้อจำกัดทางวัฒนธรรม ด้วยการสร้างสภาพแวดล้อมให้เกิดระบบนิเวศน์ที่ผสมผสานกันกับระบบนิเวศน์ธรรมชาติที่ยังสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ด้วย

1) การแบ่งอาณาเขต

จากการสำรวจพบว่า ในหมู่บ้านที่มีผู้อยู่อาศัยหนาแน่น โดยเฉพาะที่ราบลุ่มน้ำแม่แจ่ม มักจะมีการล้อมรั้วแสดงอาณาเขตที่ชัดเจนและถาวร โดยเฉพาะรั้วที่ก่ออิฐฉาบปูน ด้านล่าง ส่วนด้านบนมักเป็นรั้วไม้ตีห่างสามารถมองเห็นกันได้ ส่วนในหมู่บ้านที่ห่างจากเมืองออกมา ยังคงพบการล้อมรั้วโดยไม้ไผ่สานเช่นเดียวกับรั้วตาแสง รั้วค่างหรือรั้วตั้งปอง และรั้วสะลาบ เหมือนในอดีต และมักจะปลูกไม้ดอกพุ่มเตี้ย ไม้เลื้อย และผักสวนครัวต่างๆ ไว้ ขนาบรั้วไม้ไผ่เหล่านั้น ที่ยังพบทั่วทั้งหุบเขาแม่แจ่ม คือ ระหว่างบ้านต่อบ้านจะมีการเปิดช่องทางเดินเอาไว้ให้เดินต่อกันได้ ดังภาพที่ 180

ของสภาพแวดล้อม แม่น้ำเรือนหันไปทางทิศเหนือหรือใต้ก็ตาม ห้องนอนหลักมักตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันออก และห้องครัวจะค่อนข้างไปทางทิศตะวันตก ดังภาพที่ 180

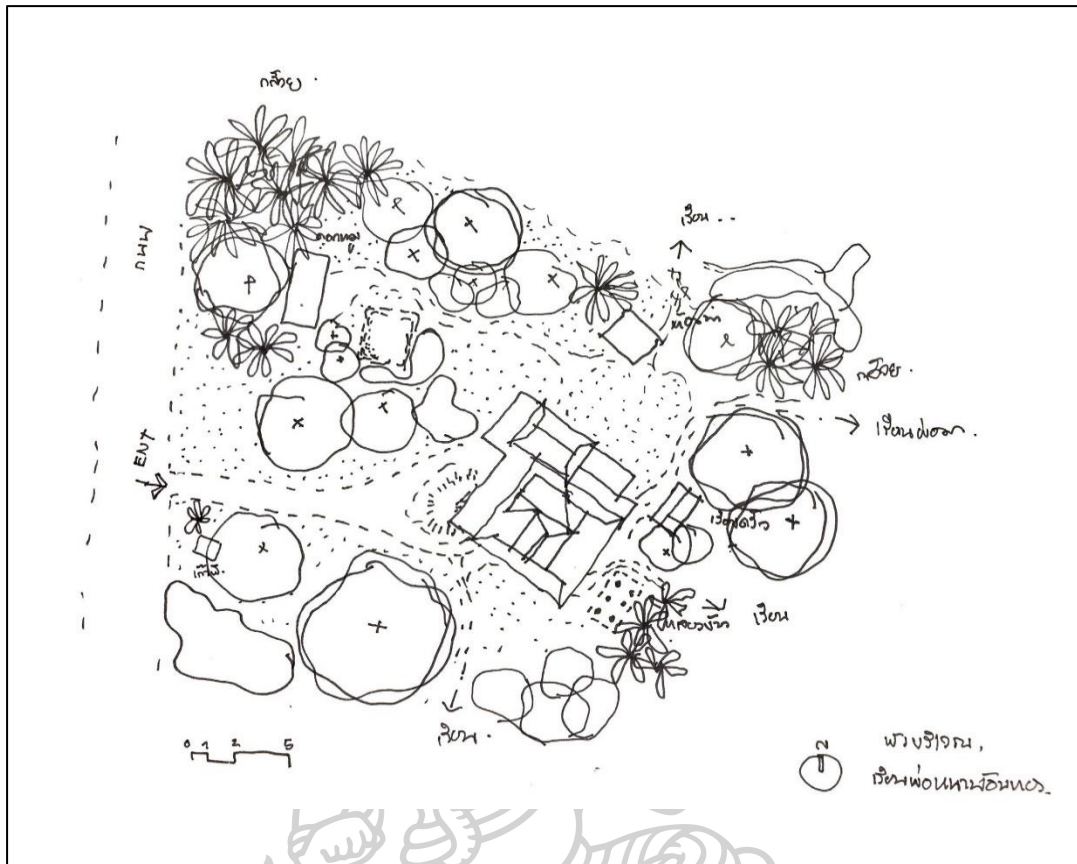
3) คติความเชื่อ

ในระดับของผังบริเวณมีองค์ประกอบด้านคติความเชื่อ ได้แก่

หอเจ้าที่มีลักษณะเป็นหอขนาดเล็กเหมือนเรือนอยู่อาศัยจำลองมา เป็น เรือน 4 เสา การตั้งหอเจ้าที่จะต้องมีการดูฤกษ์ยามดี และห้ามหันหน้าหอเจ้าที่ไปทางทิศตะวันตก จะมีพิธีเลี้ยงเจ้าที่ในเดือน 4 และเดือน 9 เหนือ (เดือนมกราคม และเดือนมิถุนายน) เรือนบางหลังที่ไม่มีหอเจ้าที่จะถือเอาเสามงคล (เสาเอก) ที่อยู่ในห้องนอนเป็นเจ้าที่คอยปกป้องรักษาคนในครอบครัว ให้อยู่เย็นเป็นสุข

หอผีปู้ย่า หมายถึง หอผีบรรพบุรุษ จะมีเฉพาะเรือนที่เป็นเก้าผี (ต้นตระกูลผี) โดยถือบรรพบุรุษของฝ่ายหญิงเป็นหลัก ลักษณะของหอผีปู้ย่าเป็นเสาเพียงต้นเดียว กรณีที่มีการแต่งงาน จะต้องมีการนำเอาเครื่องเซ่นไหว้ ได้แก่ หมากพลู กล้วยดอกไม้ น้ำ และอาหาร มาบอกกล่าวให้ผีปู้ย่า รับทราบ ในเดือน 4 และเดือน 9 เหนือ (เดือนมกราคม และเดือนมิถุนายน) จะมีการทำการเลี้ยงผี ปู้ย่าทุกๆ ปี เป็นประเพณี และถือโอกาสนี้ในการพบปะสังสรรค์ของบรรดาลูกหลานที่มีเก้าผีเดียวกัน ทำให้เกิดการสมานปรองดองกันในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน

ภาพที่ 182 แสดงลักษณะผังบริเวณของบ้านในเมืองแม่แจ่มจากการสำรวจ

6.3.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบของผังบริเวณบ้าน และอาคารประกอบ

ในการวิเคราะห์ในระดับครัวเรือน ประกอบด้วยอาณาเขตอยู่ 2 อาณาเขต คือ บริเวณบ้านและตัวเรือน โดยอาณาเขตพื้นที่ “บริเวณบ้าน” ของแม่แจ่มนั้นจะอยู่ที่ช่วงหรือลานบ้าน หนึ่งๆซึ่งมีตัวเรือนเป็นศูนย์กลาง ตามลักษณะของผังบริเวณในภาพที่ 3 โดยมีรายละเอียด องค์ประกอบของผังบริเวณดังนี้

1) ช่วงบ้าน หรือ “ลานบ้าน” ลักษณะเป็นลานดินกวาดเรียบกว้างเป็นลาน อเนกประสงค์ ริมขอบของช่วงมักมีไม้ยืนต้นขนาดใหญ่รายรอบ ไม้ส่วนใหญ่ที่พบเป็นไม้ผลยืนต้น สามารถให้ร่มเงาแก่ลานโล่งได้ “ช่วงบ้าน” ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของผัง จะเป็นตัวเชื่อมร้อยตัว เรือน หลอดข้าว ศาลาอารักษ์ บ่อน้ำ ครัวไฟและสวน เป็นต้น ส่วนประกอบเหล่านี้จะตั้งอยู่บน “ช่วง” อย่างหลวมๆ อาจจะมีรั้วในลักษณะต่างๆ ที่ค่อนข้างโปร่งเบาล้อมบ่งบอกอาณาเขตบ้านไว้ ภายในช่วงบ้านเองหรือในระหว่างบ้านต่อบ้าน จะมีสวนเข้ามาประดับล้อม ประสานกันเข้าเป็น สิ่งแวดล้อมของเรือน กลุ่มบ้าน หรือหมู่บ้านขนาดต่างๆ กัน

ภาพที่ 183 แสดงลักษณะของ “ชวงบ้าน” ด้านหน้าเรือน

2) **หลองข้าว** หลองข้าวเป็นอาคารที่พบในเรือนเกือบทุกหลัง จากการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนหรือบรรพบุรุษมีอาชีพทำนา โดยใช้หลองข้าวเก็บเมล็ดข้าวเปลือกโดยนำส่วนหนึ่งมาสีเป็นข้าวสารแล้วนำไปรับประทานภายในครอบครัว อีกส่วนหนึ่งเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ในการทำนาครั้งต่อไป ในแม่แจ่ม จากการสำรวจ พบว่า มีขนาดใหญ่เล็กไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับขนาดพื้นที่นา โดยรวมแล้วมีขนาดไม่ใหญ่นักเนื่องจากในหุบเขาแม่แจ่มมีพื้นที่ที่พอทำนาได้ไม่มากนัก ตำแหน่งของหลองข้าวนิยมปลูกไว้หน้าบ้าน เยื้องไปทางไปทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นเรือนยกใต้ถุนสูง ตัวเรือนจะยื่นคานออกมาทั้ง 4 ข้าง บนเรือนใช้เก็บข้าวเปลือก ใต้ถุนเรือนมักใช้เป็นครัวไฟ บริเวณเสาของหลองข้าวส่วนใหญ่มักหุ้มด้วยแผ่นสังกะสีโดยรอบเพื่อป้องกันหนูเข้าไปกินข้าวในหลอง

ภาพที่ 184 แสดงลักษณะของ “หลองข้าว” แบบต่างๆ

3) **ครัวไฟ** ที่พบจากการสำรวจ มักแยกออกจากตัวเรือน โดยมี 2 ลักษณะ คือ แบบยกขึ้นเป็นเรือน ครัวไฟแบบนี้จะยกเป็นเรือนถาวร มีผนังปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน มักยกเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนขึ้นจากพื้นดินประมาณ 70 ซม. เหนือขึ้นไปจากระดับนี้ จะตีเป็น

ผนังไม้เว้นร่อง เพื่อการระบายอากาศ พื้นครัวมักจะเป็นพื้นคอนกรีต ฉาบเรียบ โดยตำแหน่งของเรือน ครัวที่พบ มี 2 ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งตรงบันไดหลังเรือน เชื่อมกับพื้นที่เรือนครัวเดิม กับบริเวณลาน บ้านด้านหน้าเรือน

แบบอยู่ใต้หลองข้าว มีลักษณะเหมือนก้างฟัน คือ มักใช้สำหรับเตาฟืน หรือ ใช้ก่อนเส้า (หิน 3 ก้อน) เป็นที่สำหรับตั้งหม้อข้าว และปรุงอาหารที่ต้องใช้เตาฟืน ในบริเวณใกล้เคียง กันจะใช้เป็นที่สำหรับเก็บฟืน

แบบยกขึ้นเป็นเรือน

แบบอยู่ใต้หลองข้าว

ภาพที่ 185 แสดงลักษณะของ “เฮินไฟ” หรือ “ครัวไฟ” ในบริเวณบ้าน

4) โรงเลี้ยงสัตว์ ชาวแม่แจ่มเรียกว่า “ฟาม” สัตว์ที่ชาวแม่แจ่มเลี้ยงในบริเวณ บ้านที่พบเกือบแทบทุกหลัง คือ ไก่ ส่วนรองลงมา คือ หมู และมีบางหลังมีการเลี้ยง วัว และ ควาย อยู่บ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อบริโภคและขาย โดยจะสร้างไว้ให้ห่างจากตัวเรือน ในระยะที่สามารถ มองเห็นได้โดยสะดวก

กรงไก่ พบหลายลักษณะ ได้แก่ แบบสร้างเป็นกรงอยู่ใต้ถุนของหลองเข้า หรือใต้ถุนเรือน และแบบสร้างเป็นเรือนหลังคาจั่ว ผนังตีเว้นร่อง

คอกหมู จะเป็นคอกติดดิน มีรางไม้ให้อาหารและน้ำอยู่ในคอก ผนังเป็น ผนังไม้กลมตีเว้นร่องตามตั้ง สูงขึ้นมาประมาณ 1.20 เมตร เพื่อกันไม่ให้หมูปีนออกจากคอก

คอกวัวหรือคอกควาย จากกรณีศึกษาที่พบ ส่วนใหญ่คอกวัวจะอยู่ใน ตำแหน่งที่ใกล้กับหลองข้าว จะมีกระบะไม้สำหรับใส่น้ำ และอาหาร บางแห่งมีกองฟางอยู่ใกล้ๆ

ภาพที่ 186 แสดงลักษณะของ “ผาม” หรือ “โรงเลี้ยงสัตว์” ในบริเวณบ้าน

5) บ่อน้ำ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำบ่อ” จากการสัมภาษณ์ เดิมในเรือนส่วนใหญ่เป็นแบบขะดินก็ (อิฐมอญ) ลักษณะก่อนโค้งก่อเป็นวงกลม ในสมัยก่อนเมื่อครั้งยังไม่มีน้ำประปา เรือนทุกหลังมีน้ำกินน้ำใช้จากบ่อน้ำที่ขุดลงไปถึงตาน้ำที่มีน้ำซึมน้ำซับตลอดทั้งปี แต่ในปัจจุบัน น้ำบ่อกำลังลดบทบาทลงเนื่องจากน้ำในบ่อแห้งและมีกลิ่นเหม็น สาเหตุจากมีการปลูกบ้านที่หนาแน่นขึ้น และมีการปล่อยน้ำเสียลงสู่พื้นดินมากขึ้น จากการสำรวจยังคงพบบ่อน้ำอยู่เกือบแทบทุกหลัง ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณใกล้กับสวนข้างบ้าน ห่างจากเรือน ประมาณ 40 – 50 เมตร นอกจากนี้บางกรณีศึกษายังพบการจัดสวนรอบบ่อน้ำอีกด้วย

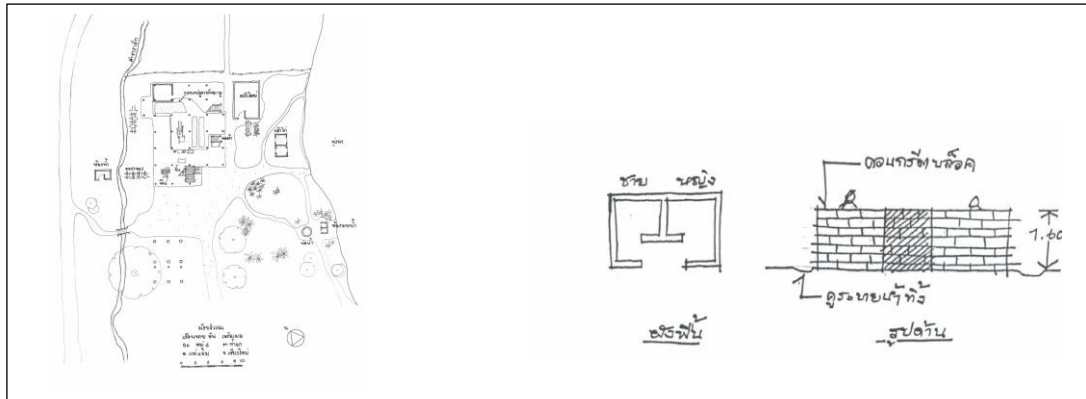
ภาพที่ 187 แสดงลักษณะของ “บ่อน้ำ” ในบริเวณบ้าน

6) ห้องสุขา หรือ “ห้องส้วม” ในแม่แจ่มพบ 2 ลักษณะ คือ แบบแรก สร้างต่อออกมาบริเวณด้านหลังเรือนในตำแหน่งติดกับห้องครัวเดิมและเชื่อมกับส่วนที่เป็นเลียบ และแบบที่ 2 สร้างแยกออกมาจากตัวเรือนเป็นหลังเดี่ยวๆแยกออกจากเรือนหลัก มักอยู่ในใต้หลังบ้าน ใกล้บันไดหลังเรือน หลายหลังที่พบทำเป็นอาคารหลังเดี่ยวก่อด้วยอิฐบล็อกหลังคามุงสังกะสี โดยภายในจะแบ่งเป็น 2 ห้อง คือ ห้องส้วมหนึ่งห้อง และห้องอาบน้ำอีกหนึ่งห้องดังภาพที่ 187

ภาพที่ 188 แสดงลักษณะของ “ห้องสุขา” ในบริเวณบ้าน

7) ต่อม้ำ ห้องอาบน้ำ จากการสำรวจของ พิณัย สิริเกียรติกุล ในช่วงปี พ.ศ. 2542 ยังพบลักษณะของต่อม้ำโดยอธิบายไว้ว่า จะพบตั้งอยู่บริเวณใกล้ๆ กับบ่อน้ำ ห่างจากกันประมาณ 5 เมตร ยกขึ้นเป็นห้องสำหรับอาบน้ำของผู้ชายและผู้หญิง พื้นเป็นพื้นคอนกรีตฉาบเรียบ พื้นดินรอบๆ บ่อน้ำจะขุดเป็นคู สำหรับระบายน้ำทิ้งสู่ท้องนา เช่นเดียวกับบ่อน้ำ

ภาพที่ 189 แสดงลักษณะของ “ตอมน้ำ” และ “ห้องอาบน้ำ” ในบริเวณบ้าน
ที่มา : พินัย สิริเกียรติกุล, 2542: 70

8) โรงรถ เป็นองค์ประกอบใหม่ที่พบในผังบริเวณเรือนแม่แจ่ม เนื่องจากการสัญจรที่สะดวกขึ้น “รถ” จึงมีความสำคัญ ทั้งเป็นพาหนะในการขนย้ายผลิตผลทางการเกษตร และเป็นเครื่องมือทางการเกษตร เช่น รถไถนา โดยลักษณะของโรงรถนั้นที่พบมี 2 แบบ คือ แบบแยกออกจากตัวเรือน เป็นโรงรถโดดๆ และแบบสร้างติดกับอาคารอื่น ที่พบ คือ สร้างติดกับตัวเรือนหลัก ขนานไปกับตัวเรือน และสร้างติดอาคารประกอบอื่นๆ เช่น หล่องข้าว เป็นต้น

ภาพที่ 190 แสดงลักษณะของ “โรงรถ”

9) **โรงหอม หรือ โสงหอม** วิถีชีวิตเกษตรกรรมในแม่แจ่ม มีการปลูกข้าวเป็นหลักในรูปแบบนาปี คือ การทำนาครั้งเดียวในรอบปี เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวราวเดือนพฤษภาคมแล้ว จะปลูกพืชหมุนเวียน ได้แก่ หอม ถั่ว และมัน โดยเฉพาะหอมมีการสร้างโรงเรือนขึ้นเพื่อใช้ตากผลผลิต และนำมาใช้ตากผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ ได้ด้วย บ้านหลังไหนที่มีบริเวณกว้างขวางก็มักจะแยกเป็นโรงออกมาจากตัวเรือนหลัก แต่หลังไหนพื้นที่จำกัดก็มักสร้างต่อเติมไว้ใต้ถุนเรือน

ภาพที่ 191 แสดงลักษณะของ “โรงหอม”

10) **รั้วบ้าน** ใช้เป็นตัวแบ่งอาณาเขตบ้านแต่ละหลัง จากกรณีศึกษาที่สำรวจ พบรั้วในหลายรูปแบบด้วยกัน แต่พบสรุปคร่าวๆ ได้ดังนี้

รั้วแบบโปร่ง ได้แก่ รั้วคั่ว หรือ รั้วตั้งปอง มีลักษณะทำเป็นรั้วโปร่ง เอาไม้ไผ่ลำเล็กสอดแบบคร่ำทางนอนไปในเสาไม้ขนาดใหญ่

รั้วแบบกึ่งโปร่ง ได้แก่ รั้วตาแสง มีลักษณะเป็นไม้ไผ่ผ่าซีกสานขัดกันเป็นตารางห่างๆ และรั้วต้นไม้ โดยจะปลูกต้นไม้เป็นแนว ซึ่งนอกจากเป็นการกั้นอาณาเขตแล้วยังช่วยการพังทลายของหน้าดินอีกด้วย

รั้วแบบทึบ ได้แก่ รั้วเสลาบ มีลักษณะเป็นรั้วไม้ไผ่ผ่าซีกขัดแต่ละถี่ๆ และรั้วก่ออิฐฉาบปูน พบในกรณีศึกษาไม่มากนัก มีความคงทนถาวรกว่ารั้วชนิดอื่น แต่ก็ทำให้เกิดความรู้สึกตัดขาดกันระหว่างภายนอกกับภายใน

ภาพที่ 192 แสดงลักษณะของ “รั้ว” รูปแบบต่างๆ

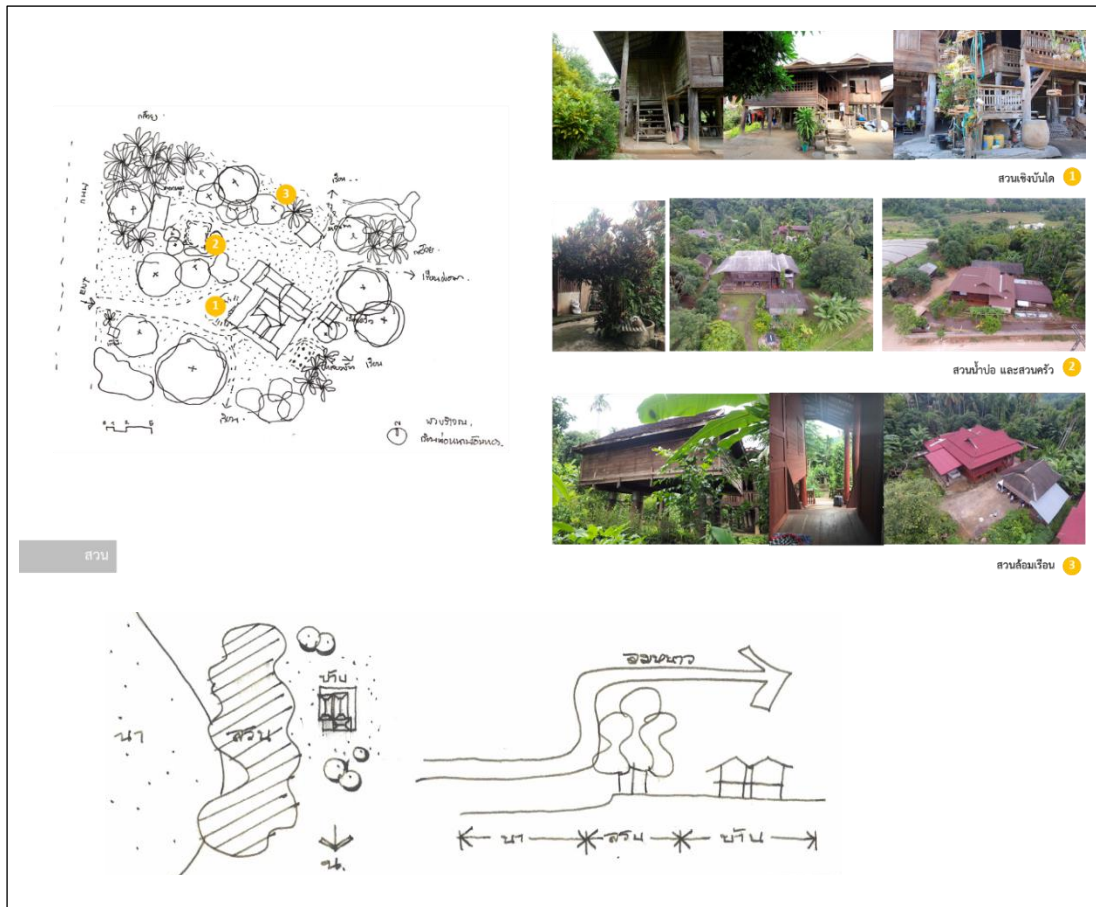
11) **ทางเข้าหลัก-รอง** สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ประตูทางเข้าหลัก และประตูทางเข้ารอง ในส่วนของประตูทางเข้าหลักนั้น พบว่า ส่วนใหญ่จะไม่มีประตูเปิด-ปิด มีขนาดกว้างพอรถยนต์เข้าได้ ส่วนประตูทางเข้ารองเป็นประตูขนาดเล็ก ขนาดเพียงแค่นคนเดินผ่านได้และเป็นส่วนเชื่อมกับบริเวณบ้านใกล้เรือนเคียง สามารถไปมาหาสู่กันได้ เป็นการสะท้อนความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับโครงสร้างสังคม (Social Structure) ครอบครัวยุค (Familial unit) และ เครือญาติ (Kinship) ออกมาทางลักษณะกายภาพที่มีส่วนในการกำหนดการอยู่อาศัยร่วมกัน

ภาพที่ 193 แสดงลักษณะของ “ทางเข้าหลัก” และ “ทางเข้ารอง” รูปแบบต่างๆ

การวิเคราะห์ลักษณะของผังบริเวณจากเกณฑ์การแบ่งตามลักษณะช่วงอายุเรือน ช่วยให้สามารถอธิบายสถาปัตยกรรมประเภทเรือนพักอาศัยในแม่แจ่มได้ โดยจะพบว่า ในเรือน “กลุ่มเก่า” ที่มีอายุการก่อสร้างตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไปนั้น จะมีพื้นที่บริเวณบ้านมากเนื่องจากรองรับปริมาณคนในครอบครัวที่มีจำนวนมาก สืบเนื่องจากพื้นที่บริเวณ “ช่วงบ้าน” ที่มีขนาดใหญ่ และบริเวณโดยรอบบ้านที่มีบริเวณกว้างขวาง รวมถึงขนาดของ “หลองข้าว” ที่มีขนาดใหญ่อีกด้วย ถัดมาในเรือน “กลุ่มกลาง” ที่มีอายุการก่อสร้างตั้งแต่ 31-50 ปี นั้นจะเป็นรุ่นลูกหลานที่แยกไปสร้างเรือนใหม่ในรั้วเดียวกัน หรือแยกไปสร้างใหม่ท้ายหมู่บ้าน พื้นที่บริเวณบ้านจะมีขนาดเล็กลงแต่ยังมีที่พอขยับขยายเพื่อวางองค์ประกอบสำหรับใช้ในการอุปโภคบริโภค เมื่อพื้นที่น้อยลง จึงต้องจัดสรรปรับเปลี่ยนลักษณะของผังเรือน และตำแหน่งของหลองข้าวและครัวไฟตามไปด้วย ส่วนในผังบริเวณของ “เรือนกลุ่มใหม่” ที่มีอายุการก่อสร้างไม่เกิน 30 ปีนั้น จะพบใน 2 กรณี คือ กรณีที่สร้างเรือนเป็นกลุ่มอยู่ในผังบริเวณเดียวกัน และกรณีที่สร้างเรือนเดี่ยวแต่พื้นที่ในผังบริเวณมีอาณาเขตไม่กว้างมากนัก ทำให้องค์ประกอบของเรือนบางอย่างขาดหายไป

นอกจากนี้ ในลักษณะพิเศษของหมู่บ้านในแม่แจ่ม ยังมี “สวน” บริเวณต่างๆ ที่ทำให้สภาพแวดล้อมของเรือนมีบรรยากาศร่มรื่น จากพื้นที่ศึกษา พบสวนใน 2 ลักษณะ ได้แก่ แบบแรกเป็นสิ่งแวดล้อมในรูปของสวนล้อมบ้าน มีพันธุ์ไม้ผสมกันไปทั้งไม้ผลและไม่ใช้ เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ และสวนแบบที่ 2 สวนใหญ่เป็นไม้คลุมดินหรือไม้ขนาดเล็ก โดยแยกได้เป็น สวนที่ปลูกไม้ประดับและไม้ดอก ได้แก่ “สวนเชิงบันได” และ “สวนน้ำบ่อ” และสวนที่ปลูกพืชผักต่างๆไว้รับประทาน ได้แก่ “สวนครัว” ดังภาพที่ 120 (ด้านล่าง)

ภาพที่ 194 สวนแบบต่างๆ ที่ปรากฏในผังบริเวณบ้านในแม่แจ่ม

ตามคติความเชื่อของชาวล้านนายึดถือกันว่า ความเป็นบ้านจะสมบูรณ์ได้ต้องประกอบด้วย หน่วยหลักสำคัญนอกจากเรือนนอนอีก 4 ประการ ได้แก่ บ่อน้ำ ครกกระเดื่อง หลองข้าว และครัวไฟ โดยองค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมต่อกันโดยอาศัยลาน หรือ “ช่วงบ้าน” (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544, p. 169)

เมื่อทบทวนเอกสารที่กล่าวถึงองค์ประกอบของหมู่บ้านในวัฒนธรรมล้านนาและในเมืองแม่แจ่ม (ดังตารางที่ 11) ประกอบไปด้วย อนุวิทย์ เจริญศุกกุล และวิวัฒน์ เหมมียพันธ์. เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน (2539) (A), วิชุลดา นิลม่วง. การศึกษารูปแบบการใช้สอยเรือนไม้พื้นถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ (2541) (B), พินัย สิริเกียรติกุล. เรือนล้านนาไทยในอำเภอแม่แจ่ม (2542) (C), สืบพงษ์ จรรย์สืบศรี. เรือนไม้แม่แจ่ม: ลมหายใจของเฮือนบะเก่าล้านนา (2557) (D) นำมาเปรียบเทียบกับผังบริเวณปัจจุบันของเรือนแม่แจ่ม พบว่า องค์ประกอบของผังบริเวณ

ตามแบบแผนของวัฒนธรรมล้านนาในเมืองแม่แจ่มนั้น พื้นที่และอาคารประกอบที่ยังคงอยู่ คือ ชวงบ้าน หลองข้าว คริวไฟ และผามเลี้ยงสัตว์ ส่วนลักษณะของสวนในหมู่บ้านที่ห่างจากศูนย์กลางของเมือง สวนล้อมบ้านและสวนคริวยังรักษาไว้ได้อย่างดีเนื่องจากขนาดที่ดินในการอยู่อาศัยมีขนาดใหญ่ แต่ใน ส่วนของชุมชนใกล้ศูนย์กลางเมืองจะพบไม่มากนัก องค์ประกอบที่เปลี่ยนแปลงไป คือ บ่อน้ำ สุขา และรั้ว องค์ประกอบที่เพิ่มเติมมาใหม่ คือ โรงหอม โรงรถ และองค์ประกอบที่หายไป คือ ต่อมาน้ำ เนื่องจากปรับเป็นใช้พื้นที่ในห้องน้ำแทน และครกกระต๋อง เนื่องจากมีโรงสีขนาดเล็กกระจายอยู่ ทั่วไปในชุมชน

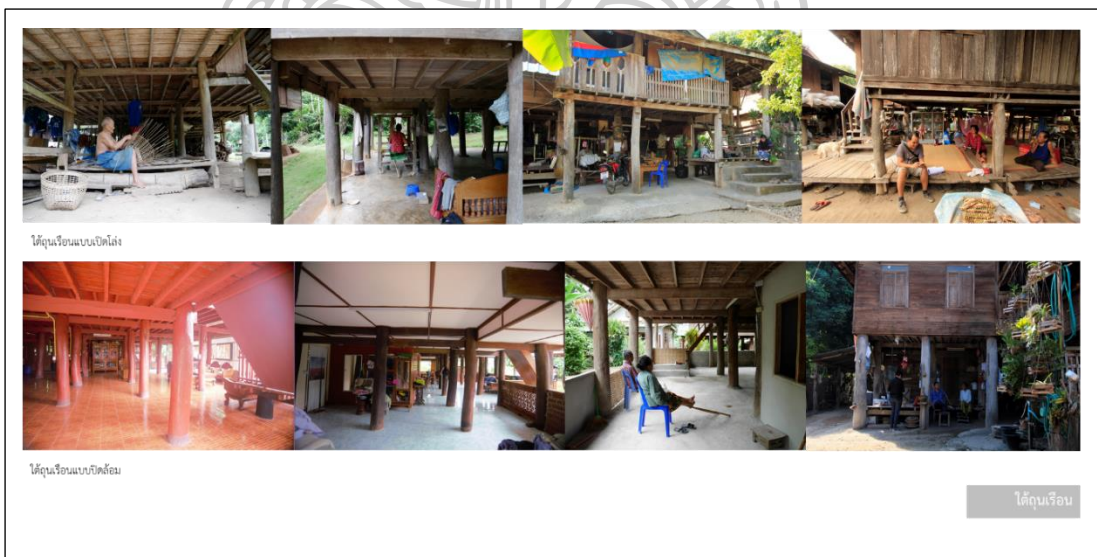
ตารางที่ 12 แสดงการเปรียบเทียบการศึกษาองค์ประกอบของผังบริเวณบ้านในวัฒนธรรมล้านนาและ ในเมืองแม่แจ่ม

แหล่งข้อมูล	องค์ประกอบของผังบริเวณ														
	สวน				พื้นที่ และอาคารประกอบ										
	สวนเชิงบันได	สวนบ่อน้ำ	สวนคริว	สวนล้อมบ้าน	ชวงบ้าน	หลองข้าว	คริวไฟ	ผามเลี้ยงสัตว์	บ่อน้ำ	ต่อน้ำ	ครกกระต๋อง	สุขา	รั้ว	โรงหอม	โรงรถ
A	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
B	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
C	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
D	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
E	x	x	/	/	/	/	/	/	/	/	/	x	x	x	x
สรุป	พบในบางหลัง	พบน้อยมาก													
	ยังปรากฏอยู่ในเรือนกรณีศึกษา														
	ไม่พบในการสำรวจ														
	พบในกรณีศึกษาทุกหลัง														
	มีรูปแบบใหม่เกิดขึ้น														
	พบในเรือนที่มีขนาดที่ดินมาก														
	พบประมาณ ร้อยละ 50 ของกรณีศึกษา														

6.4 การวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรม

การวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรมที่จะกล่าวถึงนี้ เป็นการวิเคราะห์ถึงตำแหน่งและองค์ประกอบของพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน โดยกล่าวถึงลักษณะของผังพื้นเรือนในภาพรวม แสดงรายละเอียดการใช้สอยหลักของเรือนกรณีศึกษา จากการศึกษาในบทที่ 6 ซึ่งได้กล่าวถึงรายละเอียดของผังบริเวณ ผังพื้น รูปตัด และรูปด้าน รวมถึงขนาดของผังบริเวณและขนาดของพื้นที่ใช้สอยรวมที่เลือกใช้เป็นกรณีศึกษา พบว่า ด้วยลักษณะทางกายภาพที่ประมวลได้จากเรือนตัวอย่าง จะเห็นได้ว่าแต่ละครัวเรือนมีหลักในการจัดแบ่งพื้นที่และการจัดวางองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน เรียงความสำคัญของการใช้อันประกอบไปด้วย

1) **ใต้ถุนเรือน** เป็นพื้นที่ที่มีการยกปรับระดับจากพื้นภายนอกเพียงเล็กน้อย ความสูงจากพื้นใต้ถุนถึงใต้พื้นเรือนประมาณ 2.00-2.40 เมตร เดิมใต้ถุนเป็นพื้นที่โล่ง มีการแบ่งพื้นที่สัมพันธ์กับพื้นที่ด้านบนเรือน เช่น พื้นที่ชานและเต็นท์มักพบเป็นพื้นที่ พักผ่อน ทำงานช่างและหัตถกรรม พื้นที่ใต้ห้องนอนเป็นพื้นที่โล่ง ทอผ้า จอดรถ หรือวางเครื่องมือเกษตรกรรม ส่วนที่ใต้ถุนห้องครัวใช้เป็นที่เก็บพื้น และเลี้ยงสัตว์ ปัจจุบันมีการปรับใช้พื้นที่ด้านล่างเรือนมากขึ้น มีการก่ออิฐสูงประมาณ 1.00-1.50 เมตร ตามกรอบช่วงเสาด้านบนของกรอบอาคาร บางหลังเพิ่มห้องนอนและห้องน้ำ เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอยและรองรับจำนวนสมาชิกในครอบครัวได้มากขึ้น

ภาพที่ 195 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ใต้ถุนเรือน” ในเรือนแม่แจ่ม

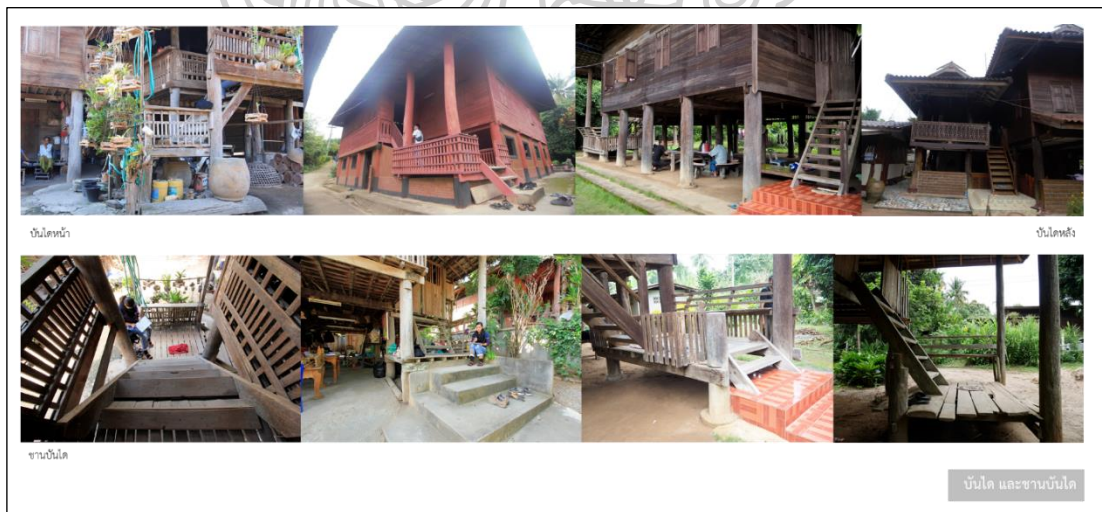
2) **ตั่ง** เป็นพื้นที่ที่มีการใช้สอยอเนกประสงค์ใช้สำหรับพักผ่อน รับแขก จนกระทั่งหลับนอนสำหรับลูกชาย ใช้ประโยชน์ตลอดทั้งวัน มีลักษณะเป็นที่นั่งคล้ายแคร่ยกจากพื้นดินประมาณ

0.40 -0.50 เมตร ส่วนใหญ่ขนาดมักจะพอดีกับช่วงเสายึดโครงสร้างกับเรือนหลัก จากกรณีศึกษาที่พบมักจะอยู่ใต้ถุนด้านหน้าเรือน

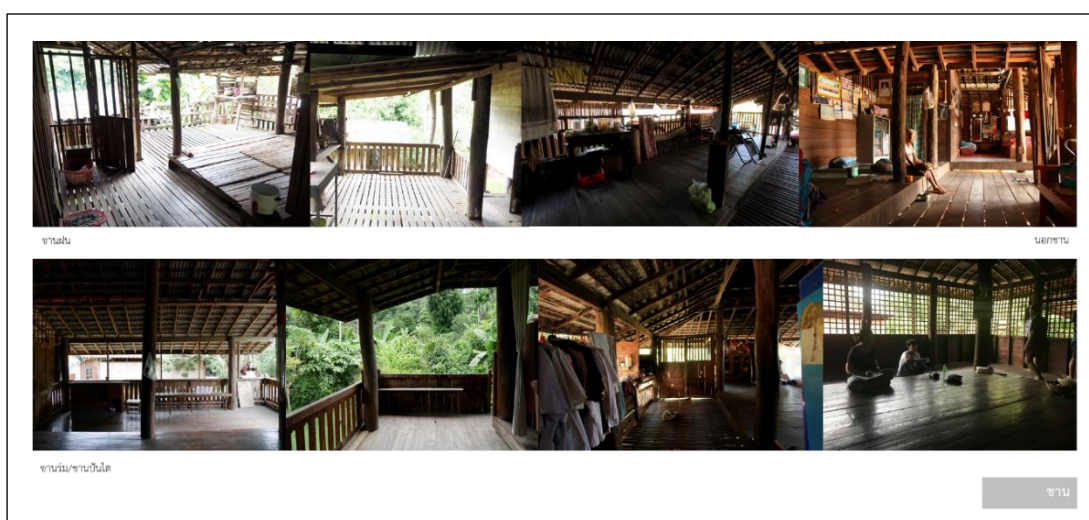
ภาพที่ 196 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ตั้ง” ในเรือนแม่แจ่ม

3) **บันได และ ชานพักบันได** ในส่วนของ “บันได” พบสองลักษณะคือ บันไดแบบขึ้นทางเดียวพบในบ้านพร้าว และแบบขึ้นสองทางพบในบ้านนาเรื่อน ตำแหน่งบันไดทางเข้าเรือนหลัก มีชานพักบันไดขนาดใหญ่และมักพบที่นึ่งด้านข้างของชานพัก และอยู่ภายใต้หลังคาชุดเดียวกับชานบันได ส่วนบันไดรองพบบริเวณหลังเรือนเชื่อมต่อกับเรือนครัว วางแนวบันไดขนานไปกับเรือนนอน เป็นลักษณะของบันไดทางเดียวไม่มีชานพัก และมีขนาดแคบกว่าบันไดหลัก

ภาพที่ 197 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “บันได” และ “ชานบันได” ในเรือนแม่แจ่ม

4) **ชาน** หรือ **จาน** คือ พื้นทีลดระดับจากพื้นที่เดิน ใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์สำหรับทำกิจกรรมต่างๆ เรือนในแม่แจ่ม พบรูปแบบของชานใน 3 ลักษณะ คือ 1. นอกชาน หรือ ชานฝน (ตามคำเรียกของชาวแม่แจ่ม) เป็นชานที่ไม่มีหลังคาคลุม พื้นมักเป็นลักษณะตีเว้นร่อง 2. นอกชานที่ถูกปรับให้มีหลังคาคลุมในภายหลัง และ 3. ชานร่วม ที่ทำหลังคาคลุมตั้งแต่แรกสร้างเรือน ชานร่วมบริเวณด้านหน้าเรือน มักเรียกว่า “ชานบันได” (สีบพงศ์ จรรย์สีบศรี, 2557, p. 86)

ภาพที่ 198 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ชาน” ในเรือนแม่แจ่ม

5) **เลียบ** หรือ ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน มีลักษณะของพื้นที่แคบยาว ส่วนใหญ่ใช้เป็นทางเดินภายในเรือน ระเบียงทางเดินใช้เป็นทางเชื่อมระหว่างหน้าและหลังเรือน บริเวณที่อยู่กลางระหว่างสองห้องเรียก “ฮ่อมริน” เป็นลักษณะพิเศษที่พบในเรือนแม่แจ่ม

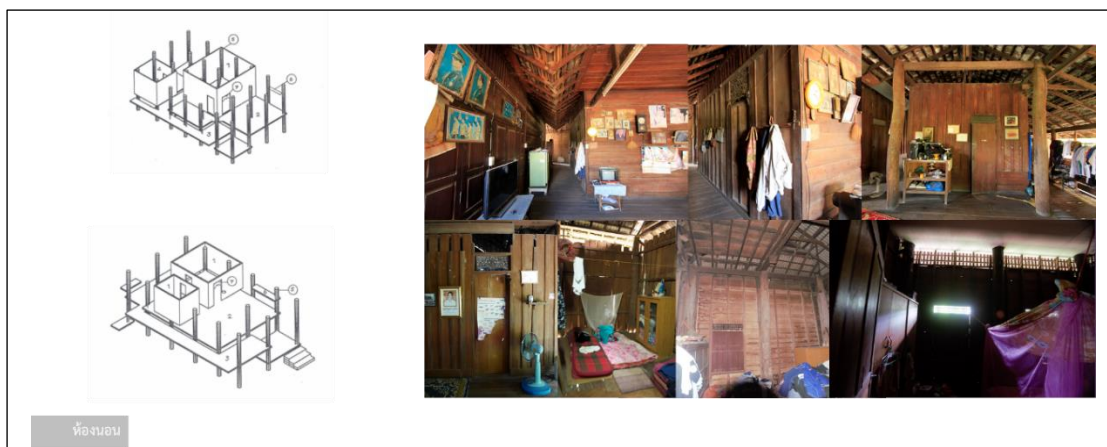
ภาพที่ 199 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “เลียบ” ในเรือนแม่แจ่ม

6) **เต็น** คือ พื้นที่อเนกประสงค์บริเวณหน้าห้องนอน มักยกระดับพื้นจากชาน พื้นมีระดับเดียวกับห้องนอน ในอดีต “เต็น” เป็นองค์ประกอบหนึ่งในเรือนล้านนา ในทั้งที่รับแขก ที่พักผ่อน ที่นั่งทำงาน และที่นอนของลูกชาย ปัจจุบันก็ยังคงเป็นพื้นที่อเนกประสงค์ บางหลังมีการกั้นขอบเขตของพื้นที่ชัดเจนขึ้นด้วย เติง ตั่งหรือตู้ นอกจากนี้ในเรือนครัว ยังมี “เต็นน้อย (เต็นน้อย)” หรือบางพื้นที่เรียก “เต็นจ็อก” หรือเต็นหน้าครัวไฟ มีลักษณะยกระดับจากพื้นชานในระดับเดียวกับพื้นครัวไฟคล้ายระเบียง ใช้สำหรับนั่งเล่น พักผ่อน เตรียมอาหารและรับประทานอาหาร และเป็นพื้นที่นั่งชมรับแขกที่เป็นกันเองได้ เต็นน้อย มีลักษณะไม่ปิดล้อม ถือเป็นพื้นที่เชื่อมระหว่างครัวไฟและนอกชาน นอกจากนี้ในเรือนบางหลังที่มีสมาชิกมากยังใช้เป็นที่นอนของสมาชิกที่มีครอบครัวแล้วอีกด้วย “เต็นน้อย (เต็นน้อย)” ปัจจุบันไม่พบเตาไฟ หรือมีการประกอบอาหารในบริเวณนี้ เนื่องจากมีการสร้างโรงครัวเป็นอาคารชั้นเดียวติดพื้นดินไว้ใช้สำหรับปรุงอาหาร เรือนบางหลังแยกเตาที่จะใช้ก่อเพื่อหุงข้าวไว้ในบริเวณใต้ยุงข้าวอีกด้วย ลักษณะการใช้งานที่พบส่วนใหญ่ในปัจจุบัน คือ เป็นห้องเก็บของหรือห้องนอน

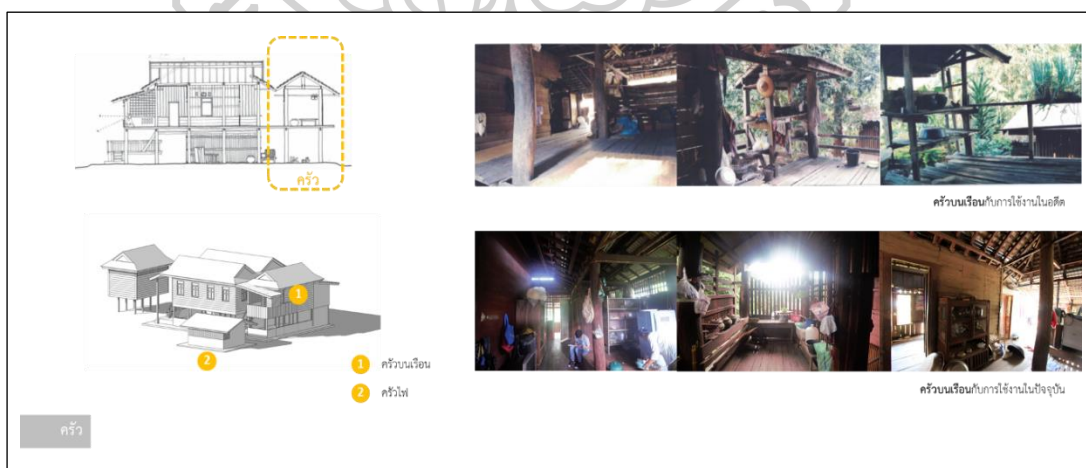
ภาพที่ 200 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “เลียบ” ในเรือนแม่แจ่ม

7) **ห้องนอน** มีทั้งหมด 2 ห้อง คือ ห้องนอนพ่อแม่ เป็นห้องนอนใหญ่ และห้องนอนลูก ส่วนใหญ่มักเป็นห้องนอนลูกสาว ทั้งสองห้องเป็นห้องที่มีฝากั้นมิดชิดทั้งสี่ด้าน ห้องนอนพ่อแม่จะมีประตูทางเข้า 2 ประตู จากบริเวณเต็นและฮ่อมริน ส่วนห้องนอนลูกมักจะมีทางเข้าทางเดียวบริเวณฮ่อมริน เรือนหลายหลังพบ “เสามงคล” บริเวณมุมด้านท้ายของห้องนอนใหญ่ บางหลังพบทำยन्द์บริเวณประตูทางเข้าห้องนอนใหญ่ด้านที่ติดกับเต็น

ภาพที่ 201 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ห้องนอน” ในเรือนแม่แจ่ม

8) **ครัว** ครัวที่พบในกรณีศึกษามี 2 ประเภท คือ ครัวที่ตั้งอยู่บนเรือน ส่วนใหญ่อยู่ด้านหลังเรือน ครัวที่ตั้งอยู่บนเรือนนี้จะไม่มิตาไฟใช้เป็นพื้นที่สำหรับปรุงอาหารเท่านั้น มีลักษณะเป็นห้องที่มีฝาผนังทั้งสี่ด้าน มีทางเข้าเชื่อมกับพื้นที่ชาน มักจะทำเป็นเรือนขวางกับเรือนประธานของบ้าน ประเภทที่ 2 คือ “ครัวไฟ” ที่แยกออกจากตัวเรือน พบว่ามีอยู่ 2 บริเวณด้วยกัน คือ “ครัวพื้น” ที่อยู่บริเวณหลังคา กับ “ครัวไฟ” ที่ทำเป็นเรือนเดี่ยวแยกออกไป ดังที่กล่าวไปแล้วในการวิเคราะห์ผังบริเวณบ้าน ส่วนครัวบนเรือนในปัจจุบันนั้นส่วนใหญ่ไม่มีการใช้งานในการปรุงอาหารแต่เปลี่ยนเป็นพื้นที่เป็นห้องนอนหรือใช้สำหรับเก็บของ

ภาพที่ 202 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ครัว” ในเรือนแม่แจ่ม

ที่มา : (พินัย สิริเกียรติ, 2542, p. 93)

9) **ฮ้านน้ำ** หรือ **ร้านน้ำ** มักพบบริเวณสามตำแหน่งด้วยกัน คือบริเวณใต้ถุนเรือน ด้านหน้าเรือนบริเวณชานบันได และชานด้านหลังเรือนบริเวณเรือนครัวเดิม ในส่วนลักษณะยกเป็น เรือนขนาดเล็กมีหลังคาคลุม ยกพื้นสำหรับวางหม้อน้ำสูงจากพื้นเรือนขึ้นมาประมาณ 0.70-0.90 เมตร น้ำในหม้อน้ำนี้ส่วนใหญ่ใช้สำหรับต้มกิน และทำอาหาร จากการสัมภาษณ์พบว่า ยังคงมีการใช้ หม้อน้ำสำหรับน้ำดื่มอยู่เพราะน้ำในหม้อดินเมื่อต้มแล้วเย็นชื่นใจดี และจากการสำรวจ พบว่า เรือน เกือบทุกหลังยังคงใช้ร้านน้ำอยู่

ภาพที่ 203 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “ร้านน้ำ” ในเรือนแม่แจ่ม

10) **ฮ่อมริน** หรือ ทางเดินภายในเรือน มีลักษณะเป็นทางเดินกว้างประมาณ 1.00-1.50 เมตร เชื่อมระหว่างหน้าเรือนบริเวณเดินไปสู่หลังเรือนบริเวณชาน หรือเดินน้อย และเป็นตำแหน่งที่ ประตูห้องนอนทั้งสองห้องเชื่อมกับเรือนในตำแหน่งนี้อีกด้วย พื้นที่ของ “ฮ่อมริน” เป็นเสมือน แกนกลางของบ้านที่มีความสำคัญ ถึงแม้จะเป็นพื้นที่เล็กๆแต่มีหน้าที่เชื่อมส่วนต่างๆของบ้านให้มี เอกภาพ

ภาพที่ 204 แสดงลักษณะ และการใช้พื้นที่ของ “อ้อมริน” ในเรือนแม่แจ่ม

การวิเคราะห์องค์ประกอบของพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน จากการศึกษากรณีศึกษาทั้ง 20 หลัง โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบทางสถาปัตยกรรมที่ได้จัดทำขึ้นหลังการสำรวจจริงวัด สอบถาม และสัมภาษณ์เจ้าของเรือน ประกอบกับภาพถ่ายจากการลงเก็บข้อมูลภาคสนาม จนถึงขั้นวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรม โดยนำมาเปรียบเทียบกับกรทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง อันประกอบไปด้วย ปอนุวิทย์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เหมมียพันธ์. เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน (2539) (A), วิชุลดา นิลม่วง. การศึกษารูปแบบการใช้สอยเรือนไม้พื้นถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ (2541) (B), พินัย สิริเกียรติกุล. เรือนล้านนาไทยในอำเภอแม่แจ่ม (2542) (C), และสืบพงษ์ จรรย์สืบศรี. เรือนไม้แม่แจ่ม: ลมหายใจของเฮือนบะเก่าล้านนา (2557) (D) เพื่ออธิบายถึงลักษณะการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง รวมถึงการปรับปรุงองค์ประกอบพื้นที่ใช้สอยในเรือนเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน ดังตารางที่ 13 จะเห็นว่า องค์ประกอบหลักส่วนใหญ่ยังคงการใช้งานอยู่เช่นเดิม องค์ประกอบที่มีการปรับการใช้งานคือ นอกชาน ส่วนองค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ คือ ห้องครัว ส่วนใหญ่มักปรับเป็นห้องนอนของลูกหรือหลานชาย และใต้ถุนเรือน ปรับให้มีการกั้นห้องและการล้อมผนังเพื่อกำหนดขอบเขตเพื่อใช้เป็นที่นั่งเล่นและพักผ่อน และสุดท้ายองค์ประกอบที่เพิ่มเติมเข้ามา คือ ห้องน้ำ มักพบอยู่ในตำแหน่งเดียวกัน คือ บริเวณท้ายเรือนเชื่อมต่อกับเสียบและติดกับบริเวณห้องครัวเดิม

ตารางที่ 13 แสดงการเปรียบเทียบองค์ประกอบของผังพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน

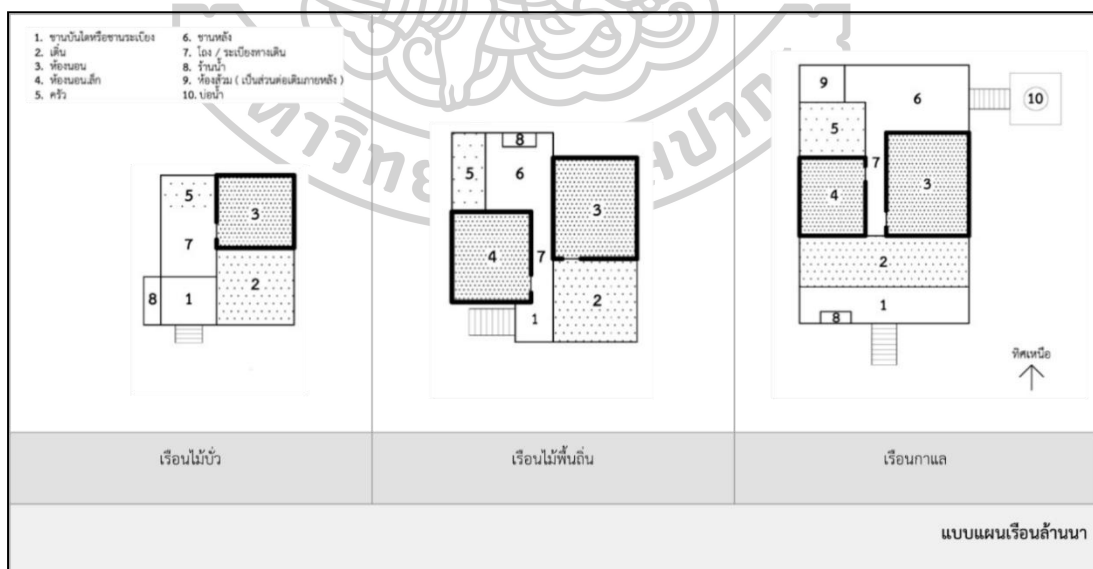
แหล่งข้อมูล	องค์ประกอบของผังพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน															
	องค์ประกอบเดิม											ใหม่				
	ใต้ถุน	ต้ง	บันได	ชานพัก	ชาน			เสียบ	เดิน	นอน	ครัว	ฮ้านน้ำ	ฮ่อมรีน	ห้องน้ำ		
โล่ง	ต่อเติม				นอกชาน	นอกชาน(ปรับ)	ชานร่วม		เดิน	เดินน้อย				แยกจากตัวเรือน	บนเรือน	
A	/		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		
B	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
C	/		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	X	/		
D	/		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
E	/	/	/	/	/	/	/	/	X	/	/	/	/	/	/	/
	* พบใบปริมานน้อยลงจากเรือนการศึกษา															
	* พบเริ่มมีการกันพื้นที่ใต้ถุนในเรือนหลายหลัง															
	* ชานพัก ที่พบส่วนใหญ่มักจะทำที่งัดติดกับบริเวณชานพักด้วยเสมอ															
	* นอกชานหายไป ปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่นั่งหลังคา เนื่องจากต้องการขยายพื้นที่ใช้งานและการรักษาวัสดุให้มีอายุการใช้งานยาวนานขึ้น															
	* เสียบเป็นลักษณะเฉพาะที่พบในเรือนไม้แม่แจ่ม															
	* พบที่ทำการเปลี่ยนไป ครัวบนเรือนไม่มีการใช้งานแล้วในทุกหลังที่มีการสำรวจ															
	* ปรับเปลี่ยนหน้าที่การใช้งานอย่างชัดเจน ส่วนใหญ่มีปรับเป็นห้องนอนหรือพื้นที่เก็บของ															
	* เรือนกรรณศึกษาที่ 3 ของพื้นที่ สิริเกียรติฤกษ์ (C) มีการปรับหลังคาเป็นจั่วเดี่ยว แต่พื้นที่ใช้สอยภายในยังคงเป็น 2 ห้องนอนเช่นเดิม															
	* เรือนกรรณศึกษาของพื้นที่ สิริเกียรติฤกษ์ (C) ไม่ปรากฏพื้นที่ห้องน้ำบนเรือน															

6.5 การวิเคราะห์เปรียบเทียบทางสถาปัตยกรรม

6.5.1 การวิเคราะห์แบบแผนของผังพื้นเรือน (ศิโรตม เสือคล้าย, 2562)

1) รูปแบบและการวางผังพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน

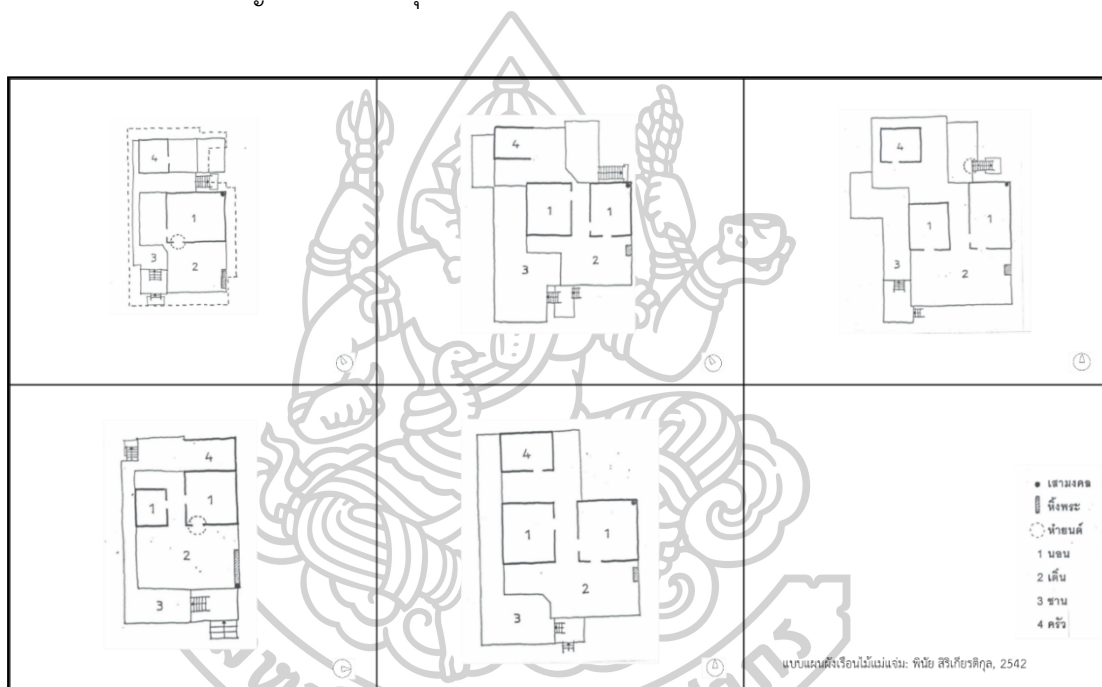
เมื่อพิจารณาแบบแผนเรือนล้านนา จากการทบทวนผลการศึกษาของ อัน นิมมานเหมินท์ (ปิยะชน., 2521b), เฉลียว ปิยะชน. (ปิยะชน., 2521a), อรศิริ ปาณินท์ (2539: 106-115), อนุวิทย์ เจริญศุภกุล (เจริญศุภกุล., 2539), สมคิด จิระทัศนกุล (จิระทัศนกุล., 2543a) และ ฐาปนีย์ เครือระยา (ฐาปนีย์ เครือระยา, 2554) พอสรุปได้ว่า แบบแผนของผังพื้นเรือนในอดีตนั้น แบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบ คือ แบบที่ 1 แบบเรือนไม้บัว (เรือนไม้ไผ่) และแบบที่ 2 เรือนไม้จริง (เรือนเครื่องสับ) มีองค์ประกอบพื้นฐานร่วมกัน คือ เป็นเรือนยกใต้ถุน ชั้นล่างโล่งใช้งานอเนกประสงค์ หลังคาทรงจั่ว จัดวางเรือนแบบขวางตะวัน สำหรับแบบที่ 3 คือ เรือนกาแล เป็นเรือนขนาดใหญ่ของผู้มีฐานะ ลักษณะพื้นที่ใช้สอยโดยรวมคล้ายเรือนไม้จริง คือ มีเรือนสองหลังร่วมพื้น ห้องนอนใหญ่มักอยู่ทางทิศตะวันออก โดยในเรือนกาแลเริ่มขนาดพื้นที่ครัว ขานด้านหลังเรือน ห้องน้ำ และเริ่มมีบันไดด้านหลังเรือนอีกด้วย ถือว่าเป็นเรือนพักอาศัยขนาดใหญ่ของคนเมือง เรือนกาแลมีส่วนประกอบที่เป็นลักษณะเด่นอีกอย่าง คือ ไม้ปั้นลมของหน้าจั่วที่ต่อให้สูงพื้นหลังคาเป็นรูปตัว V เรียกว่า กาแล ถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความศิริมงคล เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของผังพื้นเรือนจากภาพที่ 204 (ด้านล่าง) จะมีแบบแผนคล้ายกันแต่ขนาด การจัดวาง และลำดับการเข้าถึง ต่างกันอันสะท้อนลักษณะของวิถีชีวิต และนำมาพิจารณาเป็นต้นแบบในการวิเคราะห์แบบแผนของเรือนแม่แจ่มในครั้งนี้

ภาพที่ 205 แสดงแผนผังของ “เรือนล้านนา” ในภาคเหนือ

ที่มา : คัดลอกจากข้อมูลของ อัน (2521: 146-147), อนุวิทย์ (2539: 9-10) และสมคิด (2543: 160)

แบบแผนของเรือนแม่แจ่ม จากการทบทวนผลการศึกษาของพินัย สิริเกียรติกุล (สิริเกียรติกุล., 2542) พบว่า แบบแผนของผังพื้นเรือนแม่แจ่มในอดีต มีลักษณะใกล้เคียงกับแบบแผนของเรือนล้านนาทั้ง 3 แบบ มีลำดับการเข้าถึงภายในเรือนเหมือนกัน ที่แตกต่างกันคือ ระเบียงทางเดินด้านข้างเรือน มีทางเข้าเรือนสองทางในตำแหน่งของห้องนอนใหญ่ คือทางเข้าที่เชื่อมต่อกับเต็น และระเบียงทางเดินภายในเรือน มีการปิดล้อมพื้นที่ส่วนครัวชัดเจน ทั้งการล้อมผนัง 3 ด้าน และการทำเป็นห้อง จากการสำรวจของพินัย สิริเกียรติกุล ทำให้ทราบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2542 ยังไม่มีการต่อห้องน้ำขึ้นภายในเรือน นอกจากนี้ยังพบอีกว่า บริเวณบันไดด้านหน้าเรือนนิยมทำชานพักบันไดขนาดใหญ่ในเรือนแทบทุกหลัง

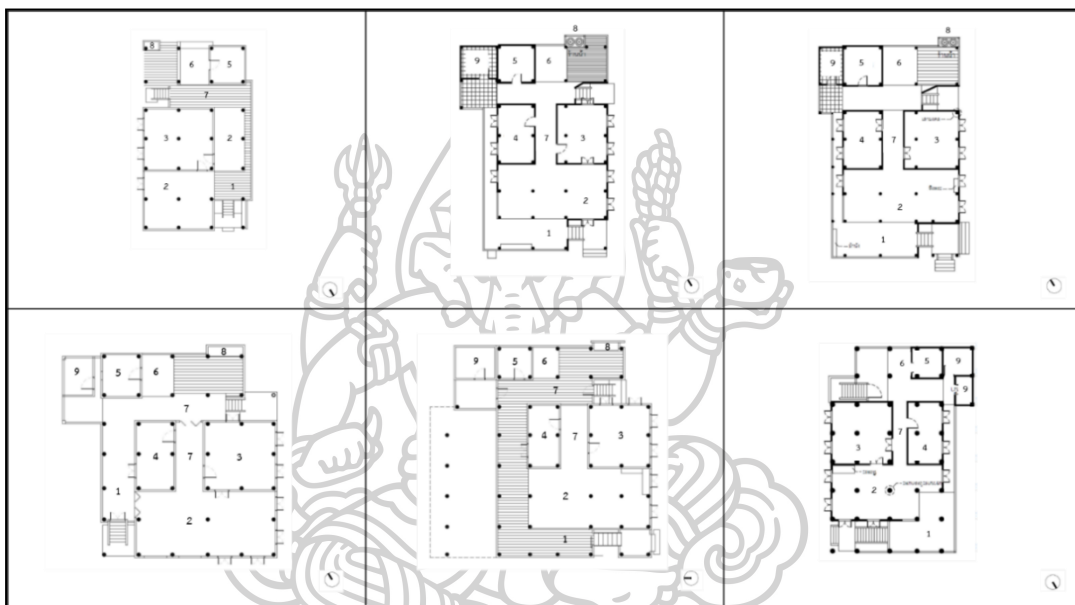

ภาพที่ 206 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” ในช่วงปี พ.ศ.2542

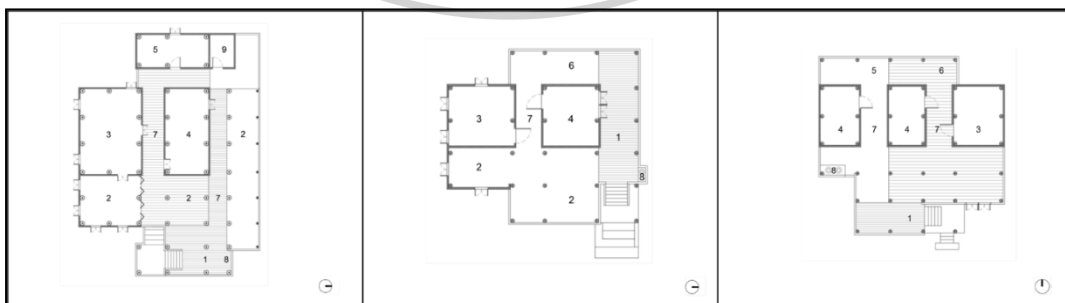
ที่มา : คัดลอกจากข้อมูลของพินัย สิริเกียรติกุล (2542: 44-143)

และเมื่อพิจารณาแบบแผนของผังพื้นเรือนในปัจจุบัน สามารถแบ่งกลุ่มตามแบบแผนของเรือนได้เป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1 เรือนกลุ่มเก่า แบ่งเป็น 2. กลุ่มย่อย คือ 1.1 เรือนกลุ่มเก่าบ้านนาเรือน และ 1.2 เรือนกลุ่มเก่าบ้านพร้าวหนุ่ม และรูปแบบที่ 2 เรือนกลุ่มใหม่ บ้านยางหลวง โดยทั้งสามรูปแบบเมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ ดังภาพที่ 306-308 พบลักษณะของการปรับพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนเป็น 3 รูปแบบด้วยกัน คือ

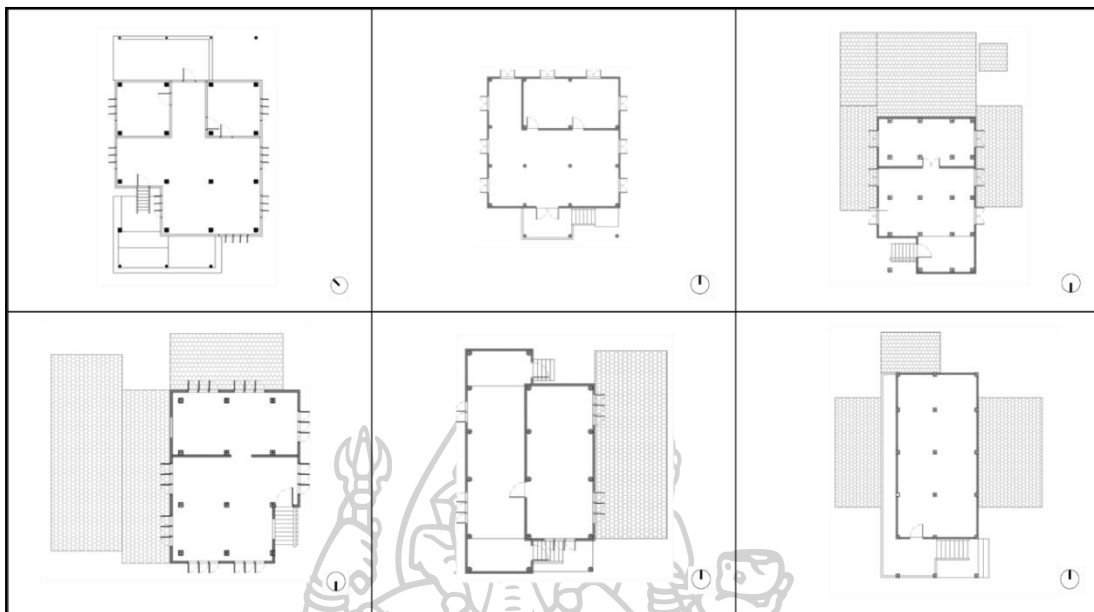
- 1) ปรับปรุง ส่วนของห้องครัวเดิม เปลี่ยนเป็น ห้องนอนของลูกและหลาน หรือใช้เป็นห้องเก็บของ
- 2) ต่อเติม ที่พบในเรือนแพทุกหลังคือ ก. ห้องน้ำบนเรือน และ ข. ต่อหลังคาคลุมลานฝน
- 3) เปลี่ยนแปลง พื้นที่ใต้ถุนเรือน โดยการกันห้องและทำเป็นพื้นที่ปิดล้อมมากขึ้น

ภาพที่ 207 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” กลุ่มเก่าบ้านนาเรือน
ที่มา : จากการสำรวจ พ.ศ.2560

ภาพที่ 208 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” กลุ่มเก่าบ้านพร้าวหนุ่ม
ที่มา : จากการสำรวจ พ.ศ. 2560

ภาพที่ 209 แสดงแผนผังของ “เรือนแม่แจ่ม” กลุ่มใหม่บ้านนาเรือนและบ้านยางหลวง
ที่มา : จากการสำรวจ พ.ศ. 2560

เมื่อพิจารณาผังเรือนกลุ่มใหม่ พบว่า มีลักษณะร่วมกัน คือ เป็นเรือนจั่วเดี่ยว มีขนาด 2-3 ช่วงเสา มีบันไดทางขึ้นเรือนทางเดียว ส่วนของพื้นที่บนเรือนประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ซานบันได พื้นที่อเนกประสงค์ และห้องนอน โดยในชั้นล่างของเรือนมีการต่อเติมในหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับความต้องการและขนาดพื้นที่ใช้สอย รวมถึงจำนวนสมาชิกของผู้อยู่อาศัยอีกด้วย

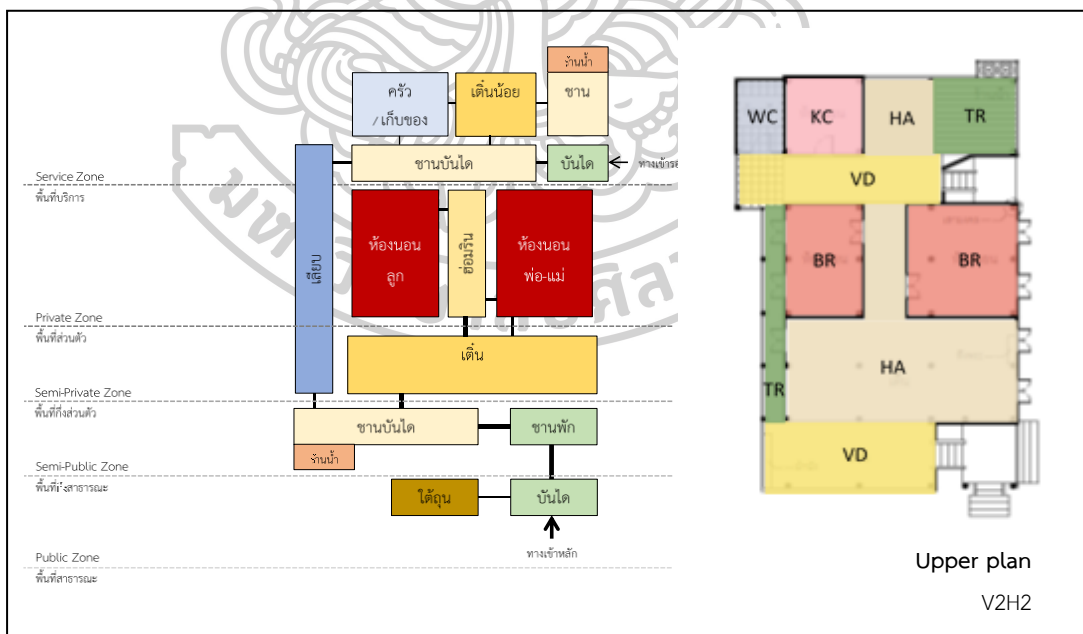
2) วิเคราะห์ลำดับการเข้าถึงพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน

การศึกษาคุณลักษณะของที่ว่างภายในเรือนใช้การตั้งลักษณะสำคัญที่พบในเรือนตัวอย่างมาแสดงในรูปของแผนภูมิ จำแนกประเด็นตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ได้แก่ ลำดับการเชื่อมต่อ และการปิดล้อมของที่ว่างดังนี้

2.1) ลำดับที่ว่าง (Spatial Hierarchy)

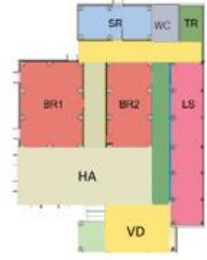
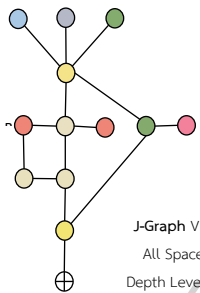
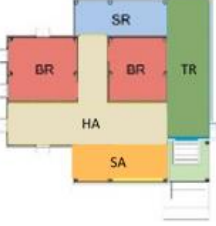
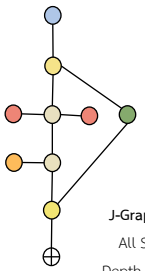
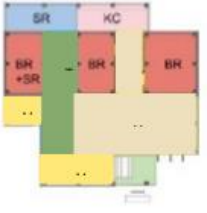
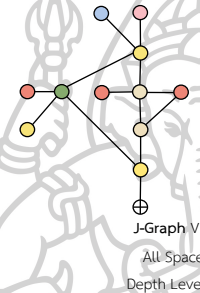
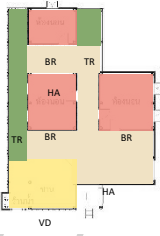
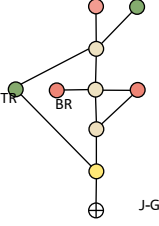
เมื่อนำผังมาวิเคราะห์แบบแผนของการลำดับที่ว่างในเรือนพบการใช้พื้นที่จากภายนอกสู่ภายในเรือน มีการค่อยปรับลำดับของการรับรู้ของผู้ใช้พื้นที่จากส่วนของพื้นที่สาธารณะสู่พื้นที่ส่วนตัว เริ่มจากพื้นที่ใต้ถุนเรือนชั้นล่างเป็นพื้นที่สาธารณะ มักมีแคร่เล็กๆ สำหรับนั่งเล่นและรับแขก และมีส่วนเชื่อมใต้ถุนเรือนกับบนเรือนด้วยบันได โดยเฉพาะบันไดด้านหน้าเรือน มีพื้นที่กึ่งสาธารณะที่จัดลำดับการเข้าถึงแบ่งออกเป็น ซานพักบันได และซานบันไดรับที่ชั้นสอง ส่วนใหญ่

พบนั่งเป็นไม้กระดานแผ่นเล็กๆ ในสองส่วนนี้ ถัดมาจึงเป็นพื้นที่กึ่งโล่งใต้ชายคา ยกยกระดับพื้น ปรับความรู้สึกถึงความเป็นพื้นที่กึ่งส่วนตัว และมักใช้พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่อเนกประสงค์สำหรับทำกิจกรรมต่างๆ เช่น รับแขก พักผ่อน พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวาระสำคัญ เป็นพื้นที่ที่สามารถมองเห็นภายนอกเรือนได้ ในการรับรู้สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับภายในเรือน เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านจากความเป็นสาธารณะสู่พื้นที่ส่วนตัว ลำดับถัดไป คือ ห้องนอน เป็นพื้นที่ปิดล้อมด้วยผนังทึบสี่ด้าน มีประตูเปิด-ปิด คนภายนอกไม่สามารถเข้าได้โดยพลการหากไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของเรือน เรือนแม่แจ่มส่วนใหญ่ที่พบ จะเป็นเรือนที่มีสองห้องนอน โดยห้องนอนใหญ่จะเป็นห้องนอนพ่อแม่ ส่วนใหญ่ที่พบจะมีประตูทางเข้าสองทางจากเต็นและฮ่อมริน เหนือประตูทางเข้าหลัก บางหลังยังพบห้ายนต์อีกด้วย ภายในห้องนอนหลัก ยังพบลำดับที่วางของตำแหน่งนอน ผู้อาวุโสมักนอนใกล้ “เสามงคล” ส่วนผู้ที่อ่อนกว่าจะนอนใกล้ประตู ส่วนในห้องนอนลูกตำแหน่งประตูจะอยู่ด้านในริมทางเดิมเชื่อม (ฮ่อมริน) ถ้าอธิบายจากลำดับของที่วาง ถือว่าเป็นพื้นที่ที่อยู่ในสุด ในส่วนของเรือนครัว ด้านหลังนั้น มีลักษณะของความเป็นพื้นที่บริการ เนื่องจากสามารถเชื่อมต่อกับทุกส่วนได้ถึงสามทาง คือ เชื่อมต่อกับหน้าเรือนโดยไม่ผ่านพื้นที่ส่วนตัวด้วยทางระเบียงด้านข้างเรือน (เสียบ) เชื่อมต่อกับพื้นที่ของคนในเรือนได้เช่นกันโดยผ่านทางเดินกลาง (ฮ่อมริน) และสามารถเชื่อมต่อกับภายนอกได้โดยตรงโดยผ่านบันไดด้านหลังเรือน ดังภาพที่ 209

ภาพที่ 210 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของผังและพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน

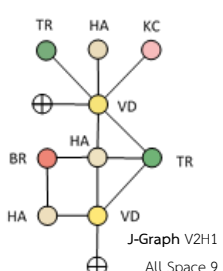

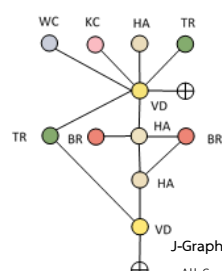

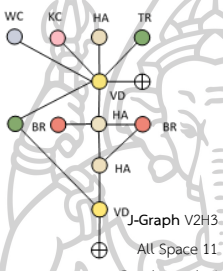

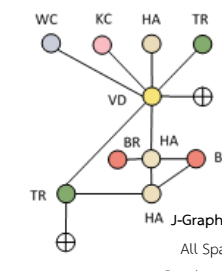
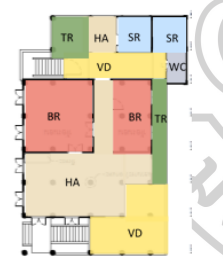
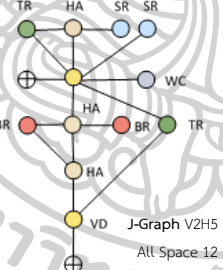
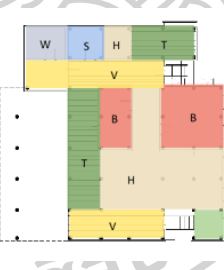
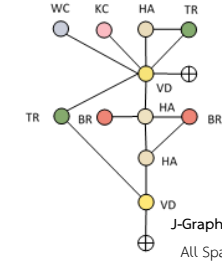
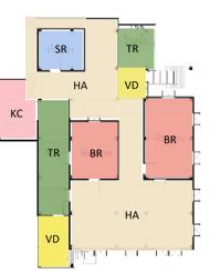
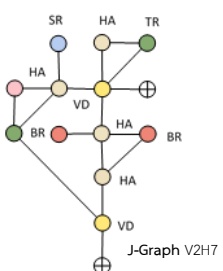
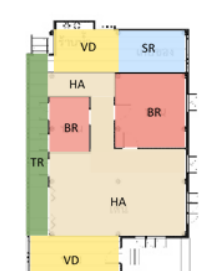
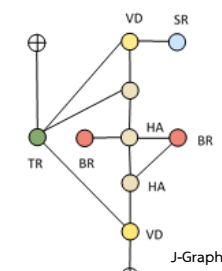
ตารางที่ 14 วิเคราะห์เปรียบเทียบแผนผังการใช้สอยและลำดับของที่ว่างภายในเรือนบ้านพร้าวหนุ่ม

V1-บ้านพร้าวหนุ่ม ต.ช่างเคิ่ง อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่			
<p>V1H1 Upper plan</p> 	 <p>J-Graph V1H1 All Space 13 Depth Levels 6</p>	<p>V Upper plan</p> 	 <p>J-Graph V1H2 All Space 10 Depth Levels 6</p>
V1H1		V1H2	
<p>V1H3 Upper plan</p> 	 <p>J-Graph V1H3 All Space 12 Depth Levels 6</p>	<p>V1H4 Upper plan</p> 	 <p>J-Graph V1H4 All Space 12 Depth Levels 6</p>
V1H3		V1H4	

ที่มา : จากการลงสำรวจภาคสนามของผู้วิจัย (2561)

ตารางที่ 15 วิเคราะห์เปรียบเทียบแผนผังการใช้สอยและลำดับของที่ว่างภายในเรือนบ้านนาเรือน

V2-บ้านนาเรือน ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่			
 <p>V2H1 Upper plan</p>	 <p>J-Graph V2H1 All Space 9 Depth Levels 5</p>	 <p>V2H2 Upper plan</p>	 <p>J-Graph V2H2 All Space 11 Depth Levels 6</p>
V2H1		V2H2	
 <p>V2H3 Upper plan</p>	 <p>J-Graph V2H3 All Space 11 Depth Levels 6</p>	 <p>V2H4</p>	 <p>J-Graph V2H4 All Space 10 Depth Levels 5</p>
V2H3		V2H4	
 <p>V2H5</p>	 <p>J-Graph V2H5 All Space 12 Depth Levels 6</p>	 <p>V2H6</p>	 <p>J-Graph V2H6 All Space 11 Depth Levels 6</p>
V2H5		V2H6	
 <p>V2H7</p>	 <p>J-Graph V2H7 All Space 12 Depth Levels 6</p>	 <p>V2H8</p>	 <p>J-Graph V2H8 All Space 9 Depth Levels 6</p>
V2H7		V2H8	
BNR-07		BNR-08	

ที่มา : จากการลงสำรวจภาคสนามของผู้วิจัย (2561)

จากการศึกษาการจัดวางที่ว่าง (พื้นที่) ในเรือนกรณีศึกษา เมื่อพิจารณาจากแผนภูมิ Justified Graph (J-Graph) พบว่า เรือนที่มีค่าลำดับการเข้าถึงพื้นที่ที่ลึกสูงสุด 7 ลำดับ และน้อยสุด 5 ลำดับ ดังตารางที่ 16 อันแสดงให้เห็นถึงมิติแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมและบริบทที่อยู่แวดล้อมชุมชนส่งผลต่อการใช้พื้นที่ ทำให้คุณลักษณะของการจัดลำดับที่ว่างในการเข้าถึงพื้นที่และความต้องการความเป็นส่วนตัวมากกว่าเรือนทั่วไป

นอกจากนี้หากพิจารณาเปรียบเทียบระหว่าง ชุมชนบ้านพร้าวห่ม (ตั้งถิ่นฐานในที่ราบหุบเขา) กับชุมชนบ้านนาเรือน (ตั้งถิ่นฐานบริเวณเชิงเขา) พบว่า เรือนกรณีศึกษาในพื้นที่บ้านนาเรือนมีความเชื่อมโยงเส้นไหลระหว่างภายในเรือนกับภายนอกเรือนมากกว่าเรือนกรณีศึกษาบ้านพร้าวห่ม เพราะมีการตัดลำดับการเข้าถึงให้สั้นลงจากการมีบันไดตรงเป็นเสมือนการแยกระดับของผู้ใช้จากความสนิทสนม ทำให้ลำดับของที่ว่างมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

ตารางที่ 16 ตารางเปรียบเทียบความลึกของลำดับที่ว่าง ในเรือนพื้นดินแม่แจ่มที่ใช้เป็นกรณีศึกษา

Code	Stage	Stage 1	Stage 2	Stage 3	Stage 4	Stage 5	Stage 6	Stage 7
V1H1	Ls	Sc	V	H	B1, C, B2, T	V	T, H, S, Br	
V1H2	Ls	Sc	V	H	B1, C, B2, T	V	T, H, S	
V1H3	Ls	Sc	V	H	B1, C, B2, T	V	T, H, S, Br	
V1H4	Ls	Sc	V, H	H, B, T	V, Ss	T, H, K		
V2H1	Ls	Sc	V, C, H	B, V, Ss	T, H, R			
V2H2	Ls	Sc	V	H, T	B1, C, B2	Ss, V	T, H, S, Br	
V2H3	Ls	Sc	V	H, T	B1, C, B2	Ss, V	T, H, S, Br	
V2H4	Ls	Sc	V	H, T	B1, C, B2	Ss, V	T, H, S, Br	
V2H5	Ls	Sc	V	H, T	B1, C, B2	Ss, V	T, H, S, Br	
V2H6	Ls	Sc	V	H, T	B1, C, B2	Ss, V	T, H, S, Br	
V2H8	Ls	Sc	V	H, C	B1, C, B2	Ss, H, K	T, H, S, Br	
V2H9	Ls	Sc	V	B1, C, B2, T	H	Ss, V, K		

● **ชานพักบันได**
ทำให้ระดับความลึกเพิ่มขึ้น ส่งผลต่อความเป็นส่วนตัวของพื้นที่มากขึ้น

● **บันไดหลังเรือน (บันไดตรง)**
ทำให้ระดับความลึกของที่ว่างภายในเรือนดูสั้นลง

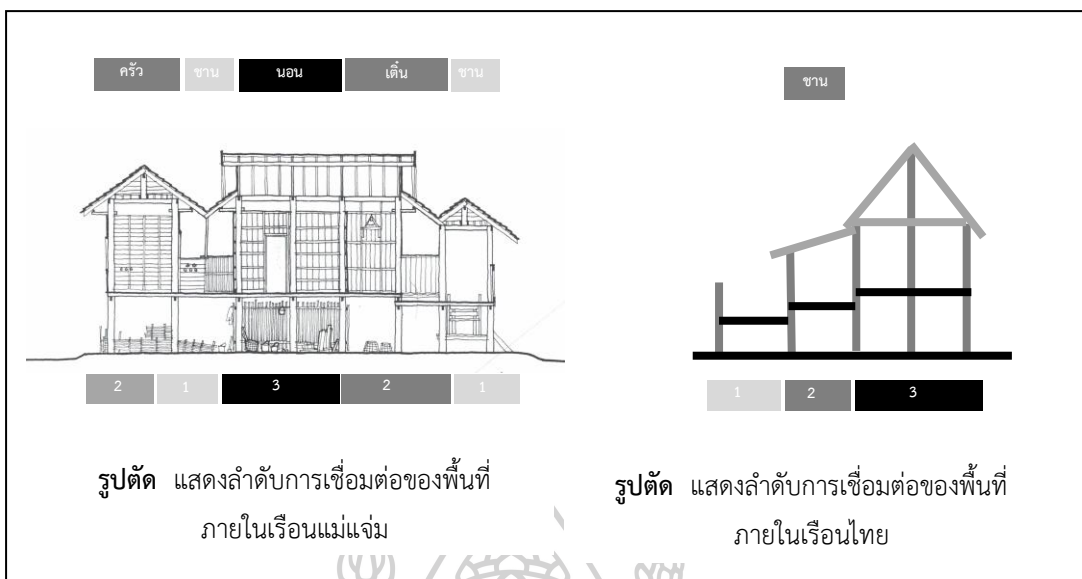
Ls = Landing stair, Ss=Sub Stair, Sc=Staircase, V= Veranda, H=Hall,
 B=Bedroom, Br=Brathroom, C=Corridor, A=Altar, K=Kitchen,
 S=Storage, T=Terrace, R=Rice store, He=Hearth, E=Entrance

2.2) การเชื่อมต่อของที่ว่าง

การเชื่อมต่อพื้นที่ว่างภายในเรือนเมื่อพิจารณาองค์ประกอบของพื้นที่ใช้สอยในเรือนแม่แจ่ม อันได้แก่ ใต้ถุน บันได ชานพัก ชานบันได เลียบ เติ้น ห้องนอน ฮ่อมริน ชานบันได ครีวไฟซึ่งส่วนใหญ่ใช้เก็บของในปัจจุบัน เติ้นน้อย ชานแดด ราน้ำ นำมาเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์กับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน หรือวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัย กับเรือนทั่วไปในปัจจุบัน พบว่า การเชื่อมต่อของที่ว่างในเรือนเก่าแม่แจ่มมีความยืดหยุ่น หลากหลาย พื้นที่หนึ่งสามารถรองรับกิจกรรมได้หลายกิจกรรม ทั้งกิจกรรมหลักและกิจกรรมรอง พื้นที่เปลี่ยนผ่าน (Transition space) อย่าง “เติ้น” มีหน้าที่เสมือนเป็นตัวกลางแจกกิจกรรมแสดงถึงความเป็นพื้นที่ส่วนกลางระหว่างกิจกรรมต่างๆ ในขณะที่พื้นที่อื่นรองรับกิจกรรมหลักเป็นส่วนใหญ่

ในการเชื่อมต่อของที่ว่าง (space) เป็นไปในลักษณะลิ้นไหลเชื่อมต่อกัน การใช้พื้นที่เปิดโล่ง มีส่วนปิดล้อมน้อยช่วยให้พื้นที่ที่เชื่อมต่อกันระหว่างสองพื้นที่สัมพันธ์กันตลอดเวลา โดยใช้การเพิ่มและลดระดับของพื้นที่เป็นการแยกพื้นที่ว่างแต่ละส่วนออกจากกัน เช่น พื้นที่ส่วนชานบันไดและเติ้นเชื่อมต่อกันและสามารถมองทะลุผ่านฮ่อมรินเชื่อมกับเรือนครีวด้านหลัง ทำให้ที่ว่างภายในเรือนสอดคล้องประสานกันมากกว่าที่จะลำดับตัดจากกันเป็นช่วงๆ และการเชื่อมต่อของที่ว่างระหว่างภายในกับภายนอกเรือนนั้น มีความสัมพันธ์กับบริบทโดยรอบ รวมถึงการใช้พื้นที่โดยรอบเรือน อาทิ เรือนครีว แยกออกมาจากตัวเรือนหลัก แต่ยังคงเชื่อมต่อกับเรือนด้วยบันไดตรง (บันไดหลังเรือน) หล่องข้าวที่พบทั้งหมดยังคงใช้งานสำหรับเก็บข้าวเปลือก ด้านใต้หล่องยังคงทำหน้าที่ในการเก็บพินและหุงข้าวด้วยเตาพิน ตำแหน่งที่พบส่วนใหญ่มักอยู่ด้านหน้าและด้านข้างเรือนเชื่อมต่อกับบันไดหลักหรือเรือนครีว ในพื้นที่ใต้ถุนเรือนพบสองลักษณะ คือ เป็นใต้ถุนโล่ง ไม่มีการปิดล้อมทำให้เชื่อมต่อกับภายนอกทั้งทางสายตาและการใช้งาน ส่วนบางเรือนมีการใช้พื้นที่ด้านใต้ถุนมากขึ้น ทั้งแบบทำเป็นห้องหรือก่อกำแพงขึ้นมาประมาณ 1.00-1.50 เมตร กำหนดขอบเขตของการใช้งานชัดเจนขึ้น ทำให้การเชื่อมต่อระหว่างภายนอกกับภายในเริ่มตัดขาดจากกันแต่ไม่มากนัก เนื่องจากยังคงเชื่อมกันด้วยสายตาได้นั่นเอง

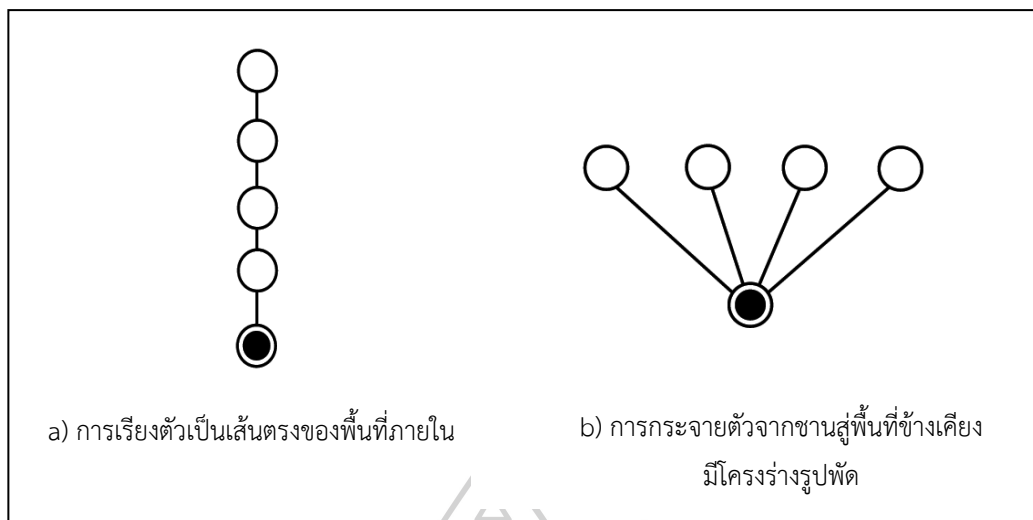
หากเปรียบเทียบการจัดลำดับที่ว่างและการเชื่อมต่อของเรือนพื้นที่แม่แจ่มกับเรือนล้านนา (เรือนไทยภาคกลาง ในส่วนของเรือนไทยภาคกลางนั้นมีการแบ่งออกเป็นที่ว่างเปิดโล่ง ผ่านที่ว่างเปิดใต้หลังคาคลุม และที่ว่างปิดภายในส่วนพักอาศัย (อรศิริ ปาณินท์, 2543) ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเรือนแม่แจ่มพบว่าพื้นที่จากชานผ่านเติ้นเข้าสู่ห้องนอนก็มีลักษณะคล้ายกัน

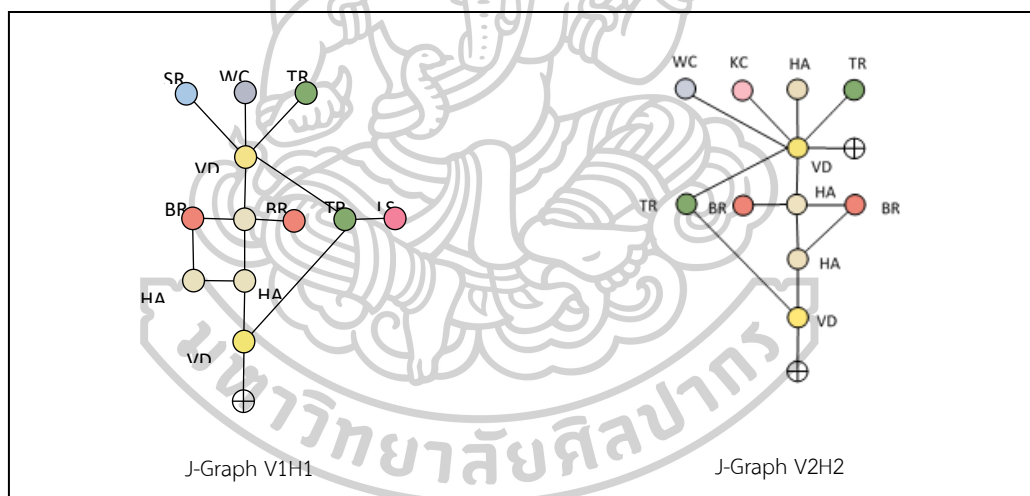
ภาพที่ 211 แสดงการเปรียบเทียบลำดับการเชื่อมต่อของพื้นที่ภายในเรือนระหว่างเรือนแม่แจ่มกับเรือนไทยภาคกลาง

ที่มา : พินัย สิริเกียรติกุล, 2542: 132

จากการศึกษาการเชื่อมต่อพื้นที่ประเภทต่างๆ ภายในเรือนกรณีศึกษา เมื่อพิจารณาจากแผนภูมิ Justified Graph (J-Graph) ภาพที่ 211 และ 212 พบว่า มีการเชื่อมต่อในลักษณะผสมผสานโดยมีการเรียงตัวเป็นเส้นตรง (Linear pattern) เมื่อเข้าสู่พื้นที่ส่วนตัว (ห้องนอน) ดังภาพที่ 12 (รูป a) และในขณะเดียวกัน ก็พบโครงร่างลักษณะรูปพัด (Fan-shaped arrangements) ดังภาพที่ 12 (รูป b) ซึ่งเป็นการกระจายตัวของโครงร่างที่มีจุดเริ่มต้นเชื่อมต่อกับพื้นที่บนความลึกเดียวกัน อันแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการเชื่อมต่อที่วางภายในเรือนที่มีความซับซ้อน ปรับเปลี่ยนพื้นที่ใช้งานได้ตามวาระโอกาส เมื่อมีแขกหรือญาติมาเยี่ยมเยือน พื้นที่ที่ถึงสาธารณะมีบทบาทสำคัญและเข้าถึงง่ายด้วยการเชื่อมต่อแบบพัด แต่ยังคงไม่ละทิ้งความเป็นส่วนตัวในส่วนห้องนอนของเจ้าของเรือน

ภาพที่ 212 แสดงลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ของที่ว่าง แบบ a และ b
ที่มา : Hillier et al.,1987

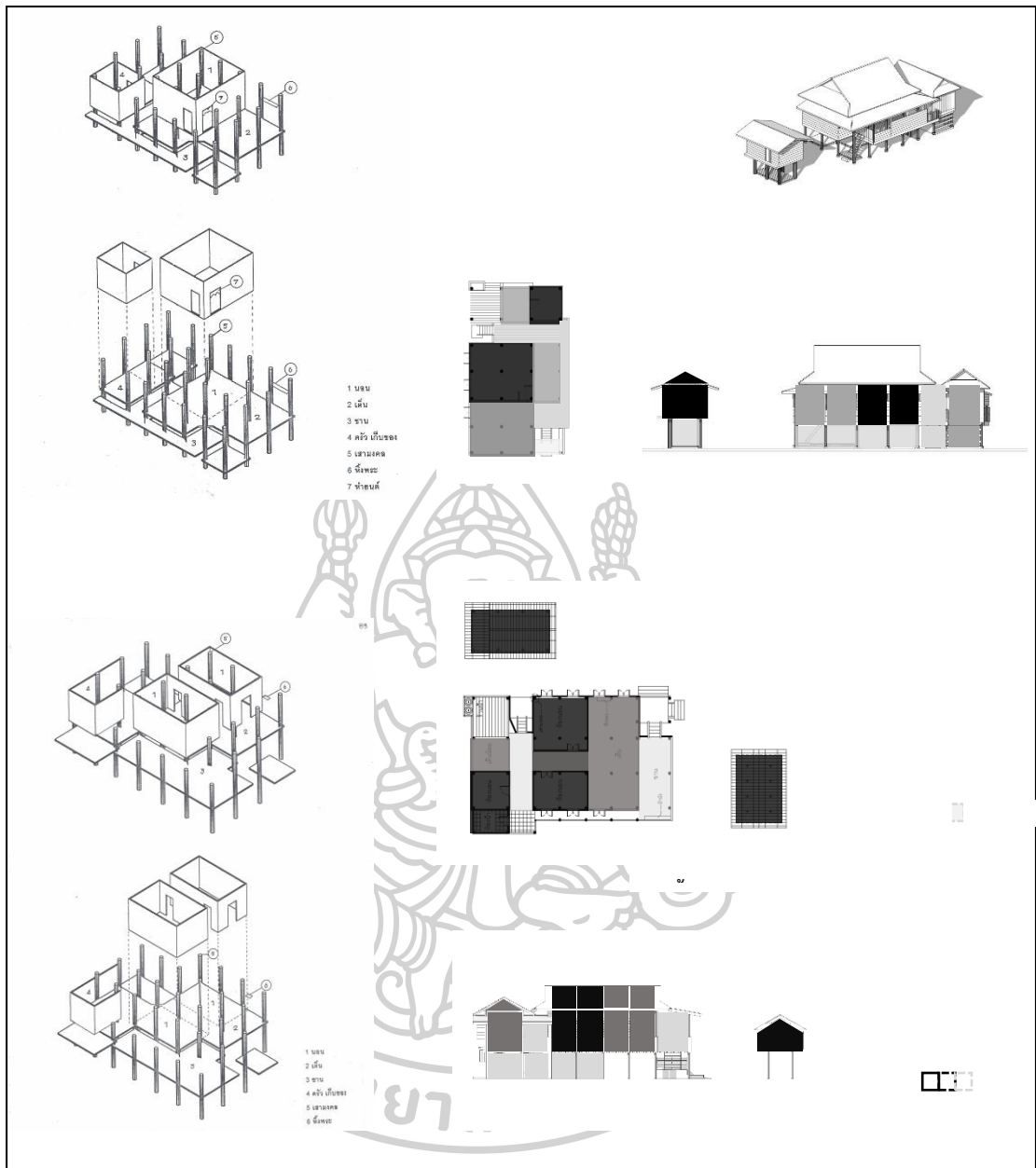
ภาพที่ 213 แสดงลักษณะการเชื่อมต่อของพื้นที่ภายในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม

นอกจากนี้ สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ การเชื่อมต่อระหว่างเรือนกับที่ว่างโดยรอบ ยกตัวอย่างเช่น การมีทางเข้ารอง (บันไดรอง (sub stair)) ด้านหลังเรือนเชื่อมกับพื้นที่เรือนครัวโดยตรง ทำให้พื้นที่เรือนครัวเป็นเหมือนส่วนบริการ(service) และสร้างการเชื่อมต่อกับเรือนครัวที่ทุกหลังย้ายลงมาสร้างแยกออกจากเรือนหลัก ในชุมชนบ้านนาเรือน พบว่า ตำแหน่งของเรือนครัวที่สร้างแยกออกมานั้นเกือบทุกหลังอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกับบันไดรอง ส่วนตำแหน่งของห้องข้าว (rice store) มักเยื้องมาทางหน้าเรือนเสมอ

2.3) การปิดล้อมของที่ว่าง

การปิดล้อมของที่ว่างขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ทั้งสภาพภูมิอากาศ การใช้งาน การรับรู้พื้นที่ ความต้องการความเป็นส่วนตัว (private zone) การประกอบสร้างเรือนที่เหมาะสม เมื่อวิเคราะห์ลักษณะการปิดล้อมของที่ว่าง พบว่า การปิดล้อมด้วยองค์ประกอบทางนอน (horizontal element) ใช้โครงสร้างในระนาบพื้นและหลังคา ตามสัดส่วนความต้องการใช้งานและข้อกำหนดของวัสดุ การปิดล้อมในระนาบพื้น มีการใช้โครงสร้างยกพื้นสูงจากระดับพื้นดิน ในเรือนหลายหลังพบลักษณะการตีเว้นร่องที่พื้น ทำให้เกิดปรากฏการณ์ของแสงในลักษณะ in-direct light สะท้อนพื้นใต้ถุนเข้าสู่เรือน ทำให้ภายในเรือนดูไม่มืดมากนักเนื่องจากหลังคาคลุมต่ำ แสงจากด้านข้างเข้าสู่เรือนได้น้อย ในส่วนพื้นที่ใต้ถุนเรือนนั้นใช้สำหรับทำกิจกรรมต่างๆ ในลักษณะชั่วคราว และบางส่วนใช้สำหรับเก็บของ และการปิดล้อมด้วยองค์ประกอบทางตั้ง (vertical element) ใช้การปิดล้อมด้วยผนัง เกิดการสร้างความเป็นส่วนตัวระหว่างพื้นที่ทำให้แยกพื้นที่ส่วนตัวออกจากพื้นที่สาธารณะได้อย่างนุ่มนวล เช่น พื้นที่ส่วนชานบันไดหรือระเบียงด้านหน้า มีลักษณะการปิดล้อมระดับต่ำ เป็นพื้นที่ที่มีความต่อเนื่องระหว่างบันไดและเต็น แยกพื้นที่ใช้สอยด้วยการยกระดับพื้นแต่ยังคงเชื่อมกันทางสายตา ส่วนปิดล้อมที่หนาแน่นที่สุดคือส่วนของห้องนอนที่ต้องการความเป็นส่วนตัวสูง

ภาพที่ 214 แสดงลักษณะการปิดล้อมของพื้นที่ภายในเรือนระหว่างเรือนแม่แจ่ม
ที่มา : ดัดแปลงจาก พินัย สิริเกียรติกุล, 2542: 132

จากการศึกษาพบว่า คุณลักษณะของการปิดล้อมที่ว่าง คือ ส่วนของ รูปทรง (form) ที่เกิดขึ้น เพื่อสนองต่อความต้องการอยู่ในที่ว่างนั้น มีการค้อยไล่ลำดับช่องเปิด (void) จาก ใหญ่ไปเล็ก และแสงสว่างจากมากไปน้อย จากส่วนที่เป็นพื้นที่สาธารณะ (public zone) สู่ส่วนที่เป็นพื้นที่ ส่วนตัว (private zone) ลักษณะพิเศษคือการปิดล้อมในส่วนระนาบพื้น (องค์ประกอบทางนอน) ในส่วน

ชานบันไดที่ตีพื้นเว้นร่องส่งผลให้เกิด พื้นที่เปลี่ยนผ่าน (transition space) คือ มุมมองและส่องสว่างค่อยปรับความเข้มและเป็นตัวกลางเชื่อมพื้นที่ระหว่างภายในกับภายนอกเรือนให้สลับไหลเชื่อมโยงกัน

เราจะเห็นว่า มุมมองภายในเรือนมีผลมาจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่มักเกิดจากกิจกรรมที่นั่งกับพื้นเป็นประจำ ทั้งกิจกรรมการทำงาน การพักผ่อน และการนอนติดพื้น ส่งผลต่อการกำหนดพื้นที่ปิดล้อมและการกำหนดช่องเปิดต่างๆ แม้ว่าในปัจจุบันจะพบเฟอร์นิเจอร์ลอยตัวอยู่บ้าง เช่น โซฟา ชั้นวางทีวี โต๊ะทำงาน และเตียงนอน เป็นต้น เมื่อเทียบตามสัดส่วนของพื้นที่แล้วกิจกรรมส่วนใหญ่ยังคงใช้พื้นที่แบบนั่งติดพื้นอยู่

เมื่อนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรูปทรงและการจัดวางพื้นที่ว่างภายใน พบว่า ทั้งในส่วนของเรือนเดี่ยวหรือเรือนสองจ้ง กับเรือนแฝดหรือเรือนสองจ้ง แบบแผนการจัดลำดับที่ว่างยังคงอยู่ แต่ในส่วนของรูปทรง ผัง และการปิดล้อมที่ว่าง ถูกปรับเปลี่ยนไปให้เหมาะสมกับการใช้งานในสภาพปัจจุบันของแต่ละครอบครัว โดยเฉพาะพื้นที่ใต้ถุนเรือน พบลักษณะการปรับพื้นที่การใช้งานให้เป็นพื้นที่ที่มีความเป็นส่วนตัว (private space) มากขึ้น มีการกั้นเป็นพื้นที่ปิดล้อมที่ชัดเจนขึ้น นอกจากนั้นภายในเรือน ในส่วนของเรือนครัว พบว่า มีการปรับใช้พื้นที่ที่เป็นส่วนของห้องครัวเดิม เป็นห้องเก็บของหรือห้องนอน ย้ายส่วนครัวแยกออกมาจากตัวเรือนหลักสร้างเป็นโรงครัว โดยพบสองลักษณะ คือ แบบแรกพบในกลุ่มบ้านนาเรือน ครัวที่แยกออกมานั้น มักอยู่ในตำแหน่งใกล้เคียงกับบันไดด้านหลังเรือน (ทางขึ้นรอง) ทำให้พื้นที่ใต้น้อยยังคงใช้ในกิจกรรม เช่น รับประทานอาหาร พักผ่อน หรือรับรองแขกอยู่บ้าง ส่วนแบบที่สองพบในกลุ่มบ้านพร้าวนุ่ม คือ ครัวมักอยู่ในตำแหน่งของช่งบ้าน เพราะเนื่องจากเรือนกรณีศึกษาที่พบส่วนใหญ่มีบันไดขึ้นลงเรือนทางเดียว เรือนครัวส่วนใหญ่ จึงมักกลายเป็นพื้นที่เก็บของ เสื้อผ้า พื้นที่ส่วนซักล้างและห้องน้ำ ดังนั้นทำให้ระบบความสัมพันธ์ของพื้นที่ว่างภายในเรือนมีความแตกต่างกัน

3) การวิเคราะห์ที่ว่างและรูปทรง

3.1) การวิเคราะห์รูปแบบเรือน

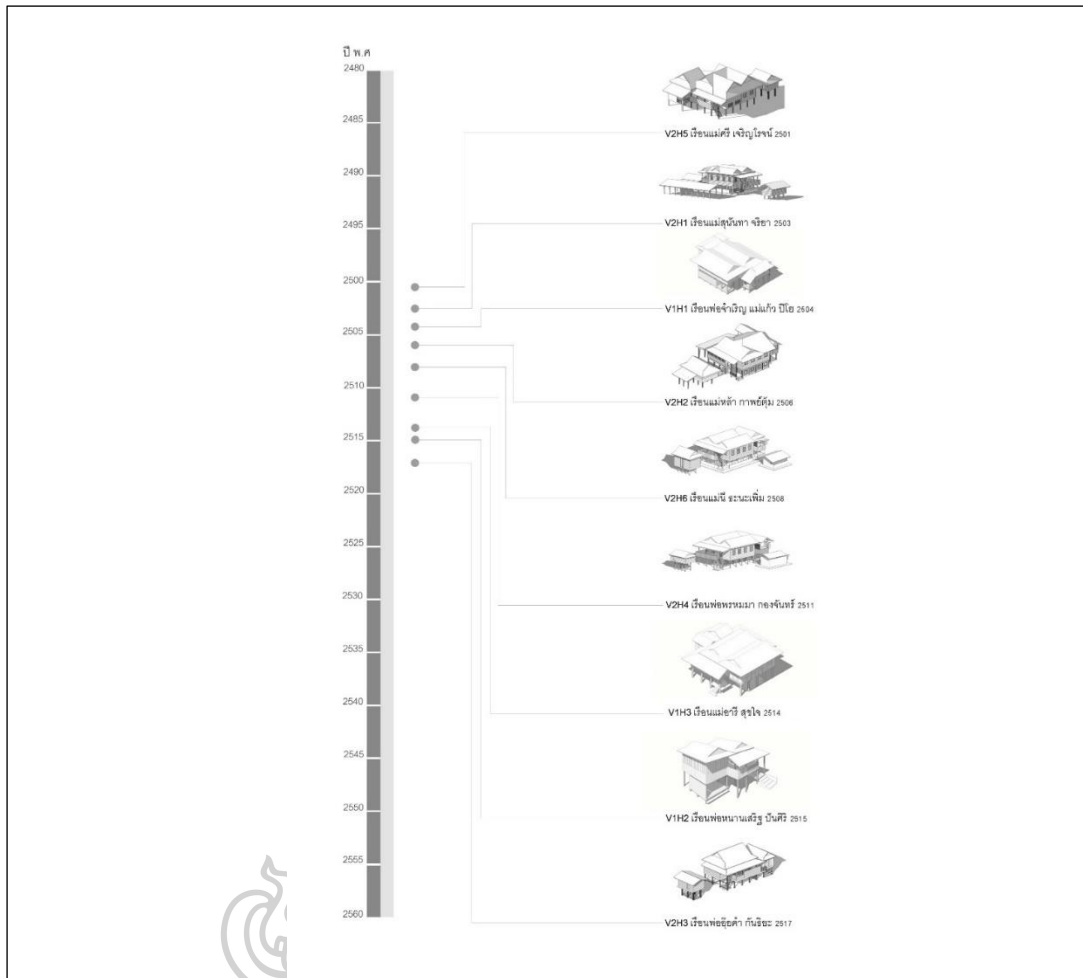
เรือนยกพื้นใต้ถุนสูง หลังคาชัน เป็นลักษณะร่วมทั้งหมดของเรือนในแม่แจ่มส่วนใหญ่ที่พบ จากการสำรวจ และทบทวนเอกสารในเบื้องต้น สามารถจำแนกเรือน

ภาพที่ 215 แสดงลักษณะรูปแบบของเรือนที่พบในพื้นที่ศึกษา

ในขั้นต้นจากการทบทวนเอกสาร และการสำรวจเรือนเบื้องต้น โดยพิจารณาจากเรือนกลุ่มเก่าซึ่งเป็นเรือนดั้งเดิม พบว่า ส่วนมากจะมีอายุการก่อสร้างช่วงปี พ.ศ.2500 ลงมา ดังนั้นจะเห็นว่า เรือนแม่แจ่มมีอายุเรือนไม่มากนักเมื่อเทียบกับเรือนไม้ในเชียงใหม่ที่อื่นๆ เนื่องจากการถูกห้ามใช้ไม้ในช่วงมีการทำสัมปทานป่าไม้ โดยรัฐบาลสยามในสมัยนั้น และการคมนาคมที่ไม่สะดวกนักจนกระทั่งมีการตัดถนนในปี พ.ศ. 2506 ทำให้เรือนไม้แม่แจ่มส่วนใหญ่ที่พบ มักสร้างในช่วงปี พ.ศ.2500-2520 ดังนั้น เรือนส่วนใหญ่จึงมีอายุเรือนไม่มากนัก ดังภาพที่ 215

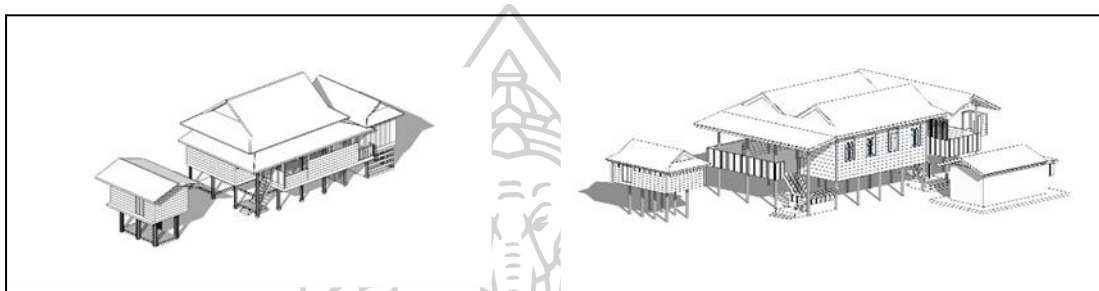

ภาพที่ 216 แสดงการวิเคราะห์เรือนจากอายุการก่อสร้างของเรือนในแม่แจ่ม

จากการลงพื้นที่ศึกษาโดยจำแนกรูปแบบเรือนดั้งเดิมและเรือนที่ปรับต่อ ขยายจากเรือนดั้งเดิม ทำให้สามารถแบ่งเรือนออกได้เป็นสองลักษณะหลัก คือ

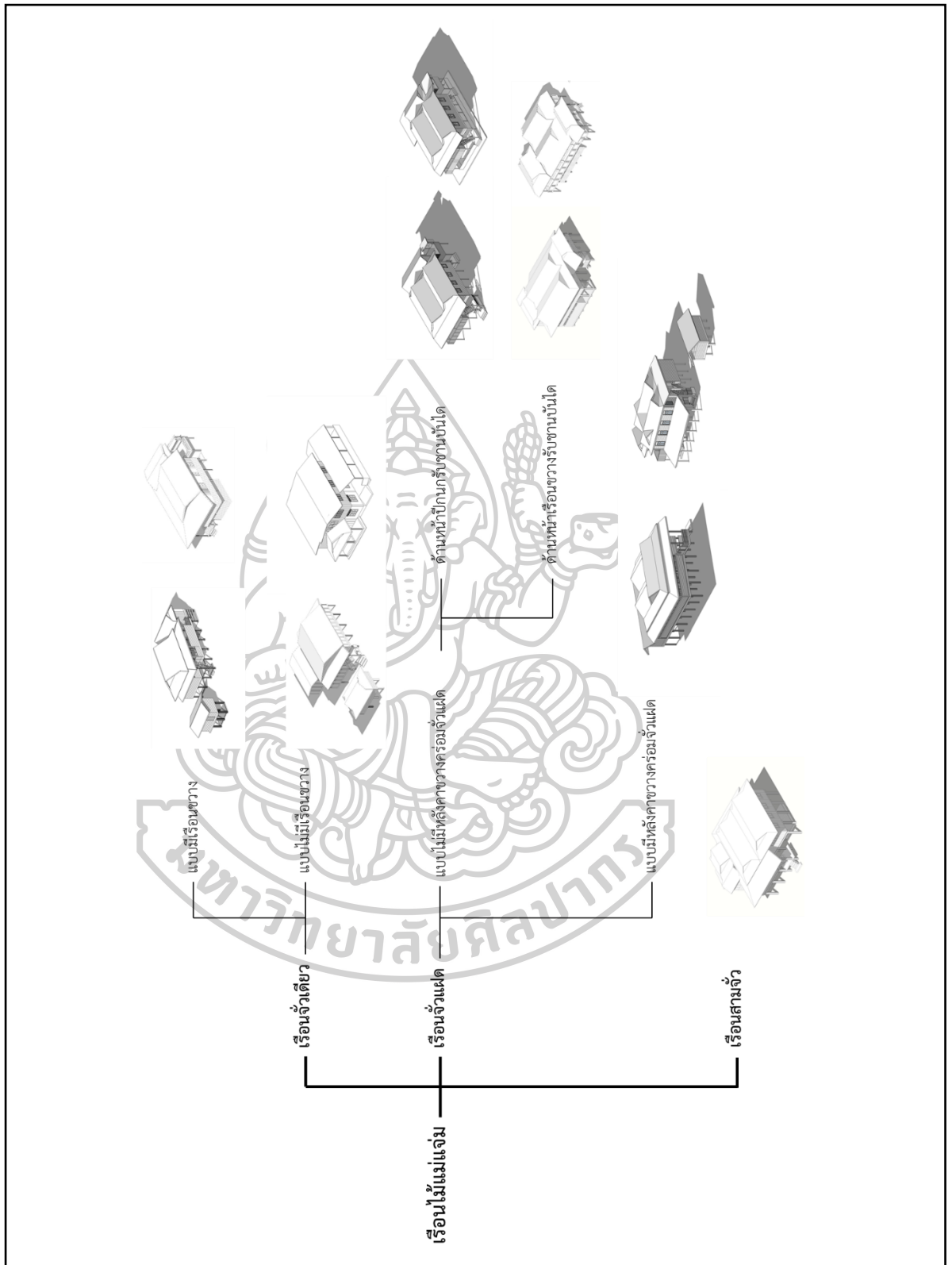
ก) “เฮือนบะเก่าจ่องเดียว” หรือเรือนจั่วเดี่ยว คือ ลักษณะเป็นเรือนชั้นเดียวยกใต้ถุนสูง ทางขึ้นเรือนหลักมักอยู่ทางด้านสกัด (ด้านแคบ) หันหน้าเรือนไปทางทิศเหนือหรือใต้ หลังคาทรงจั่วมะนิลาคลุมเรือนในส่วนที่เป็นห้องนอนแล้วเหลาดลงไปด้านหน้าคลุมเต็นและคลุมชานด้านข้าง ส่วนด้านหลังมีเรือนขวางเป็นเรือนคร้ว ในส่วนคร้วนี้แบ่งพื้นที่ออกเป็นสามส่วน คือ คร้วไฟหรือห้องคร้ว ใช้สำหรับประกอบอาหาร เต็นหน้อย ใช้สำหรับรับประทานอาหาร และชาน ใช้สำหรับเป็นเสมือนลานซักล้าง หลังคาทรงมะนิลาจะคลุมในส่วนห้องคร้วและเต็นหน้อย ส่วนชานนั้นเป็นลักษณะชานแดด พื้นที่ไว้ร่อน และมักพบฮ้านน้ำอยู่ในบริเวณนี้ด้วย

ข) “เฮือนบะเก่าสองจ๋อง” หรือเรือนจั่วแฝด คือ เรือนเป็นชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูง คล้ายเรือนจั่วเดี่ยว แต่มีการขยายเรือนเพิ่มมาอีกหนึ่งหลังเป็นห้องนอนของลูกสาวขนากับห้องนอนของพ่อแม่ และเชื่อมด้วยทางเดินระหว่างกลางเพื่อเชื่อมไปหน้าและหลังเรือน เหนือทางเดินจะเป็นรางรินหรือรางน้ำฝนที่อยู่ตรงกลางของหลังคาของเรือนทั้งสองไว้ เมื่อเวลามองจากภายนอกจึงมีลักษณะเป็นเรือนจั่วแฝด โดยมีลักษณะของหลังคาทรงจั่วมะนิลา (ทรงจั่วผสมปั้นหย่า) แล้วเทลาดตามความชันคลุมส่วนชานด้านหน้าเรือนและทางเดินด้านเล็กๆด้านข้างที่เรียกว่า เสียบ ด้านหลังมีเรือนครัววางจั่วขวางกับเรือนหลัก พบทั้งแบบทรงจั่วและทรงมะลิลา

ภาพที่ 217 แสดงลักษณะรูปทรงของเรือนแบบจั่วเดี่ยวและเรือนแบบจั่วแฝดที่พบในพื้นที่ศึกษา

เมื่อพิจารณาจากรูปทรง จะเห็นว่าเรือนแม่แจ่มกำหนดรูปทรงโดยอ้างอิงจากเรือนหลักเสมอ จุดอ้างอิงเรือนหลัก คือ แนวสันหลังคาตามแนวเหนือใต้ และพบว่า เรือนหลักมักจะอยู่ทางด้านทิศตะวันออกหรือทิศเหนือเสมอ หน้าเรือนมีหลังคาลาดคลุมชานและบันได บริเวณชานพักบันไดมีที่นั่งพักด้านข้าง หลอดข้าวจะแยกออกจากเรือน ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของเรือน ส่วนเรือนครัวในยุคหลังมักเลิกใช้งาน ย้ายเป็นโรงครัวแยกออกมาโดยมีบันไดด้านหลังเชื่อมต่อเดินถึงกันได้ มีการต่อเติมส่วนห้องน้ำข้างครัวไฟหรือห้องครัว ปัจจุบันมักใช้เป็นที่เก็บของ ด้านที่มีระเบียบทางเดินด้านข้างหรือเสียบ ส่วนใต้ถุนหลายหลังเริ่มต่อเติมใช้ประโยชน์มากขึ้น

ภาพที่ 218 แสดงกลุ่มเรือนไม้แม่แจ่มแยกตามลักษณะของหลังคาที่พบในพื้นที่ศึกษา

3.2) ลักษณะของหลังคาเรือนที่พบในพื้นที่ศึกษา แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

ก) เรือนจั่วเดี่ยว เรือนจั่วเดี่ยวพบเรือนในเรือนกลุ่มเก่าเพียงไม่กี่หลัง แต่จะพบในเรือนกลุ่มใหม่หลายหลังเนื่องจากวัสดุผนังที่เปลี่ยนไปทำให้สามารถทำหลังคาที่สามารถคลุมเรือนได้ช่วงพาดกว้างขึ้น ซึ่งโดยสรุปแล้วสามารถแบ่งออกเป็น 2 แบบ ดังนี้

แบบที่ 1 เรือนจั่วเดี่ยวแบบดั้งเดิม คือ รูปทรงหลังคามีลักษณะเป็นทรงจั่วมะนิลาในตำแหน่งห้องนอนหลักของเรือน ด้านหน้าและด้านข้างของเรือนต่อปีกนกคลุมส่วนด้านหลังเป็นเรือนครีวคลุมด้วยหลังคาทรงจั่วมะนิลา ส่วนชานฝนไม่มีหลังคาคลุม พบที่บ้านนาเรือนจำนวน 1 หลัง คือ เรือนของพ่ออุ้ยคำอ้าย กันธิยะ

แบบที่ 2 เรือนจั่วเดี่ยวแบบความลาดชันน้อย คือ ลักษณะของทรงหลังคาเป็นแบบคล้ายทรงบังกะโล เป็นทรงจั่วที่มีความลาดชันน้อยกว่าเรือนแบบดั้งเดิม โดยมีโครงสร้างเป็นไม้เนื้อแข็ง วัสดุผนังที่พบส่วนใหญ่จะเป็นสังกะสีและกระเบื้องลอน พบในเรือนของแม่จันทร์ ในกรณีศึกษาของพินัย สิริเกียรติกุล เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจเนื่องจากการนำเรือนเก่าซึ่งเป็นเรือนแบบสองห้องนอนทรงจั่วแฝดเดิม มาปรับเรือนใหม่เป็นหลังคาทรงจั่วเดี่ยว และในเรือนกลุ่มใหม่แทบทุกหลัง

ข) เรือนจั่วแฝด เรือนจั่วแฝดพบในเรือนกลุ่มเก่า (แบบดั้งเดิม) แบ่งออกเป็น 2 แบบ ดังนี้

แบบที่ 1 เรือนจั่วแฝดแบบไม่มีหลังคาขวางคร่อมจั่ว สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มย่อย ดังนี้

แบบที่ 1.1 แบบด้านหน้าเรือนเป็นปีกนกรับชานบันได พบในเรือนกลุ่มเก่า 5 หลัง จากการสำรวจกรณีศึกษา คือ ในกลุ่มบ้านนาเรือน 4 หลัง และบ้านพร้าวหนุ่ม 2 หลัง

แบบที่ 1.2 แบบด้านหน้าเรือนเป็นหลังคาจั่วขวางรับชานบันได พบในกรณีศึกษาที่บ้านพร้าวหนุ่ม คือ เรือนพ่อจำเริญ แม่แก้ว ปิโย และเรือนแม่ศรี นันตา

แบบที่ 2 เรือนจั่วแฝดแบบมีหลังคาคร่อมจั่วแฝด พบในกรณีศึกษาที่บ้านนาเรือน 3 หลัง คือ เรือนแม่ศรี เจริญโรจย์ เรือนแม่สุนันทา จริยา และเรือนแม่หล้า กายย์ตุ้ม

ค) เรือนสามจั่ว เรือนสามจั่วพบในเรือนไม้แม่แจ่มแบบดั้งเดิมจำนวน 1 หลัง คือ เรือนแม่บัวชุม วิเศษคุณ โดยมีการต่อจั่วเพิ่มมาทางด้านข้างของเรือน ในตอนแรกใช้เป็นพื้นที่เรือนครีว แต่มาภายหลังปรับเป็นพื้นที่เรือนนอน โดยเรือนหลังนี้มีชานหลังเรือนเป็นหลังคาปีกนกยื่นคลุมชาน แต่ไม่มีเรือนครีวขวางด้านหลังเรือน

6.6 การวิเคราะห์โครงสร้างและวัสดุ

โครงสร้างของเรือนกรณีศึกษา และจากการสำรวจโดยทั่วไป พบว่าเป็นโครงสร้างระบบเสา-คาน (Skeleton Structure system) ซึ่งเป็นโครงสร้างที่มีความแข็งแรงและมีความยืดหยุ่นในการก่อสร้าง โครงสร้างแบบดังกล่าว ยังมีความสัมพันธ์กับระบบการจัดพื้นที่ใช้งานบนเรือนอย่างลงตัวอีกด้วย

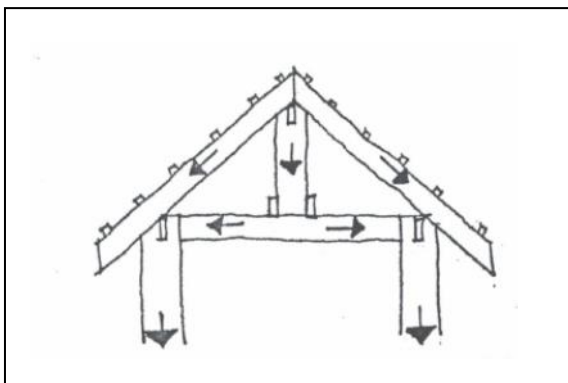

ภาพที่ 219 แสดงตัวอย่างโครงสร้างของกลุ่มเรือนไม้พื้นถิ่นแม่แจ่มที่พบในพื้นที่ศึกษา

6.6.1 ระบบโครงสร้าง

1) หลังคา

โครงสร้าง หลังคาที่พบส่วนใหญ่ในเรือนไม้แม่แจ่ม คือ หลังคาทรงปั้นหยา ผสมจั่ว (Hip-Gable roof) การถ่ายน้ำหนักของหลังคาที่พบจากเรือนกรณีศึกษา

ภาพที่ 220 แสดงการถ่ายน้ำหนักของหลังคาที่พบจากเรือนกรณีศึกษา

วัสดุผนังหลังคา ที่พบในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม คือ กระจังดินขอและ
กระจังซีเมนต์ สังกะสีและกระจังลอน

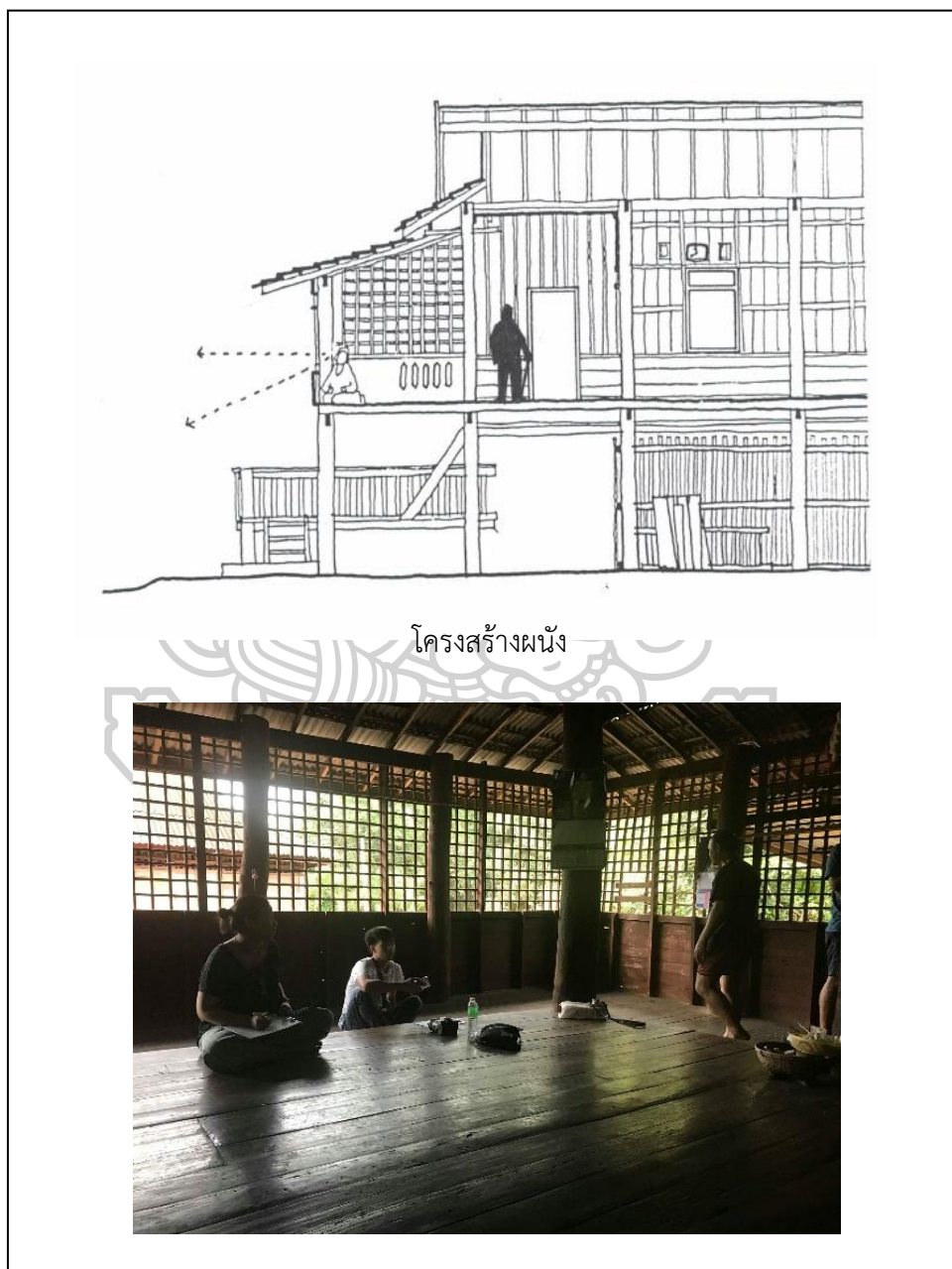

ภาพที่ 221 แสดงวัสดุผนังหลังคาที่พบในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม

2) ผนัง

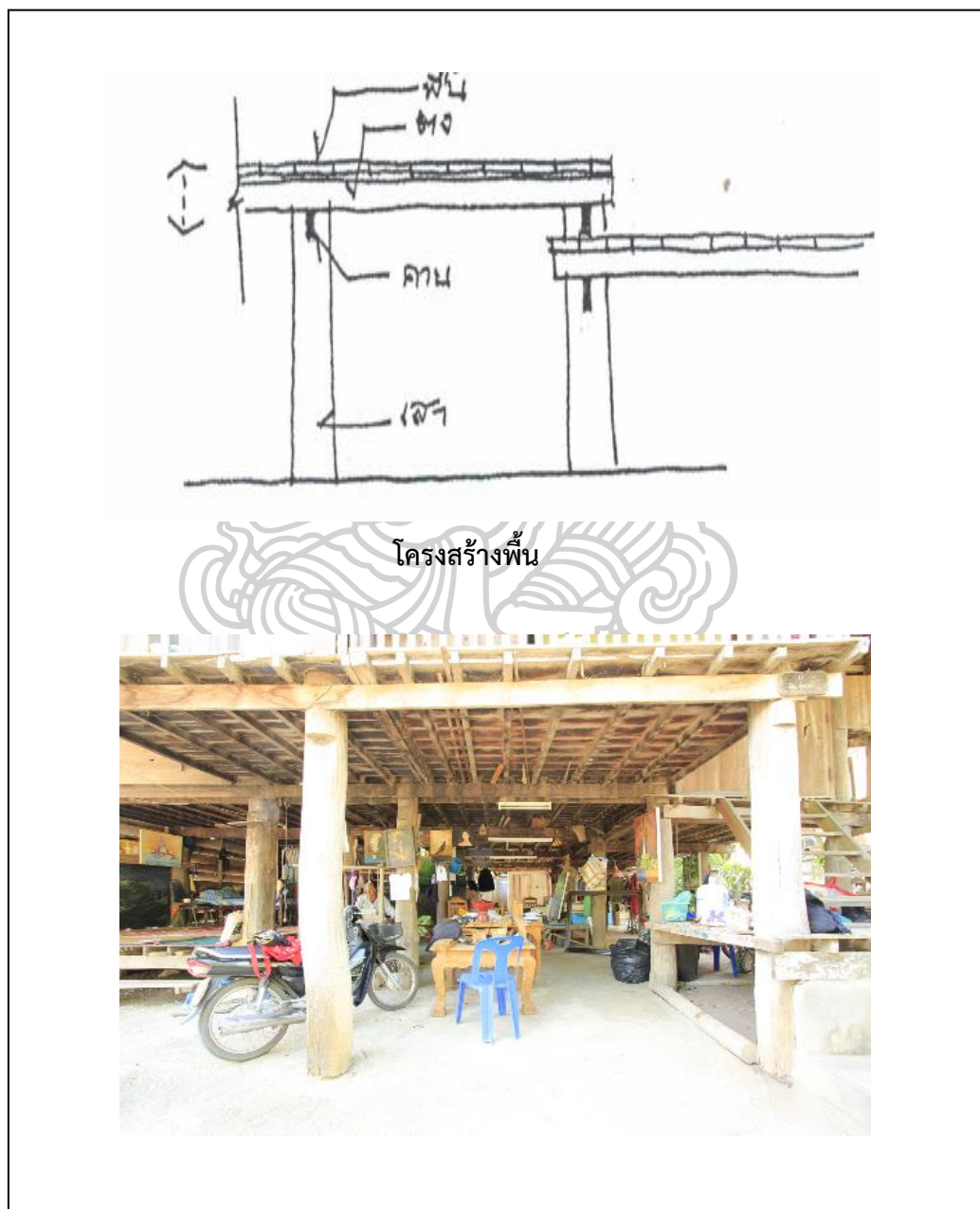
โครงสร้าง การแบ่งพื้นที่ในระดับเดียวกัน จะใช้การแบ่งโดยตัวผนังเป็นตัวแบ่งพื้นที่ทั้ง 2 ส่วน ให้เกิดความแตกต่างกันตามประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่ เช่น การกั้นห้องนอนออกจากบริเวณเดิน ส่วน วัสดุ นิยมใช้ไม้เป็นวัสดุทั้งในส่วนโครงสร้างและวัสดุบุผิว

ภาพที่ 222 แสดงโครงสร้างผนังที่พบในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม

3) พื้น

โครงสร้าง โครงสร้างระบบเสา-คาน ส่งผลทำให้การแบ่งระดับสูงต่ำบน เรือน โดยแยกส่วนพื้นที่ใช้งาน (เต็นท์ ห้องนอน และครัว) และพื้นที่บริการ (ชาน ชานพัก และระเบียง ทางเดิน) ได้อย่างง่ายดาย ด้วยการเปลี่ยนระดับแนวราบของคานและตง ไปตามโครงสร้างของเสาใน แนวตั้ง

ภาพที่ 223 แสดงโครงสร้างพื้นที่พบในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม

6.7 การวิเคราะห์การปรับเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในแม่แจ่ม

จากการศึกษาพบลักษณะการปรับเปลี่ยนในเรือนที่อยู่อาศัย สามารถสรุปได้เป็น 2 หมวดใหญ่ๆ คือ 1. การปรับพื้นที่ใช้สอย และ 2. การเปลี่ยนวัสดุและโครงสร้าง โดยอธิบายรายละเอียดลักษณะต่างๆ ของการปรับตัวได้ดังนี้

1) พื้นที่ใช้สอย

- 1.1) การย้ายครัวไฟ
- 1.2) ต่อห้องน้ำ
- 1.3) การปิดล้อมพื้นที่ใต้ถุนเรือน
- 1.4) เพิ่มโรงจอดรถ

2) วัสดุและโครงสร้าง

- 2.1) วัสดุผนังหลังคา

จากการศึกษาพบการใช้วัสดุผนังหลังคาทั้งหมด 5 ประเภท ได้แก่ ไม้ทองติ่ง
แป้นเกล็ดไม้ กระเบื้องซีเมนต์ สังกะสี และกระเบื้องลอน

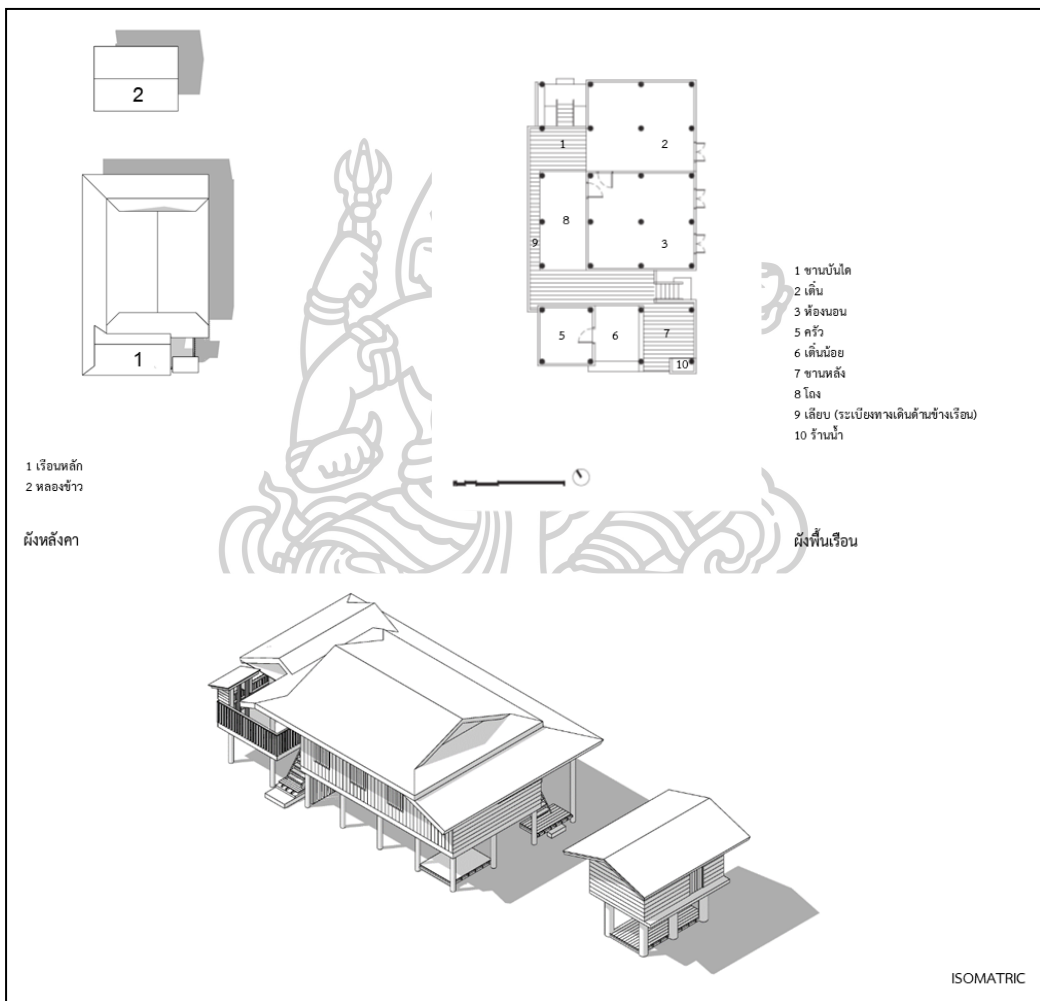
- 2.2) ปรับโครงสร้าง

- 2.3) ปรับปรุงพื้น และผนัง

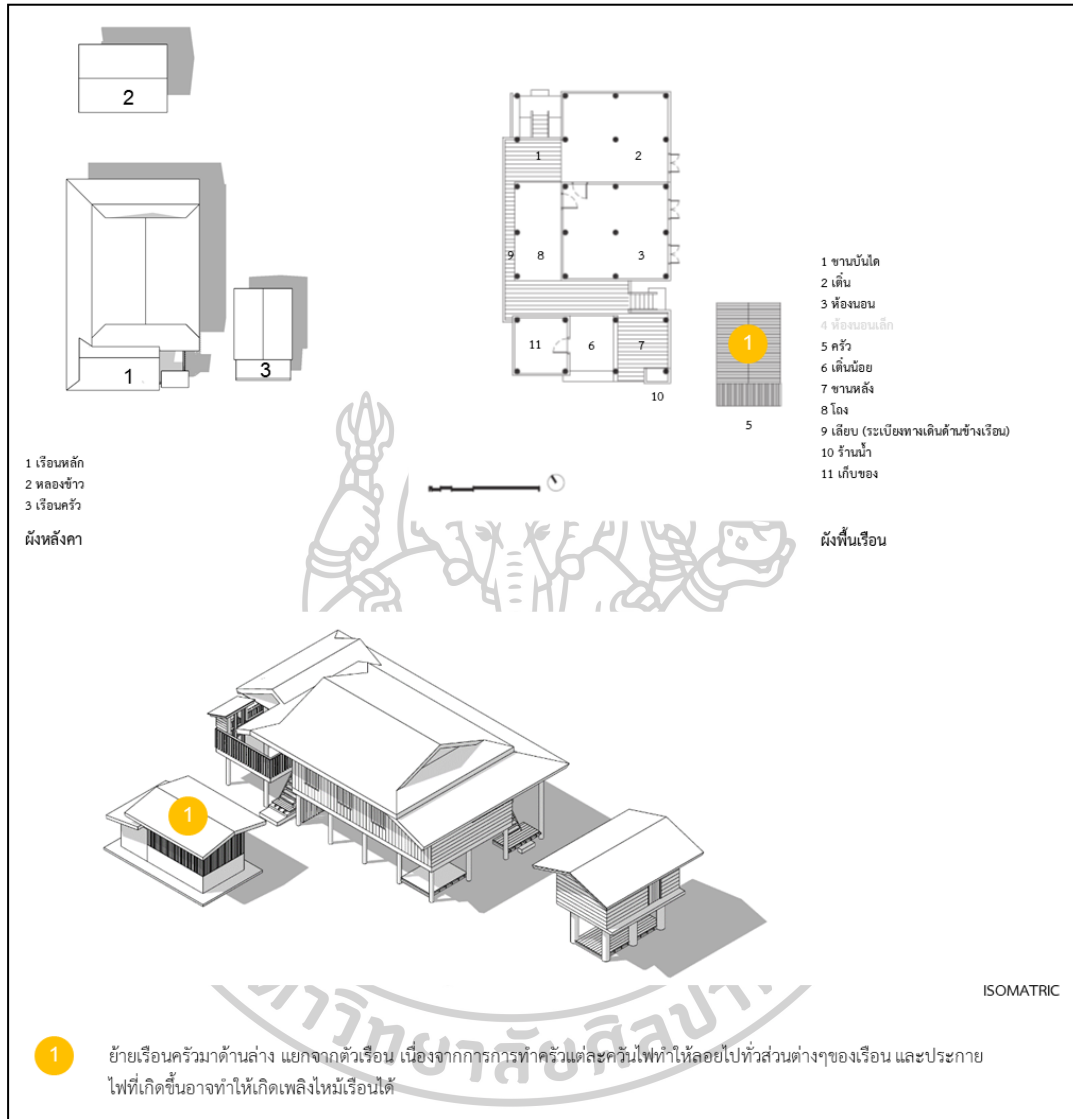
ตัวอย่างที่ 1 การปรับตัวของเรือน กรณีศึกษาที่ 1 เรือน (N 3) : เรือนพ่ออุ้ยคำอ้าย
 เรือนเลขที่ 7 หมู่ที่ 9 บ้านนาเรือน ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่
 เจ้าของเรือน พ่ออุ้ยคำอ้าย แม่อุ้ยปุ่น กันธิยะ สร้างปี พ.ศ. 2517

ผังเรือนช่วงที่ 1 เมื่อแรกสร้าง

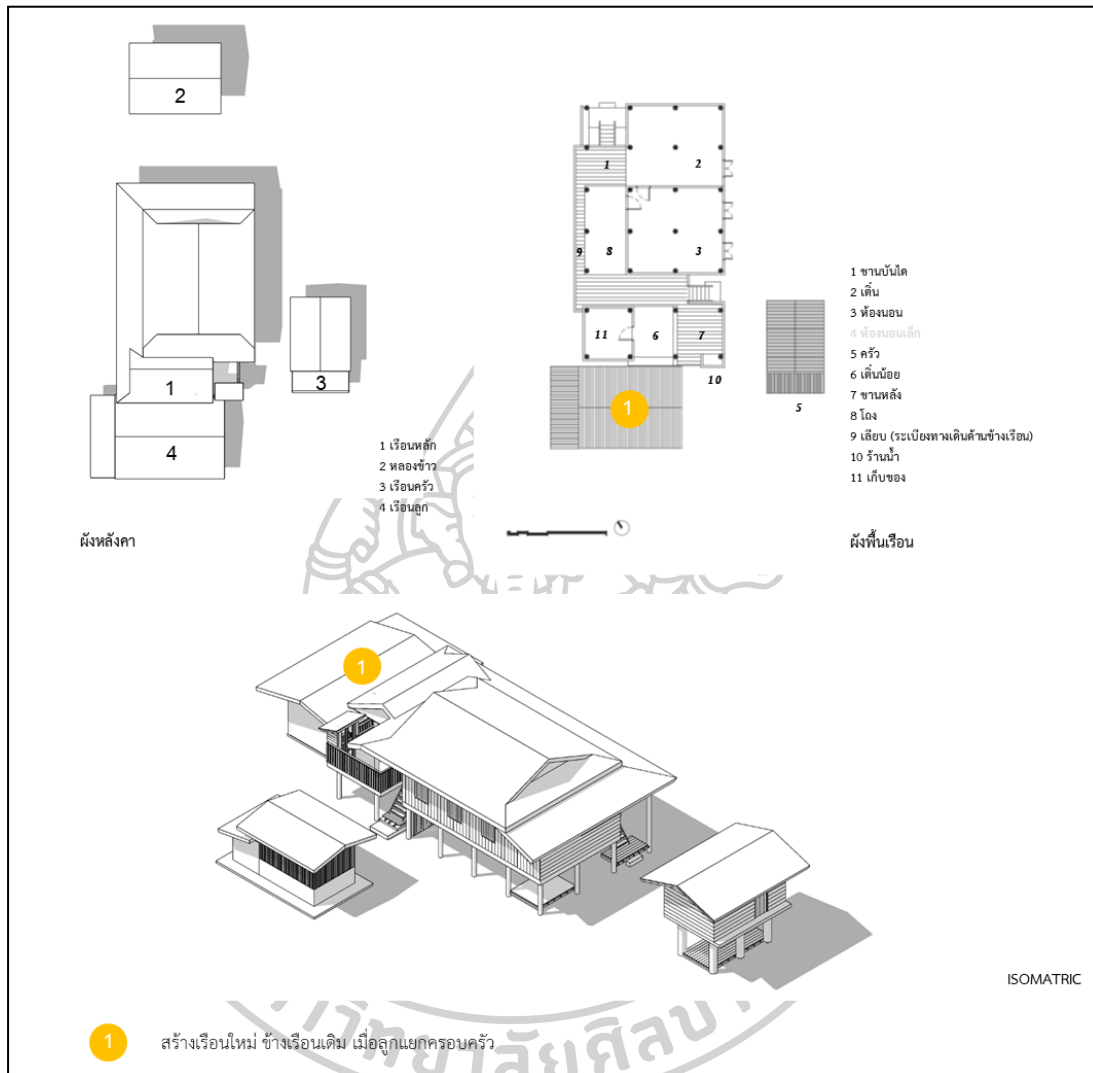
ภาพที่ 224 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 1 ช่วงที่ 1

ผังเรือนช่วงที่ 2 ช่วงปรับเรือน

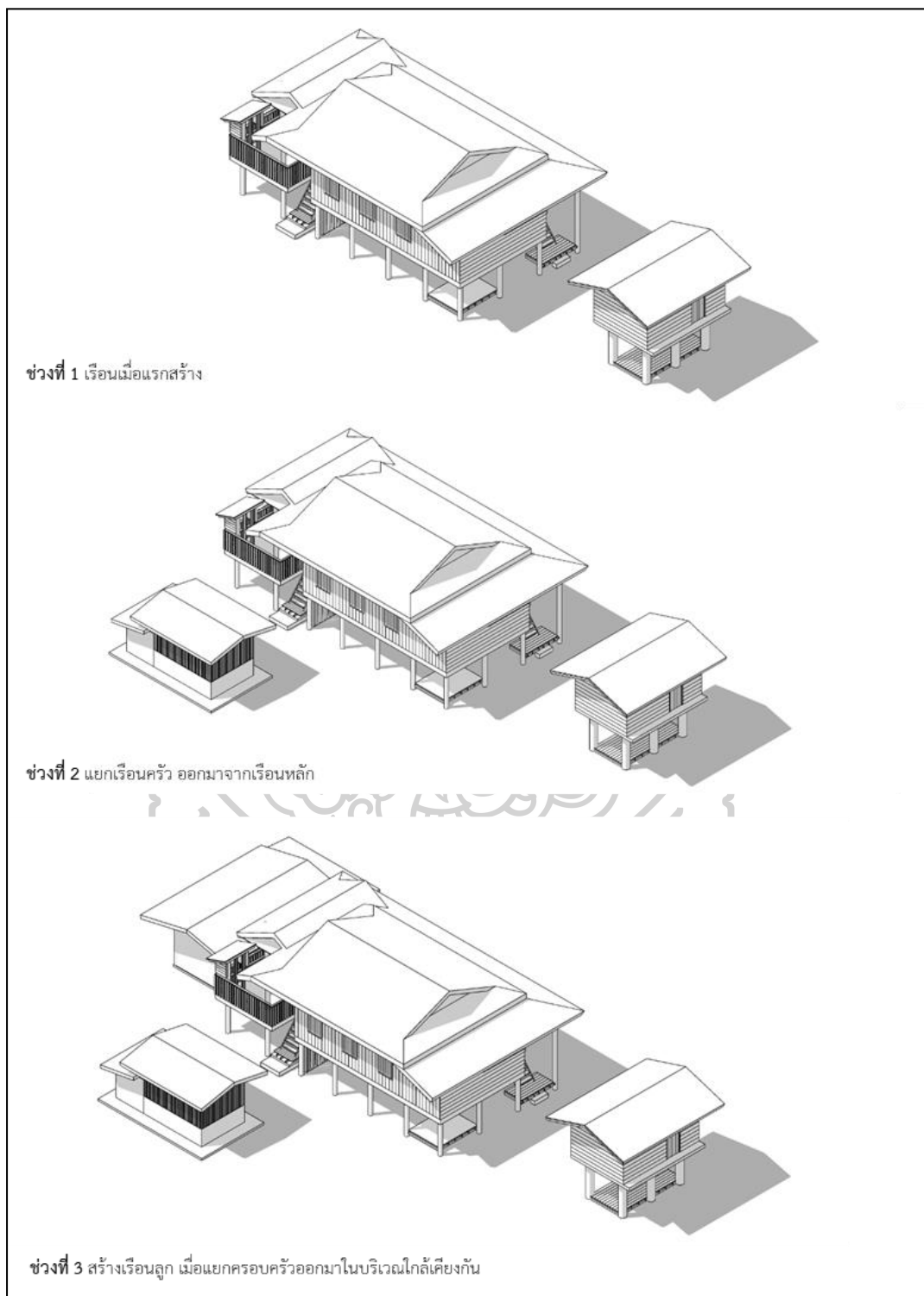
ภาพที่ 225 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 1 ช่วงที่ 2

ผังเรือนช่วงที่ 3 ช่วงปัจจุบัน

ภาพที่ 225 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 1 ช่วงที่ 3

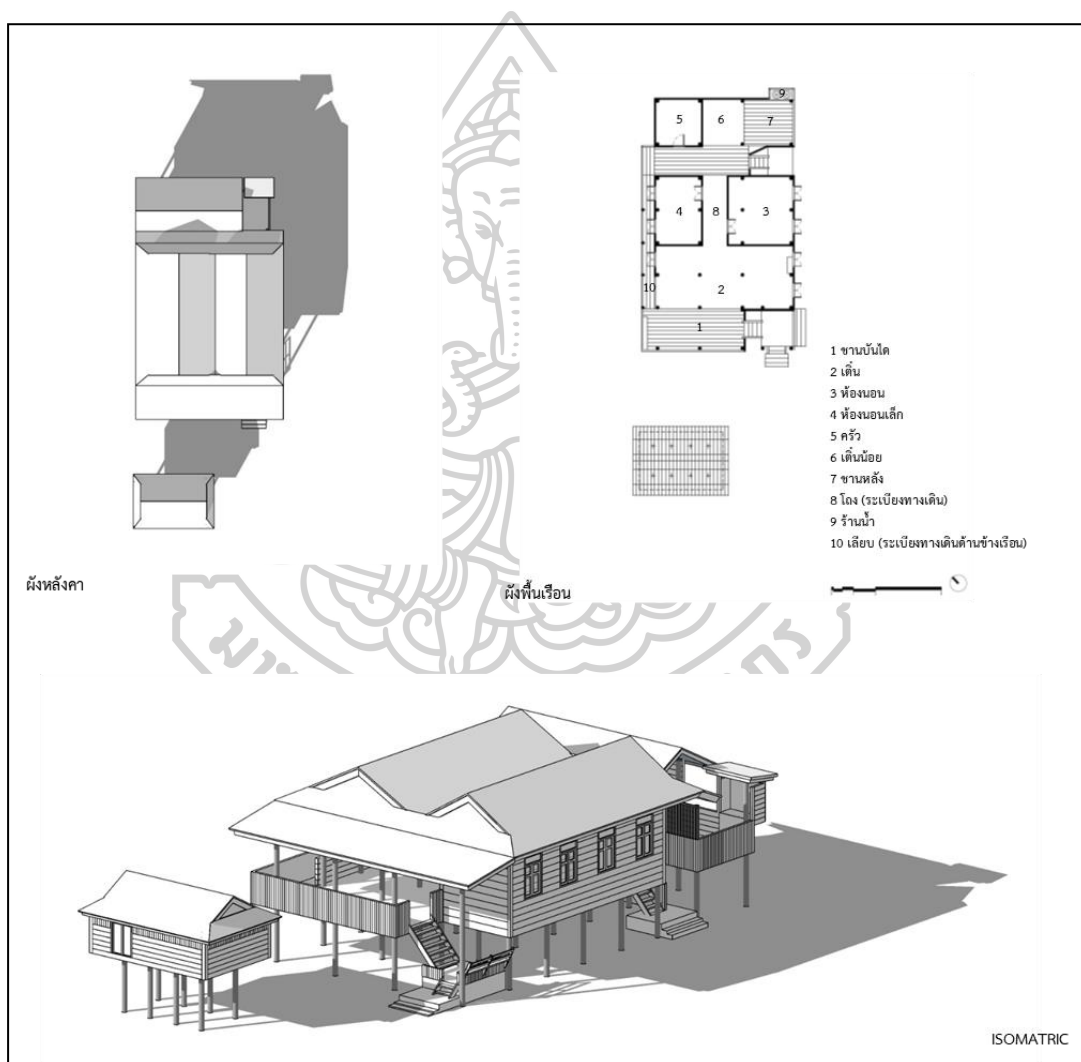
สรุป พัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 1

ภาพที่ 226 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษา 1

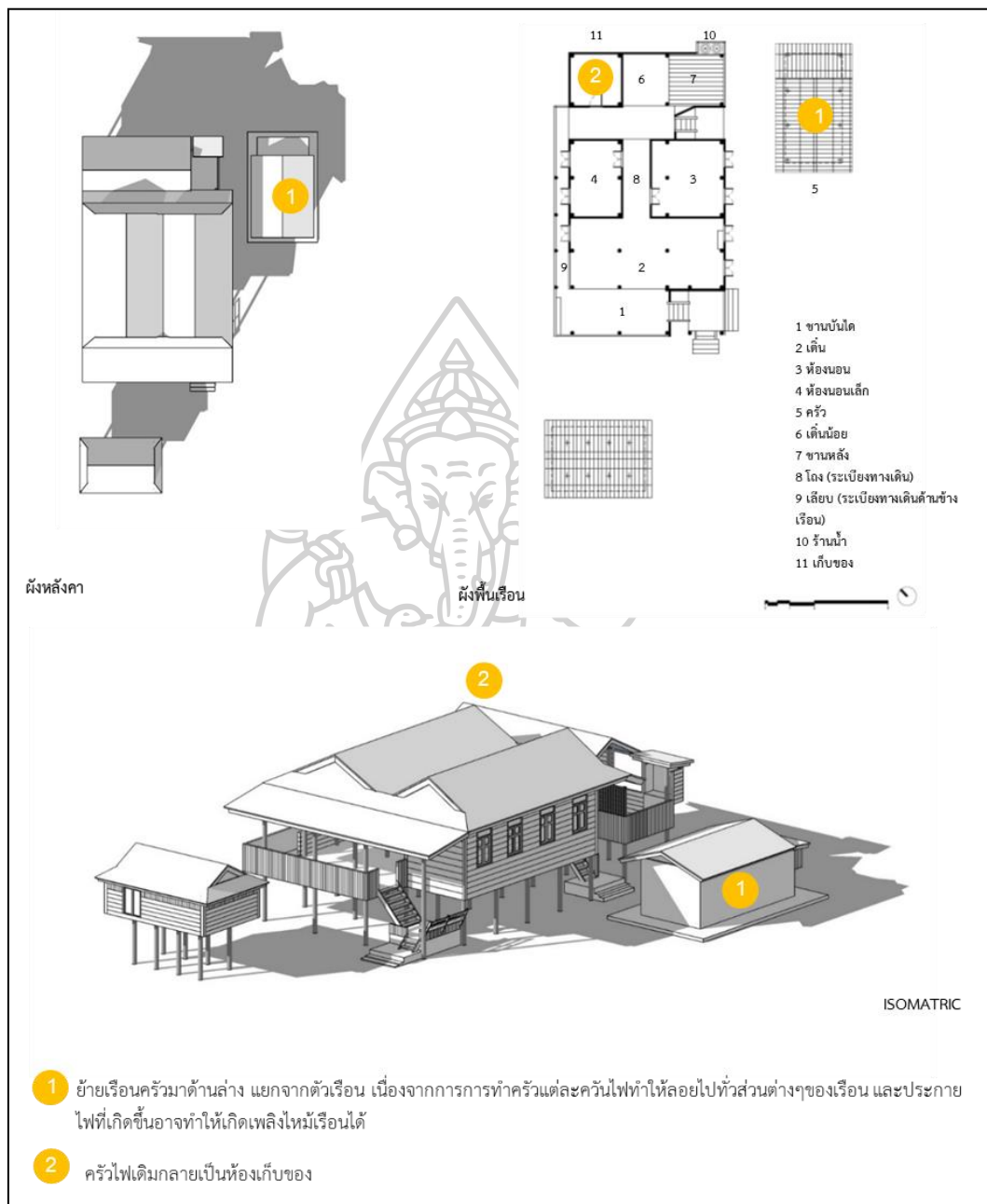
ตัวอย่างที่ 2 การปรับตัวของเรือน กรณีศึกษาที่ 2 เรือน (N4): เรือนอู่เวย
 เรือนเลขที่ 46 หมู่ที่ 9 บ้านนาเรือน ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่
 เจ้าของเรือน : พ่อพรมมา กองจันทร์ สร้างปี พ.ศ. 2511
 พิกัดเรือน 18.487821, 98.384998

ผังเรือนช่วงที่ 1 เมื่อแรกสร้าง

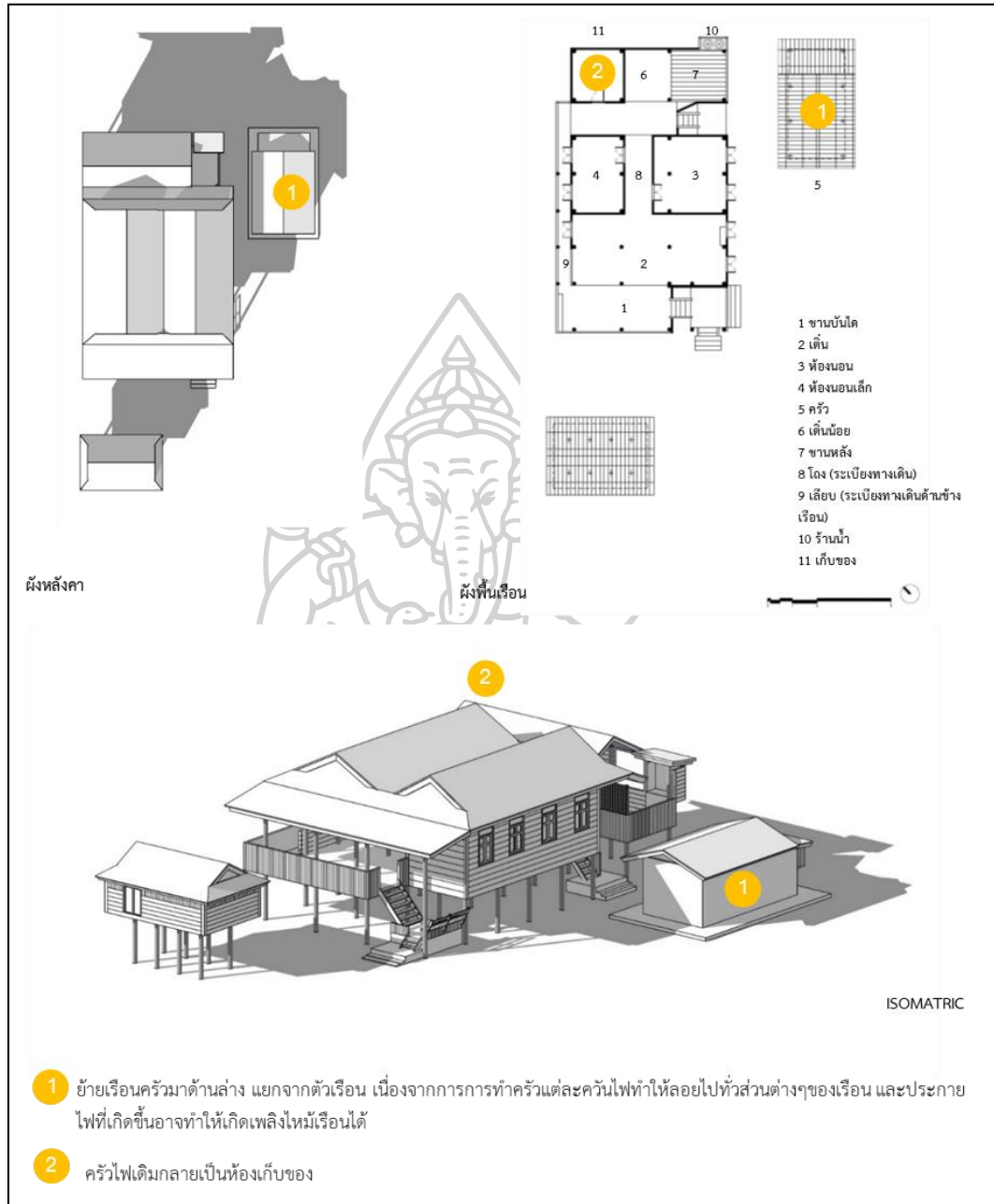
ภาพที่ 227 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 2 ช่วงที่ 1

ผังเรือนช่วงที่ 2 ช่วงปรับเรือน

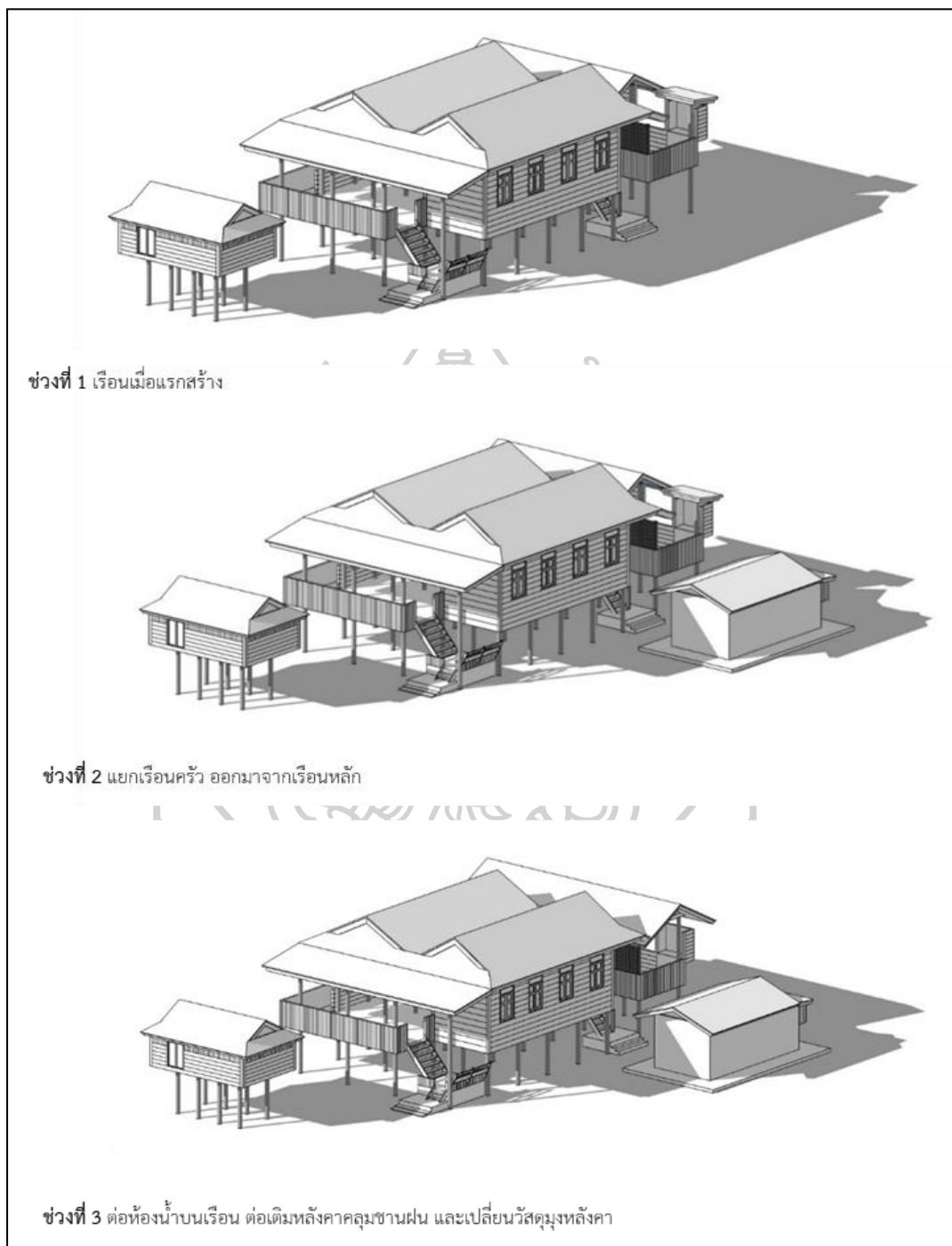
ภาพที่ 228 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 2 ช่วงที่ 2

ผังเรือนช่วงที่ 3 ช่วงปัจจุบัน

ภาพที่ 229 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 2 ช่วงที่ 3

สรุป พัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 2

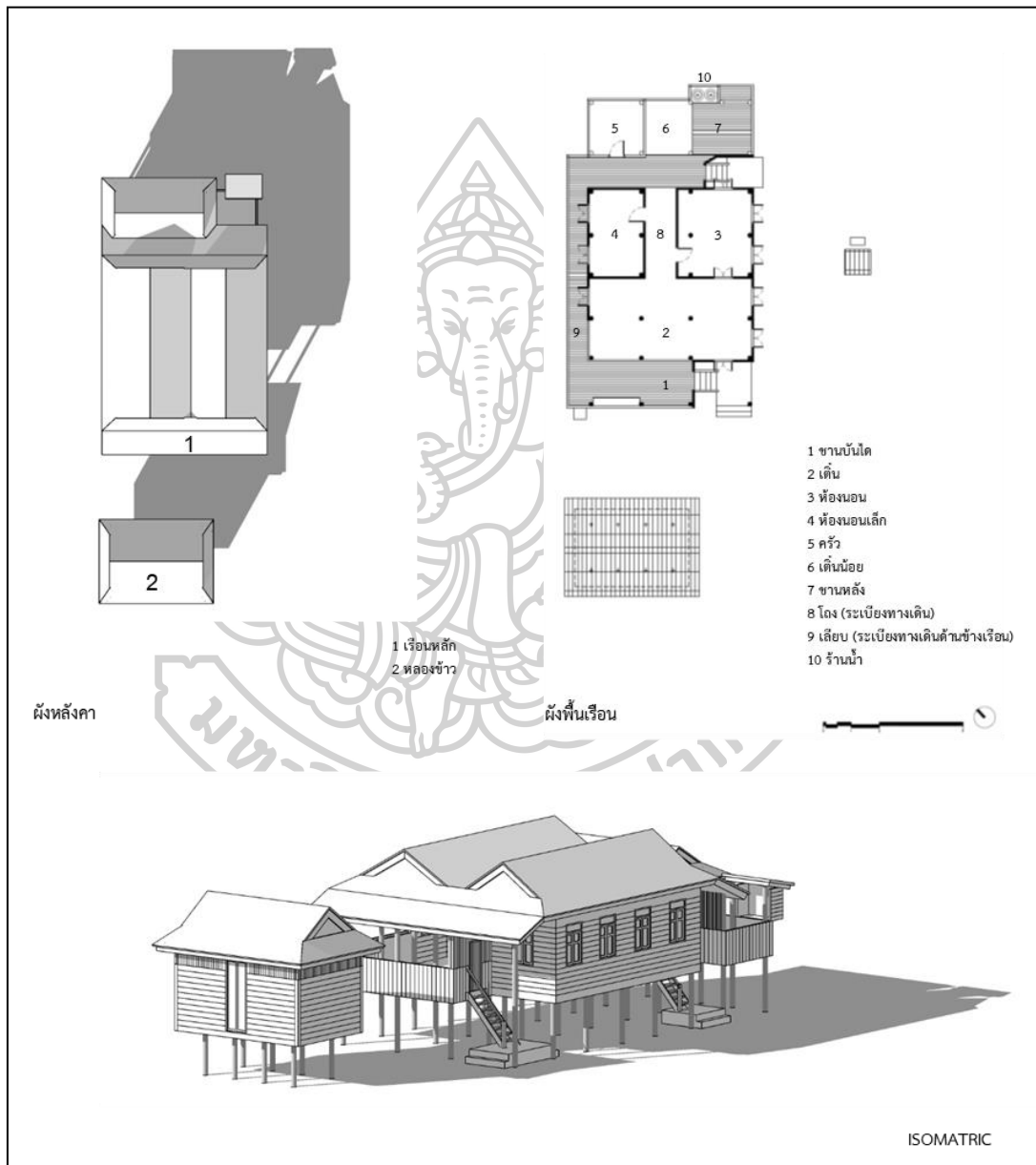

ภาพที่ 230 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษา 2

ตัวอย่างที่ 3 การปรับตัวของเรือน กรณีศึกษาที่ 3 เรือน (N6)

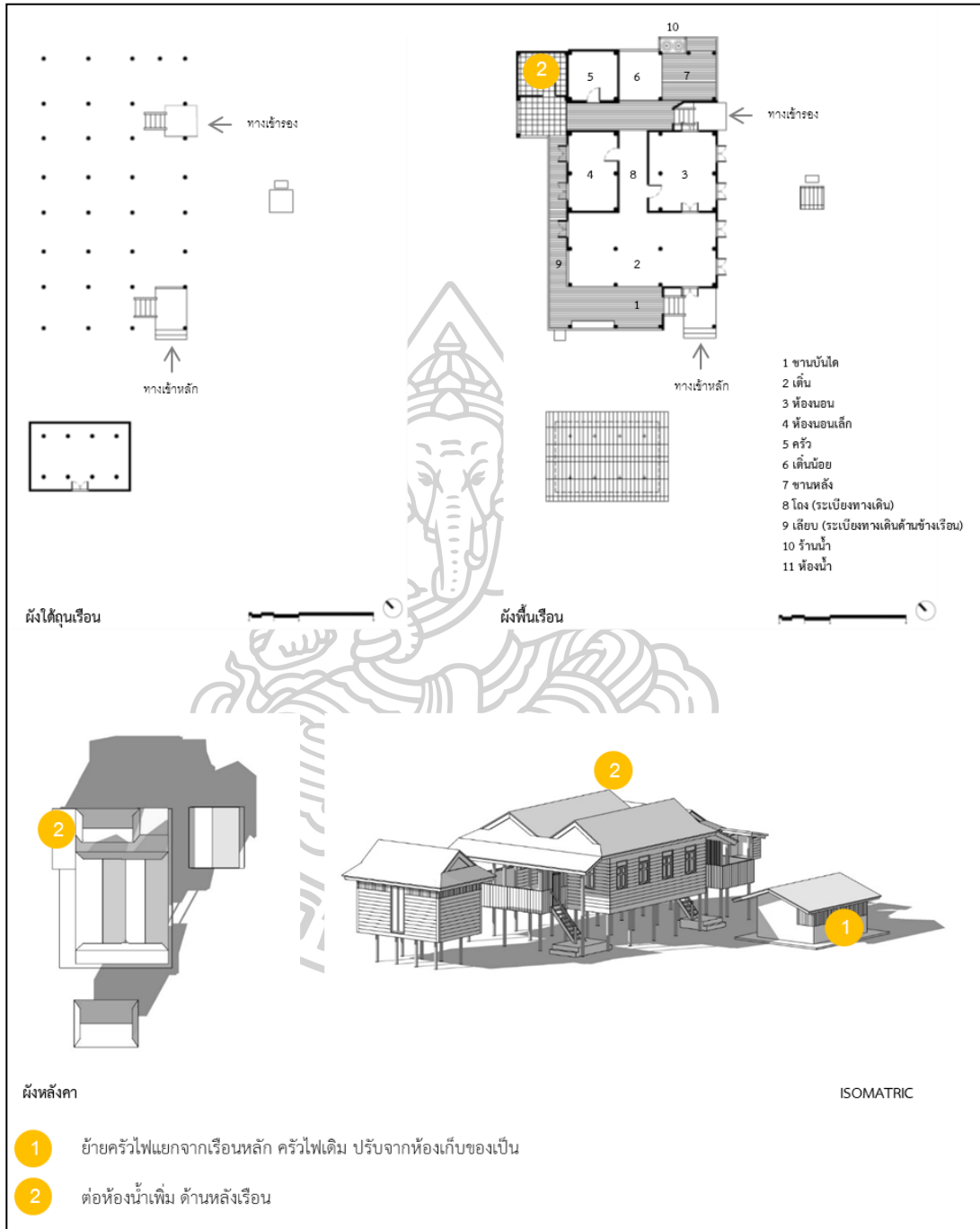
บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 9 บ้านนาเรือน ต.บ้านทัพ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่

ผังเรือนช่วงที่ 1 เมื่อแรกสร้าง

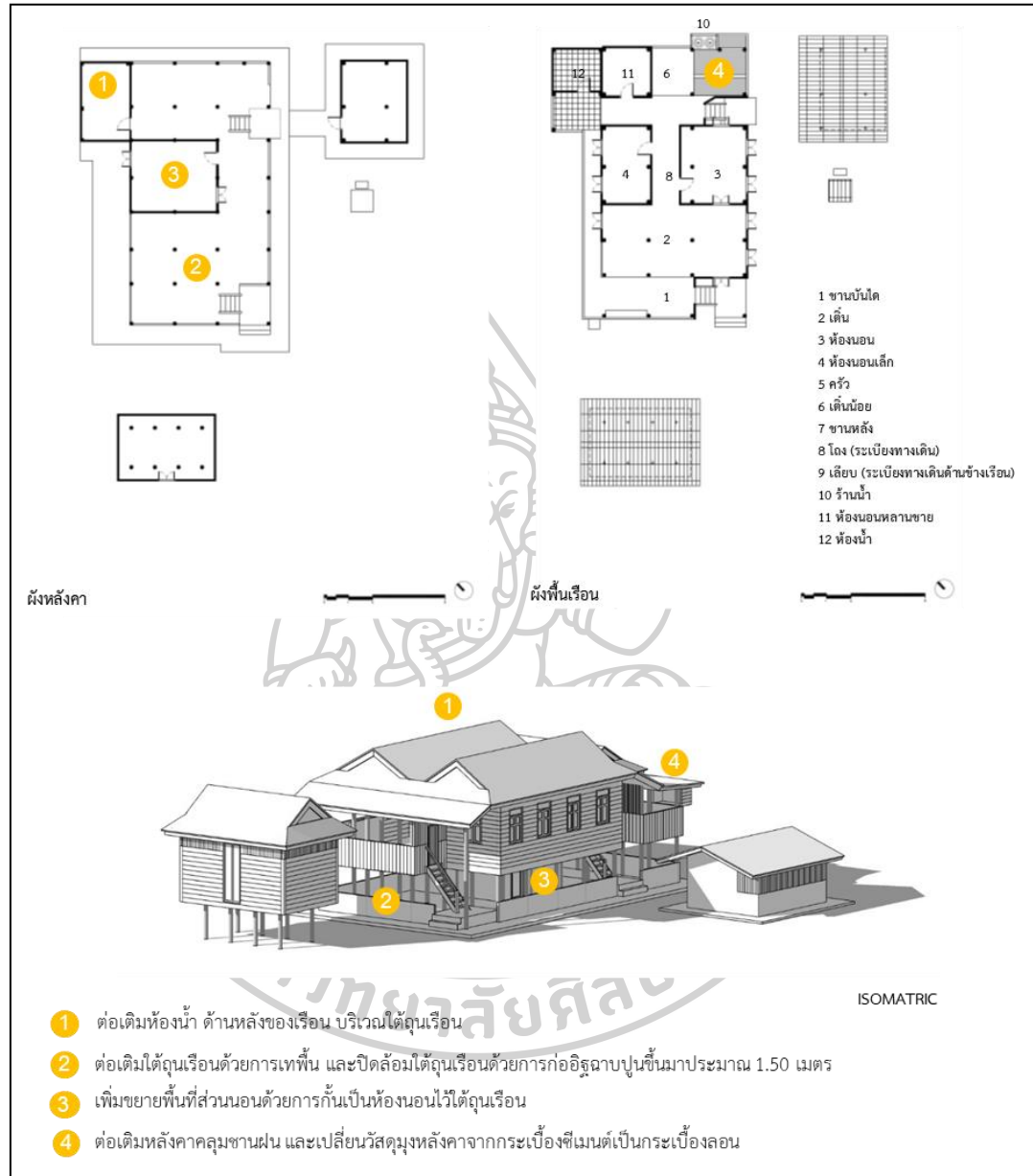
ภาพที่ 231 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 3 ช่วงที่ 1

ผังเรือนช่วงที่ 2 ช่วงปรับเรือน

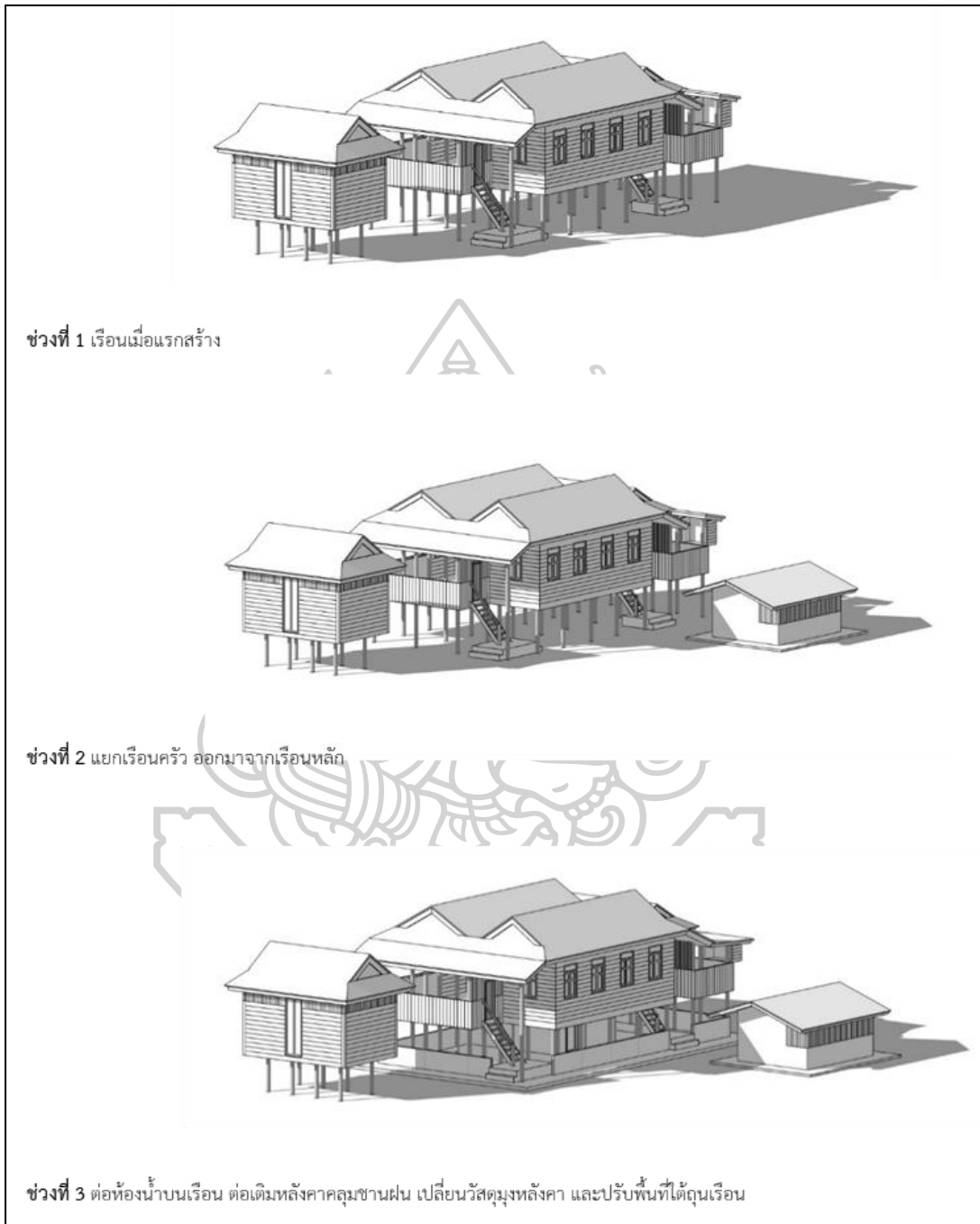
ภาพที่ 232 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 3 ช่วงที่ 2

ผังเรือนช่วงที่ 3 ช่วงปัจจุบัน

ภาพที่ 233 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 3 ช่วงที่ 3

สรุป พัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 3

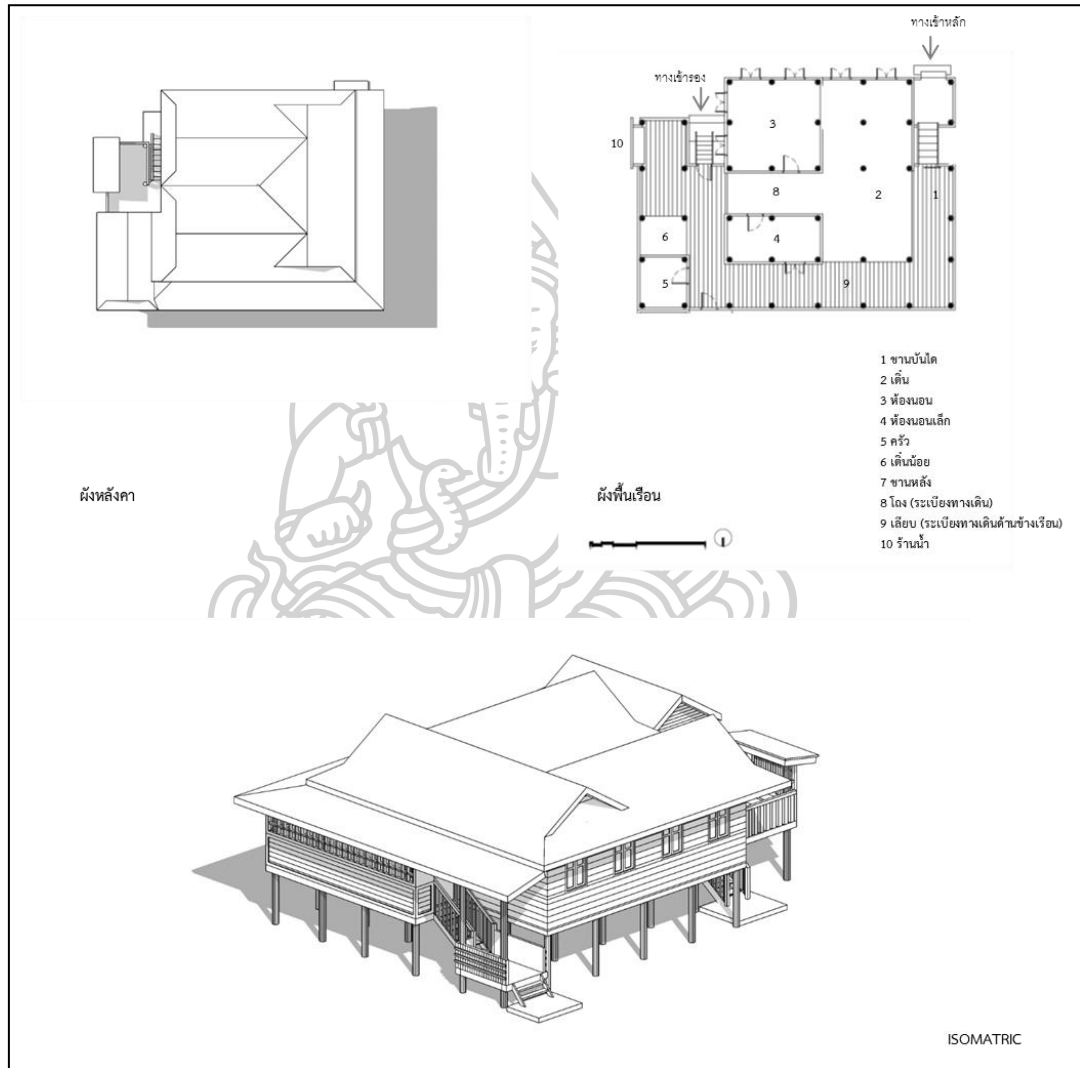

ภาพที่ 234 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 3

ตัวอย่างที่ 4 การปรับตัวของเรือนกรณีศึกษาที่ 4 เรือนแม่หล้า (N2)

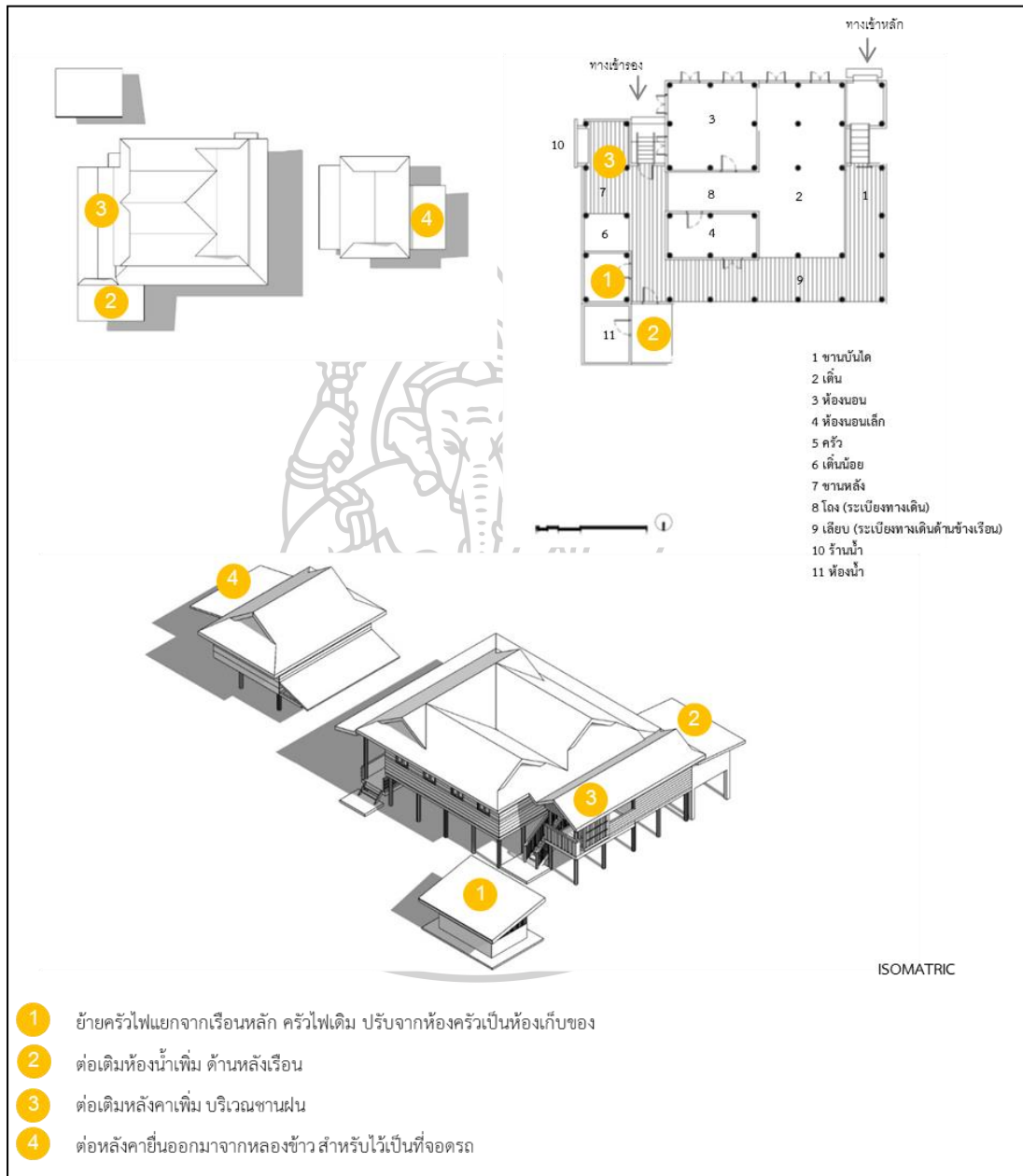
บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 9 บ้านนาเรือน ต.บ้านทัพ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่

ผังเรือนช่วงที่ 1 เมื่อแรกสร้าง

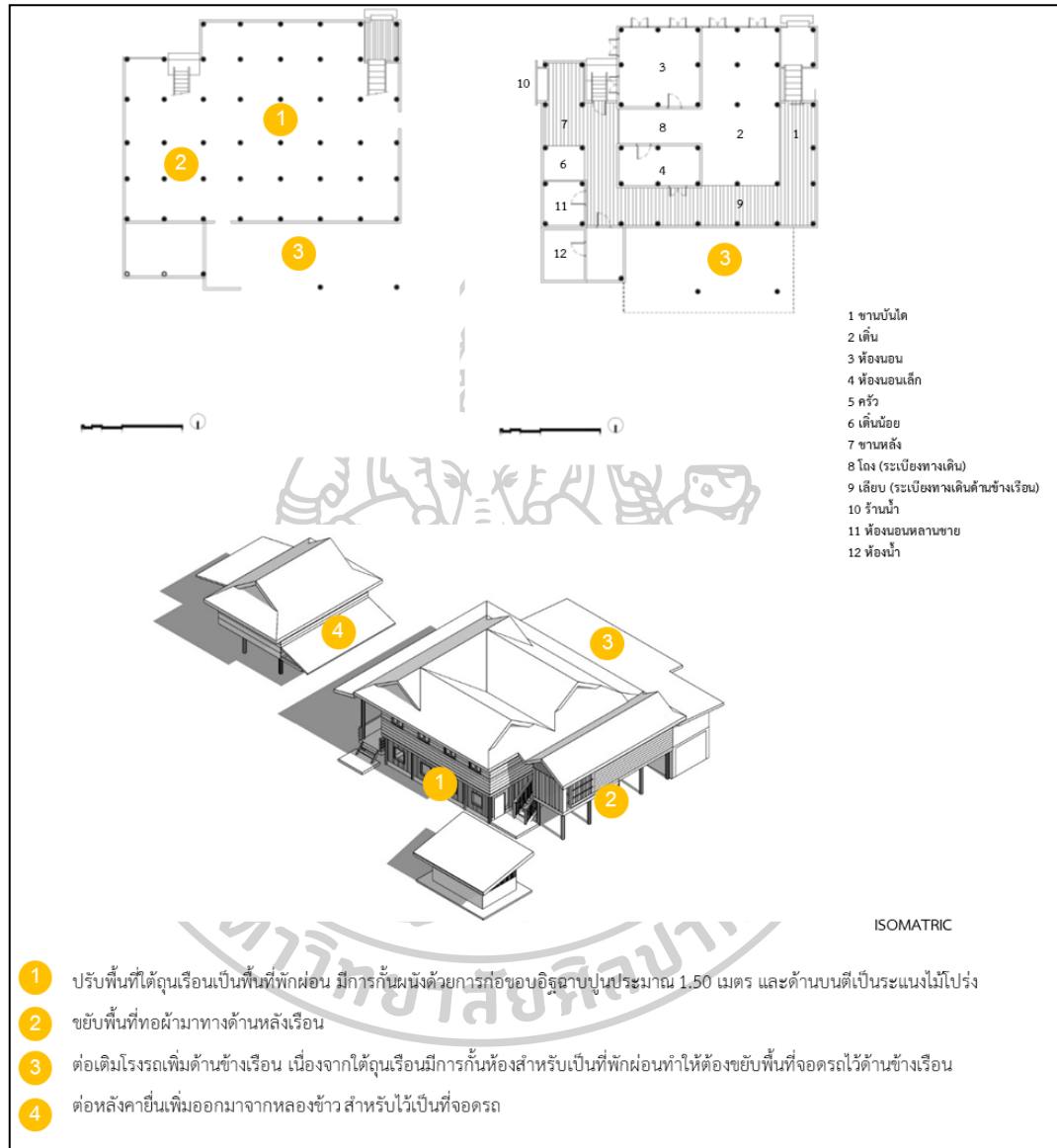
ภาพที่ 235 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 4 ช่วงที่ 1

ผังเรือนช่วงที่ 2 ช่วงปรับเรือน

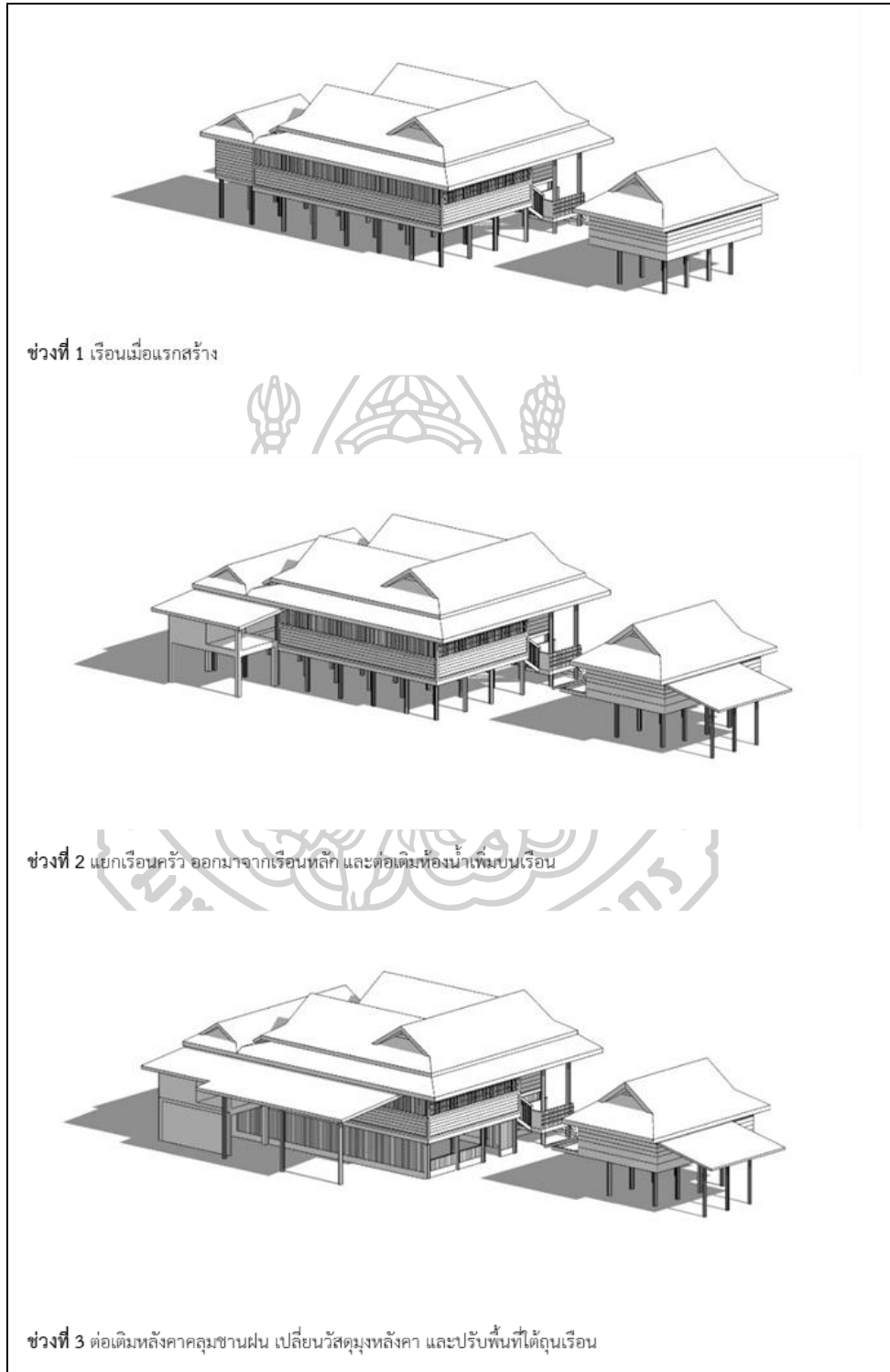
ภาพที่ 236 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 4 ช่วงที่ 2

ผังเรือนช่วงที่ 3 ช่วงปัจจุบัน

ภาพที่ 237 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 4 ช่วงที่ 3

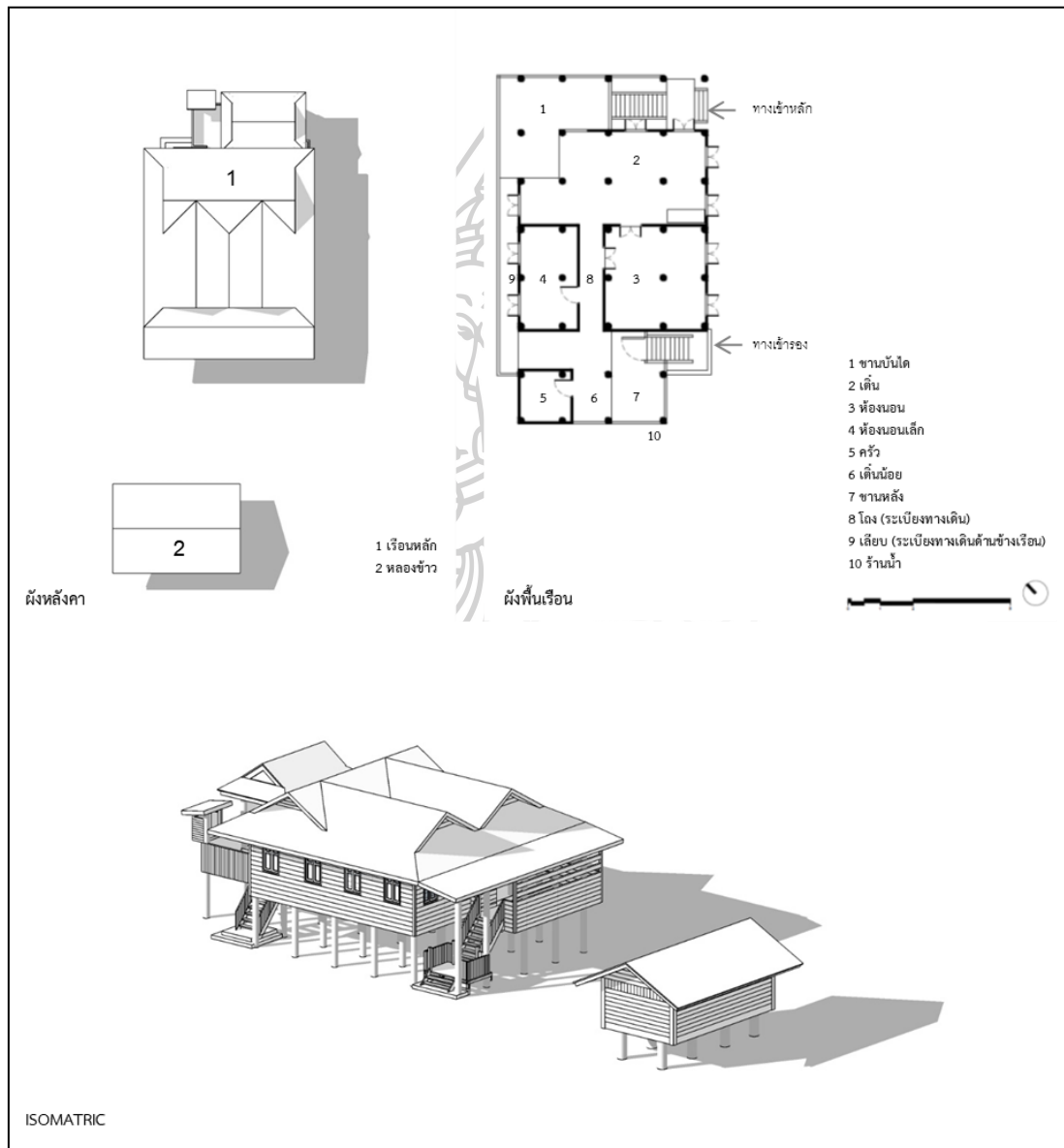
สรุป พัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 4

ภาพที่ 238 แสดงพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 4

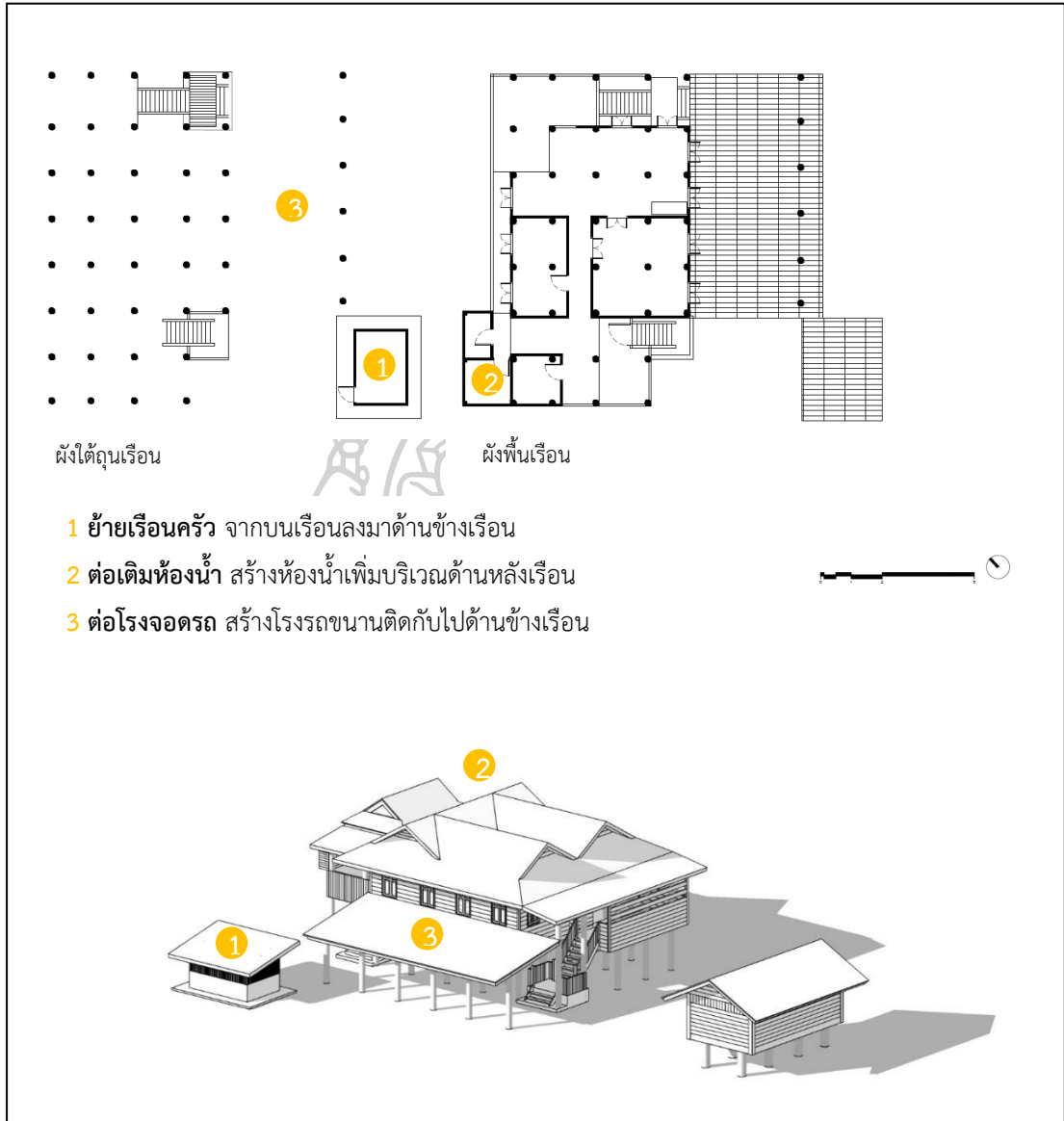
ตัวอย่างที่ 5 การปรับตัวของเรือนกรณีศึกษาที่ 5 เรือนแม่สุนันทา (N1)
บ้านเลขที่ 20 หมู่ที่ 9 บ้านนาเรื่อน ต.บ้านทัพ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่

ผังเรือนช่วงที่ 1 เมื่อแรกสร้าง

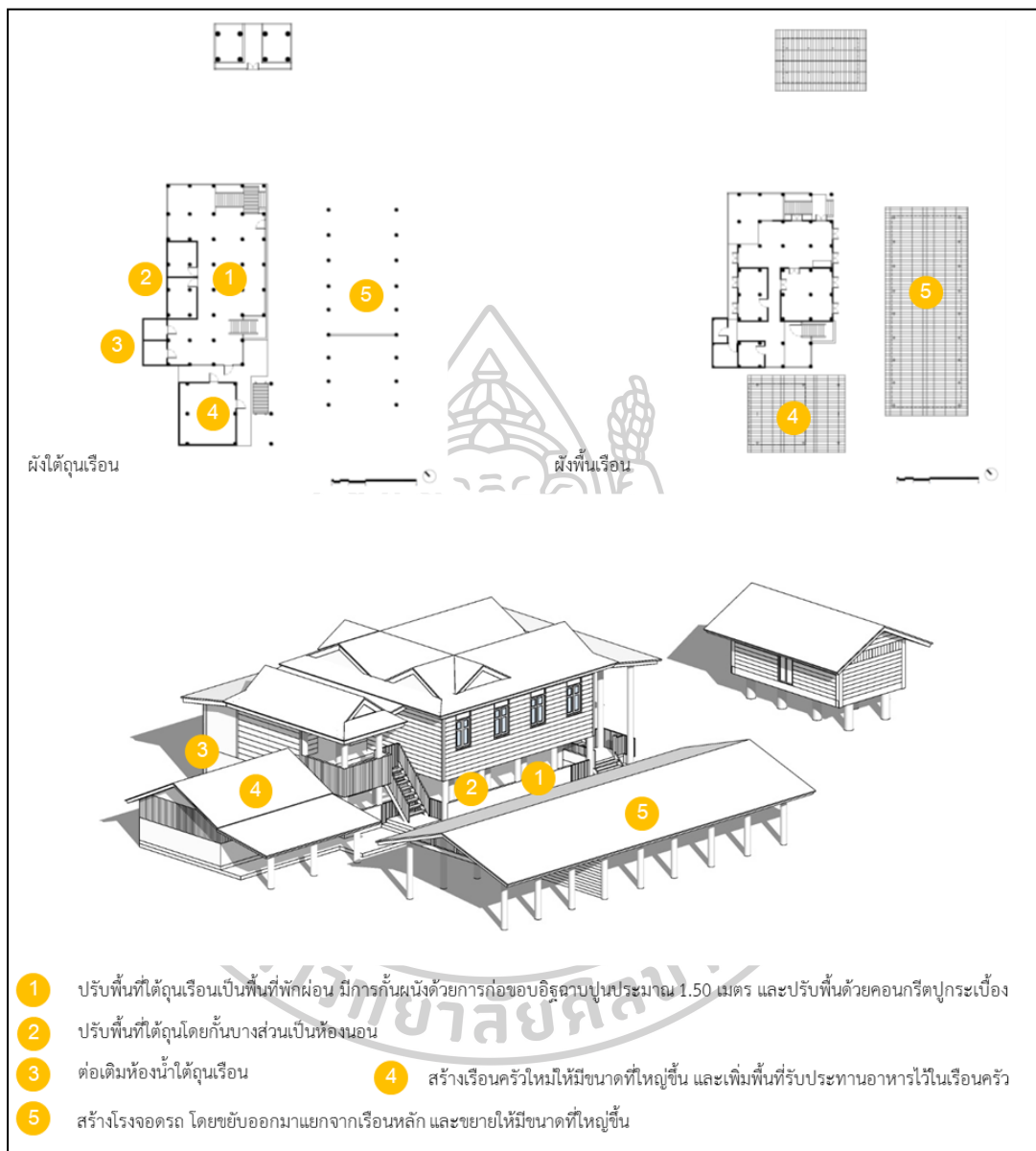
ภาพที่ 239 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 5 ช่วงที่ 1

ผังเรือนช่วงที่ 2 ต่อเติม

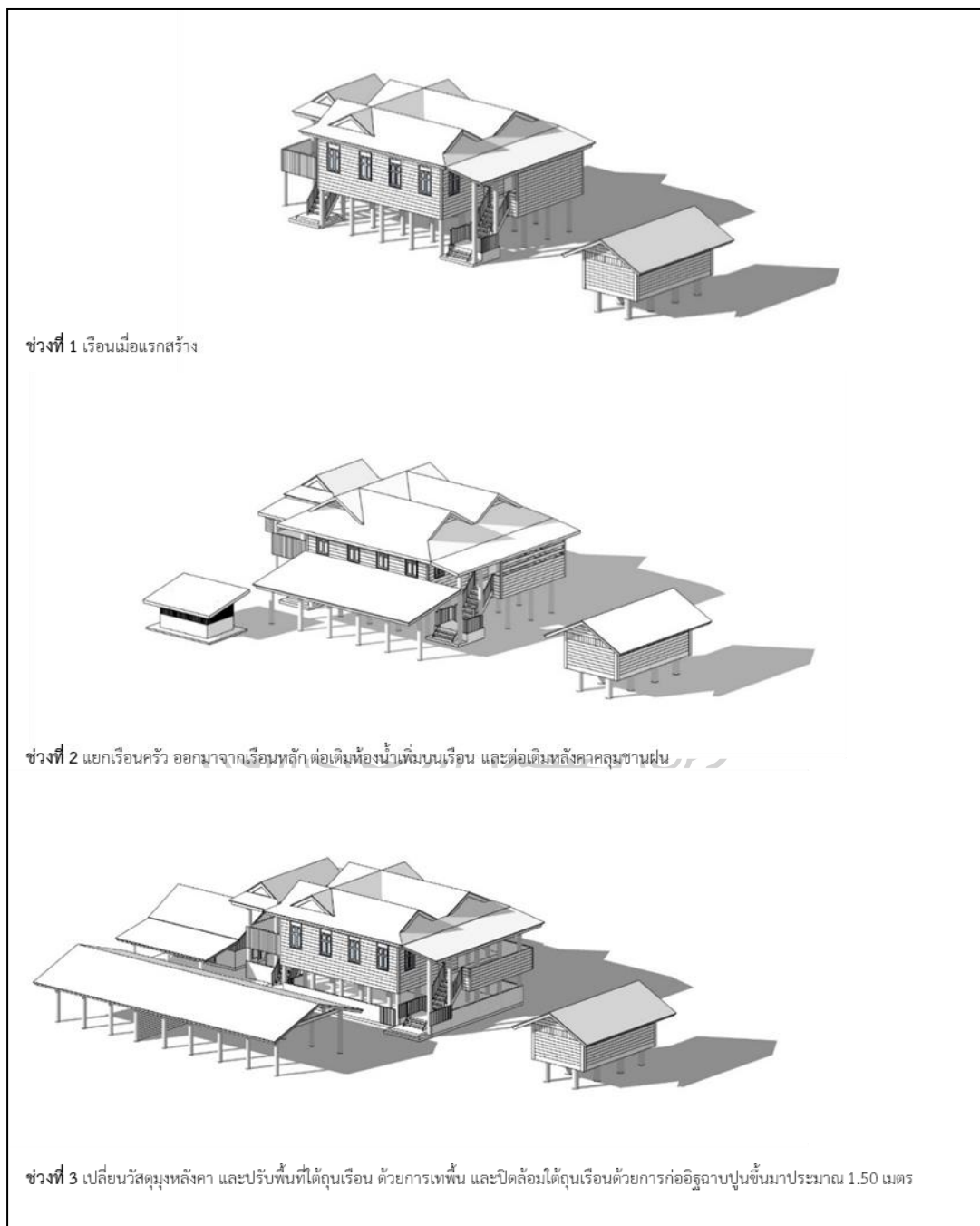
ภาพที่ 240 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 5 ช่วงที่ 2

ผังเรือนช่วงที่ 3 เพิ่มพื้นที่ใช้สอย

ภาพที่ 241 แสดงลักษณะของเรือนกรณีศึกษา 5 ช่วงที่ 3

สรุป พัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 5

ภาพที่ 242 แสดงลักษณะพัฒนาการของเรือนกรณีศึกษาที่ 5

จากผลการศึกษา พบว่า ได้แบ่งลักษณะการปรับตัวในการอยู่อาศัยเป็น 4 หมวดใหญ่ๆ คือ

1. การปรับพื้นที่ใช้สอย
2. การเพิ่มพื้นที่ใช้สอย
3. การเพิ่มความสะอาดสบาย และ
4. การเปลี่ยนวัสดุและโครงสร้าง

จากลักษณะดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้เป็น กลุ่ม ดังนี้

1) **การปรับพื้นที่ใช้สอย** คือ ลักษณะการปรับปรุงเรือนที่เกิดขึ้นจากความต้องการพื้นที่ใช้สอยในการอยู่อาศัยที่เพิ่มมากขึ้น อาจเกิดขึ้นจากจำนวนผู้อยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้น หรือรองรับในกิจกรรมการอยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้น หรือรองรับกิจกรรมในการอยู่อาศัยที่เพิ่มมากขึ้น โดยการปรับตัวที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่

1.1) ปรับเรือนครัว

1.2) ปรับใต้ถุนเรือน

2) **การเพิ่มพื้นที่ใช้สอย** คือ ลักษณะของการปรับปรุงพื้นที่ใช้สอยเดิมของเรือนให้มีประสิทธิภาพในการอยู่อาศัยให้ดียิ่งขึ้น เพื่อตอบสนองพฤติกรรม และกิจกรรมในการอยู่อาศัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยลักษณะของการปรับตัวที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่

2.1) เพิ่มห้องน้ำ

2.2) เพิ่มพื้นที่พักผ่อน

3) **การเพิ่มความสะอาดสบาย** คือ ลักษณะของการปรับปรุงเรือนเพื่อให้เกิดลักษณะในการอยู่อาศัย เพื่อความสะอาด และความสะดวกในการใช้สอยพื้นที่ รวมถึงเพื่อตอบสนองความต้องการในการอยู่อาศัยเพื่อความสบายทางด้านร่างกาย และจิตใจ โดยลักษณะของการปรับตัวที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่

3.1) ต่อเติมพื้นที่ซักล้างบนเรือน

3.2) จัดพื้นที่สำหรับคูทิว

4) **การเปลี่ยนวัสดุและโครงสร้าง** คือ ลักษณะของการปรับปรุงซ่อมแซมส่วนต่างๆ ของเรือนที่เกิดจากการชำรุดเสียหาย และการเสื่อมสภาพของวัสดุ โดยลักษณะของการปรับตัวที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่

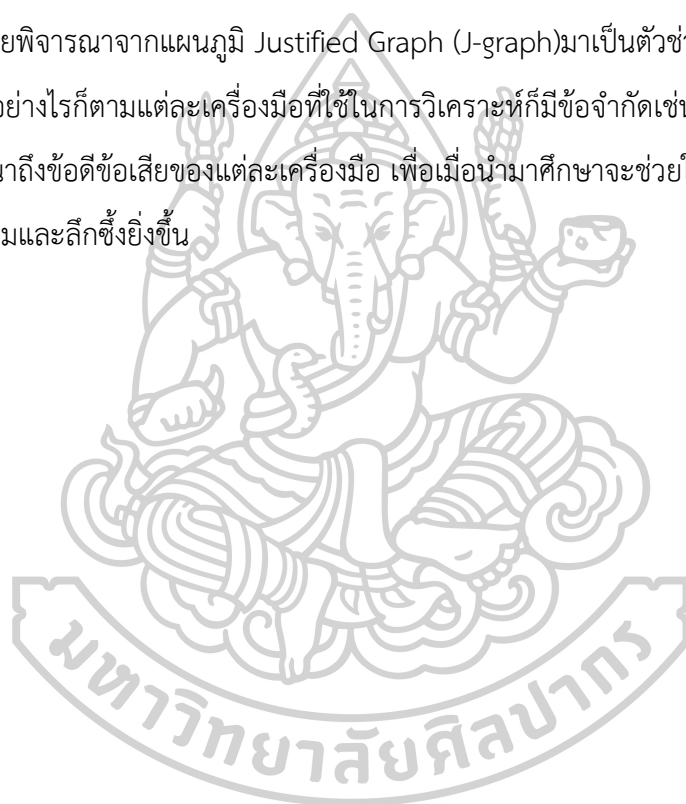
4.1) เปลี่ยนวัสดุมุงหลังคา

4.2) ปรับโครงสร้างของเรือน

6.8 สรุปท้ายบทที่ 6

เมื่อพิจารณาประเด็นต่างๆ ด้วยวิธีการวิเคราะห์ที่หลากหลายทั้งการเปรียบเทียบความเหมือนต่าง โดยเทียบเคียงกับการศึกษาที่ผ่านมา (เพื่ออ้างอิงรูปแบบจากการสำรวจในอดีต) การสังเกต และการสัมภาษณ์ กรณีศึกษาในแต่ละหมู่บ้าน สะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลทำให้เกิดการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงของแบบแผนการอยู่อาศัยในวัฒนธรรมล้านนา เพื่อตอบคำถามการศึกษาที่ตั้งไว้ข้างต้น อีกทั้งยังประยุกต์วิธีการศึกษา ยกตัวอย่างเช่น แนวทางการศึกษาที่วางทางสถาปัตยกรรมด้วยทฤษฎี Space Syntax มาใช้ในการศึกษาการจัดวางพื้นที่ (ที่ว่าง) ในเรือนกรณีศึกษา โดยพิจารณาจากแผนภูมิ Justified Graph (J-graph) มาเป็นตัวช่วยในการอธิบาย

อย่างไรก็ตามแต่ละเครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ก็มีข้อจำกัดเช่นกัน ดังนั้น การนำมาใช้จึงต้องพิจารณาถึงข้อดีข้อเสียของแต่ละเครื่องมือ เพื่อเมื่อนำมาศึกษาจะช่วยในการอธิบายประเด็นได้อย่างครอบคลุมและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

บทที่ 7

บทสรุป

7.1 ตอบคำถามการวิจัยและข้อค้นพบที่สำคัญ

7.1.1 คำถามหลัก

1) ภายใต้บริบทของวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ส่งผลต่อ การเปลี่ยนแปลง สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างไร ?

จากการศึกษาวิถีชีวิตในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตนั้น ส่งผลต่อแบบแผนการอยู่อาศัยซึ่งสะท้อนออกมาในลักษณะกายภาพผ่าน “เรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม” ในปัจจุบันซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ตามลักษณะกายภาพภายนอก แบบแรก คือ เรือนกลุ่มเก่าหรือเรือนดั้งเดิม และแบบที่สองคือเรือนกลุ่มใหม่ การศึกษาในครั้งนี้มุ่งศึกษาที่เรือนพื้นถิ่นกลุ่มเก่าหรือเรือนพื้นถิ่นดั้งเดิม พบว่า เรือนพื้นถิ่นแม่แจ่มรูปแบบดั้งเดิม มีคุณลักษณะร่วมของเรือนไม้พื้นถิ่นล้านนาที่ชัดเจน คือ มีแบบแผนในการสร้างทั้งในด้านรูปทรง สัดส่วน และผังพื้นที่ที่มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทั้งในด้านภูมิประเทศและภูมิอากาศ รวมถึงวัสดุในการสร้างบ้านเรือนที่อาศัยซึ่งคัดเลือกจากป่าธรรมชาติที่มีอยู่รอบตัว รวมถึงแบบแผนการอยู่อาศัยอันเป็นภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าสืบทอดผ่านคนหลายรุ่นด้วยวิธีการทางวัฒนธรรม ข้อปฏิบัติ ข้อห้าม และคติความเชื่อสิ่งเหล่านี้ คือ โลกทัศน์ (World View) หรือจักรวาลวิทยาในวัฒนธรรมล้านนา

เมื่อพิจารณาในด้านกายภาพ “บ้านเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม” ภายใต้บริบทของวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน สามารถแยกอธิบายได้เป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนแรก “การดำรงอยู่” สะท้อนออกมาในรูปแบบและรูปทรงของเรือน คือ ยังคงรักษารูปแบบของเรือนพื้นถิ่นที่ยังคงมีลักษณะสอดคล้องสัมพันธ์กับ “ภูมินิเวศในวัฒนธรรมล้านนา” คือ มีความสัมพันธ์กับภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นที่ราบหุบเขาและที่ราบเชิงเขา โดยมีการวางแนวเรือน ตามความลาดชัน และสภาพพื้นที่ ส่วนใหญ่ที่พบจากการสำรวจมีลักษณะการวางเรือนแบบขวางตะวัน ซึ่งสัมพันธ์กับภูมิอากาศในการป้องกันลมหนาว หน้าเรือนส่วนใหญ่หันไปทางทิศใต้ แต่ช่วยให้แดดส่องไม่ถึงภายในตัวเรือนด้วยการคลุมหลังคาต่ำ และยื่นชายคาออกมารับ ไม่มีผนังทำให้ลมผ่านได้ดี แต่แสงยังคงส่องถึงภายในเรือน ในส่วนสภาพแวดล้อมและบริบทโดยรอบเรือน ชาวแม่แจ่มยังคงมีความเข้าใจต่อการเลือกพืชพรรณ การกำหนดทิศทางและการหมุนเวียนจากพืชพรรณในการเพาะปลูกให้ผลิดอกออกผลสอดคล้องสัมพันธ์กับฤดูกาล ช่วงเวลา และอายุของพืชพันธุ์นั้นๆ ส่งเสริมให้บรรยากาศรอบเรือนน่ามองน่าอยู่ยิ่งขึ้น

ส่วนที่สอง “การเปลี่ยนแปลง” จากการศึกษาที่พบ คือ แบบแผนของผังพื้นที่และการจัดพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน และอาคารประกอบรอบเรือน สะท้อนความสัมพันธ์ของวิถีชีวิต

รูปแบบใหม่ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ตามความเหมาะสมของพื้นที่ใช้สอย และรูปแบบของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ยกตัวอย่างเช่น การย้ายครัวไฟออกจากเรือนในระยะแรก และปรับครัวเดิมเป็นพื้นที่เก็บของหรือห้องนอน ส่วนระยะต่อมาปรับพื้นที่ใต้ถุนเรือน เป็นพื้นที่ใช้สอย อาทิ พื้นที่รับแขก พื้นที่นั่งเล่น พื้นที่เอนกประสงค์ ด้วยการกั้นพื้นที่เพื่อกำหนดขอบเขตของเรือนให้ชัดเจน แต่ในภาพรวมก็ยังคงรักษารูปทรงของเรือนดั้งเดิมไว้ได้เป็นอย่างดี

พอสรุปได้ว่า วิถีชีวิตในปัจจุบันนั้น ส่งผลต่อการอยู่อาศัยในเรือนพื้นถิ่นดั้งเดิมในลักษณะของการปรับ “ผังพื้น (ตาม)วิถีชีวิต และรูปทรง (ตาม)ระบบนิเวศวัฒนธรรมล้านนา” (Planning Follow Ways of Life & Form Follow Cultural Ecology) ซึ่งเป็นผลสะท้อนระหว่างกัน

7.1.2 คำถามรอง

1) ภูมิปัญญาใหม่ที่มาพร้อมกับบริบทใหม่นั้นเป็นอย่างไร สะท้อนภาพการปรับตัวของวิถีชีวิตและภูมินิเวศในวัฒนธรรมล้านนาได้หรือไม่ อย่างไร?

ภูมิปัญญาใหม่ สามารถพิจารณาเพื่อนำมาอธิบายได้ 2 ประเด็น กล่าวคือ

1.1) การจัดการสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำมีการผสมผสานภูมิปัญญาเดิมเข้ากับการอยู่อาศัยในปัจจุบัน กล่าวคือ องค์ประกอบโครงสร้างภูมินิเวศหลักที่ทำหน้าที่เป็นระเบียบภูมินิเวศในวัฒนธรรมล้านนา ประกอบด้วย ลำห้วย ลำเหมือง และฝืนนา โดยมีฝืนภูมินิเวศของชุมชนกระจายอยู่ตามที่สันดอน ซึ่งนอกจากจะทำให้ชุมชนเข้าถึงทรัพยากรโดยรอบได้สะดวกแล้ว ภูมินิเวศโดยรอบยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่รองรับน้ำไหลบ่าจากพื้นที่ชุมชนก่อนไหลลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติอีกด้วย

การผสมผสานวัฒนธรรมใหม่กับวัฒนธรรมเดิม เช่น จุลลภูมิจึง เป็นนำกิจกรรมใหม่เข้ามาในชุมชนเพื่อช่วยส่งเสริมวัฒนธรรมทางศาสนาโดยให้เกิดการท่องเที่ยวในชุมชน โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมและส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน สำคัญสุดคือ การทำให้เกิดการรวมตัวกันทำกิจกรรมขึ้นจึงทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเห็นหน้าค่าตา (Face to face relation) หรือความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติยังคงดำรงอยู่

1.2) บ้านและเรือนพื้นถิ่น

การปรับพื้นที่ใช้งานเพื่อความสะอาดสบายขึ้น แต่ยังคงรักษารูปแบบ เช่น การก่อผนังใต้ถุนเรือน แต่ไม่ปิดล้อมพื้นที่ทั้งหมด แต่ยังคงมองเห็นซึ่งกันและกันได้ ทำให้ การเชื่อมต่อพื้นที่ทางสายตามีลักษณะสั้นไหลกลมกลืนกัน

2) สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมแบบล้านนาในแม่แจ่มในปัจจุบัน มีการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติอย่างไร ? และยังคงความสัมพันธ์ดังกล่าวไว้ได้อย่างไรบ้าง ?

2.1) แบบแผนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเห็นหน้าค่าตา (Face to face relation) เป็นไปในลักษณะสังคมแบบล้านนา โดยมีการจัดตั้งองค์กรพื้นฐานที่สำคัญ คือ องค์กรจัดตั้งพื้นฐานของชุมชนในเมืองแม่แจ่ม

องค์กรจัดตั้งพื้นฐานของชุมชนในเมืองแม่แจ่ม ประกอบด้วย

1. ระบบครอบครัว (Familial unit) และเครือญาติ (Kinship systems) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ได้จากความสัมพันธ์ทางสายเลือดหรือการแต่งงาน เป็นกลไกในการแบ่งและรวมกลุ่ม เป็นการกำหนดสถานภาพและบทบาท สร้างระบบเรียนรู้และค่านิยมทางสังคม ระบบเครือญาติถือเป็นหัวใจของความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ที่มีบทบาทมาถึงปัจจุบัน (ประสิทธิ์ สวาสดีญาติ, 2539 และระวีวรรณ โอพารรัตน์มณี, 2556) จากการศึกษาหมู่บ้านในแม่แจ่ม พบว่า ลักษณะขององค์ประกอบของระบบเครือญาติในแม่แจ่มเป็น ดังนี้

1.1 การสืบสาย สายตระกูลเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในตระกูลเดียวกัน จากการทบทวนเอกสารและการสัมภาษณ์ พบว่า ในแม่แจ่มมีการนับญาติหรือสืบสายตระกูลข้างแม่ (Matrilinal descendant)

1.2 รูปแบบครอบครัว ครอบครัวเป็นความสัมพันธ์ของคนที่อยู่อาศัยร่วมกัน โดยมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดหรือความสัมพันธ์สมมติ ซึ่งในแม่แจ่มนั้นที่พบส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย (Extended family)

1.3 รูปแบบการแต่งงาน มีวัฒนธรรมการแต่งงานแบบคู่ครองคนเดียว (Monogamy)

1.4 การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหลังสมรส พบว่าในแม่แจ่มเป็นลักษณะการแต่งงาน และปลูกสร้างบ้านเรือนกับฝ่ายหญิงเป็นหลัก

จะเห็นได้ว่า ระบบเครือญาติ (Kinship systems) ส่งผลต่อการจัดระเบียบสังคมบ้านเรือน (Social organization of house) ในแม่แจ่ม ดังนั้น ระบบเครือญาติจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการจัดวางพื้นที่ทางกายภาพและสังคมของบ้านเรือนว่าอยู่ร่วมกันหรือแยกกันอย่างไร จะสืบเรือนเป็นมรดกอย่างไร ในทางกลับกัน บ้านเรือนทำหน้าที่เป็นกลไกกำหนดบทบาทและสถานภาพของคนในเครือญาติว่าเป็นอย่างไร ที่สำคัญคือ บ้านเรือนทำหน้าที่ธำรงรักษาแบบแผนและอัตลักษณ์ของกลุ่มเครือญาติได้อย่างไร

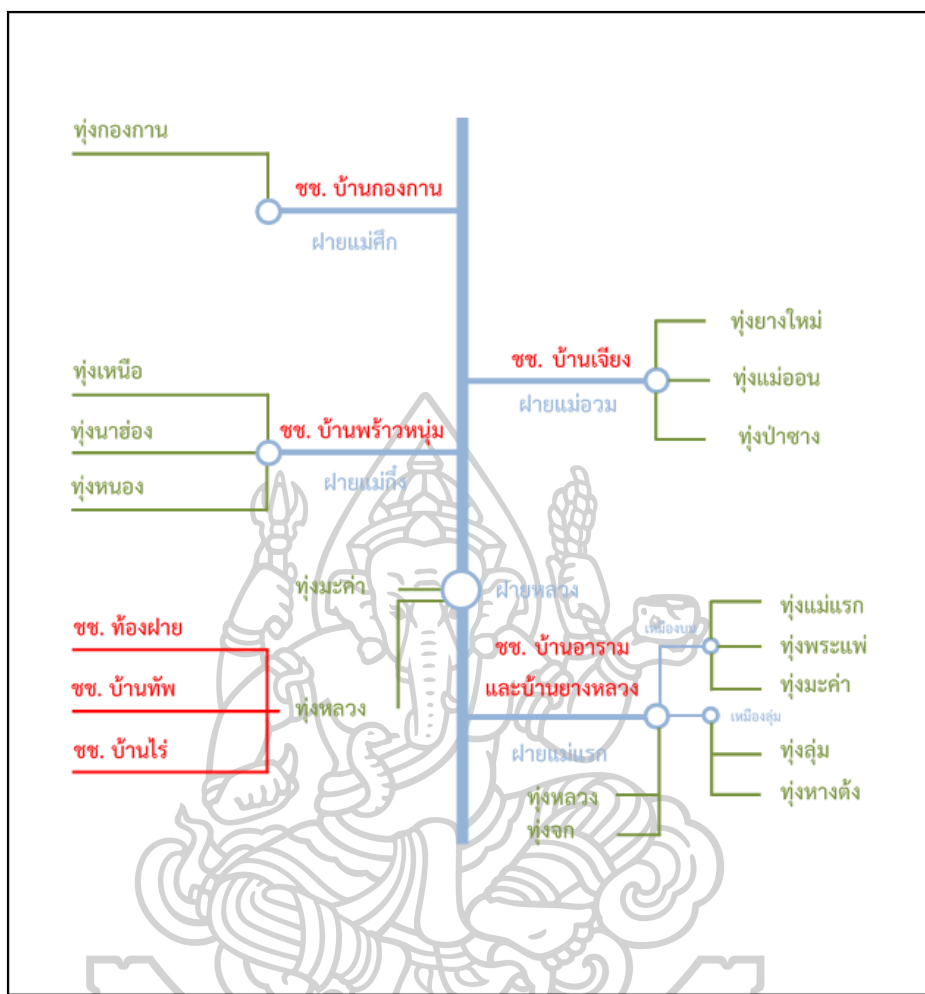
จากความสัมพันธ์ระหว่างระบบเครือญาติและการจัดระเบียบบ้านเรือนมีความสัมพันธ์กัน โดยทั้งสองส่วนเป็นทั้งปัจจัย เป็นตัวกำหนด และเป็นผลผลิตของกันและ

กัน นำมาซึ่งการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังกล่าว ผ่านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมในบทถัดไป

2. *ระบบหมวดบ้าน* ปีกบ้าน หรือกลุ่มบ้าน หมายถึง กลุ่มเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กันหรือละแวกกันเดียวกันเป็นคนในหน่วยความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “คนบ้านเดียวกัน” ในแม่แจ่ม สันติพงษ์ ช่างเผือก ให้ข้อสังเกตไว้ว่า สิ่งบ่งชี้ที่ง่ายที่สุด ก็คือ การพิจารณาว่าคนที่อาศัยอยู่ในละแวกนั้นอ้างอิงตัวเองกับอำนาจผีเจ้าบ้านหรือเสื่อบ้านหอไหน นอกจากนี้ยังพิจารณาได้จากการเป็นคณะศรัทธาวัด หรือการใช้ “ของหน้าหมู” ร่วมกัน เช่น น้ำบ่อเดียวกัน

3. *ระบบหัวหมวดวัด* หมวดวัด เป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนที่เป็นคณะศรัทธาวัดเดียวกัน โดยจะมีการแยกและจัดรูปกลุ่มที่เรียกว่า “หมวด” แต่ละหมวดจะมีหัวหมวดเป็นผู้นำ โดยแต่ละวัดจะมีปุ๋ญจารย์และแก้ววัดเป็นแกนสำคัญในการประสานทุกหัวหมวดและคณะสงฆ์ เพื่อเป้าหมายจากการสนองตอบต่อกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นตลอดทั้งปี ยกตัวอย่างเช่น โหล่งบน ได้แก่ วัดกองกาน ประกอบด้วยคณะศรัทธาบ้านกองกาน วัดพร้าวหนุ่ม คณะศรัทธาบ้านพร้าวหนุ่ม โหล่งล่าง ได้แก่ วัดบ้านทัพ ประกอบด้วยคณะศรัทธาบ้านทัพ บ้านท้องฝาย และบ้านไร่ วัดยางหลวง ประกอบด้วยคณะศรัทธาบ้านยางหลวง(บ้านใต้ทั้งหมด) วัดป่าแดด คณะศรัทธาบ้านป่าแดด และคณะศรัทธาบ้านนาเรือนบางส่วน

4. *ระบบหมวดเหมืองฝาย* ระบบเหมืองฝายเป็นรูปแบบของการจัดการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรทั้งน้ำ ดิน และป่า ถ้าตัวระบบมีประสิทธิภาพและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่กำกับอยู่พึงใจก็เป็นหลักประกันข้างต้นได้ว่า ชีวิตของชุมชนในการผลิตข้าวและพืชอื่นๆ จะอยู่รอดได้ อย่างไรก็ตามพื้นที่ที่โอบคลุมทั้งสวนตัวฝาย ลำเหมือง และทุ่งนา ไม่ได้เป็นพื้นที่ปิดเฉพาะเพื่อการผลิตข้าวสำหรับเจ้าของนาเพียงอย่างเดียว เพราะในลำเหมือง หลังฝาย หน้าฝาย ตามทุ่งตามนาฤดูฝน-หนาว ก็เหมาะสำหรับการเสาะหาปู ปลา เขียด หอย ผัก หลังเก็บเกี่ยวตอเฟือง(ตอต้นข้าว) ในนาก็เป็น “ของหน้าหมู” ที่ใช้สำหรับวัว-ควาย ที่มีอยู่จำนวนมาก ในระบบเหมืองฝาย แบ่งเป็น แก่ฝาย คือ หัวหน้าของระบบเหมืองฝาย ล่ามฝาย คือ ผู้ช่วยแก่ฝาย ลูกด้าม คือ กลุ่มแรงงานหรือสมาชิกในระบบเหมืองฝายนั้นๆ นาและระบบเหมืองฝายในแม่แจ่ม มีทั้งหมดประกอบด้วย โหล่งบน (*แจ่มเหนือ*) ฝายแม่ศึก นางินน้ำแม่ศึก ได้แก่ ทุ่งกองกาน ชุมชนกองกาน ฝายแม่กั้ง นางินน้ำแม่กั้ง ได้แก่ ทุ่งนาฮ่อง ทุ่งเหนือ บวกหลวง ทุ่งหนอง ชุมชนบ้านพร้าวหนุ่ม ฝายแม่อวม นางินน้ำแม่อวม ได้แก่ ทุ่งยางใหม่ ทุ่งแม่ออน ทุ่งป่าซาง ชุมชนบ้านเจียง โหล่งล่าง (*แจ่มใต้*) ฝายหลวง นางินน้ำแม่แจ่ม ได้แก่ ทุ่งหลวง ทุ่งมะค่า ชุมชนบ้านท้องฝาย บ้านทัพ และบ้านไร่ ฝายแม่แรก นางินน้ำแม่แรก ได้แก่ ทุ่งหลวง ทุ่งจก ในปากขวาของลำน้ำแม่แรก และ ทุ่งแม่แรก ทุ่งพระแพ่ ทุ่งมะค่า โดยฝายเหมืองบน ทุ่งลุ่ม ทุ่งหางตั้ง โดยฝายเหมืองลุ่ม ทางปากขวาของลำน้ำแม่แรก

ภาพที่ 243 ไดอะแกรมแสดงความสัมพันธ์ของระบบเหมืองฝาย ชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรม ในพื้นที่เมืองแม่แจ่ม

7.2 แนวโน้มการปรับตัวของเรือน

การศึกษาเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม ในหมู่บ้านกรณีศึกษา พบว่า มีการตั้งถิ่นฐานที่ถาวร แต่เรือนมีแนวโน้มการปรับรูปแบบการอยู่อาศัยในสองลักษณะ คือ เรือนกลุ่มเก่าหรือแบบดั้งเดิมนั้น มีจำนวนลดลงแต่ในทางกลับกันก็ยังคงมีการรักษาไว้โดยการปรับเรือนให้เหมาะสมกับการใช้งานในปัจจุบัน และอีกส่วนหนึ่งก็นิยมปลูกสร้างเรือนในรูปแบบใหม่ และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในพื้นที่ในเขตชุมชนเมือง ที่มีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ทำให้การอยู่อาศัยมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปตามวิถีชีวิตด้วย อิทธิพลที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบของเรือนแม่แจ่ม แบ่งออกได้ 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 อิทธิพลจากปัจจัยภายใน ที่มีผลต่อการตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย คือ

- 1.1) *วิถีชีวิต* การเปลี่ยนอาชีพใหม่ที่อยู่นอกเหนือภาคการเกษตร เป็นผลโดยตรงต่อการปรับเปลี่ยนผังพื้นที่ของการอยู่อาศัย
- 1.2) *ค่านิยม* มีความต้องการบ้านเรือนในรูปแบบใหม่ เนื่องจากมีความคงทนถาวร ดูทันสมัย และซ่อมแซมหาวัสดุได้ง่าย
- 1.3) *วัสดุและภูมิปัญญาเชิงช่าง* การที่ต้องซ่อมแซมเรือน ประกอบกับวัสดุสมัยใหม่ที่เข้ามามีความคงทนถาวรแลดูทันสมัย มีสีสันสวยงาม

ส่วนที่ 2 อิทธิพลจากปัจจัยภายนอก

- 2.1) *การคมนาคมและการเข้าถึง* การมีถนนหนทางเข้าถึงหมู่บ้านและชุมชนได้สะดวกสามารถเดินทางติดต่อกับตัวเมืองหรืออำเภอได้ง่ายและสะดวกขึ้น ส่งผลต่อวัสดุสมัยใหม่ในการสร้างเรือน
- 2.2) *การเลียนแบบและทำตามกัน* เป็นค่านิยมที่ต้องการการยอมรับและการปฏิบัติที่เท่าเทียม และดูเป็นคนหมู่เดียวกัน
- 2.3) *รองรับคนต่างถิ่น* เนื่องจากเมืองแม่แจ่มเป็นเมืองท่องเที่ยวและเป็นจุดพักระหว่างทางของนักเดินทาง ความต้องการดึงดูดนักท่องเที่ยวเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการปรับตัวของเรือนเพื่อตอบสนองกับคนต่างถิ่น

สรุปได้ว่า แนวโน้มการดำรงอยู่ของเรือนกลุ่มเก่าหรือเรือนแบบดั้งเดิมยังคงมีอยู่ ด้วยการปรับตัวให้ตอบสนองกับการใช้งานในปัจจุบัน โดยเน้นการขยายออกด้านข้างและปิดล้อมพื้นที่ได้ถูกรื้อถอน อย่างไรก็ตามการสร้างเรือนรูปแบบใหม่ก็มีแนวโน้มสูงขึ้นมากด้วยเช่นกัน

7.3 ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อเนื่อง

ช่องว่างของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คือ ทำอย่างไรงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจะได้รับความสนใจและการตระหนักรู้ถึงคุณค่าว่ามีสาระสำคัญในตัวเองอย่างไร มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับมิติต่างๆอย่างไร และมีความหมายอย่างไร สามารถดำรงอยู่กับพลวัตการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร ตลอดจนสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาด้านอื่นผสมผสานความรู้กับศาสตร์อื่นได้อย่างไร การตีโจทย์ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจึงไม่ใช่การพรรณาเรื่องชุมชนพื้นถิ่นด้านคุณลักษณะ ชนิด ประเภท ความงาม หรือการทวนหาภาพอดีตเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่ควรเป็นประเด็นหัวข้อและสาขาที่เชื่อมโยงกับศาสตร์ที่หลากหลายตามพลวัตของสังคมและของโลกที่สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นส่วนหนึ่ง ดังนั้นโจทย์ที่ทำหาคำตอบการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจึงต้องแสวงหาเพื่อเปิดมุมมองและเป้าหมายที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

รายการอ้างอิง

- Oliver, P. (1997). *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the world*. Cambridge: Cambridge University.
- Shigeharu Tanabe. (1994). , *Ecology and Practical Technology: Peasant Farming System in Thailand*, . Bangkok: White Lotus.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2549). วิหารบ้านแสน : วิหารร่วมแบบล้านนาพบใหม่กลางป่าเมืองเชียงตุง / เกรียงไกร เกิดศิริ. กรุงเทพฯ :: อูษาคเนย์.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม (1 ed.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อูษาคเนย์.
- เจริญศุภกุล., อ. (2539). เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน = *Northern Thai domestic architecture and rituals house building* / อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, วิวัฒน์ เตมียพันธ์ (พิมพ์ครั้งที่ 2 [แก้ไขเพิ่มเติม] ed.). กรุงเทพฯ :: สมาคมสถาปนิกสยาม.
- เลิศวิชาว., พ. (2552). เหมืองฝาย จัดการน้ำ จัดการคนบนพื้นฐานภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม = *Water management : irrigation system in Chiangmai-Lampoon* / พรพิไล เลิศวิชาว, สุพชัย เมทิน, นนธชัย นามเทพ. เชียงใหม่ :: บริษัทธารปัญญา.
- โอฬารรัตน์มณี., ร. (2556). รูปแบบบ้านเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ในอูษาคเนย์ / ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี. เชียงใหม่ :: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไกรศรี นิมมานเหมินท์. (2521). เรือนแบบล้านนาไทย ใน ศิลปลานนาไทย, . กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. .
- คมนตรี เศรษฐพัฒน์นิช, & บรรณาธิการ. (2539). ชิด: ข้อห้ามในล้านนา รวบรวมปกรรณจากตัวอักษรธรรมล้านนา. ม.ป.ท: กราฟิกส์ แอนด์ สกรีน.
- จรรยาสืบศรี, ส. (2557). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัย และวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น (พื้นที่ภาคเหนือ) = *A study of the local wisdom of the habitation and way of life for knowledge management (northern region)* / โดย การเคหะแห่งชาติ ร่วมกับคณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ; คณะผู้วิจัย : สืบพงศ์ จรรยาสืบศรี ... [และคนอื่น ๆ]. กรุงเทพฯ :: มหาวิทยาลัย.
- จรรยาสืบศรี, ส. (2558). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นล้านนา. . เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา.
- จิระทัศน์กุล., ส. (2543a). เอกสารคำสอนรายวิชา 262-114 พื้นฐานสถาปัตยกรรมไทย กรุงเทพฯ :: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จิระทัศน์กุล., ส. (2543b). เอกสารคำสอนรายวิชา 262-114 พื้นฐานสถาปัตยกรรมไทย = *Principle of Thai architecture* / สมคิด จิระทัศน์กุล. กรุงเทพฯ :: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ฐาปนีย์ เครือระยา. (2554). เรือนล้านนากับวิถีชีวิต.

ทับทัน, น. (2560). การเปลี่ยนถ่ายสัมภาระวัฒนธรรมและการดำรงอัตลักษณ์ของเรือนชาวยวนเชียงแสน นอกพรมแดนวัฒนธรรมดั้งเดิม กรณีศึกษาชุมชนชาวยวน อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา = *The Transferability of Cultural Baggage and Maintenance of Identity Outside Traditional Cultural Boundaries in Yuan-Chiang Saen Houses: A Case Study of Yuan Community, Sikhio District, Nakhon Ratchasima, Thailand* / โดย นราธิป ทับทัน.

ประเสริฐ ปันศิริ และคณะ. (2549). ประวัติศาสตร์ของหน้าหมู่บ้านแจ่มเหนือ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ปาณินท์., อ. (2551). เรือนพื้นถิ่นไทย-ไท / ผู้เขียนบทความ อรศิริ ปาณินท์ ; ผู้วิจัย อรศิริ ปาณินท์... [และคนอื่นๆ]. กรุงเทพฯ :: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปิยะชน., เ. (2521a). ศิลปลานนาไทย

เรือนกาแล กรุงเทพฯ :

[เชียงใหม่] :: [ม.ป.พ.]

คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ปิยะชน., เ. (2521b). ศิลปลานนาไทย

เรือนกาแล / ผู้แต่ง เฉลียว ปิยะชน ; ภาพถ่าย ภาพลายเส้น โดย ผู้เขียน. กรุงเทพฯ :

[เชียงใหม่] :: [ม.ป.พ.]

คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ปิยะชน., เ. (2532). เรือนกาแล / ผู้แต่ง เฉลียว ปิยะชน ; ภาพถ่าย ภาพลายเส้น โดย ผู้เขียน.

[เชียงใหม่] :: คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ฝอยทอง สมวภา. (2546). เล่าขานตำนานเมืองแจ่ม. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

ฝอยทอง สมวภา. (2549). ประวัติศาสตร์ผ้าตีนจก-ผ้าทอแม่แจ่ม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พรเพ็ญ ศาสตรียากรณ์. (2552). โครงการวิจัยอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พรพิไล เลิศวิชา, & อรุณรัตน์, ว. (2546). ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน โครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 ลุ่มแม่น้ำในประเทศไทย พ.ศ. 2543-2545 *Chumchon muban lumnam Khan*

*khroṅkān wichai phonlawat sēthakit chumchon 3 lumnām nai prathēt Thai
Phō Sō 2543-2545. กรุงเทพฯ*

Krung Thep: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พินัย สิริเกียรติ. (2542). เรือนล้านนาไทยในอำเภอแม่แจ่ม. . Retrieved from

ยศ สันติสมบัติ. (2537). มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ยุพเรศ สิทธิพงษ์ , & ยุทธนา ทองท่วม. (2562). ภูมิวิเศษในวัฒนธรรมล้านนากับแนวทางการบูรณาการ
ทางภูมิสถาปัตยกรรมเพื่อลดผลกระทบทางอุทกวิทยาน้ำผิวดินจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งปกคลุม
ผิวดิน กรณีศึกษาแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวินิจฉัย คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 18(1).

ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี. (2552). “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น การวิจัย และการปฏิบัติวิชาชีพ
สถาปัตยกรรม”. *Arch Journal* (2009).

ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี. (2556). รูปแบบบ้านเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์ (1 ed.). เชียงใหม่:
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ลมูล จันทน์หอม. (2547). ประเพณีความเชื่อการปลูกเรือนในล้านนาและเรือนกาแล (1 Ed.). เชียงใหม่:
มิ่งขวัญ.

วสัน ปัญญาแก้ว. (2559). ข้าวโพด แม่แจ่ม: รายงานการศึกษาความเป็นไปได้ในการบริหารจัดการชีวมวล
เหลือใช้จากการเพาะปลูกและแปรรูปข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ใน อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่. ศูนย์วิจัยและ
บริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ ม.เชียงใหม่.

วิชุดา นิลม่วง. (2541). “การศึกษารูปแบบและการใช้สอยเรือนไม้พื้นถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่”
วิทยานิพนธ์หลักสูตร ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ,

วิมลสิทธิ์, ห., วีระ, อ., & สันติ, ฉ. (2544). รายงานการวิจัย เรื่อง สถานภาพผลงานทางวิชาการสาขา
สถาปัตยกรรมในประเทศไทย = *The status of academic outputs in architecture in
Thailand*. กรุงเทพฯ :: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2553). เรือนพักอาศัย : รูปแบบสำคัญของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น. ภูมิปัญญาชาวบ้าน
สู่งานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น.

วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2539, 13-15 กันยายน 2539). “โลกทัศน์ล้านนาและเอกลักษณ์ทางสภาพแวดล้อม
กายภาพของแหล่งพำนักอาศัย และเรือนล้านนา”. Paper presented at the เอกสาร
ประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง “สืบสาน 700 ปี สถาปัตยกรรมล้านนาสู่อนาคต” เชียงใหม่.

ศนิ ลี้มทองสกุล. (2549). ภูมิทัศน์พื้นถิ่นของหมู่บ้านชนบทในชุมชนชาวมุสลิมในประเทศไทย.

- วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมและการวางผัง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 4.
- ศรัณย์ สมันตรัฐ. (2548). ปัจจัยว่าด้วยความยั่งยืนภายในองค์ความรู้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” นครปฐม: สำนักงานกลางโครงการจัดการทรัพยากรเพื่อสันติภาพและความยั่งยืน เครือข่ายการวิจัยบูรณาการลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552). เรือนไทย บ้านไทย (3 ed.). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2557). คู่มืออุทิศ ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนักของท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศิโรตม เสือคล้าย. (2562). “คุณลักษณะของที่ว่างในเรือนพื้นถิ่นแม่แจ่ม” In. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. (2544). เรือนล้านนา. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมหมาย เปรมจิตต์. (2540). ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ผูกที่ 6. In ส. เปรมจิตต์ (Ed.).
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2543). คนเมืองท่ามกลางบริบทการเปลี่ยนแปลง
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2551). ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้ง.
- สรารัฐ รูปิน. (2557). เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาข้าวของชาวล้านนา. เชียงใหม่: โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สันติพงษ์ ช้างเผือก. (2546). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ “ของหน้าหมู่ : ประวัติศาสตร์ตัวตนของคนกลางหุบเขาแม่แจ่ม” กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สันติพงษ์ ช้างเผือก และคณะ. (2546). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ “ของหน้าหมู่: ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม” กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนกองทุนการวิจัย(สกว.).
- สิงฆะวรรณสัย (ปริวรรต). (2518). ตำนานพระเจ้าเสียบโลก กัณฑ์ที่ 9.
- สิริเกียรติกุล., พ. (2542). การศึกษาที่ว่างในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเพื่อนำสู่การออกแบบร่วมสมัย : ในกรณีศึกษาของเรือนกาแล / โดย พินัย สิริเกียรติกุล. [กรุงเทพฯ] :: สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สีบพงษ์ จรรย์สีปศรี. (2557). เรือนไม้แม่แจ่ม ลมหายใจของเขื่อนบะแก้าล้านนา. วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม, 28.
- สีบพงษ์ จรรย์สีปศรี. (2558). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นล้านนา. . In เอกสารประกอบการบรรยายวิชาสถาปัตยกรรมไทยพื้นถิ่น. . เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา.
- สีบพงษ์ จรรย์สีปศรี. (2559). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นล้านนา. เชียงใหม่: ราชมงคลล้านนา
- สีบศักดิ์ พรหมแย้ม, ปิ่นนริส จันทิมา, & และบดินทร์ กิनावงศ์. (2546). เมื่อล้านนาล่มสลาย (2 ed.). เชียงใหม่: มิ่งเมือง.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม. ล. (2534). กิจกฏวัตถุทางหลวง : บทบาทศิลปะพม่า-ล้านนาในหุบเขาแม่แจ่ม /

วิจัยโดย ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. [เชียงใหม่] :: ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อนุวิทย์ เจริญศุกกุล. (2519). บทวิเคราะห์เรือนล้านนาไทย. ใน วารสารสถาปนิก ฉบับที่ 3 ปีแรก หน้า 32-37.

อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, & วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2521). เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อภิชาติ จันทร์แดง. (2546). ความเชื่อ พิธีกรรม: กระบวนการเรียนรู้เพื่อศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านยางหลวง ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. (สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

อรศิริ ปาณินท์. (2543). ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย กรุงเทพฯ :: มหาวิทยาลัย.

อรศิริ ปาณินท์. (2546). ความแปรเปลี่ยนของเรือนและสภาพแวดล้อมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์ตำราและเอกสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, .

อรศิริ ปาณินท์ และคนอื่นๆ. (2545). ประเมินสถานภาพไทศึกษา สาขาสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และหัตถกรรม / อรศิริ ปาณินท์ ... [และคนอื่นๆ]. กรุงเทพฯ :: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อรัญญา ศิริผล. (2555). นิเวศวิทยาวัฒนธรรม. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ. (2546). สิทธิชุมชนท้องถิ่นพื้นเมืองดั้งเดิมล้านนา (1 ed.). กรุงเทพฯ: นิติธรรม.

อัน นิมมานเหมินท์. (2521). ศิลปล้านนาไทย. กรุงเทพฯ :: [ม.ป.พ.].

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2548). ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม: การทะลุกรอบและกักตักของความ คิดแบบคู่ตรงกันข้าม (1 ed.). กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.

อิสรา กันแดง. (2557). เมืองแม่แจ่ม: ภูมิปัญญาล้านนาในการตั้งถิ่นฐาน. *NAJUA: Architecture, Design and Built Environment*, 28(0), 58. Retrieved from <http://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA-Arch/article/view/44334>

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นายศิริโรตม เสือคล้าย
วัน เดือน ปี เกิด	24 มีนาคม 2522
สถานที่เกิด	พิษณุโลก
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2545 สำเร็จการศึกษา สถาปัตยกรรมศาสตร์บัณฑิต จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร พ.ศ. 2550 สำเร็จการศึกษา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรม พื่นถิ่นจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	399/3 หมู่ 1 ตำบลบ้านกร่าง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก
ผลงานตีพิมพ์	"คุณลักษณะของที่ว่างภายในเรือนพื่นถิ่นแม่แจ่ม" ในการประชุมวิชาการ สร้างสรรค์ระดับชาติและการสัมมนาระดับบัณฑิตศึกษา "ภูมิปัญญาพื่นถิ่น สร้างสรรค์" วันที่ 6 มิถุนายน 2562 ณ คณะสถาปัตยกรรมตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ "เมืองแม่แจ่ม: การดำรงอยู่ของภูมิทัศน์พื่นถิ่นในวัฒนธรรมล้านนา" ใน วารสารวิชาการศิลปะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2564

